

HA

1206

F4

3 1293 10729 9723

LIBRARY
Michigan State
University

~~8954390~~ Da

MAGYARORSZÁG STATISZTIKÁJA.

I R T A

FÉNYES ELEK,

HITELIS ÜGYVÉD, 'S A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG
LEVÉLKEZŐ TAGJA.

Mohorits
I. ELSŐ KÖTET. *306 oldal 8 1/2 ív*
II. Kötet: *199 oldal 5 1/2 ív*
III. Kötet: *146 oldal 4 1/2 ív*
80 5/8 ív

PESTEN, 1842.

TRATTNER-KÁROLYI TULAJDONA,
URI UTCZA 453d. SZÁM.

Digitized by Google

E L Ö S Z Ó.

Hazáját minden honfinak ismerni szép és hasznos; azoknak, kik a törvényhozásbai befolyhatás dicső jogával élnek, épen kötelesség. De egy statust minden viszonyaiban, minden nagyobb nevezetességeivel lerajzolni, sokoldalú ismereteket feltételezván, általában minden országra nézve igen nehéz feladat; Magyarországot illetőleg pedig kétszeresen súlyos. Rendkívüli political helyzetünk okozta, 's okozza jelenleg is azt, hogy legfontosabb statisztikai adataink mély statustitkok gyanánt őriztetnek. A' magyar nem örömet ismerteté meg erejét, mert nem akarja, hogy az ellenségei által megmérésék. És e' titkolódzás annyira vérünkke' vált, miszerint még jelen korunkban is, ámbár a hazafit tulbizottságtól szinte, mint ön ereje nem ismeréséből származó elcsüggedéstől egyformán megóvni egyedül a' honismeret képes, csaknem áttörhetlen akadályokkal kell küzdeni annak: ki hazája képét csak türhetően is akarja festeni. Illy körülmények közt sokáig kétkedém, hozzá fogjak-e illy hálatlan munkához, kivált midőn e' pályán *Schwartner* után kelle föllépnem, azon férfi után, ki e' szakban

remekművet készíte, 's olyat, melly jelenleg is, mikép kellessék statisticát szerkesztetni, sok külföldi írónak példányul szolgálhatna. Azonban ha erősebb nem áll elő, miért ne álljon fel a' gyengébb? Tűrjük-e tovább, hogy egyik illy közhasznu ága honi literaturánknak parlagon heverjen? Nem; én részemről bátorítva azon szíves részvétől, mellyel a' közönség Magyarországnak általam 6 kötetben kiadott geographiáját fogadta, eltökélém magamat, hazámnak nem csak alaperejét, hanem polgári szerkezetét, 's kormányzását is megismertetni. E' munkám egyébiránt, csak próba gyanánt tekintendő, melly lépcsőzetül szolgáljon, egy másíknak jobb és hibátlanabb munka készítésére; 's ha csak egy követ hordhattam is a' közjó roppant épületéhez, úgy tartom, polgári kötelességemet szűk körömhez képest eléggé teljesítém. Pesten, nov. 3-kán, 1841.

FOGLALAT.

I. RÉSZ. Magyarország Alapereje.

I. SZAKASZ. Föld.

- I. Fekvése. 1. §.
- II. Határai. 2. §.
- III. Nagysága. 3. §.
- IV. A' földszin különfélesége.
  - 1) Hegyek és Rónaságok. 4. §.
  - 2) Vizek.
    - a) Tenger. 5. §.
    - b) Tavak és Mocsárok. 6. §.
    - c) Folyók. 7. §.
    - d) Csatornák. 8. §.
- V. Termékenység. 9. §.
- VI. Éghajlat. 10. §.

II. SZAKASZ. Lakosok.

- A. Számokra nézve. 11. §.
- Jegyzetek a' népességre. 12. §.
- B. Nyelvökre nézve
  - 1. Magyarok. 13. §.
  - 2. Szlávok. 14. §.
  - 3. Németek. 15. §.
  - 4. Oláhok. 16. §.
  - 5. Görögök. Czinczárok. Örmények. Francziák. Clementinusok. 17. §.
  - 6. Zsidók. 18. §.
  - 7. Czigányok. 19. §.
- C. Vallásokra nézve. 20. §.
- Különböző vallásfelekezetek szám szerint. 21. §.
- D. Lakhelyekre nézve. 22. §.
- E. Életmódjokra nézve.
  - 1. Papok.
    - a) Romai katolikusok. 23. §.
    - b) Görög katolikusok. 24. §.
    - c) Ágostai vallástételt követők. 25. §.
    - d) Helvetiai vallástételt követők. 26. §.
    - e) Nem egyesült görög óhitűek. 27. §.
    - f) Zsidók. 28. §.
  - Jegyzetek a' magyar papságra. 29. §.

- 2. Tanítók. 30. §.
- 3. Tisztviselők és Szolgák. 31. §.
- 4. Kézművesek és Kereskedők. 32. §.
- 5. Földművesek. 33. §.
- 6. Katonák. 34. §.
- F. Polgári állapotjukra nézve. 35. §.

III. SZAKASZ. Termékek.

- 1. Növények országából:
  - a) Gabona. 36. §.
  - b) Takarmánynövények. 37. §.
  - c) Kerti vetemények. 38. §.
  - d) Gyümölcs. 39. §.
  - e) Szőlő és Bor. 40. §.
  - Jegyzetek a' bortermesztésre. 41. §.
  - f) Kereskedési növények. 42. §.
  - g) Dohány. 43. §.
  - h) Erdő. 44. §.
- 2. Állatok országából:
  - a) Emlősök. 1) Szelidek. Ló. 45. §.
  - Szarvasmarha. 46. §.
  - Juh és Kecske. 47. §.
  - Sertés. 48. §.
  - 2) Vadak. 49. §.
  - b) Szelid és vad madarak. 50. §.
  - c) Férgek.
  - Méh. 51. §.
  - Selyembogár. 52. §.
  - d) Halak. 53. §.
- 3. Ásványok országából:
  - A) Érczek. 54. §.
  - Arany és Ezüst. 55. §.
  - Réz. Vas. Olom. 56. §.
  - Dárdany 's más érczek. 57. §.
  - B) Savak. 58. §.
  - C) Kő és Földnemek. 59. §.
  - D) Égő ásványok. 60. §.

IV. SZAKASZ. Nemesítő ipar.

- A' nemesítő ipar általánosan. 61. §.
- A) Növényországi gyártás.
  - Kender. Len készítmények. Papirosmalmok. 62. §.
  - Ser. Pálinka. Rozsólis. Ecet. Czukorgyárok. 63. §.
  - Liszt malmok és Kenyér sütés. 64. §.
  - Faeszkozók készítése, Hajógyárok. Cserények. 65. §.
  - Olaj és dohánygyárok. 66. §.
  - Gyapot készítmények. 67. §.
- B) Állatországi gyártás:
  - Gyapjuszövetek. Kalapgyárok. 68. §.

Selyemgyárok. 69. §.

Bőrkészítmények. Kocsigyárok. 70. §.

Viasz és Fagygyugyertya. Sajtcsinálás. 71. §.

Csontlisztgyárok. Szarvkészítmények. 72. §.

C) Ásványországi gyártás:

Arany. Ezüst. Rézművek. 73. §.

Vashámorok és Gyárok. 74. §.

Üveghuták. 75. §.

Kőedény és porcellángyárok. Cserépedények. 76. §.

Szappankészítés. Puskapormalmok. Timsógyárok. 77. §.

V. SZAKASZ. Kereskedés.

A' magyar kereskedés általában. 78. §.

Belső kereskedés. 79. §.

Külső kereskedés. 80. §.

Átmeneti kereskedés. 81. §.

Hajózás: a) Tengeri hajózás. 82. §.

b) Folyóvízi és csatornai hajózás. 83. §.

Segédeszközei a' kereskedésnek. 84. §.

1. Pénz. Mérték. Súlyrendszer. 85. §.

2. Ország- és vasutak. 86. §.

3. Posta. 87. §.

4. Országos és hetivásárok. 88. §.

5. Komáromi hajóbiztosító társaság. 89. §.

6. Kereskedőicsarnok. Bank. 90. §.

7. Egyéb segédeszközei a' kereskedésnek. 91. §.

I. Rész.

Magyarország Alapereje.

I. SZAKASZ.

A' M a g y a r F ő l d .

1. § Fekvése.

Magyarország, a' hozzá kapcsolt tartományokkal együtt, fekszik az északi szélesség 44 és 50°, 's a' keleti hosszúság 32 és 42° közt Ferro szigetétől számítva. ^{a)} E' kedvező *mathematicai* éghajlatát, ^{b)} melly megegyezik a' Lombárd, Velencze, déli Német országokéval, a' *physical*, még kedvezőbbé teszi, 's így nem csuda, hogy közegyetértséssel Európának legáldottabb országai közé számíttatik.

^{a)} Egyenkint véve, a' szoros értelembbe vett Magyarország szélessége 44° 43' — 49° 34'; hosszúsága 33° 45' — 48° 41'. A' drávantúli kerület, vagy mint most hibásan nevezik Szlavonia szélessége 44° 50' — 46°; hosszúsága 34° 40' — 37° 45'. Horvátország szélessége 45° 10' — 46° 25'; hosszúsága 32—34° 33'. A' Végvidék (az erdélyit is ide értve) szélessége 44° 7' — 47° 36'; hosszúsága 32° 27' — 44° 4'.

^{b)} A' budai observatorium sarkmagosságát, vagy geographi szélességét, Weisz Ferencz, volt budai csillagász megmérvén, 47° 29' 44'' találta; 's ezt Vega is adatai (Log. trig. Tafeln) közé felvette; azonban Pasquich és Littrow külön és egyesült vizsgálataik következtében a' budai observatorium sarkmagossága tökéletesebben meghatározott, és $S = 47^{\circ} 29' 12'' 2$.

2. §. Határai.

Természetes és állandó határok, gyenge vagy erős nemzetekeli szomszédság, 's egy tömegbe összpontosított fekvés azon

szempontok, melyek a' státusférfi figyelmét nagy mértékben magukra vonják, 's melyek egy országnak hatalmára, külső bátorságára elhatározó befolyással vannak. Csak hasonlítsuk e' tekintetekből össze Nagy-Britanniát, mely köröskörül tengerektől övedzve, maga hozzáférhetetlen, erejét minden tengerparton tettségére szerint egyesítheti: Franciaországot, melyet zárt tömegben, 3 tenger, egy hajókázható nagy folyam, 's magas bérczek kerítnek-be; Poroszországot, mely két nagyobb tömegre szakad-el, és hosszan nyúló a) határvonalán három első rangú hatalmassággal jön érintésbe. — Magyarország nem olly szerencsés ugyan, mint az említett Brittus és Franciaországok, de Poroszországhoz hasonlítva, minden esetre kedvezőbb helyzete van. Ugyan is egy tagban feküdvén, *északra* a' Kárpát zordon bérczei választják-el Galicziától, 's a' hozzá kapcsolt Bukovinától (93 geographi mértföld); *keletre* ugyan csak a' Kárpát ágai vonnak határt Erdély (43 mfd.) és Oláh (10 mfd.) országok felé, ez utóbbi tartományt tekintve néhol a' Cserna vize is; *délre* egészen Törökországgal határos b), 's kevés kivétellel mindenütt erős, természetes határok vannak: nevezetesen Szerbországtól a' Duna (30 mfdnyire), és Száva (15 mfdnyire), Bosnyák és Török-Horvátországtól a' Száva (36 mfdnyire), Unna, Korona, 's szakszonkint erdős hegyek (összesen 40 mfdnyire) választják-el. c) Délnyugotra Dalmatia felé a' Wellebit bércein megy a' határ (8. mfd.), 's Olaszországtól az adriai tenger szakítja-el (26 mfd.). d) Nyugotra szomszédok az Illyr királyság (30¼ mfd.), Stájerország (32 mfd.), Ausztria (26½ mfd.), Morvaország (28 mfd.), és ausztriai Szilezia (6 mfd.); Morvaországtól és Szileziától a' Kárpát hegyei, 's a' Morva vize (4 mfdnyire), Ausztriától, Dévényig szinte a' Morva választván-el (9 mfd.). Dévénytől kezdve Ausztriának a' Dunán alól eső részétől, továbbá Stájer és Illyr országoktól nagyobb részt csak mesterséges határok szakítják-el; mert a' Lajta, e) Lapincs, Mura, Szutla vizei, 'stb., csupán foltonkint teszik a' határt. A' Törökország felé eső határszélek a' portával kötött egyességeken, — különösen a' sistovi békekötésen, 's az ehhez tartozó, 1791. 4. augusztusi különegyezkedésen, alapulnak, mely utóbbik, a' bánsági végvidéken, Orsovával átellenben egy csekély térséget, f) mint neutralis földet jelölt-ki, 's a' károlyvárosi végvidék határait olly módon szabta-meg, hogy Czettin és Dresnik a' magyar birodalomhoz estek. Az országnak most előterjesztett alakjából önként e' következő észrevételek tűnnek fel:

1. Idegen szomszédja egyetlenegy van, 's ez: a' naponkint hanyatló török, 's itt vannak a' legerősebb, legtermészetesebb határok; egyebütt minden oldalról olly országok kerítik-be, melyek szinte a' magyar fejedelmet részint ugy mint ausztriai császár, részint mint magyar király uralják.

2. A' tenger, melly a' föld minden nemzetével a' legkönyebb 's legolesóbb közlekedést nyujthatná, csak legvégső dél-nyugoti csúcsát érinti az országnak; 's itt is ennek nagyobb tömegétől magas és kopár bércek zárják-el; e' mellett az ország számos hajókázható vize közül, egyet sem vesz fel öblébe.

a) Poroszországnak hossza az orosz szélektől, a' francia szélekig 345 óra; a' külső határvonal 1006¹²/₂ geographi mértföld, u. m. a' nagyobb keleti tömegnek 728¹⁰/₀, a' nyugotra fekvő kisebbiknek 278⁶²/₂ g. mértföld. (Galetti's Allgemeine Weltkunde, 8te Auflage, Pesth, 1835, S. 258. összevetve Statistik des preussischen Staates von D. Traugott Gotthilf Voigtel, Halle, 1837. S. 26 und 27.)

b) Lichtenstern a' Török birodalom közti határvonal 227¹/₂ geographi mértföldre számította, a' károlyvárosi végvidék hosszára 40⁷/₂, a' szlavinaira 61, a' bászákra 40⁶/₂, az erdélyire 85⁴/₂ mértföldet tévéen Lipszky után 197 — 198 mfdet tenne.

c) Sajnálni lehet, hogy az Unna kezdetétől fogva a' Szávába való ömléséig, nem mindenütt határfolyó; mert az ugynevezett, most a' török birtokában lévő Unnavidek (egy a' károlyvárosi és báni végvidékek közé beszögellő darab föld) által a' magyar birodalom e' tájon nem csak kerekdeddététetnék, hanem egy úttal 16 □ mfdnyi térséget, 's több ezerből álló népességet nyerne.

d) Magának a' katonai végvidékek tengerparti hossza 20¹/₂ német mértföld. (Vaterl. Bl. 1814. Nr. 91.)

e) Bruck, Austriának egyik városkája, még a' Lajtán innen, a' magyar földre, Moson vgyébe is kiterjesztette határát ('s ezen van 8 ház, 30 kert, 1597 hold szántóföld, 159 kaszás rét, 680 kapa szőlő, 's egy kis erdő), hanem ettől a' megye pénztárába fizeti az adót, mi sok kellemetlen surlódásra ad okot.

f) Hossza e' térségnek, a' Cserna vizétől, az Alion hegytövé mentiben a' Bachna patakig — 2420 öl. (Hietzinger's Statistik der Militärgränze. I. Th., Wien, 1817., S. 53.)

3. §. Magyarország Nagysága.

Valamelly tartomány nagyságát csak háromszögmérések határozhatják-meg tökéletesen, millyenekkel még kevés ország dicsekedhetik. a) Pótlékmódok többen vannak ugyan, mert némelyek az esztendőnként elvetett, 's learatott, vagy elemésztt gabona mennyiségéből igyekeznek a' kiterjedést megtudni, de mind e' két esetben csupán a' földművelés alá tartozó földek

számíthatván-ki hihetőleg, az egész földkép terjedése még is bizonytalan. A' szélességi és hosszúsági kiterjedésekből vett kiszámítások, mint nagyon ingadozók régen elhagytak. Egyedül pontosan készült, részletes földképeken alapuló földabroszok ^{b)} képesek tehát a' négyszögméréseket némikép kipótolhatni.

Magyarország szinte azon tartományok közé tartozik, melynek nagyságát pontos felmérésekből mind eddig nem tudjuk. A' hét esztendőös porosz háború végeztével a' Cseh, Morva, 's ausztriai Szilézia országokban megkezdett felmérést Maria Theresia többi örökös tartományaira kiakarván terjeszteni: ennek következtében Erdély, a' Bánság, a' károlyvárosi, báni, varasdi végvidékek felvétettek, ámbár különböző sikerrel. ^{c)} Hanem polgári Magyarországnak, 's az összes végvidékeknek közönséges felmérése 1783 — 1787-ig eszközöltetett; azonban e' hamari munka még a' katonai vidékeken sem felelhete meg kitűzött céljának; ^{d)} sok magyar vármegyében pedig, a' gyanakodó nemeség, II. József halála után, ezt tüzzel emésztetni-el tanácsosabbnak tartotta. A' végvidékeken történt későbbi (1801 — 1806) felmérésekből az erdők újolag kimaradván, világos, hogy a katonai Végvidék nagyságát is, mely különben legjobban, 's legtöbbször felmérettet, csak akkor tudhatjuk-meg tökéletesen, ha az 1807-ben megkezdett erdők felmérése teljesen bevégeztetik. Látnivaló ezekből, miszerint a' magyar birodalom nagyságára nézve ez úttal azon hihetőséggel kelletik megelégednünk, melyet az országról kiadott különféle földabroszok, leginkább pedig a' többieket pontossággal felülmuló Lipszky ezredes, ^{e)} és Schedius 's Blaschnek' ^{f)} nagy földképei nyújthatnak.

Ezek szerint Magyarország a' Tengerparttal (6 ^{5/} □ mfd.), 's az Erdélytől visszakapcsolt részekkel (103 □ mfd.) együtt tesz -	4112 ^{2/}
Horvátország - - - - -	172 ^{4/}
Katonai Végvidék - - - - -	609 ^{8/}
összesen	4894 ^{1/} négyszög mértföldet.

^{g)} Ebből a' magyar tartományok tesznek 4434, a' horvát földek 460 □ mfdet.

Erdély kiterjedése (lehuzván a' visszakapcsolt részeket) - - - - -	1007
Dalmátország - - - - -	274
összesen	6175 □ mrtfd.

És így a' Magyar birodalom, kiterjedésre nézve az első rangú Porosz birodalmat ^{b)} 1000 □ mfdel, Nagy-Britanniát ^{d)} közel 500 □ mfdel haladja-felül. Nagyobb, mint Hannovera, ^{k)} Szász, ^{l)} Würtemberg, ^{m)} Portugal, ⁿ⁾ Szardínia, ^{o)} Bajor ^{p)} királyságok összesen véve, Toscana ^{q)} n.herczogságot is még tódásul ráadván. Ellenben Franciaországnak ^{r)} csak $\frac{1}{3}$ ét teszi, 's az ausztriai birodalom ^{s)} felénél kevéssel nagyobb.

Egyébiránt a' kiterjedés magában holt tömeg, mely csupán művelhetőség, és valóságos művelés által nyer fontosságot. Különösen figyelmet érdemel az: mennyi az egész kiterjedésből használható, 's ebből ismét mennyi vétetett eke alá, 's mennyi használtatik legelőnek és erdőnek. Minő különbség van példa okáért Svéd 's Norvég országok, és Francia hon közt. Az előbbienekben a' használható földnek $\frac{1}{100}$ részét erdők borítják, 's csak $\frac{1}{100}$ rész van művelés alatt, holott Franciaországban a' szántóföldek $\frac{3}{100}$, 's az erdők $\frac{12}{100}$ részt tesznek. ¹⁾ Magyarország használható térét a' felmérések, 's összeírások hiánya miatt bizonyosan nem tudhatni. A' Katonai Végvidék hivatalos összeírás szerint (az erdélyt be nem számítva) 3,057,560 hold (1600 □ ölével) használható földdel bir, ²⁾ 's ha szabad ebből következtetnünk, úgy Magyar és Horvát országnak 4284 □ mfdje 35,518,644 hold haszonvehető földet foglalna magában. Lichtenstern Magyarország művelhető térét a' Végvidékkel együtt 36,483,335 holdra becsüli, a' visszakapcsolt részeket természetesen ide nem értvén. Én, kisebb, nagyobb hitelességű adatokból a' használható földeket megyénként összeszámlálván: 16,825,013 hold szántóföldet, 4,498,507 rétet, 7,733,393 legelőt, 1,413,690 h. szőlőt, 566,698 h. kertet, 15,218,395 h. erdőt találtam 1200 □ ölével, 's e' tenne 1600 □ öltre húzva 34,691,772 ausztriai holdat. E' számítást nem tartom ugyan tökéletesnek, de míg jobbat tudnék e' mellett megmaradván: a' Magyarország, 's hozzá kapcsolt tartományok használható földje tenne 39,749,332 ausztriai holdat, 's minthogy az egész kiterjedés (4894 □ mfdet 9562 holddal, mennyiből t. i. egy geographi □ mfd. áll, sokszorozván 46,796,428 holdra rüg, látható, hogy az egész térségből a' műveletlen földek $\frac{1}{3}$, a' használhatók $\frac{2}{3}$ részt tennének. ³⁾

^{a)} Kijelölését azon státusoknak, mellyek egészen, vagy részben felmérve vannak, olvashatjuk: *Crome, über die Culturverhältnisse der europäischen Staaten*, 1792. S. 94. Azolta ezek száma tetemesen szaporodott, Franciaország felméréséről lásd: *Recueil me-*

thodique des lois, decrets reglements, 'stb. sur le Cadastre de la France, 1811, és Benzenberg, über das Cadastre. Ausztriára nézve: Lichtenstern, Umriss 'stb., S. 77., 's folyt., és Kremer, Darstellung des Steuerwesens 2. Thle. 1821. Würtembergre nézve: Memminger, Jahrbücher, és Malchus, Politik der innern Staatsverwaltung. 2 et T. S. 82, 's köv.

b) A' roszúl választott, 's közönséges, nem részletes földabroszokra alapított számítások okai azon nagy különbségnek, melyet az íróknál némelly országokra nézve találunk. Így a' Magyar birodalom kiterjedése *De Luca* szerint 5770, az *Arlarianál* megjelent földképnél fogva $4763 \frac{1}{6}$, a' *Krieger* abrosza után 4230 □ mfd. Az Orosz birodalom nagyságát *Crome* 340,000, *Lichtenstern* 346,247, *Hassel* 367,494 $\frac{12}{100}$ □ mfdre számítja. Hasonló különbségeket tapasztalhatni Török, Svéd, Dán 'stb, országok kiterjedési adataiban is.

c) A' Bánságot *Elmpt* alezredes vette fel, de e' tökéletesen roszúl ütött ki, ámbár 800,000 forintba került. *Hietzinger, Statistik der Militärgränze, I. Th., S. 57.*

d) Ugyancsak *Hietzinger, I. Th., S. 57.*

e) *Lipszky János* 9 lapból álló nagy földképe $\frac{1}{469472}$ nagyságban, 1806-ban adatott-ki. E' munkát adák vissza azóta — nagyobb kisebb pontossággal reducálva — valamennyi abroszkészítőink, kik közt Karacs Ferencz, négy lapnyi földképével (először 1813-ban) mind azért érdemel különös említést, mert magyar nyelven dolgozott, mind azért, mert időről időre a' kevés politikai, és jóval több közlekedési változásokat, beiktatá rezeibe, 's így utóbb reducált kisebb kiadásai is (legújabbán 1838.) egyszersmind a' tiszta és csinos chalcographiai munkánál fogva, kézi használatra nézve kétséggkívül legalkalmasabbak.

f) A' *Schedius* — *Blaschnek* abrosz egészben $63\frac{1}{2}$ uj magas, és $78\frac{3}{4}$ uj széles; 's e' roppant téren az északi szélesség $43^{\circ} 52'$ és $50^{\circ} 42'$, 's a' keleti hosszúság $30^{\circ} 20'$ és $44^{\circ} 38'$ között elnyúló földet terjeszti-elő, 's az egész szinte 9 táblából áll. *Schedius*, már *Lipszkynek* munkatársa, 's 30 esztendőök oltá a' geographiai anyagok legszorgalmasabb gyűjtője, a' *Lipszky* után történt tetemes földképi, 's közlekedési változásokat igazítva, újabb méréseket használva, ugy készíté-el ezen művet, hogy az minden igazságos követeléseknek teljesen megfelelj, 's minden eddigiek felett kétségtelen elsőszéggel bír; 's különösen az orographiai rész az, mely eddig nálunk még utól nem ért érthetőséggel a' legnagyobb földrajzi szépséget kapcsolja-össze.

g) Az országok kiterjedését négyszeg mértföldben szokták kitenni, mely azonban minden országban különböző nagyságú lévén, rendszeren csak geographiai mértföldben történik a' számítás. Így egy ausztriai □ mfd. $\frac{1}{22}$ részzel nagyobb mint a' geographi, mely 15,299,441 ausztriai □ ölet, vagy is 9562 holdat foglal magában, holott az ausztriai □ mértföld 16,000,000 □ ölből, 's 10,000 holdból áll. Poroszországban 1 porosz □ mfd. = $22,222\frac{2}{9}$, egy geographi □ mértföld = $21,490\frac{846}{1000}$ porosz holddal (egy porosz hold 709. 792 bécsi □ öl). *Voigtel, Statistik des preussischen Staates, Halle,*

1837., S. 28 Franciaországban $\frac{26}{100}$ □ geographi mértföld = 1 Lieue, vagy 9 geographi □ mfd. = 25 □ Lieues. Angolországban 1 geogr. = mfd. = $21\frac{42}{100}$ angol □ mfd., mindenik 640 Acre-val számítva. Egy angol Acre = 1124. 98 □ bécsi öl. Oroszországban 1 geogr. □ mfd. = $45\frac{3}{4}$ □ Werst.

k) Poroszország 5070 $\frac{25}{100}$ □ mfd. Voigtel, *Versuch einer Statistik des Preussischen Staates*, Halle, 1837, S. 58.

i) Legújabb adatok szerint 5716 □ mfd., u. m. Angolország 2728, Skót 1467, Irland 1511, mellékes európai birtokok 10 □ mfd. Galetti, *Allgemeine Weltkunde*, 8te Auflage, 1835. S. 42.

k) Hannovera 668 $\frac{35}{100}$ □ mfd Hassel, l. S. 17.

l) Szászország a' legújabb földabroszok szerint 271 $\frac{1}{3}$ □ mfd. Cannabich Geogr. S. 311.

m) Württemberg 359 $\frac{1}{2}$ □ mfd. Memminger *Geographie und Statistik v. Württemberg. Stuttgart und Tübingen.* 1823.

n) Portugal, Balbi szerint 1722 $\frac{1}{2}$ □ mfd.

o) Sardinia 1339 $\frac{1}{3}$ □ mfd. Malchus, *Statistik und Staatenkunde von Europa*, 1826. Stuttgart und Tübingen S. 140.

p) Bajorország 1383 □ mfd. Rudhard, *über den Zustand des Königreiches Baiern, nach amtlichen Quellen*, Stuttgart und Tübingen. 1825.

q) Toscana 395 $\frac{4}{8}$ □ mfd. Galetti, *Weltkunde*, S. 191.

r) Franciaország 10,096 □ mfd., vagy is 52,000,000 hektár. Egy hektár 2779. 98 □ bécsi öl, vagy is több valamivel 2 magyar holdnál. Malchus *Staatenkunde*. S. 77.

s) A' fő táborikartól (General-Quartiermeisterstab) 1822-ben kiadott földabrosz szerint az ausztriai birodalom 12,153 □ mfd. Ebből esik a' magyar birtokra 6175, Csehországra 952 $\frac{1}{2}$, Morvára Sziléziával együtt 481 $\frac{1}{2}$, Ausztriára 708 $\frac{1}{2}$, Stájerországra 399 $\frac{1}{2}$, Illyrországra 519 $\frac{1}{2}$, Tirolra 516 $\frac{1}{2}$, Galicziára 1548, Lombárd és Velence országokra 851 $\frac{1}{2}$ □ mfd.

1) Malchus szerint a' nevezetesebb európai státusokban e' következő arány van a' művelés alatt álló földek közt:

	Szántóföld	Rét és legelő	Erdő
Nagy-Britannia	közül $\frac{57}{100}$	$\frac{27}{100}$	—
Franciaország	valamivel több $\frac{50}{100}$	közül $\frac{16}{100}$	valamivel több $\frac{12}{100}$
Ausztriai birodal.	$\frac{56}{100}$	n. épen $\frac{9}{100}$	n. egész. $\frac{39}{100}$
Orosz birodalom	több $\frac{36}{100}$	—	$\frac{54}{100}$
Poroszország	$\frac{48}{100}$	$\frac{23}{100}$	$\frac{29}{100}$
Spanyolország	$\frac{23}{100}$	$\frac{48}{100}$	$\frac{25}{100}$
Svéd és Norvég ország	$\frac{3}{100}$	$\frac{1}{100}$	$\frac{94}{100}$
Helvetia	$\frac{19}{100}$	$\frac{23}{100}$	$\frac{53}{100}$

2) Az 1817-ki, 's illetőleg 1815-ki összeírás következtében találtatott 1,358,180 hold szántóföld, 489,635 hold rét, 875,594 h. le-

gelő, 62,832 h kert, 46,497 h szőlő, 2,224,822 h. erdő. Összesen a' Katonai Végvidéken, az erdélyit be nem számítva, 5,057,560 hold 1600 □ ölével számítva.

3) Franciaországban az egész kiterjedés 52 milliion hektarra tétetik (hectár = 2779. 58 bécsi öl); 's ebből 40,948,000 hektár valósággal művelés alatt van, azaz $\frac{41}{52}$ a' kiterjedésnek; $\frac{1}{12}$ kopár pusztaságból, 's gazdaságilag nem művelt földből áll; $\frac{3}{26}$ rész egészen terméketlen. *Chaptal, de l'industrie française*, I. 206. l. Egy újabb adat szerint a' művelt tér $\frac{51}{60}$, a' nem művelt tér (út, épület, telek, folyó) $\frac{12}{100}$; a' terméketlen $\frac{1}{11}$. *Herbin, petit Memorial statistique et administratif des fortes du Roi, pour l'an 1824. Paris 1825.* Az ausztriai birodalom kiterjedéséből, mely 121,994,500 holdra becsülfetik, a' művelt rész nem tesz egészen $\frac{4}{5}$. *Lichtenstern Umris, S. 213.* 's köv., összehasonlítva: *André neueste Zuhlenstatistik*, S. 133, 's köv.

A' magyar földszin különfélesége.

4. §. Hegyek és Térségek.

Magyarország hegyei, Európának két fő hegytömegéből, u. m. a' Kárpátból és Alpesekből veszik eredetüket. A' Kárpát, mellynek menetelét némellyek északnyugotról kelet-délre, mások megfordítva gondolják a) az országot észak és kelet felől övedzi körül. Az Alpések egy ága a' shweiczi Szent-Gothárdból szakadván ki, graubündeni havasok neve alatt Tyrol, Illy országokon keresztüljövén, Horvát és Dalmát országokat borítja-el. Némelly hegycsoportok, e' határ hegyektől távol, csaknem az ország közepén fogtak helyet. Általában Magyarországot inkább róna, mint hegyes tartománynak nevezhetni. A' különféle hegyek menetelét, fekvését, összeköttetését egy átnézet alá fogni nem lehetvén, nagyobb világosság okáért 8 hegytömeget különböztethetünk-meg, u. m. **1. a' dél-keletit, 2. keletit, 3. észak-keletit, 4. északit, 5. észak-nyugotit, 6. nyugotit, 7. dél-nyugotit, 8. középföldit.**

I. A' dél-keleti hegyek a' Maros és Duna közt fekszenek. Egy ág ezek közül, a' Duna által a' szerb hegyektől elszakítva, Új-Palánkától kezdve Orsovának tart, innen északra fordulván. Másik ág szinte Új-Palánkától emelkedvén északra húzódik. Így formáltatik a' kies almási völgy, mellyet Schwartner tündér szépségünek nevez. b) Egy magas hegyláncz Erdély és Oláhország szélein megy, 's az *Alion* hegyfokkal a' Dunánál ér véget; egy másik Erdélyből a' Temes völgye felé húzódik; egy harmadik, melly ennél hosszabb de nem olly magas, a'

Maros bal partján Lippa felé tart, 's Új-Arad felé halommmá aljasul. A' most előszámlált hegyek közt legmagasabbnak tartatik a' *Szemenik*, *Montye le mare* (magyarul: nagy hegy), 's *montye le mik* (kis hegy), melyet Grisellini közel a' tetőhöz 2136 hécsi láb magasnak talált. Mind ezek nem kevésbé meredek sziklások, különösen pedig a' Cserna völgyét borzasztó zordon sziklák övedzik.

2. A' keleti hegytömeg Erdélyből csap-be, 's közel Aradhoz Világosnál és Nagy-Váradnál szakad-meg. Ez legmagasabbra tornyosul Erdély szélén, azon két völgy közt, melyekben a' Sebes és Fekete-Körös folynak. Itt a' Bihar, Rézbánya hegyek, 's egy másik északra eső csúcs a' havasi magasságot érik-el. c)

3. Az észak-keleti hegyek a' Latorczától keletre vonulván, már Bereg vármegyében, de még inkább Mármarosban Galiczia 's Bukovina szélein havasi magasságra emelkednek, úgy annyira, hogy *Pop-Ivan*, *Farky*, *Cserna-Hora*, *Homul*, *Rusky*, *Petrosa* a' Tátránál nem sokkal állnak hátrább, de ettől annyiban különböznek, miszerint nem olly meredek, 's olly kopár, borzasztó sziklákat nem mutatnak. Magyarország, Bukovina, Erdély háromszoros határpontjától, melyet *Petrosa* Borsánál kapcsolatban áll, észak-nyugotnak egy hosszú hegyláncz terjed-el Ugocsa és Szathmár vármegyék felé. Ez kisebb ugyan, mint az említett hegyek, de némelly csúcsain, mint *Gut-tin*, *Rosály*, havasi növények még is találtatnak.

4. Az északi hegytömeg, egy szakadatlan, keletre húzódó hegylánczot képez, 's délre a' Dunáig lehatván, a' tulajdonképeni Magyarországnak harmadát borítja. Elosztatik határi havasokra, közép hegyekre, és hegyfokokra. A' határ-havasok csúcsai, számszerint mintegy harminczan, Liptó és Szepes vármegyében legmagasabbak, de mindnyájan egy lánczban köt tetnek össze, mely *Tátra* név alatt ismeretes. E' lánczból legmagasabbra emelkedik a' *lomnicsi* tető (melyet némellyek késmárkinak is neveznek, de hibásan), mely 7942 párisi láb, sőt mások szerint 8200'. A' *jégvölgyi* csúcs a' 8000' meghaladja; 's utána jó a' *Kriván* 7538' (mások szerint 7800'). d) E' hegyláncznak mind keleti, mind nyugoti oldalából más nagy hegyek szakadnak-ki, melyek részint Árva, Trencsén, Thuróczy vgyéket, részint Szepes vgye, északi részeit borítják-el. A' közép hegyek, melyek ásványi gazdagságuk végett ásvány-hegyeknek méltán neveztetnek, ismét több tömegré oszt-

hatók, a' szerint a' mint a' Király hegyéből (melly a' Tátrával egy halom által kapcsolatban áll) kiágadó völgyek és folyók meneteleit követik. Illyen az, mely a' Hernád mentiben kelet felé húzódik, 's Abaúj, Torna, Gömör vármegyéket lepi-el. Egy másik a' Hernád és Poprád közt foglalt helyet. Nyúgotra szinte két tömeg észrevehető, t. i. az, mely a' Vág és Garan közt, és az, mely a' Garan bal partján fekszik, 's mellynek ágai Zólyom, Nógrád, Hont, és Bars vgyéket lelik-el. Az északi hegyláncz nevezetesebb hegyfokai: 1) A' nyúgoti, mely Nyitra vármegyéből, a' Vág bal partján, észak felé Trencsén vgyében emelkedik. 2) A' déli, 's ebben ismét a) a' honti, mely Hont és Nógrád vármegyében terjedvén el a' vácsi *Nagy-Szál* hegygyel kapcsolatban áll; b) a' hevesi, mely *Mátra* nevet visel; c) a' borsodi, mely Eger és Miskolcz közt ágadzik-el, 's közönségesen *Bukhegynek* nevezetik. 3. A' keleti, mellyen a' meddig bor terem, Hegyaljának mondatik.

5. Az észak-nyúgoti hegyeket, a' galgóczi várhegyről egészen beláthatni. A' Duna bal partjára egyszerre meglehetősen magasságra emelkedvén, észak felé Posony, Nyitra, Trencsén vgyékbe mennek-át. Más magyar hegyekhez hasonlítva épen nem zordonok.

6. A' nyúgoti hegyek, tulajdonképen csak Vas vármegyében emelik-fel fejüket, közel a' Rába vizéhez, és Stájerország, Ausztria szomszédságában, Vas, Sopron vgyéket keresztül futván, a' Lajta vizénél, és a' Fertő tavánál halmokká lapulnak. Sz. Eleknél Vas vgyében, és Fraknónál (Rosalia hegye) legnagyobb magasságukat érik-el.

7. A' nyúgotról jövő hegyvonalnak fő ága Karinthiát Friaultól elválasztván, dalmatiai útjában Zágráb vgyének dél-nyúgoti részét, a' Magyar Tengerpartot, 's a' károlyvárosi Végvidéket keresztül hasítja. Nevezetesen két főbb hegyláncz húzódik egymásmellett észak-nyugottól dél-keletre, u. m. a' 18 mértföld hosszú *Kapella*, 's a' két mértfölddel rövidebb *Wellebit*. A' *Kapella*, mely a' 6500 francia láb magas (Haquet szerint) *Klek* sziklacsúcstól kezdve az ogulini végezredben, a' Plitvicza tavakig, nagynak, ezentúl a' *Kamenicsa-Goricsa* mellékáig kisnek nevezetik, mind magasságára, mind zordonosságára nézve, a' *Wellebitnél* hátrább áll. Ez, nevét a' Zeng mellett lévő *Wratnik* hegynél nyervén, az adriai tenger mentiben a' Zermagna völgyig húzódik. Ostáriától kezdve, a' dalmát szélekig egy szakadatlan, meredek sziklás bérczhatat ké-

pez, mely itt ott havasi magasságra emeli fejét, és nagyobb csúcsai a 900° meghaladják. e) A' *Pliszevicsa* az ottosaczi ezredben, a' Kamenicza-Goriczával, 's a' kis Kapellával összeköttetésben lévén, nem olly zordon ugyan mint a' Wellebit, de evvel együtt Horvátországnak legmagasabb hegységét teszi, mert déli csúcsai Kitaibel szerint 925° (5500 párisi láb) emelkednek fel a' tenger színe felett. A' Kamenicza-Goriczával kapcsolatban áll továbbá a' *Verbacska-Stasa*, a' likkai ezredben; sokkal alacsonyabb a' szluini ezredből az Unna vize felé húzódó erdős *Petrova-Gora*, mely a' báni Végvidéket keresztül futván (*Wranova-Glava*, vagy *Zrin* név alatt) a' Kulpa és Unna vizeknek Szávába való szakadásánál ellapul. Zágráb vármegyének nyugoti részét ismét egy a' krajnai Alpesekekkel kapcsolatban álló hegyláncz futja-meg; 's ez részint erdős, részint kopasz, 's némelly csúcsai igen magasak. f)

8. A' földközi hegyek, azaz azok, melyek a' többi hegyektől, 's az ország határaitól távolabb fekszenek, részint összefüggő lánczszemet képeznek, részint magányosan, elszakasztva állnak. Némellyek az északi dunai hegyfokoktól a' Duna által elmetszelve, Komárom, Esztergom, Pilis vgyéken futnak-keresztül, innen Fejér vgyébe menvén-át, hol *Vértess* neve alatt ismereteseek. Itt mind szélességben, mind magasságban öregbedvén Veszprém vgyét lepik-el, 's lételt adnak a' híres *Bakonyságnak*; majd Szala vármegyébe csapnak át, 's Keszthelyen túl a' Szala vize felé halmokkal végződnek. A' most előszámlált hegyvonalban, az Esztergom és Ó-Buda közt fekvő hegyek a' többieknél magasabbak, 's a' Duna és dél felől meredek, hanem a' többiek is Budánál, Csákvárnál, Aracsnál, Cseszneknel, Sümegnél, 'stb., meglehetősen sziklafalakat mutatnak. A' magánálló hegyek közül különösen említést érdemlenek Szala vgyében a' *Badacson*, *Sz. György*, *Csúcsos*, *Csobáncz*, *Haláp*, *Hegyesd*, Veszprém vgyében a' *Somlyó*, 's Vas vgyében a' *Ság*. A' magánállókhöz számíthatni még Baranya vgyében a' pécsi, és siklósi több mértföldnyi hosszaságú két hegylánczot, és Szerem vgyében a' *Fruska-Górá*t, mely Tovarniktól Szlankamenig 12 mfdnyire terjed.

Magyarország rónaságát a' földközi hegyek két felé osztják, a' kisebb rész nyugotra, a' sokkal nagyobb rész keletre esvén. A' nyugoti kisebb rónaságnak legegyszerűsebb földje van a' Csalóközben, Posony, Komárom, Győr, Moson vgyék nagyobb részében, továbbá Vasban és Sopronban a' Répce és

Rába mellékein. A' földközi hegyek felé eső rész kisebb hal-
mokkal és völgyekkel változik. A' keletre eső nagy rónaság
a' Mátra hegyétől Zimonyig (a' Szávának Dunába való szakad-
ásáig) 46, Vácztól Új-Palánkig 52, az ugcocsaí n. szőlősi
hegytől Sziszekig (a' Kulpának Szávába való ömléséig) 80
mértföldnyire terjed. Legalantabban fekszik a' Dunánál, kivé-
vén a' Tiszának azon környékét, hol ez a' Dunába szakad.
Legegyenlőbb földje van pedig a' Tisza bal partjától kezdve
egész le a' Dunáig, és a' keleti hegyekig, mely tér magában
foglalja egész Szabolcs, Külső Szolnok, Békés, Csanád, Cson-
grád, Torontál vgyeket, a' német-bánsági ezredet, Hajdú vá-
rosokat, Nagy-Kúnságot, Szathmár, Bihar, Arad, Temes vár-
megyék nagyobb részét, azaz összesen 800 □ mértföldet. Azon
rész, mely a' Duna és Tisza közt fekszik, északon Vácztól
Czeglédig dombokkal változó. A' dunántúli részben, Baranya,
Somogy, Tolna vgyekben szinte vannak dombok, melyek köz
életben hegyeknek neveztetnek. A' Dráva és Száva közti tért
pedig a' krajnai hegysornak, egy csekély magasságú mellék-
ága futja-meg, úgy hogy Taube szerint (I. Th. S. 10.) a' leg-
nagyobb csúcs nem magasabb 458° a' közelfekvő folyók szí-
nénél.

a) Valljon a' Kárpátok dél-keletről észak-nyúgotra húzódnak-e,
vagy megfordítva, ezen sokat vetélkedtek a' geognosták. Az első
véleményben többen voltak. *Ungr. Magazin 1783. S. 13.* Haquet is
e' véleményt oltalmazta, mi a' Fichtelével ellenkezett. Gelpke szinté
e' mellett volt. *Miltenberg. II. 85. összehas.* De Schindler megmu-
tatá, hogy az egész galicziai hegység Vielicskától kezdve, be Mold-
vaországig észak-nyugotról dél-keletnek veszi menetelét. *Geogr. Be-
merkungen über die kárpáth. Gebirge. Wien 1815. 8, S. 12.*

b) *Schwartner Statistik des Königreiches Ungarn. Erster Theil.
Ofen. 1809. S. 67.*

c) Az egyenlítő alatt a' hóvonal 14,760 láb, az álpei hegy-
lánczban közel 8000 láb a' tenger színe felett. *Martini. Versuch
einer Charakteristik der Hochgebirge. Militärische Zeitschrift. 1821.
I. H. S. 51.*

d) Az eddig megmért hegyek közül legmagasabb a' *Dhawala-
giri* (fejér hegy) a' keletindiai *Himalaja* hegylánczban, mert Stieler
abrosza szerint közel 26,000 láb. A' *Csímborasso* déli Amerikában
20,150'; *Elbrus* a' kaukázsi hegységben 16,000'; *Montblanc* 14,000',
Monte Rosa 14,000', *Ortel* 12,060' mind a' három az álpei havasok
lánczában; *Monna-Roa* a' Sandvich szigeteken közel 15,000 párisi
láb. *Galetti. Allgemeine Weltkunde, 1835. S. 6.*

e) Demian mintegy 21 csúcsot nevez meg; gróf Waldstein és
Kitabel mérésük szerint *Badany* 694, *Velka Vízochicza* 723 párisi

öl magas a' tenger színe felett — *Auerhammers Relation. B. 2. Millenberg. I. 55. öszevetve Hietzinger. I. Th. 71.*

1) *Demian I. S. 19.*

V i z e k.

5. §. Tenger.

A' magyar birodalomnak csak délnyugoti részét mossa az adriai tenger, mintegy 26 mfdnyi hosszúságban. Ez a' parthoz közel lévő igen számos kisebb nagyobb szigetek által egy csatornává képeztetik, melyet *morlákok* csatornájának neveznek. Nevezetesebb kikötőhelyei : Fiume , Bukkari, Portóré, Bukkaricza , Zeng , Szent György , Jablanacz és Carlopago. Legnagyobb öble a' *quarnerói* Fiuménál. Vize sósabb mint a' nagy tengeré; egyébiránt a' dagadásban 's lohadásban semmi nevezetes különbség nem mutatkozik. A' hajózást a' gyakori szélvesszek (leginkább dél-keletről jövők) tetemesen veszélyeztetik , *) 's a' sziklakkal teljes csatornán való hajózást élénken tünteti előnkbe gr. Batthyáni Vincze , a' Magyar Tengerpartról irt leveleiben (Pest. 1805. Br. XIII.).

*) Az adriai tengernek sokáig igen hiányos abroszai lévén, ez érezhető szükségét tökéletesen kipótolá azon átlás , melly 1821 és 1822-ki években megjelent. Ennek kidolgozása, már a' volt olasz királyság alatt elkezdett a' milanói katona-geographi intézetben. Folytatólag a' munka egészen elkészült a' cs. k. fő-táborkar felügye-
lése alatt, és a' cs. k. fő-táborkari, cs. k. tengeri tisztség, inge-
nieur-geographi testület, nápolyi fő-táborkari, és ángol tengeri-tisz-
tek együttmunkálódásával. Az átlás áll: egy hydrographi abroszból (2 levelen): egy parthajózási abroszból (20 levelen); a' nevezete-
sebb kikötőhelyek 's partipontok nézeteinek gyűjteményéből; és egy
toldalékból, melly e' tenger hajózását illető különös jegyzéseket fog-
lalja magában. A' hydrographi abrosz $37^{\circ}57'/_{1000}$ bécsi uj széles, és
 $22^{\circ}10'/_{1000}$ uj magos, $1/_{500000}$ nagyságban. A' parti abrosz $21^{\circ}72'/_{1000}$ uj
széles, és $32^{\circ}19'/_{1000}$ uj magos, $1/_{175000}$ nagyságban. Ez, szinte mint
az elébbeni az egész adriai tengert ábrázolja, minden partjaival,
szigetjeivel, szikláival , sekélyiségeivel, 'stb. A' fenék tulajdonsága
mindenütt pontosan feljegyezve, a' fő utak vonala , a' tengerpart
hegyeivel 's tájképeivel, a' hajókázható csatornák 's lagúnák nagy
szabatossggal kimutatva.

6. §. Tavak és Mocsárok.

A) Tavak.

1. A' **Balaton**, Zala, Somogy, Veszprém vármegyék közt. Hossza 10 mértföld, szélessége 1—2 mfd., *) sőt a' tihanyi révnél csak 790 öl. Mélysége 6 — 8 öl, Tihanynál 24. Az egész, a' szélein lévő posványokkal együtt közel 24 □ mértföldet foglal-el. A' Sió vizének színe a' Balaton torkolatjánál leszállítottván, e' tónak színe is 3 lábnyit és 3 hüvelyknyit apadt-meg egész kiterjedésében, a' honnan az következett, hogy a' Balaton vize medrbe visszahúzódván, azon szélei, melyek azelőtt nagy kiterjedésében víz alatt voltak, mostan attól szabadok, 's e' helyt vidám kaszáló rétek és legelők támadtak. Hajdan gr. Festeticsnek vitorlás hajója járt e' tavon, Keszthelyről dongákat 's más faeszközöket vivén Kenesére; itt ismét sóval rakodván-meg; de ez már régen megszűnt. A' Somogygyal való könnyebb közözlés végett, Fenéknél, 1839-ben egy hosszú fahíd építettet. A' Sió és Sárvíz csatornák segédelmével, a' Dunával könnyen hajózási közösülésbe jöhetne.

2. A' **Fertő**, Sopron és Mosony vármegyék közt; hossza 4, szélessége 1 — 1½ mértföld; csekély mélysége (6 — 13 láb) miatt nem hajókázható; partjai leginkább nádasok és bozótosok. A' Hanságról, mely vele összeköttetésben áll, alább szolandunk.

3. A' **Palicsi** tó Szabadka határában; kerülete 8800, szélessége 4—600 öl. Vize sós, tiszta, és soha ki nem önt, se ki nem szárad. Ezen alul ismét van egy kisebb tó, mely **Vértnek** neveztetik.

4. A' **Velencei** tó Fejér vármegyében. Kiterjedése mintegy 4000 hold; mélysége 2 — 5 láb. Kiszáraitatása több ízben próbáltatott.

B) Mocsárok és Lápok.

1. A' **Hanság** Sopron és Mosony vármegyék közt. A' Fertővel összeköttetésben van, 's kiterjedése közel 6 □ mfd. Benne csak sás és nád nő, de némelly helyeken kaszálni is lehet. Árjával néha a' szántóföldeket is elborítja. E' kár elhá-

*) Halász, veszprémmegyei földmérő mérése szerint a' Balaton hossza Fenéktől Akaratyáig 40,190 öl; szélessége Füred és Fok közt 6770, Fenéknél 240 öl.

ritására, 's ha lehetséges, magának a' **Hanságnak** kiszáritására **Károly** cs. k. főherczeg, mint az óvári uradalom birtokosa roppant költséggel egy több felé ágazó csatornát ásott, a' 's h. Eszterházitól is segítettvén, 1835-ben Pomogynál a' **Fertő** tavával kapcsolatba tétetett,

2. Az **Ecsedi** láp Szathmár vgyében; 4 mértföldnyi hosszú, 1—1½ mfdnyi széles. Tiszta helye kevés van, hanem nagyobb részt posványáságból áll.

3. A' **Szernye** vagy **Gálhi** mocsár Beregh vármegyében. 1781-ben 28,701 hold földet borított-el, holdját 1100 □ ölével számítván; most valamivel kisebb. Tisztás benne kevés lévén, csak nagy víz idején hajókázható.

4. A' **Fekete Eger** mocsár, Ugocsa vármegyében 3000 hold földet lep-el.

5. A' **Palacsa** mocsár, romaiak idejében **Palus Hiulca**, mellynek munkába vett kiszáritása Probus romai császárnak, életébe került. Fekszik Verőcze és Szerem vármegyék közt, 's az elsőben 9025, a' másodikban 5600 holdat tart víz alatt. Sik posványáság, kákás, sásas, iszapos gyombákkal tele való zátony, mellyek a' csolnakozást nehezítik. Kiszáritása végett, melly már több ízben próbálva vala, 1828-ban és 1830-ban a' körüllevő uradalmak költségein a' régi bobottai csatornának nagyobb része megásott.

A' csajkások és német-bánsági vidékén, a' Tisza, 's Duna melléki posványások széles árkolások által nagyobb részt már haszonvehetőkké tétettek; így szinte az **akibunari** és **illancsai** mocsárokat is Temes, Torontál vgyék, 's a' németbánsági ezered közt, a' verseczi és berzavai csatornák meglehetősen kiszáritották. A' kanisai és monostori posványások pedig Zala vármegyében mindinkább elbozótosodnak.

Az említetteken kívül vannak még számos állóvizek és mocsárok, mellyeket a' nagyobb kisebb folyók gyakori áradásaik által okoznak, különösen pedig a' Tisza, Duna, Száva, ^{b)} Dráva, három Körös, Berettyó, Temes, Kulpa, 'stb. vizei. Ilyen a' **Sárrét** Bihar, Békés, Szabolcs vármegyék közt, melly 70,000 hold legtermékenyebb földet borít el; a' **Feketető** Torontálban, **Fejértő** német-bánsági ezeredben, **Hosszúré** a' Bodrogeközben, azon széles mocsárok, mellyek a' Tiszát Szent Mártontól kezdve, 's az alsó Dunát mind két partján csak nem szakadatlanul kísérik. A' Strug, Bigy, Bossut, Garcsina (a' magyar v. szeremi Végvidéken) a' romaiak idejében mocsárszári-

tó csatornák valának, melyek később elhanyagoltatván, az árvizek gátlása helyett, most azokat szaporítják. A' *Lónya* csak Chemerniczánál 10,000 hold jó földet rabol-el. Végre kinek ne ötlenék eszébe a' számtalan holt folyó, (holt Duna, holt Tisza, holt Szamos, holt Vág) ér, fok? és berek? Mind ez előszámlált mocsárok Lichtenstern szerint 2,000,000 holdat foglalnak-el; Bisinger ^{c)} pedig nagyobb kiterjedésűeknek tartja a' karinthiai herczegségnél ($213\frac{4}{100}$ □ mfd.). Egyébiránt örömmel valljuk-meg, hogy 40 esztendő oltá a' mocsárok kiszáritására, vagy legalább szűkebb körbe való vételére, mind a' kormány, mind egyesek részéről igen sok történt. Különösen első említést érdemel azon nagy vízi munka, melly 1810-ben vévén kezdetét, ^{d)} a' Sár, Sió, Kapos vizek szabályozását, 's Pakstól Battáig a' Duna árjának meggátlását tűzte-ki célul; mellynek elérésére 186,800 vont ölnyi csatornákat, és 54,000 vont ölnyi töltéseket építvén: több mint 335,805 holdnyi mocsáros föld, avagy árviz jártta táj, legtermékenyebb földdé változtatott. Torontálban, hol a' mocsárok kiterjedését némelyek 31, mások 19 □ mfdre becsülték, most alig tenne 5 négyszög mértföldet; 's itt, részint a megye, részint a' földesurak erőködéseivel főkép a' Tisza, de általjában a' többi vizek mellett is olly óriási védtöltések állanak, mellyek a' romaiaknak szinte becsületükre válhattak volna. A' Katonai Végvidéken, a' bélyei, dárdai, körösladányi, mezőlaki, marcaltői, bátorkeszi, 's más több uradalmakban véghezvitt posványszáritási munkálatokat egyenkint előszámlálni célunk nem lehetvén, ezek kidolgozását ügyesebb kezekre bizzuk.

a) A' Károly főherczeg részéről tétetett árkolások 51,000, herczeg Eszterházy részéről tétettek 9000 kőb ölet tesznek.

b) Csak magában a' gradiskai végezeredben 23 helység egészen, 21 résznyire, árvizeknek van kitéve. *Relation S. K. H. des E. H. Ludwig*, összehasonlítva *Hietzinger* I. T. 96 I.

c) *Bisinger* I. S. 17.

d) E' roppant vállalat végrehajtására királyi biztosnak először b. Podmaniczky József, később 1811-ben gr. Zichy Ferencz bihari főispán neveztetett-ki, kinek bölcs kormánya alatt, az egész részint 1825-ig, részint azolta teljesen bevégeztetett. A' fentiasztelt királyi biztos úrnak Posonyban, nov. 12-kén, 1825. költ hivatalos jelentéséből az is kiviláglik: miszerint e' roppant munka az illető, de különböző megyékben lakó földesuraságok szoros egyetértése által vala csak kivihető: 's hogy minden hold valóban kiszáritott föld összesen 15 fr. 48 krajczárba került legyen a' birtokosnak, váltóczédulában.

7. §. Folyóvizek

A' czélszerűen használt folyók 's vízesatornák sokasága okozza nagy részben Angol, felső Olasz, Németalföld országok virágzó műveltségét; 's ugyan ezek hiányának tulajdonítható az, miszerint a természettől különben gazdagon megáldott Spanyolországban mértföldekre terjedő térségek műveletlenül hevernek. ^{a)} Magyarországnak, nevezetes része hegyes lévén, számos kisebb nagyobb folyói vannak, Grossinger már csak a' nagyobbakból 160 számlált-meg; 's mint ezek, a' regényes Szepességet keresztül kigyózdzó **Poprádot**, ^{b)} 's a' vele összeömlő **Dunajecz** vizét, mellyek a' Visztulába 's keleti tengerbe szakadnak, és még némelly tengerparti csermelyeket kivéven, kivétel nélkül a' pompás **Duna** folyóvidékéhez tartoznak. Ezt, ha a' világ legnagyobb folyójához az Amazonhoz, ^{c)} 's a' Mississippihez nem hasonlíthatjuk is, mindazáltal már Sallustius ^{d)} a' Nil után leghatalmasabb viznek írta, mennyire csak a' romai birodalom kiterjedt. Miután Németországot keresztül futotta, Posonyon felül érinti a' magyar határt, 's innen Váczig keletnek (24 mfd.), majd a' Drávának beleszakadásaig délnek (43 mfd.), innen ismét keletnek (47 mfd) folyván, Orsovánál a' török birtokokba-lép, ottan a' Fekete tengerbe szakadván. Zimonytól kezdve, hol a' Szávát magába veszi jobb partján a' szerbus hegyek, bal partján a' német-bánsági mocsárok kísérik. Tovább keletre mind a' két parton függőleges meredekségű sziklafalak emelkednek, mellyek Moldavánál a 600 ölnyi széles folyót egyszerre, tajtékozó hullámlások közt 80 ölnyi széles mederbe szorítják. Itt emelik - fel fejüket a' papagájszirtek; itt veszélyeztetik a' hajóst lappangó sziklák, 's tátongó örvények; 's bár Orsovánál 330 ölnyre szélesül, csak hamar a' Vaskapunál újabb veszedelem fenyegeti 's akadályozza a' hajózást. Egyébiránt folyása csendes; Posonytól Gönyőig csekély esete lévén, számtalan kisebb nagyobb szigeteket képez, 's fő menetelét gyakran változtatja, a' honnan e' közön gőzhajók csak nagyobb víz idején mehetnek akadálytalanul. Mint szabálytalan víz laposabb mellékeit, u. m. a' Csallóközt Solt, Kalocsa, Páncsova tájékát hó olvadás, vagy jégmenettel alkalmával gyakran előnti, sőt az utóbbi esetben mindenütt veszélythozó lehet, mint ezt az 1830-ki és 1838-ki borzasztó vízözönök bizonyítják. ^{e)}

A' Dunán kívül még számos hajókázható, vagy azzá tehető folyókkal bir Magyarország. Illyenek a' **Tisza**, melly Mármaros vármegyében két kútfőből veszi eredetét, 's mindjárt kezdetén rekeszek segedelmével talpakra, lentebb hajókra is használható lévén, 100 mfdnyi folyása után Titelnél a' Dunába merül. Rendetlen, csavargós folyású, gyakori árvizeket okozó folyóvíz; felfelé, nagyobb hajókkal csak Szegedig járható, de kisebb gabonás hajók néha a' fegyverneki (Heves vármegyében) révig is feljutnak. A' **Dráva** Varasdon felül jön be Illyrországból, 's 32 mfdnyi útja után Eszéken alul a' Dunába szakad. Folyása ragadós; erdős, szaggatott partjai vannak; fő medrét gyakran változtatja; 's a' répási csatorna (Sdalla vize vagy árka) nem hogy céljának megfelelt volna, még inkább zátonyokat okozott. Az elmerült tőkék felette akadályozzák a' hajózást, melly visszafelé csak Barcsig (Somogy vgyében) lehetséges. A' **Száva** szinte Illyrországból folyik-be, 's gyakori kigyózdásokkal Horvátországon által, majd a' szeremi végvidék és a' török tartományok közt folydogálván, Zimonyon alul a' Dunával egyesül. Mocsárok és erdők kísérik ezen egész menetelében (60 mfd.) mind két oldalról; csupán a' jobb parton emelkednek hegyek Gradiska és Brod tájékaig. A' folyó számos tekerületei, a' partiút hiánya, fatörzsökök, hajómal-mok a' felfelé való hajózást nehezitik; egyébiránt nedves esztendőben, egy őszön a' gabonás hajók Zimonytól Sziszekig kétszer, száraz években egyszer fordulhatnak-meg. Lefelé Gurkfelig Illyrországból) csak 150—180 mázsányi terhet hordozhatván, a' magyar határokon 500—3000 mázsás talphajók (Tom-passen) járnak rajta, — 's biztosan remélhető, miszerint nem sokára gőzösök hasitandják szőke hajkait. O A' **Maros**, Erdélynek ezen fő folyója, Szegednél a' Tiszába való merültéig Magyarországot 21 mértföldnyire nedvesítvén, ugyan Erdély sokszerű természetajándékainak behozatalára látszatik rendeltetve lenni, 's valóban a' só és épületi fák beszállításával mind a' két országnak tetemes hasznára van. A' **Kulpa** Krajnaország szélén ered, 's miután a' horvát tartományokat keresztülfolyna, 24 mfdnyi útja után közel Sziszekhez Czaprak falunál a' Szávába ömlik. Károlyvárostól kezdve 100—300 mázsás hajót elbir. Folyása sebes, 's a' benne lévő szirtok és zátonyok a' hajózást veszélyeztetik, melly kis víz alkalmával egészen fenakad. A' szokszor szóba hozott, sőt el is kezdett hajókázhatóvá való tétele Károlyvárostól Brodig (Fiuméhez 4 mfdnyi tá-

volságra) 500,000 fr. veszteség után abban hagyatott ^{a)} Az *Unna* mindjárt eredeténél a' likkai végezeredben folyóvá alakulván, szirtok közé szorítva csak rövid távolságra nedvesíti bal partjával a' károlyvárosi végvidéket, innen egészen Török-Horvátországba menvén-át, majd északi folyásában a' báni végvidéket érintvén, hol a' dubiczai és ussiczai síkságon a' Szávába siet.

Kosztainiczáig és Noviig 200 mázsa terhet hordoz; de a' hajózást a' zátonyok és a' török uralás tetemesen akadályoztatják. A' *Temes* az oláh-bánsági végezeredben veszi eredetét, a' Szemenik hegyéből, 's Krassót, Temest, Torontált, 's a' német-bánsági ezredet keresztülfutván, Páncsovához közel a' Dunába szakad. Csak nagy vízzel hajókázható, 's először Tomaschevácnál bir meg nagyobb terhet (1000 mázsa körül). Végre a' *Morva, Vág, Garan, Mura, Fejér-Fekete-Sebes Körös* állhatatos akarattal szinte hajókázhatókká tétethetnének, de jelenleg csak nem egyedül faszállításra használtatnak. — Mind ezen folyók, még a' hegyi patakokat sem vévén ki áradásaikkal az országnak évenként érezhető kárt okoznak. ^{b)} Mellyek meggátlására, 's a' hajózás könnyítésére 1771-ben a' királyi vízépítő fő kormányshéz Budán felállittatván: azolta kevés valamire való folyóvíz van az országban, melyen igazítások, átmetszések, 's kisebb szerű szabályozások ne történtek volna; sőt a' próbába vétetett alsó dunai sziklák kipuskáztatása, a' Bajánál, Mohácsnál, Battánál történt görbületi átvágások, ⁱ⁾ Posonynál a' vizsarkantyúk, 'stb. valóban nevezetes summa pénzbe kerültek; 's legközelebb az ¹⁸³⁰40ki országgyűlésen a' k. előterjesztvények egyik pontja egyenesen a' Duna szabályozását tárgyzta, mellynek következtésében országos küldöttség neveztetvén - ki, remélhető, hogy a' nemzet a' fels. kormánnyal egyet értve kieszközlendik, miszerint hazánk számos folyói a' közműveltségnek ne kártékony, hanem áldást-árasztó csatornái legyenek.

^{a)} Különösen Spanyolország közepén, a' két Castiliában, Estremadurában (7—9 hónapig semmi eső) Cuencában, mellynek $\frac{1}{3}$ része alig használható: Madrid, Toledo, Lamancha, Murcia tartományokban; általjában az ország fele részében.

^{b)} A' Poprád forrásától kezdve 7 mfdnyire, azaz Gnezda mellett már hajókázható 's rajta szálakon és tutajokon bor és magyar portéka vitetik-ki Galicziába. A' hajózás akadályait bőven leirta Berzevicy Gergely, a' fáradságtalan hazafi; de egyszersmind az elhárító eszközöket is.

c) Az Amazon vagy Maranhon vize déli Amerikában 1000 mért-földnyire folyik, 's az átlanti tengerbe való beömlésénél 40 mfdnyi széles. *Cannabich S. 911.*

d) *Aul. Gel. Noct. attic. Libr. X. Cap. VII.*

e) Az 1830-ki dunai árvizekről lásd a' *Hazai 's Külföldi Tudósítások* (1830) 36. 37. 38. számait. Az 1838-ki martiusi áradás pedig minden előbbent borzasztólag felülmulta. Így csak Pest vármegyében hivatalos összeírás szerint 3987 lakház dült-össze, 's min dennemű kár 1,517,322 f 16 krajczárra becsültetett pengő pénzben. Ezenkívül Pest városa nagy része romba dült, u. m. egészen összeomlott 2281 ház, megsértetett 827. Budán 207 egészen, 268 résznyire összedült. Ó Budán 497 egészen összerogyott. 1712. — 1388-ig 13 árvíz volt Pesten, 's ezek közül legnagyobb 1712. 1775. 1838.

f) Sophia gőzös próbautat akarván tenni a' Szávan 1838. sept. 6-kán délutáni 2 órakor indult meg Zimonyból, 's 10-ikben délutáni 1½ órakor Sziszekre érkezett, igen kevés akadályra találván.

g) A' Kulpának ezen a' részen hajókázhatóvá való tétéle már 1771 és 1772-ben szóba jött. *Engel a. a. O. II. S. 356. 357.* Később a' ferencz-csatornai társaság csakugyan hozzá kezdetett, de 1796-ban az ellenség beütése által a' munka felbeszakasztatván, 1801-ben újabb terv szerint folytattatott; de két esztendővel később egészen megszűnt, 's e' helyett építettett aztán a' Luisa országútja *Vorschl. zur Erleichterung und Erweiterung der inländ. Schifffahrt und des Handels. S. 54.*

h) Árva, Liptó és Zólyom vármegyékben 1813-ban történt viz-áradásokról lásd *Hesperus 1813. Nro 80.* Árva, Liptó, Turóc, Trencsén és Nyitra vgyékben az árvíz által okozott károkat 4,638,898 forintra teszi báró Mednyánszky. *Wagreise 1826. 12. és 13. l.* A' midőn Ratkova falu Turóc vgyében egészen elsepertetett.

i) Összesen 21,000 öl görbület, 3350 öl hosszúságra vágatott-át, 's ezen az átmetszéseken járnak már most a' legnagyobb dunai buzás és gőzerős hajók is.

8. §. Csatornák.

1. A' *Ferencz csatornája* a' Dunát köti össze a' Tiszával Bács és Bodrog egyesült vármegyékben. Kezdetét veszi a' Duna felől Monostorszegen felül, 's végződik Tisza Földvárnál; és így hossza 14½ mértföld. A' csatorna árka csak ó Verbászig (8½) ásatott-ki, ezentúl a' Tiszáig (6 mfd.) a' Csernabara mocsár feneke tisztítatott-meg, 's ez szolgál csatornául. Esete a' viznek a' Dunától a' Tiszáig, midőn ezen folyókban elegendő viz van 31 lábnyi, 's ezen vizet 5 zsilip tartja. Mindenik zsilipnél a' kapuk köre négyszögű mészkövekkel, a' rekeszték köre téglákkal van kirakva, másutt az egész csatorna, mellynek feneke teknő alakú sehol sem rakatott-ki téglával. Rendes szélessége a' csatornának 10 öl, a' zsilipek körül sokkal szé-

lesebb; mélységének 6 lábnyinak kellene lenni, de ennyi víz soha sincs benne, hanem rendszeren 4, sőt gyakran ennyi se, úgy hogy terhes hajók nem is járhatnak rajta. Miólta a' kamara bírja ismét a' bácsi uradalmakat: a) azolta egész hosszában egy mázsától 14½ krajczár fizettetik váltóban, úgy mindazáltal, hogy ha a Tiszáról jön a' terhes hajó, akkor száztól 30at elenged a' k. kincstár, sőt vontató bérre minden hajótól 40 forinttal kevesebbet vesz. Ugyan is a' csatorna állóvíz lévén, a' hajókat vontatni szükség, még pedig mivel a' lovak éles körmei a' töltéseket nagyon rongálnák, csak ökröket szabad használni. Ezen megbecsülhetetlen csatorna 47 mértfölddel, vagy 3 héti úttal rövidítette a' hajózást. A' rajta járó hajók rendszeren 3—6000 mázsások, 's főképen gabonát, bort, rezet, 's más érczeket, dohányt és fát visznek. b)

2. A' *Béga* vagy *Bege* csatorna onnan veszi eredetét, mert a' Béga vize Facsettől Temesvárig, innen Klekkig (Torontálban) mesterséges csatornává alakítatott, kivéven egy kis tért Kiszetótól Budinczig, 's Jeszvintől Jirodáig Temes vgyében, hol régi természetes ágyában folyik. Hossza Klekkig 86,970½, innen lefelé a' Fejér-mocsáron keresztül 's a Custosárkon által Titelnél a' Tiszába való szakadásáig 23,516 folyó öl, 's így összesen 27½ mértföld, 's által folyja Krassó, Temes, Torontál vármegyéket, és a' német-bánsági ezredet. Mélysége kicsiny vízállással Facsettől Kiszetóig 6—12 hüvelyk; Kiszetótól Temesvárig 1—2 láb; innen Ittebéig hol a' csatorna jóval keskenyebb 3—4; Ittebétől Sz. Györgyig csak 1'—6", mivel a' csatorna magas vize Ittebén felül a' jobb parti mocsárrokba önt ki; Sz. Györgytől Klekkig, hol természetes ágyába visszatér, 's innen a' Fejérmocsárig Écskán alul 3—6; a' Fejérmocsáron keresztül 2—4'; végre innen a' Tiszáig 2—5 láb. Táplálékot e' csatorna a' Temes folyójából kap, egy 13' 3" esésű tápcsatorna által, melly Kosztültől Kiszetóig terjed, 's 5+30 folyó ölet tesz. Sebessége a' Béga csatornájának Kiszetótól kezdve a' Tiszáig kicsiny vízállással mintegy 1 lábnyi; nagy víz alkalmával Kiszetótól Utvinig 4'; innen Klekkig 3'; Klektől Écskáig 2—2½ láb; innen kezdve, hol már a' csatorna árvizektől szenvedő lapály földön megy, mind a' Fejérmocsárban készített vesszőpartok, mind a' lentebb eső térség 7 lábnyira öntetik-el vízzel, 's egész tó képeztetvén, a' sebesség úgy szólván elvész. Az egész vízmennyiség 5—11 láb magas töltések közé szorítatott, kivéven Ittebén felül a' jobb oldalt, hol a' töltés be nem vé-

geztetett. A' vizeset Fadimáktól és Balincztól (Krassó vgyében) kezdve a' Tiszába való szakadásig 131'—6'—1''' tesz. E' csatorna Temesváron felül csupán fák és kövek leusztatására használtatik; de innen a' Tiszáig különféle nagyságú és szerkezetű hajók járnak rajta, mellyek felfelé gyárművekkel, lefelé gabonával, mindenféle faneműekkel, gyümölcsöcsel, szilvapálinkával, repczével, rongygyal rakatnak-meg. Lefelé vízbeséssel hajtának a' hajók, de visszajövet marhákkal kell vontatni, mellyre nézve mindenütt alkalmas partiútak készültek, de a' Fejérmocsáron által csapán rúdakkal 's póznákkal tolatik-fel a' hajó. Egyébiránt az Ó-Béga vízének szabályoztatása czélba lévén, egyszersmind a' csatornáknak is Becskerektől a' Tiszáig más menetele ajánltatott, a' mostani a' Fejérmocsáron 's Custosárkán által tetemes kerülést, sok bajt, sőt veszedelmet is okozván. c)

A' következő csatornák inkább mocsárszáritók ugyan, de hajózásra is használhatók lennének.

3. A' *Sárvíz vagy Nádor csatornája* Veszprém, Fejér és Tolna vármegyében. A' Sár vize által képezett mocsárok kiszáritására, az említett megyékben 1811 — 1825-ig egy fő száritó, egy a' Sió és Kapos vizeit Simonytornyánál magába vevő mellékes, 's több kisebb a' forrásokból vizet vezető oldalas csatorna ásatván, ezeknek hossza összeséggel 92,800 folyó öl. Szélességek a' főbb csatornáknak 5 — 9 öl, a' kisebb mellékeseknek 2 — 4°; mélységek 9 — 24 láb. A' fő kiszáritó csatorna Simontornyáig 500, alább 500 — 1000 mázsa terhet elbíró hajókat hordozhat, 's Veszprém vgye keleti részét 20 mértföldnyi távlatra a' Dunával (Battánál) közösülésbe teszi; ezenkívül 69,805 hold mocsárföldet tökéletesen kiszáritott és művelhetővé tett.

4. és 5. A' *Kaposi vagy Zichy* csatorna Somogy, Baranya, Tolna vármegyében. Hossza a' fő csatornának 61000 folyó öl, szélessége 9 öltől 3 ölig, mélysége 3 öltől 2 ölig tart. A' homokháritó hegyoldali csatorna 12,000 öl hosszú, két vagy három öl széles, egy öl mély, végig töltéssel ellátva a' völgy felől. A' Kaposi csatorna által Somogy vgye 25 mfdnyi távlatra a' Dunával kereskedési összeköttetést nyert, Simonytornyáig 100 — 200, azontúl a' sárvizi fő csatornán 500 — 1000 mázsát bíró hajókkal kereskedhetvén. — A' *Sió* csatornája Somogy, Veszprém, Tolna, Fejér vármegyék közt szinte egészen elkészült, 's ez által a' Balaton; mellynek vizszine 3 lábnyit és 3 hüvelyknyit apadt a' Dunával összeköttetésbe jött. Mind a' Sió,

mind a' Kapos vizeinek csatornázását, vagy is inkább szabályozását 1821-ben kezdette el egy földesurakból álló társaság, 's a' munka 1835-ben elvégeztetvén, 86,000 hold művelhető föld leve jutalma hazafiúi buzgóságának.

A' *versecsi, bersavai, járcsinai, boboltai* mocsárszáritó csatornákról a' 6-ik §-ban már emlékeztünk.

a) A' Ferencz csatornáját egy 50 fő tagokból álló részvénytársaság kezdte építtetni 1793-ban, 1801-ben bevégeztetvén: 1802-ben maj. 1. nyitattott meg rajta a' hajózás. A' társaság, melynek előkelő tagjai közt h. Eszterházy, h. Dittrichstein, h. Kinszky, h. Lichtenstein, gr. Apponyi, gr. Aspermont, gr. Batthyáni 's t. nevek tündöklöttek, 1826-ig a' bácsi roppant kamarai jószágokat is haszonbérben tartá. Az ásatási költség 3,000,000 pengő forintnál többre ment.

b) 1802. maj. 1-ső napjától fogva, 1818. oct. végéig, és így 16 esztendő alatt ment által 10,723 terhes, 4937 üres hajó, összesen 17,964,266 $\frac{1}{2}$ mázsza teherrel. *Caplovics. Gemälde von Ungern. 1. Th. S. 85.*

c) Midőn a' Tisza nagy, akkor a' Custosárkának torkolatja beiszapoltatik; ha kicsiny, akkor a' hajók már nehezen szállhatnak-ki a' Custosárkából a' Tisza vizére, innen pedig az árokba vissza egy általjában lehetetlen. — Az új tervben lévő csatorna Becskerektől Aradáczon keresztül a' Tiszáig volna építendő, 's ez a' réginel 11,018 folyó öllel lenne rövidebb.

9. §. A' föld minémősége, 's termékenység.

Szerem vármegyétől kezdve, melly Taube ^{a)} szerint mézzel, tejjel folyó tartomány, 's hol csak első osztálybeli szántóföldek vannak, ^{b)} le egész az inkább burgonyát és zabot termő Árváig, 's a' pécshelyi (Zágráb vgye délnyugoti szélén kopár bérczekig, hol a' földműves, mint hajdan Palaestinában a' zsidók, 's jelenleg a' máltaiak, hátán felhordott földdel készit magának néhány lépésnyi gabonatermő telket, Magyarországnak földjének minémősége olly sokféle, mint a' milyen különbözők azon sziklák, melyekből ez évezredek során elmorzsolódás által képeztetett. Egyébiránt ámbár a' völgyek 's térségek, a' szirtok alkotó részeivel vegytanilag ritkán egyezvén meg, ezek előszámálása a' magyar föld megismerésére kevés világosságot nyújthatna; holdonkint pedig a' különböző földnemeket Franczia és Dán országok példájára nálunk még senki fel nem számítá; ^{c)} 's egy magyar Sprengelt is, ki az ország különböző részeiből beküldött földeket vegytanilag vizsgál-

gatná, d) még csak ezentúl reménylünk: mindazáltal a' tapasztalás az, mely kitkit tetteleg győz-meg a' magyar föld termékenységéről. Így a' két nagyobb rónaság termőföldje nagyobb részt fekete agyag, mely néhol könnyebb, néhol nehezebb lévén, majd több, majd kevesebb televénynyel (humus) gazdagítva, a' rá fordított munkát még némelly délkeleti vidékeken trágya nélkül is bőven jutalmazza-meg. Különösen Szerem, Torontál, Temes, Csanád, Békés, Heves, Borsod, Fejér, Mosony, Kőrös vármegyék, a' Csallóköz, Nagy-Kúnság, Hajdúkerület, Csajkások vidéke, 's a' pétervárad végezred csaknem egészen; Arad, Bihar, Szabolcs, Közép-Szolnok, Tolna vármegyéknek 's német-bánsági ezerednek nyugoti; Posony, Sopron, Vas, Baranya, Verőcze, Csongrád vgyék', 's a' brodi végezrednek keleti; Bács, Abaúj, Zemplén, Ungh, Beregh, Bars, Nyitra vgyék déli; Komáromnak, Varasdnak, a' szentgyörgyi, kőrösi, két báni végezredeknél északi hasonfelük igen csekély kivétellel gazdag búzatermő földdel áldott-meg. Ezenfelül Zala, Somogy, Veszprém, Győr, Hont, Nógrád, Pilis, Gömör, Szathmár, Zágráb, Posega vármegyékben felváltva szinte kövér lapályok, 's termékeny dombok találtnak; 's a' magasabb hegyek közt nyíló völgyek nem mindenütt olly zordon alakuk mint a' hideg garani Gömör vgyében, vagy a' kietlen poppinai a' terméketlen Likkában, hanem mosolygók, mint az olasz éghajlattal bíró zermágnai a' likkai ezredben, 's termékenyek, mint a' varázsszépségű almási és mehadiai, 's a' regényes Vágvölgye Trencsén vgyében. E' vidám képalkotóját az országnak némelly homok területek azonban tetemesen megzavarják. A' nyugoti kisebb rónaságon kevesebb ugyan a' homok, kivévén azon tájékat, mely Győr és Komárom közt a' Dunától kezdve, a' középföldi hegyek mellett egész Zala vármegyéig elterjed, 's mellyen itt ott p. o. Románd és Gyiróth, és Szent-László 's Fenyőfő közt pusztasivatag homok látható. De a' keleti nagyobb rónaságon nem csak gyakoribb, hanem nagyobb kiterjedésű homokok is vannak. Nyugotra a' Duna és a' középföldi hegyek közt Fejér vgyében még nem sok, 's nem terméketlen homokot találunk; terjedelmesebb ez Tolna és Somogy vármegyékben, hol különösen több helyeken sivó homokból áll. Nem sokkal jobb azon föld, mely a' Dráva két partján Baranya és Verőcze vgyék nyugoti részén terül-el. De valódi homoktengernek lehet mondani azon nagy tért, mely Vácztól kezdve Alpárig, 's itt a' Tisza és Duna közt Pest,

Bács, Csongrád vármegyéken, 's a' Kis-Kúnságon által közel a' Ferenczsatornájáig terjed, melly ha nem mindenütt termékenyen is; de csakugyan sok helyt repülő homokbuczkákból áll az, melly a' közel fekvő termékeny fekete földeket veszedelemmel fenyegeti, 's a' kecskeméti pusztaság a' német előtt szintolgy félelmes alakban tűnik-fel, mint honjában a' lüneburgi sivatag. Szinte illy mértföldekre terjedő homok terület az ugy nevezett Nyírség, vagy is azon köz, melly Debreczentől északnak a' Tisza, ecsedi láp, 's Érmelléke közt fekszik. Végre a' magyar Egyiptom, a' hajdani Bánság sem menekhetett meg a' homoktól, mert a' Duna, 's az illáncsai mocsár közt több lánczolatokban homokdombok húzódnak-el, mellyek a' németbánsági ezred, 's az illyr-bánsági zászlóaly vidékein 71,503⁴⁵⁴/holdat (1600 □ ölével) tesznek, 's ezekből csak 47928²³¹/... hold van füvel benőve, a' többi sivó homokból állván. *) Általában körül belől számítva a' termékeny fekete rónaságok 's dombok 2600, a' homok 700, a' hegyes tájak 1594 négyszeg mértföldet foglalnak-el.

a) *Taube I. 43.*

b) Szerem vgyében a' hivatalos conscriptio szerint csak Neashtin helységének van 2-ik osztálybeli földje, a' többi határok első rendű földekkel birnak. Taube állítja, miszerint a' Szeremségen jól művelt, trágyázott föld egy szem búzából 30, tengeriből 3000, nem trágyázott föld, búzából 20, tengeriből 2000 magot fizet vissza. A' péterváradi ezeredben melly szinte a' Szeremséghez tartozik, ezredi bejelentés szerint (in der stat. Beschr.) búzából 6—7, tengeriből 80 mag tétetett-ki rendes termésnek; de minő elvekből történt e' kiszámítás, nem tudhatván, ebből következtetést húzni nem akarunk. Az 1828-ki országos összeírás után Szerem vgyében találtatott adó alá eső föld 128,823 hold, holdját 2000 □ ölével, vagy mintegy 3 posonyi mérőjével számítván. Ennek közép termése évenként 2,474,445 posonyi mérőre becsültetvén, ha a' földek egy harmadát ugarnak leszámítjuk, e' szerint Szeremben a' rendes termés minden hold után 30 posonyi mérő lenne.

c) Franciaországban jó gabonatermő föld van 12 milliom hektár, krétásföld 6 $\frac{1}{2}$ milliom hektár, 2 milliom kövecses, 7 milliom köves, 3 $\frac{2}{3}$ milliom homokos, 10 milliom hegyes, 's ugyan ennyi pusztaság. *Statistique gl. et part. I. 141.* Dánországhan, mellynek kiterjedése 690 □ mfdet tesz, kövér kertiföld csak 150 □ mfd, van, könnyű 90 □ mfd., homok 450 □ mfd., sivatagság 130 □ mfd., futóhomok 12 □ mfd. *Olufsen, Beiträge zu einer Uebersicht der Nationalindustrie in Dänemark, übers. v. Ghemann 1820 S. 55.*

d) Sprengel braunschweigi gazdasági tanító földismereti remek munkájához egy lajstromot is kapcsola, mellyben az egész Európából, sőt Amerikából beküldött földnemeinek általa történt vegytani

vizsgálatainak eredményei terjedelmesen közöltetnek. Hazánkból a' béklyei és m. óvári uradalmakból, Szentendréről, 's Viczáról (a' Rába-közben, Sopron vgyében) küldött földeket vizsgálá-meg. *Sprengel. Bodenkunde. Leipzig 1837. S. 561. 's köv.*

e) *Hietzinger. Statistik der Militärgrünze, I. S. 107.*

10. §. Éghajlat.

Hogy a' mathematicai éghajlattól a' physikai sokszor felette különbözik, erre Magyarország legvilágosabb példa. A' physikai éghajlatot leginkább a' magasabb vagy alacsonyabb fekvés a' tengerszine felett, az orographi körülmények, azaz a' hegyek helyzete 's vonala, a' tenger közel vagy távolléte, vizek, mocsárok, erdők, 's a' föld tulajdonsága s'tb. határozzák-meg. Az Isiotherm-vonalak ^{a)} feletti vizsgálatok következtetésében meg van mutatva, miszerint a' 45—55 szélességi fokok közt, levegőkörünk alsóbb rétegeiben (3000 láb magasságig) minden 533 p. lábnyi felemelkedéssel a' közép temperatura egy Reamur fokkal lejjebb száll. Ezen temperaturai eset olly befolyású a' növényi életre, hogy a' tenyészet (vegetatio) 1000 lábnyi magasabb fekvés által 10—14 nappal késleltetik. Ezek szerint Magyarország éghajlatát egészben meghatározni, vagy csak szakaszokra is osztani egy általában lehetetlen, mert ez a' feljebb említett körülmények miatt gyakran csekély távolságra is tetemesen különbözik. Így a' Kárpátok alján, a' Királyhegye környékén a' szilva sem érik meg tökéletesen, 's nem ritkán szeptember végén a' még aratlan zabot hó lepi-el; holott 7—8 mértfölddel lejjebb Varhócson, Torna vármegyében már a' legnemesebb bort szürik. A' dunántúli kerület, a' kies Pannonia, melly úgy szólván egy szakadatlan gyümölcsös és szőlőskertet képez, közepe táján, a' zordon Bakonyságban a' szőlőfürtöt sem érlelheti-meg. Szerem vármegyében martiusban, gyakran februárban a' mogyoró, april közepén minden gyümölcs, május elejével a' rozs és árpa, junius első napjain a' szőlő már virágozni kezd, az erdők 8 hónapig tartják meg zöldellő lombjaikat; ellenben az egyenlítőhöz csaknem egy fokkal közelebb eső Likkában ismét az északi Kárpátvidéket találjuk; 's ugyan itt egy pár mértföldnyi távolságra a' tengerparton, 's a' zermagnai völgyben már olasz éghajlat uralkodik. Pontos meteorologiai vizsgálatok mind eddig nálunk teljesen hibáznak, 's így legalább a' nevezetesebb helyeken a' közép temperatura és közép légmérő-állást meghatározni nem tud-

juk. Általában a' magyar éghajlatról azt jegyezhetjük meg; hogy az nem csak a' hegyek közt, hanem a' rónaságokon is hirtelen változó; a' meleg napokra, rendesen hűvös éjszakák következnek; a' keleti nagyobb rónaság szárazságtól gyakran szenved, mint a' szelek szabad járásának, az erdők hiányának b) tulajdoníthatni főképen, 's ugyan itt a' tél igen kemény és zivataros, melly néha, mint 1816-ban mind embereknek, mind barmoknak egyaránt veszedelmes. c) A' sok helyeken uralkodó vérhast, 's ősszel a' váltó hideget talán a' forró napokra következő hűvös éjszakák, 's az idő hirtelen változása is okozhatják; de egyébiránt ezekre óvakodó ügyelettel lévén, mind Schwartnernek, mind Beaudantnak tökéletes igaza van, midőn a' magyar levegőt a' németnél 's francziánál rosszabbnak nem tartja; mert a' nagyobb részt erős egészséges testalkat, piros arcok, a' gyakori nestori életidő, d) 's a' népesség sebes növekedése épen azon végvidékeken, mellyek egészségtelen levegőjökért leginkább elhíreszteltettek, e) olly kézzelfogható adatok, mellyeket egy idegen, talán nem épen jó kedvben lévő utazónak is álokoskodásai meg nem gyengíthetnek.

a) Lásd *Humboldt Sándor, Dulton*, 's másokat.

b) Az erdők azon vidékekre, hol kedvező arányban osztattak-fel, háromszoros befolyást gyakorolnak: működnek *mechanicailag* a' szelekre, mennyiben ezek menetelésnek ellenszegülnek; *physicailag* azon erő által, mellynél fogva a' temperaturában, 's a' légkör (atmosfera) hygrometriai állapotjában változást tehetnek; 's végre *vegetanilag*, miszerint a' szelek tulajdonságát megváltoztathatják.

c) Az 1816-ki borzasztó zivatar január 29 és 30-ikán történt, 's dühösködött Heves, Borsod, Zemplén, Szabolcs, 'stb., de leginkább Békés, Csongrád, Csanád, Arad, Temes, Torontál vgyékben, 's a' német-bánsági ezeredben. Számos emberi áldozaton kívül, mintegy 80,000 marha és juh fagyott-meg. *Tud. Gyűjt. 1819. 6. T. 57. köv. lap* A' bánsági végvidéken ugyan ekkor 55 ember, 36,238 darab juh veszett-el, 's az összes kár 464,670 forintra becsültetett. *Hietzinger I. Th. 118.*

d) A' magyarországi hosszú életre példákat olvashatni: *Hesperus. 1819. S. 130. Csaplovics Gemülle von Ungern* 1. Th. S. 241. *Ofner Pester ver. Zeitung* Nro 38. 1830.

e) Már a' régi időtől fogva, különösen a' Bánságot Szlavóniát, 's Bácskaságot tartották 's tartják most is többen idegenek temetőjének. Azonban már Taube megjegyzette, hogy Szlavóniában több embert lekaszabolt a' dinnye, mint a' török kard, vagy levegő; 's hogy ezt idegenek gyilkosának nem tarthatjuk, onnan megtetszik, mert a' népesség épen ezen a' vidékeken növekedett 's növekszik legsebesebben, holott lakosai a' török háborúban kipusztulván, ide-

genek ülték meg. Így Temes vármegyében 1805-ben 232,898 nemtelen számláltatott, 's 1838-ben 266,334 találtak. (Temesvárt 13,716 lélekkel ide nem számítván). Torontálnak 203,701 főből álló nemtelen népessége 1838-ban szinte hivatalos összeírás szerint 305 490-re növekedett. A' bányási végvidéken 1815-ben 175,044 lélek lakott, 's már 1838-ban 250,485 főt irtak össze.

II. S Z A K A S Z.

Lakosok.

A) Számokra nézve. II. §.

Egy virágzó, folytonosan növekedő népesség minden országnak fő alaperejét tévén: ez okból a' népességről czikkely minden statistikai munkának legnagyobb figyelmet érdemlő része; 's e' népesség különböző viszonyai ismét legfontosabb szempontok, melyeket valamelly ország-leírásában mindennek előtt kiemelni szükség. E' szempontok, már vagy státuszgazdasági oldalról vétetnek tekintetbe, mint p. o. a' lakosok száma az ország kiterjedéséhez mérve, a' faluk és városok közti arány, a' városok népessége, a' státuszpolgárok különböző életmódja, 'stb; vagy törvényes oldalról vizsgálatnak meg, 's itt a' népesség különböző osztályai törvényes álláspontjukhoz képest számszerint soroztatnak-elő. E' kívánatok kielégítésére, 's annak megtudására, minő állapotban legyen folytonosan a' népesség mozgalma, vagy is növekedése vagy apadása, legbiztosabb mód csak egy pontos országos összeírás lenne, mely az összes népességet, nem, életidő, nyelv, vallás, rang, állapot, életmód szerint évenként összeszámítaná. Illy összeírást Magyarországon mind eddig elő nem mutathatunk, mert itt köz tudomásra a' nemesség és papság a' népösszeírásokból ki szokott hagyatni; a' nemtelenekre nézve használt összeírási-táblázatok is sokkal tökéletesebbek lehetnének; 's tudva van, miszerint az 1837%-ki országgyűlésen ajánlott ujonczoknak az egyes törvényhatóságokra történt felosztása is még az 1830-ki összeírás szerint tétetett-meg, holott a' cholera épen ez esztendő után dühösködött igen egyenetlen mértékben az ország kü-

lönböző vidékein, 's a' népesség növekedése is az egyes megyékben szerfelett aránytalan, némelyekben ez már régtől fogva megállapodottnak látszik, másokban ismét $\frac{1}{2}$, $1\frac{1}{2}$, sőt a' déli vármegyékben $1\frac{1}{2}$ %, százzóli szaporaság észrevehető. A' tökéletes népösszeírás hiánya azonban csak polgári Magyarországot érdekli; már a' Katonai Végvidéken minden ötödik esztendőben pontos összeírás készül, melly évenként újabb átnézet alá esik. Így hiteles helyről nyert tudósítás után a' legutolsó, azaz az 1838-ki összeírás alkalmával a' Katonai Végvidéken 1,189,479 lélek találtatott, 's nevezetesen:

A' Horvát végvidékeken . . . . 498,947 lakos

A' szeremiben, vagy mint hibásan
neveztetik szlavoniaiban . . 259,153 „

A' bánságiban . . . . . 250,485 „

Az erdélyiben . . . . . 180,894 „

Össz. 1,189,479 lakos.

Nemet illetőleg volt köztök 603,622 férfi, 's 583,857 nő személy; 's így azon általános statistikai szabály, miszerint az újszülöttek közt több férfi, mint leány gyermek vétetik fel ugyan, de ez aránytalanság később a' férfiaknál tapasztalt nagyobb halandóság által helyreépítottnak állítatik, a' Katonai Végvidékre nézve kivételt szenved. Polgári Magyarország népességét mi illeti; ezt az említett akadályok miatt pontosan megmondani nem lehet; mindazáltal ennek a' lehetőségig való kitudására a' romai katolikus egyházi megyék névtárai igen jó és használható eszközt nyújtanak. Ezen névtárak egy két kivétellel minden esztendőben kiadatnak, 's közülök mindenik magában foglalja az egyházi megyéhez tartozó parochialis és fiók helységeket, ezeknek népességét a' különböző hitvallások szerint, még pedig mint alább a' protestansok sa-

ját névtáraiból látni fogjuk általánosan hitelt érdemlő hűséggel. Nagyon ajánlatossá teszi e' névtárokat azon körülmény is, miszerint az ezekben foglaltatott egyházi összeírásból a' nemeség sem marad ki, mely pedig Magyarországon több száz ezer főből áll; valamint a' világi és szerzetes katolikus papság tökéletes lajstromát is magukban foglalják, 's így ezek által az országos összeírásnak épen e' két legérezhetőbb hiánya pótoltatik. Némelyek e' névtárak közül valóban példásan vannak szerkesztetve, 's a' magyar statistikának megbecsülhetlen forrásai. Így az 1840-ki évről a' veszprémi, fejérvári, pécsi, váci, rosnyai, besztercebányai névtárak a' mondottakon kívül az oskolákat, ezeknek tanítóit, 's a' tanulók számát szinte följegyzik, sőt a' rosnyaiban az évenként születtek 's meghaltak összevételét is minden anyaegyháznál olvashatjuk. Mellynél fogva e' névtárak kiadásáért az illető egyházi méltóságoknak minden hazáját ismerni kívánó magyar nagy köszönettel tartozik; 's biztosan remélhetjük a' tapasztaltak után, hogy ezek évenként folyvást javított alakban jelenendnek-meg, 's a' jó példát a' protestans és nem egyesült óhitű egyházi megyék is nem csak egyenként mint eddig, hanem mindnyájan követendik; 's egy igen nagy fontosságú tárgy, t. i. Magyarország különböző ajkú lakosai számának meghatározására nézve különösen óhajtható lenne, ha az egyes anya egyházakban, hol eddig azon nyelvek, melyeken az isteni tisztelet tartatni szokott különben is kiírva találhatnánk, ezentúl a' különböző ajkú hitsorsosok szám szerint is kitétetnének. Mind ezen általam használt romai katolikus egyházi névtárak a' kassait, győrit, szomhathelyit, csanádit, váradit, melyek 1839-ről valók, kivéve, az 1840-ik esztendőre adattak ki, 's ezek szerint Magyarország népessége e' következő lenne. Volt t. i.

	Romai kath.	Ágost. vall.	Hely. vall.	Görög e öhit.	Görög n. egyes.	Zsidó	Összesen
Az esztergomi megyében	776468	116093	63562		2648	49903	1008674
Kalocsában . . .	333827 es 40	41892	34992	6352	118630	7523	543556
Egriben . . .	örömeny 371661	18566	334453	53137	1238	22056	801111
Zágrábiban . . .	737127	319	77	647	76831	2022	817023
Csanáiban . . .	389779	23207	31344	16512	933344	8730	1404916
Váciban . . .	303691	42020	180426		1942	10242	538321
Pécsiben . . .	323786	24705	77183		20780	7094	453548
Szombathelyiben . . .	268864	58826	12014		25	6063	345792
Győrben . . .	290891	70628			116	13222	374857
Veszprémiben . . .	363383	nincs kitéve			191	15507	379081
Kassaiban . . .	283908	7196	56769	176470	138	35113	559594
Nyitraiban . . .	292368	23125	41			13380	328889
Beszterczeiben . . .	150699	60859	1		5	1103	212667
Szepesiben . . .	218725	76463	2	1494		5873	302557
Zengiben . . .	191085	7	44	10	78430	114	269690
Rosnyaiban . . .	148262	108683	45920	9879	16	1396	314156
Szathmáriban . . .	82284	1824	151913	368352	70	27593	632036
Fejérváriban . . .	146256	4927	63832		4603	5919	225537
Nagyváradiban . . .	64540	58585	351219	121771	142701	7203	746019
Diakóváriban . . .	160760	4038	3940	1033	158447	570	328788
A' szentmártoni fő apát megyében . . .	19087	1642	1003			102	21834
Összesen	5917491	674977	1408705	755657	1540155	240728	10608341

és 70628 protestáns.

Ezen 10,608,341 lélekből álló népesség, mit Magyarország a' hozzá kapcsolt tartományokra nézve csupán a' római katolikus egyházi névtárak után találtunk, még sok tekintetben hiányos. Így először is a' veszprémi névtárból a' protestánsok egészen kihagyattak, a' győrben pedig minden megkülönböztetés nélkül jönnek elő; a' zágrábiban a' görög nem egyesült öhitűek csak annyiban irattak össze, mennyiben a' ro-

mai katolikusokkal vegyest laknak, 's így számuk sokkal kevesebbre ütött-ki; végre Zaránd vármegyének, 's Kővár vidékének népessége egészen az itt nem említett erdélyi különböző egyházi megyék kebelébe esik. Hogy tehát Magyar és Erdély országok népességét pontosabban megtudhassuk, legczélszerűbb módnak véltem a' különböző vallású egyházi megyék népességét saját névtáraik szerint előadni; de mivel a' nem katolikus megyék közül némelyek névtárakat vagy nem adtak, vagy azokból a' lelkek számát kihagyták, ez esetekben a' népességet az 1830-ki népösszeírással egybevetett 1840-ki rom. katolikus névtárak szerint hagytam-meg; úgy mindazáltal, hogy a' Katonai Végvidékre nézve inkább az 1838-ki katonai összeírást használtam, Erdélyt illetőleg pedig az erdélyi romai, 's fogarasi görög katolikus névtárakon, és Salamon József e' czimű könyvén: „De Statu Ecclesiae Evangelico-Reformatae in Transilvania, etc. 1840.“ kívül azon 1838-ki népességet vettem vezérfonalúl, melyet a' Nemzeti Társalkodó hiteles kútfők után közre tett, 's melyből némely fő pontokat az Athenaeum 1839. második félévi 2-ik száma is közlött. Rekesztékül, mivel ezen egyházi névtárokban az anyaggyülekezeteknél divatozó nyelvek egyenkint fel vannak jegyezve, ez alkalmat 's ingert nyújt arra, hogy Magyarország különböző ajkú lakosait számszerint is a' lehetőségig meghatározzuk. E' cél elérésére az egy nyelvű anyaggyülekezetek semmi akadályt nem tesznek; de ellenben a' vegyes ajkú gyülekezetek népessége meghatározásában egy önkényesen felvett, de szigoruan követett vezérelv elmulhatlan szükséges; 's ezt, hogy minden részrehajlási gyanú, vagy igazságtól való eltérés elkerültessék, abban látom legczélszerűbben kitűzve lenni, ha minden vegyes ajkú gyülekezet egész népessége azon nyelvhez számíttatik, mely az illető névtárokban egyenkint, legelől, mint uralkodó van kitéve. Ez elvtől azonban csupán két esetben, épen az igazság kedvéért kénytelen valék eltérni. Először is a' szathmári. kath. egyházi névtárban a' bikkaljai kath. helységeknél a' magyar nyelv tétetik ki elsőnek, 's ezután jön a' német, holott ez megfordítva áll, 's én is így használtam; másodszor: a' görög katolikus névtárakban csak 20 magyar parochiát lelhettem, 's ezeken kívül 164 parochiában vegyesen jön elő a' magyar nyelv, mindenütt az orosz és oláh után, pedig ezek közt köztudomásra Szabolcs, Szathmár, Zemplén, Beregh, Borsod vármegyékben egészen tiszta, vagy inkább magyar gyülekezetek találhatnának; és így a' 164 vegyes parochia

magyar

magyar lakosít halgatással nem lehetvén elmellőzni, ezek népességéből egy harmadrészt magyarokhoz számítottam. Ez adatokra és elvekre épített számításom eredménye, mint az ide mellékelt táblázatokból részletesen láthatni, e' következő:

Magyarország népessége Erdélylyel együtt, a' rendes fekvő katonaságot, 's a' felsőbb oskolák növendékeit nem számítván, tesz 12,880,406 lakost.

Ebből esik Magyarországra 's a' hozzá

kapcsolt tartom.	11,367,091	lélek
Polgári Erdélyországra	1,513,315	-
Össz.	12,880,406	-

Vallásukra nézve van:

Romai katolikus	6,130,188	-
Görög katolikus	1,322,344	-
Ágostai vallástételt tartó	1,006,210	-
Helvetiai vallástételt tartó	1,846,844	-
Unitarius	47,280	-
Görög nem egyesült	2,283,505	-
Zsidó	244,035	-
Össz.	12,880,406	-

Nyelvökre nézve van:

Magyar	4,812,759	-
Tót	1,687,256	-
Német	1,273,677	-
Oláh	2,202,542	-
Horvát	886,079	-
Rác	828,365	-
Shokacz	429,868	-
Vindus	40,864	-
Orosz	442,903	-
Bolgár	12,000	-

Franciaia	6,150 lélek
Görög és Czinczár	5,680 -
Örmény	3,798 -
Montenegrinus	2,830 -
Clementinus	1,600 -
Zsidó	244,035 -

Összesen 12,880,406 lélek.

A' cigányokat különösen nem lehetvén felszámítani, ezek a' különböző népek számára már be vannak tudva. A' 12,880,406 számhoz ha hozzá adjuk még az állandó katonaságot 75,107 (Magyarország Erdélylyel együtt a' végezezekeken kívül, melyek népessége a' Katonai Végvidékbe már beszámítatott, tart 11 huszár, és 15 gyalog soreszredet. Egy huszár ezred áll békeidején 1816-tól fogva 8 századból 218 fővel (171 lóval) 's egy főtisztkarból 20 fővel számítva, azaz összesen 1792 legényből, 's így 11 huszár ezred = 19,712. Egy gyalogezred számlál egy főtisztkar (Stab) 73 főből állót, 2 gránátos századot, századját 136 emberrel, 18 közönséges századot, századját 186 legénnyel számítva összesen 3693 fegyverest, 's így 15 ezred 55,395), a' felsőbb vagy is deák iskolák növendékeit (Magyarországban a' romai katolikus akademiákban, lyceumokban, gymnasiumokban 's a' kir. pesti egyetemen 18^{34/35}-ben tanult 18,905 ifju; az ágostaiak-felsőbb iskoláiban 1838-ban 3640; a' reformatusok nagyobb tanítóintézeteiben 1837-ben 6500; a' karloviczi és ujvidéki n. e. óhitű lyceumokban évenként egyre másra véve tanul 500, az erdélyi különböző vallású felső iskolákban 5000) 34,545 fővel: úgy a' széles értelemben vett Magyarország népessége 12,990,058 lélekre rug.

Jegyzéke a magyar és erdélyországi romai kath. parochiáknak, 's népességnek a' különböző nyelvek szerint, az 1840-ki 's illetőleg 1849-ki egyházi névtárak után.

Neve az egyházi megyéknek	Ezekből uralkodó nyelv											E b b ő l v a n												
	Van benne parochia	magyar	lót	német	horvát	shokacz	vindus	bolgár	oláh	franczia	örmény	clemenlin.	Romai kath. lelkex száma	magyar	lót	német	horvát	shokacz	vindus	bolgár	oláh	franczia	örmény	clemenlin.
Esztér-gom *)	470	189	250	33	296	57							774975	278868	365873	130234	651005	86132						
Zágráb	343	171	41	114		7		2	2	5			737127	389779	134042		226417	9132	12000	2038	6150			
Csanád	187	186	1										371661	369820	1841	10846	62156	102594						
Eger	216	207		8	1	19							363383	350114		90920	7824	57163						
Veszpr.	101	52	1	30		21							323796	173959		62156	7824							
Kalocsa	156	79	1	55									303691	292413	1744	90920	7824							
Pécs	109	101	3	5									292368	13971	276235	2162								
Vác	145	8	136	1	23								290891	154652	141094	25145								
Nyitra	227	108		96									283908	79375	200654	3879								
Győr	191	60	129	2																				
Kassa																								
Szombathely	183	108		49	9	17							268864	151291		72992	16418		28168					
Székes	162		136	26									218725		194832	33893								
Erdély	208	183		14				9		2			214230	194607		13175								
Zeng	131												191085			191085								
Diakovár	82			4		76							160760			4968		154192						
Beszter-cze																								
Rosnyó	111	30	93	16									150699	77744	114269	36430								
	98		33	6									148262		58486	12032								

*) Az esztergomi egyházi névtárban 472 parochia, és 776,468 kath. lélek tételek; de ezek közül a' fűsi, és deáki parochiák a' szentmártoni fő apát megyéjéhez tartozván, 's ott csakugyan előjövén, e' két parochiát népességével együtt az esztergomi megyéből kihagytuk.

Jegyzéke a' magyar és erdélyországi romai kath. parochiáknak, 's népességnek a' különböző nyelvek szerint az 1840-ki 's illetőleg 1839-ki egyházi névtárak után.

Nevé az egyházi megyé- nek	Ezekből uralkodó nyelv												E b b ő l v a n											
	Van benne parochia	magyar	tót	német	horvát	shokacz	vindus	bolgár	oláh	francia	örmény	clementin.	Romai kath. lelkek száma	magyar	tót	német	horvát	shokacz	vindus	bolgár	oláh	francia	örmény	clementin
Fejérvár	81	39	5	34		3							146256	83810	5749	49350		6847						
Szathmár	79	70	1	7									82281	77437	1046	3739								
Nagyvárad	57	56	1										64540	62781	1759									
A Szent-mártoni főapát-megyéjében	14	14											19087	19087										
Összesen	3521	1558	789	502	450	183	17	2	11	5	2	2	6130188	2692945	1215944	872671	886079	416150	28163	12000	4688	6150	3798	1600

Jegyzés: A' zirczi cisterciá apátságának is jön ki egyházi névtára, a' renchez tartozó szervezetektől ellátott parochiák névsorával, s' ezek népességével; de mind a' kettő a' veszprémi és fejérvári megyei névtárakban már befoglaltatva lévén, ezeket különösen kitenni szükségesnek nem tartottam.

Jegyzéke a magyar és erdélyországi görög egyesült obitű, vagyis görög katolikus parochiáknak, 's népességnek, különböző nyelvek szerint, az 1840-ki, a munkácsi 's váradi püspökségre nézve 1839-ki, a fogarasira nézve 1835-ki egyházi névtárak után.

Neve a' püspöki megyének	Van benne anya- gyüle- kezet	Ebből uralkodó nyelv				Görög kathol. lel- kek száma	E b b ő l v a n			
		ma- gyar	oláh	orosz	sho- kacz		ma- gyar- tal vegyes	magyar	oláh	orosz
Fogaras . . .	1345		1314			31	575492	10119	565373	
Munkács . . .	463	20	90	264		89	452788	90468	85381	276939
Eperjes . . .	194			460		34	474793	10000		164793
Nagyvárad . . .	169		156	3		10	406453	4512	400470	4171
Kőrös . . .	16				16		13118			
Összesen	2187	20	1560	427	4	164	1322344	115099	751224	442903
										13118

Jegyzés: A Kőrösi püspökség összesen 14,234 lelket és 20 parochiát számál; de ebből 886 lélek Dalmátországhoz, 230 lélek Illyrországhoz, 's 4 parochia Dalmátországhoz tartozik.

Jegyzéke a' magyar és erdélyországi ágostai vallástételt tartó anyagyülekezeteknek, 's ezek népességének, a' különböző nyelvek szerint.

Neve az egyházi ke- rületnek, vagy super- intendentának.	Van benne anya- gyüle- kezet	Ezekből uralkodó nyelv				Az ágostai vallásté- lt köve- tők száma	Ezek közt van			
		ma- gyar	tót	né- met	vin- dus		magyar	tót	német	vindus
Bányakerület . .	170	13	131	26		290216	18896	225111	46209	
Erdélyi	286	14	5	267		210334			210334	
Dunántúli . . .	141	94	1	42	4	175398	92680	1500	68360	12701
Dunáninneni . .	86	4	71	11		167217	4660	143180	19277	
Tiszáninneni és túli	120	17	69	34		163045	18503	97771	46771	
Összesen	803	142	277	380	4	1006210	134996	467562	390951	12701

Jegyzésem itt használtam a' magyarországi 4 superintendenciának 1838-ki névlistáját, 's ismét a' dunáninneni, mely különösen is ugyan ez évben jelent-meg, továbbá a' bányakerületi névlistát 1840-től, 's Erdélyre nézve az 1838-ki népességet. Mind ezen névlisták az anya és fiók gyülekezeteken kívül, a' lelkek, tanulók és tanítók számát is adják. Egyébiránt itt meg kell je-
gyeznem, hogy a' dunántúli superintendenciában csak 175,241 lélek iratott össze, de ten a' táblázatban a' Horvátországban tartózkodókat is ide számítván, úgy lett 175398 ágostai lakos.

Jegyzéke a magyar és erdélyországi helvetiai vallástételt tartó anyagyülekezeteknek, s ezek népességének a különböző nyelvek szerint.

Nevé az egyház, keüületnek vagy superintendenciának	Van benne anya-gyülekezet	Ezekből uralkodó nyelv			A helyetia vallástételt tartók száma	Ezek közt van			
		magyar	tót	német		magyar	tót	német	shokacz
Tiszántúli	548	546		2	711499	710218	150 csehitót	1131	
Dunamelléki	238	229		9	297545	288021		8924	600
Tiszánmenni	359	353	13		235994	232394	3600		
Dunántúli	276	276			326278	326278			
Erdélyi	581	581			275528	275528			
Összesen	2002	1985	13	11	1846844	1832439	3750	10055	600

Jegyzés: A dunántúli és dunamelléki egyházkerületek adtak ugyan ki névtárakat, de ezekben a lelkek száma nem található. Ellenben a tiszántúli egyházkerület, minden névtárak közt a legfőkélelteshet adata ki 1837 ben: mert itt az anya, fiók gyülekezezeiken kívül, az iskolák, tanítók, tanuló és lelkek száma, minden gyülekezeti az újszülöttek, házasságok, meghaltak is kitéve. Erdélyre nézve a többször említett 1838-ki összeírást és Salamon munkáját használtam. A túl a dunai egyházkerületekre nézve kénytelen voltam a régi 1830-ki összeíráshoz, s illetőleg az 1840-ki r. kath. névtárakhoz folyamodni; de a tiszamelléki egyházkerület népességét hiteles kézből volt szerencsém megnyerni; így szinte a dunamellékit is,

Jegyzés:

{ Egy cseh fiók-gyülekezet van Szent Helenán, az új bányási illyr zászlóalj vidékén.

{ Antin, és Tordince 2 fiók shokacz gyülekezet Szérem megyében Körögy mágyar anyagyülek tartozik.

{ Ezek közt tót ekkleziája van 13.

Jegyzéke a magyar és erdélyországi görög nem egyesült óhitű parochiáknak, s ezek népességének a különböző nyelvek szerint.

Neve az érseki s püspöki megyéknek	Van benne parochia	Ezekből uralkodó nyelv				A nem egyesült óhitű lelkészek szám.	Ezek közt van				Jegyzés:
		oláh	rácz	görög	mon-tenegrin.		oláh	rácz	görög	mon-tenegrin.	
Erdélyi .	897	894		3		573785					Az 1821-ki egyházi felmérés szerint volt a 8 magyarországi n. e. óhitű egyházi megyéb. 1493465 lel. Ujabbi összeírást és név tárokat nem tudok; s e hiányt a Végvidék 1838. s polgári Magyarország 1830. összeírásából, s illetőleg az 1840. r. k. névtárból kellett pótolnom. Egy valaki (Presb. Zeit. Nr. 100. 5839.) 1839-re a magyar n. óhit. megyékben 2091 plebániát, 250060 h. 24 monostort, 212 barátiót, 890 iskolát, 1879494 lelkét, s ebből 916054 rácz, 960024 oláh, 3416 görögöt talál; mint állítja, Jeg. Ujabb felmérés szerint Ugyan e forrás után Erdélyben és Bukovinában volt 1195 plebánia, 141000 ház, 818076 lelek mind oláh.
Temesvári						457598					
Verseczi						305234					
Aradi . .						329140					
Károlyvári	1590					190483					
Karlovczi		988				167721					
Ujvidéki			593	17	2	126630					
Paktáczai						106698					
Budai . .						26216					
Összesen	2487	1882	583	20	2	2203505	1446630	828365	5680	2830	

Neve a' tart. biztossági kerületeknek		Neve a'		A' megyék nagysága geogr. ☐ mértőldb.	Népesség	Ebből ne- mesített személy volt 1785- ben	Az egész ne- messég mostani hihető száma	Az 1840. ujjoncz- állítás- kor a- dott ka- tonát	Porták száma az 183 ² / ₅ -ki orsz. gyűl. olta.
Vármegyéknek	Városoknak	Sopron	Veszprém						
Sopron	Sopron . . . . . Kismarton . . . . . Ruszt	57 ⁶⁸⁸ / ₁₀₀₀	175255 13385 2951 1091	3562	12128	702 54 12 4	194 24 5 2		
Vas	Köszeg	96 ⁴⁴ / _—	268378 5854	7816	23541	1025 24	212 6 ⁴ / ₈		
Zala	. . . . .	100 ²² / _—	273949	7977	24239	1049	170		
Veszprém	. . . . .	74 ⁴¹⁹ / _—	185167	9487	29026	658	98		
Pest	Pest . . . . . Buda	191 ⁴² / _—	415641 64374 31245	3731	12314	1606 240 121	244 ³ / ₈ 80 38		
Nógrád	. . . . .	77 ⁶⁷⁰ / _—	181841	3162	10133	664	100		
Heves	Jász és Kún kerületek	120 ⁷⁰³ / _—	272530	5802	18045	1000	148		
Esztergom	. . . . .	85 ⁴⁶⁵ / _—	179123	2133	7224	719	125		
Székes-Fejér	Esztergom	191 ¹⁰ / _—	53448	247	815	197	56		
Csongrád	Fejérvár	75 ⁸⁴⁶ / _—	7898	2924	9448	31	8		
Csanád	Szeged	62 ⁸⁹⁴ / _—	147717 20670	425	1628	560 61	92 19 ² / ₅		
Arad	. . . . .	29 ¹³⁶ / _—	33030	111	463	376	61		
Békes	Arad	108 ³⁴⁴ / _—	69162 209283 17135	715	3527	145 253	46 39		
		65 ⁴⁰⁶ / _—	153018	254	1212	936 618	100 10 84		

Neve a' tart. biztossági kerületeknek		Neve a'		A' megyék nagysága geogr. ☐ mértölb.	Népesség	Ebből ne- mes fér- személy völt 1785- ben	Az egész ne- messég mostani hihető száma	Az 1840. unjoncz- állítás- kor a- dott ka- tonát	Porták száma az 1832 ⁶ / ₆ -ki orsz. gyűl. olta.
Vármegyéknek	Városoknak								
Abauj	Kassa	52720/1000	154457	4467	13421	630	65		
Zemplén	Kassa	108458/-	11738	4885	15388	35	18		
Sáros	Eperjes	65123/-	277494	961	3897	944	104		
	Szeben		182319			688	74		
	Bártfa		7609			28	8		
	Késmárk		2699			12	2		
Szepes	Lőcse	66503/-	4658			19	5		
	XVI. Szepesi Város		142960	1047	3714	516	68 ⁴ / _s		
Gömör és K. Honf.		76231/-	4223			16	5		
Torna		10799/-	33223			20	7		
Borsod		65515/-	170962	4435	14052	128	26		
Ungb		59547/-	27562	823	2627	637	92		
			183184	9952	32500	93	12		
			110003	1428	5120	575	84		
						389	35		
Poson	Poson	82959/-	218854	10506	32250	802	209		
	N. Szombat		30364			100	40		
	Modor		6986			30	14		
	Bazing		5735			20	6		
	Sz. György		4801			16	6		
	Sz. György		3313			11	3 ⁴ / _s		
Nyitra	Szokolozsa	121997/-	339497	4810	15121	26	224		
			6049			1266	5		

Beszterczebányai kerület		Posoni kerület		Neve a' tart. biztossági kerületeknek		Neve a'	
				Vármegyéknek	Városoknak		
Trencsén	Trencsén	87533/1000	272133	A' megyék nagysága geogr. ☐ mértődlb.	Népesség	Közbil- mes férfi személy volt 1785- ben	Az egész ne- messég mostani hibető száma
Moson	Moson	35217/—	3428				Az 1840. ujjonc- állítás- kor a- dott ka- tonát
Győr	Győr	28765/—	58361				1840. -ki orsz. gyűl. olta.
Komárom	Komárom	53707/—	78686				Porták száma az 183 ³ / ₄ -ki orsz. gyűl. olta.
			15534				
			116176				
			17992				
Árva		37222/—	91049				
Liptó		2128 ² / ₄ /—	79763				
Thuróc		49163/—	45715				
Bars	Körmöcz Ujbánya		114874				
			5052				
			2822				
Zólyom	Besztercze	50516/—	80456				
	Brezno		4961				
	Korpona		3767				
	Zólyom		3267				
	Libethbánya		4794				
			1683				
Hont	Selmecz és Belbánya Bakabánya	48 ² / ₄ /—	84210				
			17479				
			1740				
			2597				

Neve a' tart. biztossági kerületeknek		Neve a'		A' megyék nagysága geogr. ☐ mértőldb.	Népesség	Ehbel ne- mes férfi személy volt 1785- ben	Az egész ne- messég mostani hihető száma	Az 1840. újtoncz- állítás- kor a- dott ka- tonát	Porták száma az 1832 ⁶ / ₆ -ki orsz. gyűl. olta.
Vármegyéknek	Városoknak								
Máramaros	. . . . .	. . . . .	. . . . .	178 ⁹⁸¹ / ₁₀₀₀	166503	8449	24822	475	60
Szatmár	. . . . .	. . . . .	. . . . .	106 ³³⁹ / _—	209339	9476	30100	619	79
	Szatmár-Németi	. . . . .	. . . . .		16905	186		53	12 ⁴ / _s
	Nagybánya	. . . . .	. . . . .		5237			14	4 ² / ₈
	Felsőbánya b. v. . .	. . . . .	. . . . .		4080			16	9
Szabolcs	. . . . .	. . . . .	. . . . .	115 ¹⁸⁰ / _—	208281	6779	23455	676	70
Hajdú városok . . .	. . . . .	. . . . .	. . . . .	17 ¹⁵ / _—	61032	1432	5614	143	31 ⁴ / ₈
Bihar	. . . . .	. . . . .	. . . . .	200 ³⁶ / _—	384578	5149	16779	1477	214
	Debreczen	. . . . .	. . . . .		50520	207		121	41
Ugocsa	. . . . .	. . . . .	. . . . .	22614/ _—	48170	1305	4218	136	12
Beregh	. . . . .	. . . . .	. . . . .	67 ⁴⁸³ / _—	119151	2216	7325	378	32
Debreczeni kerület									
	Somogy	. . . . .	. . . . .	114 ⁶⁶² / _—	212261	2113	7814	774	123
	Baranya	. . . . .	. . . . .	91 ⁷⁹ / _—	219563	701	3126	978	160
	Pécs	. . . . .	. . . . .		14287			48	12
	Tolna	. . . . .	. . . . .	65 ⁹¹⁹ / _—	183386	1391	4618	788	128
	Bács	. . . . .	. . . . .	170 ⁷¹⁹ / _—	391059	1598	5322	1624	290
Pécsi kerület									
	Szabadka	. . . . .	. . . . .		31720			157	46
	Zombor	. . . . .	. . . . .		18865			94	30
	Ujvidek	. . . . .	. . . . .		16978			78	22

Neve a' tart. biztossági kerületeknek		Népeesség		Ehől ne- mes férfi személy volt 1785- ben		Az egész ne- messég mostani hihető száma		Az 1840. utolcz- állítás- kor a- dott ka- tonát		Porták száma az 1832 ⁶ / ₆ -ki orsz. gyűl. olta.	
Vármegyéknek	Városoknak	A' megyék nagysága geogr. ☐ mértőláb.	Népeesség	150	850	588	80				
Verőze	Észék	83670/1000	133486	150	850	588	80				
Posega	Posega	45219/—	12562	109	614	43	11				
Szerem	. . . . .	43269/—	72253	55	730	286	55				
			2247			11	2				
			100562			452	81				
Temes	Temesvár	116519/—	286681	134	1842	1247	254				
Torontál	. . . . .	132113/—	117506	65	2938	59	24				
Krassó	. . . . .	108877/—	322246	108	1240	1360	254				
			215632	124		886	112				
Magyar Ten gerpart	Fiume	6510/—	30410								
	Buccari		10341		150	46	4				
			2011								
Zaránd	. . . . .	25338/—	34580		2225	47	15 ⁴ / _s				
Kraszna	. . . . .	19849/—	40383		6000	49	16				
Közép-Szolnok	. . . . .	39648/—	88595		9350	128	42				
Kövár vidéke	. . . . .	1861/—	45345		1890	76	25				

Neve a' tart. biztossági kerületeknek		Neve a'		A' megyék nagysága geogr. ☐ mérföldb.	Népesség	Ehhez nem férfi személy volt 1785-ben	Az egész nemesség mostani hihető száma	Az 1840. ujonez-állitás-kor a-dott ka-tonát	Porták száma az 1823 ¹ / ₆ -ki orsz. gyűl. óta.
Vármegyéknek	Városoknak								
Zágrábi kerület									
Zágráb	Zágráb	108 ³² / ₁₀₀₀	267238	6272	19280				
	Károlyváros		12231						
Varasd	Varasd	34 ²⁴ / ₂ / —	2773	611	3216			1692	131 ⁶ / ₅
Körös	Varasd	302 ¹⁴ / ₁ / —	122279						
	Kaproncza		9026	2576	8131				
	Körös		63187						
	Körös		4192						
	Körös		2972						
10 kerület a' részeken kívül:									
55 vármegye	52 királyi város és	4286 ⁶ / ₁₀₀₀	10187612	162947	542705				
1 vidék									
1 Tengerpart									
3 szabad kerület	1 szabad bánya város								
				</					

*) Szerem vármegyében 1838-ban 240 szavazó nemes iratott össze.

**) Temes vármegyében már 1820-ban, 335, 1832-ben pedig 602 szavazó nemes találatott.

**) Szinte Torontál vármegye még 1785-ben mint fentebb láttuk csak 108 férfi nemest számlált, már az 1836 ki tisztujtáskor 976 szavazót lehetett összeírni.

†) A' végvidéki nemességgel (1667 lélek) együtt = 544,372.

Általozza a vármegyék, szabad kerületek, katonai végvidékek bel és külterjedelmű (intensivus és extensivus) népességének, a különböző hitvallások szerint.

Nevé a' vármegyéknek, kerületeknek és vidékeknek	Nagysága g. □ mért.	Népesség	Eszik 1 □ mértföldre	Vallásokra nézve van					
				Romai kathol.	Görög kathol.	Ágostai v. t. t.	Helvetiai v. t. t.	Görög n. e. óhitű	Unitarius
									Zsidó.
Horvát végvidék . . .	283 1/1000	498947	• 1738	252801	5614	23	16	240493	6270
Bihar várm.	200 36/—	435498	2175	27534	42117	866	236103	129208	20943
Pest	191 42/—	511260	2680	324351		46074	115808	5777	158
Bánsági végvidék . . .	182 2/—	250485	1376	28980	12	8169	2777	210409	9079
Mármaros	178981/—	166803	930	10942	139614	86	6785		7131
Bács	170139/—	458622	2682	292674	6484	35566	21184	95583	290
Szeremi végvidék . . .	139 5/—	259158	1864	130692	216	4782	20	123153	2252
Torontál várm.	132 112/—	322216	2425	142918		3272	3206	170598	19860
Nyitra	121 987/—	345446	2832	267100	2	52986	5608	52	2816
Höves	12072/—	272530	2250	204819		1203	63220	420	1598
Temes	116519/—	304187	2588	90918	1400	4335	8164	203778	10713
Szabolcs	113780/—	208281	1808	40130	34042	14261	109028	109	4449
Somogy	114662/—	212211	1953	136425		9750	61516	121	308
Krassó	108817/—	215632	8000	23100	854	358	708	190304	10688
Zemplén	108489/—	227494	8550	101253	96339	5175	87639	120	2080
Arad	10834/—	226408	2100	39512	15060	2777	10413	156566	313
Zágráb	108 32/—	282208	2610	280722	119	50	20	978	8711
Sághmár	106339/—	238821	2200	37992	98865	946	89317		6290
Zala	100227/—	273949	2739	245518		6598	15400	143	4823
Vas	96946/—	274232	2827	202000		57779	960	20	

Néve a' vármegyéknek, kerületeknek és vidékeknek	Nagysága E. □ mértf.	Népesség	Vallásokra nézve van		Unitarius	Zsidó.		
			Esik 1 □ mértföldre					
Baranya	91 ⁷⁹ / ₁₀₀₀	233850	2616	160954	5160	50223	15717	1796
Jász és Kún kerület	85 ⁴⁵ / _—	179123	2150	100449	363	77930	230	151
Verőcze	83 ⁶⁷ / _—	146048	1760	100808	151	2111	42495	472
Trencsén	87 ⁸³ / _—	275561	3131	243278	11	6775	39	10180
Poson	82 ⁶⁹ / _—	299153	3262	226624	22092	3967	71	13784
Nógrád	77 ⁶⁷ / _—	181841	2455	123592	21931	38211	5	3615
Gömör	76 ²³ / _—	170962	2249	59070	69361	38211		
Fejér	75 ⁴⁶ / _—	168387	2248	105777	2618	53760	1256	4976
Veszprém	74 ⁴⁹ / _—	185167	2500	110597	20450	47920		6200
Beregh	67 ⁴³ / _—	119151	1780	8351	572	35563		4941
Szepes	66 ³³ / _—	152723		98729	25435	4		1986
XVI. szepesi városok		33223	(2760	17571	15623			
Tolna	65 ⁹¹ / _—	183386	2834	116200	25578	36155	1563	3890
Borsod	65 ⁵⁵ / _—	183184	2828	70666	4130	87563	655	8785
Béács	65 ⁴⁶ / _—	153018	2234	28592	57542	57414	8794	656
Sáros	65 ¹²³ / _—	197285	3035	102158	18029	96	18	10293
Csongrád	62 ⁹⁴ / _—	130051	2064	90887	898	34569	1894	1803
Ungh	59 ⁵⁴ / _—	110003	1839	22132	310	17787	35	6883
Sopron	57 ⁶⁸ / _—	192682	3350	161171	24923	25	18	6545
Komárom	53 ⁷⁰ / _—	134098	2533	77533	5186	46817	114	4448
Abauj	52 ⁷²⁰ / _—	166195	3170	94184	4125	39504		9282
Zólyom	50 ³¹⁶ / _—	95928	1917	58675	37253			
Bats	49 ¹⁸³ / _—	122748	2440	106520	2573	13109	5	546

Neve a vármegyéknek, kerületeknek és vidékeknek	Nagysága □ mértf.	Népesség	Esik 1 □ mértföldre	Vallásokra nézve van					
				Romai kathol.	Görög kathol.	Ágostai v. t. t.	Helvetiai v. t. t.	Görög n. e. éhítű	Unitarius
Honh	46142/144	103326	2246	70713		25554	6730	15	
Posega	45214/—	74470	1675	42030		2		32815	314
Szerem	100562	100562	2320	33933	1143	75	2108	63223	223
Lipót	4246/—	79753	1898	42294		36338	2		80
Közép Szolnok	39618/—	88595	2214	3684	65358	150	28773		1619
Arva	37422/—	91049	2465	80029		8687			630
Moson	35217/—	58361	1680	50536		5954	10	6	2333
Vársd	34242/—	131305	3860	1130668	5	2	3	153	474
Kőrös	30214/—	70281	3320	68231	122	6	8	14769	145
Csanád	29136/—	69102	2315	29748	1952	5606	12185	73210	1361
Győr	28765/—	91224	3365	70840		13804	7400	168	2012
Zaránd	2553/—	34580	1360	972	245	10	2050	31313	
Tigocsa	22614/—	48170	2145	3982	31793	10	10101		1979
Thurbócz	21283/—	45715	2115	16885		27889			911
Kraszna	19849/—	40383	2019	3278	25087	9	11746		274
Fazstergom	19110/—	61346	3228	51194		318	9625	69	740
Kővár vidék	1841/—	45345	2500	1817	35314		3011	5203	
Hajdú város	17753/—	61032	3486	532	8831	25	51185	81	378
Torna	10799/—	27512	2630	12076	2513	186	12128		659
Magyar Tengerpart	65/—	42762	6578	42552		7	31	67	105

Átnevezése a' vármegyék, szabad kerületek, végvidékek népességének a' különböző nyelvek szerint.

Neve a' vármegyéknek, kerületeknek, vidékeknek	Népesség	Ebből van															
		magyar	tót	német	oláh	horvát	rác	shokacz	orosz	vindus	bolgár	monte-negrin.	örmény	görög	francia	clemen-tinus.	zsidó
Pest várm.	511260	328685	34121	116098	—	—	5477	5636	—	—	—	—	—	300	—	—	209
Horvát végvidék	498947	—	—	—	—	258454	240493	—	—	—	—	—	—	—	—	—	71
Bács várm.	158622	172577	9615	91200	—	—	95183	82516	—	—	—	—	—	400	—	—	71
Bihar	435098	269665	815	4500	156728	—	—	—	—	—	—	—	—	120	—	—	62
Nyitra	345546	51300	258663	15731	—	—	—	—	—	—	—	—	—	39	—	—	198
Torontál	322246	50332	2500	80864	56738	—	113660	700	—	—	9000	—	—	200	6000	—	22
Temes	304187	4560	2954	85449	183228	—	18320	1698	—	—	3000	2830	—	400	150	—	15
Zágráb	282202	—	—	1000	—	279991	978	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Zemplén	277494	101826	66910	1750	—	—	—	—	90250	—	—	—	—	20	—	—	166
Trencsén	275561	—	265381	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	101
Vas	274232	127473	—	96120	—	16932	—	—	—	28864	—	—	—	20	—	—	48
Zala	273949	202874	—	3522	—	49120	—	—	—	12000	—	—	—	143	—	—	62
Heves	272530	266561	1523	1210	—	—	—	—	—	—	—	—	—	420	—	—	28
Poson	269153	92450	117918	44062	—	—	—	—	—	—	—	—	—	39	—	—	137
Szeremi végvidék	259153	—	2658	4126	—	—	122853	127326	—	—	—	—	—	300	—	1600	2
Bánsági végvidék	250485	3250	5386	26155	145106	—	70230	—	—	—	—	—	—	200	—	—	1
Zahthmar	235821	136948	1000	14975	69823	—	—	—	4364	—	—	—	—	—	—	—	87

Ebből van

Neve a vár- megyéknek, kerületek- nek, vidé- keknek	Né- peség	magyar	tót	német	oláh	horvát	rácz	shokacz	orosz	vindus	bolgár	monte- negrin.	örmény	görög	francia	clemen- tinus.	zsidó

*

Baranya	233850	128932	—	64183	—	—	15717	23222	—	—	—	—	—	141	—	—	1796
Arad	226408	34415	1623	17087	170038	—	1325	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2080
Kisassó	215632	1200	—	15252	191158	—	—	7711	—	—	—	—	—	50	—	—	308
Somogy	212261	186200	1200	8204	—	8597	61	3500	—	—	—	—	—	109	—	—	4449
Szabolcs	208281	175645	15700	1590	1423	—	—	—	3101	—	—	—	—	18	—	—	10713
Sáros	197285	—	117283	3000	—	—	—	—	66691	—	—	—	—	1	—	—	10293
Sopron	192682	84022	—	72900	—	24900	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6545
Veszprém	185157	150702	4853	23412	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6200
Tolna	183386	122923	1000	54010	—	—	1563	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3890
Borsod	183184	161044	3500	1000	—	—	—	—	520	—	—	—	—	655	—	—	8785
Nógrád	181841	118203	58910	1042	—	—	—	—	—	—	—	—	—	71	—	—	3615
Jász és Kun kerületek	179123	178742	—	—	—	—	—	—	4315	—	—	—	—	230	—	—	151
Gömör	170962	89330	75000	2312	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Fejér	168387	151168	3611	14566	—	—	1056	2810	—	—	—	—	—	200	—	—	4976
Mármaros	166503	12513	—	6860	53635	—	—	—	84396	—	—	—	—	—	—	—	9079
Abauj	169195	99102	33320	9170	—	—	—	—	15121	—	—	—	—	—	—	—	9282
Békes	153018	91366	45202	4000	8850	—	—	—	—	—	—	—	—	214	—	—	656
Szepes	152723	—	90699	34603	—	—	—	—	25435	—	—	—	—	—	—	—	1986
Vöröcze	146048	2451	400	3500	—	—	42495	96730	—	—	—	—	—	—	—	—	472
Komárom	134098	118822	5300	5114	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11	—	—	4448
Vasard	131305	—	—	—	—	130678	153	—	—	—	—	—	—	—	—	—	474
Csongrád	130051	123854	—	2500	—	—	1594	—	—	—	—	—	—	300	—	—	1803
Bard	122748	36213	73084	12900	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	—	546

Né- pesség keknek	Néve a' vár- megyéknek, kerületek- nek, vidé- keknek													
	magyar	tót	német	oláh	horvát	rác	shokacz	orosz	vindus	bolgár	monte- negrin.	örmény	görög	francia
Beregh	45900	650	2534	—	—	—	—	65069	—	—	—	—	35	4941
Ung	32121	12063	—	—	—	—	—	58901	—	—	—	—	15	6883
Honth	44039	50800	8138	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	314
Szerem	2500	500	1600	—	—	63293	32659	—	—	—	—	—	—	80
Zólyom	95928	95998	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Győr	86212	—	5419	—	420	—	—	—	—	—	—	168	—	2012
Árva	91149	88716	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2833
Köz-Szolnok	32607	—	—	55358	—	—	—	—	—	—	—	—	—	630
Liptó	79753	78134	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1619
Posega	74470	—	1000	—	—	32215	41032	—	—	—	—	—	—	223
Körös	70281	—	—	—	68367	1769	—	—	—	—	—	—	—	145
Csanád	69162	42069	5332	18400	—	—	—	—	—	—	—	—	69	1361
Esztergom	61346	46984	2000	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	740
Moson	58361	7600	6734	—	9413	—	—	—	—	—	—	—	6	1851
Hajdú vár.	61032	60673	39491	—	—	—	—	—	—	—	—	—	81	478
Ugocsa	48170	19459	—	7879	—	—	—	18560	—	—	—	—	—	1979
Kövár	45345	3514	300	40517	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kraszna	40383	15022	—	25067	—	—	—	—	—	—	—	—	—	274
Magyar ten- gerpart	42262	200	2600	—	46690	—	—	—	—	—	—	—	67	105
Tihoróc	45715	—	41684	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	941
Zaránd.	34680	2550	—	31558	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
XVI Szepesi Városok	33323	—	5850	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Torda	27562	24908	500	—	—	—	—	1500	—	—	—	—	—	659

nyelv szerint.

nyelvekre nézve

	Shokacz	Orosz	Vindus	Bolgár	Monte- grinus	Örmény	Görög	Francia	Clementi- nus	Zsidók
560	88152	—	—	—	—	—	951	—	—	81946
397	29532	—	40864	—	—	—	715	—	—	47800
—	—	332482	—	—	—	—	1253	—	—	61383
399	10112	110421	—	12000	2830	—	1483	6150	—	46810
333	170421	—	—	—	—	—	—	—	—	904
—	—	—	—	—	—	—	378	—	—	775
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	634
389	298217	442903	40864	12000	2830	—	4780	6150	—	340252
900	—	—	—	—	—	—	—	—	—	932
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
376	131051	—	—	—	—	—	500	—	1600	448
—	—	—	—	—	—	3798	400	—	—	2403
365	429868	842903	40864	12000	2830	3798	5680	6150	1600	244025

/2

12. §. Jegyzetek a' népességre.

1. Magyarország népessége magában véve elég nagy, de a' kiterjedéshez mérve igen középsszerű. Így a' magyar birodalom, lakosai számát tekintve, megmértközik a' mennyei birodalmat szorongató Nagybrittania felével, mellynek egész népessége 1841-ik évi számítás szerint 26,856,025 (Anglia és Vales 15,901,931 Skócia 2,624,580, Irland 8,205,382, Quernsey, Jersey és Man szigetek 124,079) lélekre ment; Porosz és Spanyolországok mintegy milliom lakossal hatalmasabbak mert amaz 1838-ban 14,271,530, ez 14,032,000 lelket számlált; 's végre Szász ország 1,558,000, Hannovera 1,662,000, Würtemberg 1,594,000; Dánia 2,067,000, Holland 2,750,000, Norvégia 1,139,819, Görögország 811,000 lakost számlálván, e' hét királyság összes népességét a' magyarországi, Erdély nélkül is megüti. Ellenben Franciaország népességének, melly 1837-ben 33,540,910 lélekre ment (*Journal de Travaux de la Société franc. de Stat. universel. Fevr.*) csak két ötödét teszi, 's a' roppant orosz birodalom 51,756,517 lélekből álló népével, mind a' két magyar hazát négyszeresen felülhaladja. (*Russland in hist. statist. geogr. Beziehung v. Bulgarin*, 1839). Egyébiránt a' millyen nagy tekintetű a' magyar birodalom általános népessége, épen olly középsszerű a' belterjedelmű népesség. Ugyan is Magyar és Erdélyországnak 12,990,058 lélekből álló népét, kiterjedésére vagy is 5901 négyszög mértföldre ha egyenlően felosztjuk, ugy egy □ mértföldre csak 2200, 's Erdély nélkül (11,186,197 lakost 4894 számmal, mennyire t. i. kiterjedése tétetik, elosztván) 2285 lakos esik. E' népesség nagyobb ugyan az orosz birodaloménál, hol egy □ mértföldön csak 145, Görögországénál, hol 1150, Svédországénál, hol 366, Spanyolországénál, hol 1653 ember lakik, vagy az északamerikai státusokénál, hol Lips szerint egy □ mértföldnyi téren 94 ember él; de ellenben mennyivel sűrűbb a' népesség Belgaországban, hol egy □ mértföldön 7518 találja élelmét, valamint Nagy-Brittaniában is 4724, a' porosz rajnai tartományokban 6400, Morvaországban 4552, Csehországban 4722, az ausztriai olasz tartományokban 3405, sőt Csehországnak leitmericzi kerületében, az északi hegyes részeken, a' nélkül hogy népes városok lennének egy □ mértföldön 17,000 lélek találtatik. a) Különben Magyarország népessége is a' különböző

vármegyéket és vidékeket tekintvén, igen egyenetlenül van felosztva, mert p. o. a' Magyar Tengerparton 1 □ mfdön 6578 ember él akkor, midőn Máramarosban csak 930, 's a' legtermékenyebb vármegyében Szeremben 2320. A' vármegyék közt legsűrűbb népességgel birnak Varasd (3860 lélek 1 □ mfdön) Győr 3365, Sopron 3350, Poson 3262, Esztergom 3228, Abauj 3170, Trencsén 3131 lélekkel. Általában Magyarország népessége, termékenységevel egy arányban épen nincs, 's ehhez mérve két annyi népet még bizvást kényelemmel eltarthatna, 's el is tartand, ha lassankint a' földművelést és ipart gátló körülmények megszünendnek, 's az értelmiség a' nép alsóbb osztályai közt is elterjedend.

2. Egy országnak népessége növekedik-e vagy apadásban van, 's a' növekedésnek 's apadásnak mértéke ismét olly szempont, melly a' státus különböző viszonyaira nagy befolyással birván, szorgos vizsgálatot érdemel. A' politikai számtudomány ugyan, mellynek fő mestere a' nagy *Sasmilch* vala, számos és több rendű tapasztalatok után a' születetteknek 's meghaltaknak a' népesség számához, a' születetteknek a' házaspárokhoz, 's czekeknek a' népességhez való arányra, 's mind ezekből a' közép életkorra nézve általános tapasztalati-szabályokat állapított meg, mellyekből a' szaporodásnak természetes menetele kiszámíthatik. E' tapasztalati-szabályokat azonban csak nagyon vigyázva használhatjuk, mert azonkívül hogy ezek tökéletesen egyenlő körülményeket tesznek-fel, ezekben még azon befolyás sem vétetik tekintetbe; mellyet a' megsokasodott népesség, ha már egy bizonyos nagyságot elért, a' további szaporodása lehetőségére gyakorol, 's melly azon arányban, mellyben már előhaladt e' lehető szaporodást gyengítheti, vagy bizonyos fokig megakadályoztathatja. Az említett népesség szaporodási vagy fogyatkozási arányok kipuhatólására legczélszerűbb eszköz lenne egy országos összeírás, melly az egész népességet kor, ^{c)} nem, ^{d)} 's politikai és életmódi állapot szerint följegyezné; de hol ez a' nemesség, 's más kiváltságos néposztályok miatt nem eléggé lehetséges, mint Magyar és Oroszországban, ott az egyházi anyakönyvek (matriculák) még leghasználhatóbb eszközök e' cél elérésére, legalább biztosabbak, mint ha a' népesség kiszámítását házak, vagy családok, vagy az elemészetti élelmiszerek mennyisége után eszközölnénk.

Magyarországon az egyházi anyakönyvek, melyekbe az évenként születtek, meghaltak, házasultak följegyeztetnek, szinte szokásban vannak, 's az 182 $\frac{5}{7}$: 23 t. cikkely értelmében minden anyagyületkezetheli lelkipásztor vallásbeli különbség nélkül az anyakönyvet 2 párban vinni, 's az egyiket meghitelesítés után az illető törvényhatóságnak beadni köteleztetik ugyan, de ezek nem köz használatra, hanem csak történhető vesztélyek esetében az egyes családok bátorságosítására szolgálván, a' fő summarium is hibázik, 's így ebből az egész országra fájdalom! semmi eredményt nem következtethetünk, 's így kénytelen vagyok e' fontos tárgyban némelly egyes különböző vidékeket illető adatokkal, melyeket csak összeszedhettem, megelegetni, 's ezek is nem egymásra következő több esztendőkről vétettek, mi szükségeskép megkívántatnék, 's így csupán tanulságul szolgálhatnak. Lássuk először is. a' régi adatokat, 's hasonlitsuk össze az újabbakkal.

Az 1781-ki összeírás szerint találtatott Magyarországbán a' Bánságot, Drávántúli kerületet, Horvátországot, 's a' Katonai Vidéket nem számlálván, 4,786,642 lakos, kik közt 2,018,222 serdületlen, 2,768,720 érettkorú. Születtek esztendő alatt 245,159, meghaltak 175,65. Az álló házaspárok száma volt 952,748. E' szerint meghalt minden 27 $\frac{3}{10}$ -ik, 100 házasságra esett 25 $\frac{1}{10}$ keresztes, 's a' meghaltak ugy állottak a' szülöttekhez mint 10: 14. Az itt kitett nagy halandóság igen szembeötlő, miután *Süssmilch* csak nagyobb városokban számított minden 28 előre egy halottat, várost falut összevévén pedig 35 — 36-ra egyet (*Göttl. Ordnung I. 79 és 91 d. l.*), 's *Malthus* szerint olly tartományokban, hol a' népességnek $\frac{1}{4}$ része városokban lakik, szinte csak minden 36-ik ember hal meg. Egyébiránt az említett magyarországi halandóság az egyes tartomány-biztossági kerületekben igen különbözőnek tapasztaltott, mert p. o. a' meghaltaknak az élőkhez való aránya a' soproni kerületben 1: 23 $\frac{4}{10}$, a' posonyiban 1: 25 $\frac{1}{11}$, a' debreczeniben 1: 32 $\frac{1}{10}$, kassaiban pedig 1: 36 $\frac{2}{10}$ volt.

A' reformatusok dunamelléki egyházkerületében volt 1840-ben 297,545 lélek, ezek közül ugyanazon évben meghalt minden 30-ik, 24 közt született egy, és 91 $\frac{1}{2}$ lélekre esett egy házasság, mint a' következőkből láthatjuk:

Neve az egyházvi- déknek.	Lelkek száma	Szület- tek	Háza- sultak	Meg- haltak
Alsó Baranya	33726	1514	367	1274
Felső Baranya	31465	1092	351	958
Kecskemét	70108	2602	590	1637
Pest	24092	986	329	805
Solt	51955	2309	579	1800
Külső Somogy	22569	1009	264	799
Tolna	28767	1167	328	955
Vértesalja	34863	1578	447	1381
Dunamelléki egyházkerület	297545	12257	3255	9600

A' reformatusok tiszántúli egyházkerületében, mely 13 egyházvidékre (u. m. 1. nagybányai, 2. békéshátsági, 3. beregi, 4. bihari, 5. debreczeni, 6. érmelléki, 7. hevesi és nagykún-sági, 8. nagykarolyi, 9. mármaros-ugocsai, 10. alsó-szabolcsi 's hajdukerületi, 11. felső-szabolcsi, 12. szalontai, 13. szathmári) osztatik el, 1835-ben számláltatott 711,499 lélek. Születtek 30,707; meghaltak 24,130; házasságra kelt 8076 pár. Mellynél fogva minden 29½-ik embert eltemettek, 23 előre esett 1 ujszülött, 's 88 lélek közt 1 házasság történt. ^o) Legkevesebb halt meg a' debreczeni egyházvidékben, t. i. csak a' 37-ik, 's ezután a' szalontaiban a' 34-ik: legnagyobb volt a' halandóság Mármarosban és Ugocsában, azaz 1: 24, ezután Beregben 1: 24½. Általában a' halandóság ismét nagyobb, mint más országokban tapasztaltatott; ellenben a' szaporúsággal szinte más országokhoz hasonlítva, igen megelégedhetünk. Ugyanis Oroszországban az ujszülötteknek az élőkhez való aránya, általában 1: 26. (*Voss. I. 116. l.*), — Pétervárott 1: 31, — Poroszországban 1: 23 (*Hoffmann Übersicht 7. l.*), — Portugalban 1: 26⁵⁷]; Lisbonában 1: 32. (*Balbi I, 216 és 218. l.*), — Svédországban 1: 28, Norvégiában 1: 34, (*Malthus, 213. 219 l.*), Franciaországban 1: 31½. Párisban 1: 26²⁷%, de ha a' házasságon kívül szülötteket levonjuk 1: 36½.

A' rosnyai római katolikus püspöki megye 1839-ben számlált 148,262 kath. lakost. Ezek közül meghalt 4132; születtek 6642. E' szerint minden 22½ előre esett egy keresztelés, 's minden 35³⁶/₄₁-ik hivat eltemették. Ez arány az egyes esperest-

ségeiben változó lévén, a' tiszta magyaroktól lakott füleki esperességekben a' születettek-nézve volt: 1: 28 $\frac{1}{2}$, megholtakra 1: 41 $\frac{1}{4}$; a' tótok által lakott hideg garani kerületben születettek 1: 24 $\frac{1}{2}$, megholtakra: 1: 55.

A' dunamelléki superintendenciához tartozó ágostai vallástételt követő nyitrai esperességből 14 parochia (Brezova, Hluboka, Holics, Lubina, Miava, Szerdahely, Pritsd., Szénásfalu, Szobotist, Vág-Ujhely, Verbó) számlált 1837-ben 31,139 evangélikus hivet. Ezek közül meghalt 1034; született 1275, házasságra kelt 280 pár, azaz 24 $\frac{1}{2}$ személyre 1 szülött, 30 $\frac{1}{2}$ előre 1 halott, 114 személyre 1 házasság esett.

Nyiregyházán az evangélikusoknál (13,000 lélek) 1836-ban született 599 (301 fiu, 298 leány; meghalt 411 (221 férfi, 190 nő személy). A' meghaltak közt 246 a' 4-ik évet még el nem érték, 22 halvaszülettet ide számlálva; 33 voltak 24—40 évek közt. Házasodott 116 pár.

Franciaországban a' social oeconomisták számítása szerint volt 1838-ban 16,460,701 férfi, 17,030,209 nő, összesen 33,540,910 személy. E' népességből gyermek és nőtelen 18,774,696; házas 12,408,344; özvegységben 2,357,870. A' szaporúságot és halandóságot fentebb láttuk. A' közép életidő 36 esztendő 7 hónap. Párisban legkevesebb, u. m. 28 év, 6 hónap.

Belgiumban (1833-ról) a' szülöttek a' népességhez falun úgy állnak mint 1: 29,9, városokon 1: 27,7. Halottak falun 1: 44,1, városokon 1: 34,9. Ujházások 1: 134,9. Aránya a' meghaltaknak a' születettekhez falun 1: 1,48, városokon 1: 1,26; leányszülötteknek fiukhoz falun 1: 1,06, városokon 1: 1,07. Belgiumban, mint Franciaországban a' közép életkor, mely 1789 előtt 28 esztendőnek tapasztaltatott, jelenleg a' beoltás és vagyonosság következtében 31-re emelkedett. (*Annalen der Erd- Völker und Staatenkunde von Dr. Heinrich Berghaus. 1840. Januar Heft. Berlin 381 és 382 d. l.*)

3. Magyarország népessége folytonos növekedésben van. Ennek megmutatására elég legyen azt felhoznom, hogy 1787-ben a' nemesekkel együtt a' Katonai Végvidéken kívül 7,116,789 lélek iratott össze, 1803-ben már a' nemeseken kívül 7,555,920 taláztatott. A' Katonai Végvidék 1803-ban számlált 871,237, 1815-ben 940,598, 1838-ban 1,189,479 lakost. 183 $\frac{1}{2}$ -ben pedig, mint fentebb kiszámítottuk Magyarország népességét, a' katonai végvidékkel, 's a' nemességgel együtt, de Erdélyen

kivül, 11,367,091 lélekre tehetjük. Legnagyobb volt a' szaporúság a' déli megyékben. Így Temes vármegyében 1805-ben csupán nem nemes 232,898, Temesváron 10,097 iratott össze; már 1832-ben a' megyében 266,331, Temesváron 1835-ben 13,716 nem nemest találtak. Hasonlókép Torontálnak 205,701 főből álló 1805-ki nemtelen népessége 1838-ban szinte hivatalos összeírás szerint 305,49'-re növekedett. A' bántási végvidéken 1815-ben 175,044 ember lakott, s már 1838-ban 250,485 főt irtak össze. Békés vármegyében még 1805-ben 92,209 nemtelen lakott; az 182⁹/₁₀-ki megyei összeírás, szinte a' nemeseiken kívül 135,04 lelket talált. Végre Bács vármegyének 244,169 nem nemes főből álló népessége (a' 3 királyi városon kívül) 1805—1839-ig az egyházi összeírások szerint a' nemességet is beértve, de hasonlóul a' királyi városokon kívül 391,059 lélekre szaporodott! 'S mennyivel inkább növekedhetik ezentúl a' népesség, ha a' két utolsó országgyűlésen hozott bölcs törvények fogantatba jöhetnek; a' jobbágytelkek örökös megváltatása, s a' szabad adás vevés jó következményeiket gyakorolhatják; s ha a' vasutak, csatornák, országutak által eszközendő közlekedés újabb élelemforrásokat nyit meg. A' vallási türelmetlenség nem fogja többé korlátozni az iparkodó polgárok szaporodását; mert a' józan türelemben a' magyarországi Karok és Rendek egész Európának például szolgálhatnának. Csupán a' külső kereskedést szeretnénk még terhelő bilincseitől mentve látni; de e' tekintetben is remélhetjük, hogy egy felvilágosított kormány, a' józan politica elveit minden különböző akadály s körülmény miatt is szilárdon követendi.

a) A' leitmericzi kerület déli részén, hol földművelés a' fő foglalatosság egy □ mértföldre 4000 ember esik; hanem az északi hegyes tájakon. nevezetesen *Hainsbach*, *Schluckenau*, *Rumburg* uradalmakban, hol kézműi ipar virágzik, egy négyszög mértföldön 17,000 ember él, pedig e' vidéknek csak 4 városa van, s a' legnépesebb csak 3400 lakost számlál. E' szerfeletti sűrű népességre, hasonló körülmények közt, Európában több példát nem találunk; mert igaz, hogy Malta szigetén is 15,000 lélek jön 1 □ mfdre. de 40,000 és 6000 lakossal bíró városok is (*La Valetta* és *Malta*) beleszámíttatnak. *Das Königreich Böhmen: statistisch-topographisch dargestellt von J. Gottfried Sommer I. B. Leitmeritzer Kreis. Prag. 1833. XXXI. d. lapon.*

b) A' political számtudomány jelenleg Francziaországban legjobban kedveltetik. Az itt 6 egymásra következő esztendőekben (1817—1821.) történt vizsgálódások eredményeit közölnünk reánk nézve is nem lesz talán érdektelen. A' mondott 6 évek alatt Francziaország közép né-

népessége tett 30,319,444 lelket. A' vizsgáldások eredményei e' következők:

Az évenként kötött házasságok mentek	218917
Az újszülöttek száma	957876
Ezek közt férfi gyermek	460811
„ „ leány gyermek	431866
„ „ házasságon kívüli	65199
Az évenkénti halottak száma	764848
Ezek közt férfi nemből	386453
„ „ nő nemből	378395
Évenkénti szaporúság	193028

Ezen egyes számoknak a' népességgel való összevetéséből e' következő arányok jöttek ki:

1) Az egész népesség- nek aránya	{ a' házasságokhoz, mint 138½ : 1; az újszülöttekhez, mint 31½ : 1; halottakhoz, . . mint 39½ : 1; szaporúsághoz, . . mint 157 : 1;
2) A' szülöttek aránya	{ a' halottakéhoz, mint 5 : 4; házasságokhoz, mint 4½ : 1;
3) A' törvényes ágyból születtek aránya	{ a' törvénytelenekhez, mint 13½ : 1; házasságokhoz, . . . mint 4½ : 1;
4) A' férfi szülöttek aránya	{ a' nőnembeliekhez, mint 16 : 15;
5) A' férfi halottak aránya	{ a' nőnembeliekhez, mint 48 : 47.

c) A' közép korban lévők minő arányban álljanak a' gyermekekhez és öregekhez, ezt kitudni nagy fontosságú dolog, miután a' közép koraúak, különösen a' férfiak lelki 's testi kifejlődöttségi szakukban a' státus erejére, 's javára nagy befolyást gyakorolnak. Ezen arány csaknem minden országban különböző. Azonban több országokban tett tapasztalások szerint, általánosan véve, az életkorokat 10 szakaszra osztván, ezekbe egyenkint az egész népességből e' következő mennyiség esnék.

1 — 10 esztendő	korig	¼ ;
11 — 20-ig	bezárólag	4/21 ;
21 — 30-ig	„	2/13 ;
31 — 40-ig	„	1/7 ;
41 — 50-ig	„	1/8 ;
51 — 60-ig	„	1/13 ;
61 — 70-ig	„	1/20 ;
71 — 80-ig	„	1/55 ;
81 — 90-ig	„	1/480 ;
91 — 100-ig	„	1/1600 ;

Mellynél fogva a' kifejlődési korokra az egész népességből nem esik egészen 44 $\frac{1}{2}$ %; 50 $\frac{1}{2}$ %, vagy mintegy fele jön a' középkorra; a' férfi népesség 15 $\frac{1}{3}$ % 21 és 30 esztendőök közt van, mi a' katonai szolgálatidő meghatározására figyelmet érdemlő tapasztalat. *Statistik und Staatenkunde von Freiherrn von Malchus, Württembergischen Finanz-Präsidenten, etc. 222 d. l.*

d) Mind eddig bizonyosnak tartatik az: hogy általjában több esztendőket összevéve több fiu mint leány gyermek születik, 's ez arányt legtöbbször 21: 20-ra, vagy 26: 25-re határozták. Franciaországban, mint láttuk 16: 15. Ezen aránytalanság azonban a' fiugyermekek közt uralkodni szokott nagyobb halandóság által a' 14 esztendőig korig kiegyenlítetik; 's később a' közép 's elemedett érettkorban, legtöbb országok példája után ítélve a' nőnem felülhaladja a' férfinemet. Igy p. o. e' felesleg az ausztriai tartományokban tett 2 $\frac{1}{2}$ % (*Lichtenstern Lehrbuch der Stat. 42. l.*); Poroszországban *Hoffmann* szerint (1817) 1 $\frac{2}{3}$ %; Nagy-Britanniában *Colquhoun* után 1 $\frac{1}{2}$ %; Svécusországban 7 $\frac{1}{2}$ % (*Balbi I. 213. l.*); 'stb. Ellenben Oroszországban 1806-ban 3 $\frac{1}{2}$ %, 's Eszakerikában 3 $\frac{1}{3}$ % haladt felül a' férfinem a' nőnemet. Nálunk is a' Katonai Végvidéken az 1838-ki összeírás 605,622 férfit, és 583,857 nőt talált.

e) Sűmlel (1. 118 l.) több példák után ugy találta, hogy évenként minden 107 vagy 113 lélekből álló népesség közt f házasság keletkezik. Egyébiránt ez minden országban nagyon változó, 's Bajorországban, hol a' házasságot senkinek sem engedik meg, kinek háza, vagy birtoka, vagy bizonyos életmódja nincs — 's így cselédeknek soha sem (Lásd: *Huzzi, Staatsrath: Beobachtungen und Bemerkungen auf einer Reise im Jahre 1836 nach Frankreich und England. München. 2. H. 1837*), bizonyosan kevesebb leány jöhet évenként konty alá, mint Magyarországon, hol erre nézve semmi korlát, vagy akadály, a' mindennapi kenyérnél egyéb, nem létezik.

B) Nyelvökre nézve. 13. §.

Magyarországot nem csak temészeti állapotjára, hanem lakosaira nézve is kicsinyben Európának nevezhetjük; mert itt 18 különféle nép lakik, kik egymástól nem csak nyelvre, hanem szokásokra, öltözetre is különböznek, 's ámbár már századok óta együtt lagnak, még is némi csekély kivételt ide nem számlálván, sem egyik, sem másik a' maga nyelvét és szokását a' másikéval fel nem cserélte, hanem mindenik a' magáéhoz makacsul ragaszkodik. Ennek a' nagy különféleségnek fő okát a' régi magyar királyok politikájában kell keresni; ámbár az uralkodó magyar nemzetnek saját nyelvével való nem gondolása is egyik hatalmas eszköz volt arra, hogy Magyarország polglották honjává képezetett. Már szent István király fiahoz Imréhez intézett tanácsadásában e' szavakat mondta: „Unius lingvae,

uniusque moris Regnum imbecille et fragile est“ (Decr. Libr. 1. Cap. 6. §. 3.) Minő szempontból mondhatta ezt hazánk fő alapítója, ezt gyanítani lehet; de változtak a' körülmények, 's jelenleg ő maga is átlátná, miszerint egy ország csakugyan hatalmasabb 's erősebb, ha azt egy nyelvű 's szokású nemzet lakja; átlátná, hogy a' mai politica nem elszagगतott, hanem egvesített erőt kíván; 's még a' hatalmas orosz nemzet is tanácsosnak tartja a' német ajkú estheket, liflandusokat egy nyelv által szorosban magához kapcsolni; 's ezért a' thron bátorsága 's állandósága erős alapokon nyughatik, mert ennek a' nép szeretetében van gyökere, mit a' fejedelmek a' nemzet jogainak megismerése, a' törvények pontos megtartása, és szelid uralkodásuk által nyerhetnek-meg.

A' magyarországi különböző ajkú népek elosztatnak fő vagy első rendű, 's apró vagy második rendű népekre. Az első közé tartoznak: 1) a' *magyarok*, 2) a' *szlav törzsek több ágazatai* u. m. tótok, horvátok, shokaczok, ráczok, vindusok, bolgárok, oroszok, montenegrinusok; 3) a' *németek*, 4) az *oláhok*. A' második rendűekhez számíthatnak a' *francziák, görögök, csin-czárok, örmények, clementinusok, csigányok*, és *szidók*.

1. M a g y a r o k.

A' magyarok Ásiából a' 9-ik század végén jövének, ki, miután az akkor Magyarországhban lakó nemzeteket 's fejedelmeket meggyőzték volna, maguknak itt országot alapítottak. Ennek a' nemzetnek ásiái származása már több hiteles kútfőkből bizonyos; ámbár ezt is némellyek a' magyarok nyelvét a' lapponokéval és finnusokéval atyafiságossá akarván tenni kétségbe hozták. Legelőször is valami svékus tudós *Stiernhielm* a' 17-ik, később pedig *Rudbeck* upsalai professor a' 18-ik században kezdték gyanítani, hogy a' magyar nyelv, a' finnussal megegyez. Majd *Sajnovics* magyarországi fi 1770-ben Norvégiát 's Laplandot b járván, értekezést irt, mellyben mind a' két nyelvből néhány egymáshoz hasonlító szavakat hordván-fel, biztosan állítja a' magyar és finnus nyelv ugyanegy eredetét: azonban állítása több tudós férfiak által megczáfoltatván, csak azoknál kapott hitelre, kik a' szóban forgó két nyelvben járatlanok, vagy azoknál, kik nemzeti gyűlölségből a' magyarokat a' hottentotáktól is örömezt leszármaztatnák. ^{a)} A' magyarok ásiái eredete késtég-telen tehát, de hogy minő nemzetekkel voltak atyafiságban, 's

hol volt eredeti lakhelyük, ez mind a' mai napig bizonyosan nem tudatik: 's erre nézve Bessének csupán e' végből tett legközelebbi utazása is semmi bővebb világosítást nem nyújtott. b) Több igen érdemes mind külföldi, mind honi tudósokat, kik a' magyarok eredetének kipuhatolásában fáradoztak, mind előszámlálni czélom nem lévén: az újabb időben főkép Horvát István ur, régi történeteink fáradhatlan buvára, vonta magára a' közönség figyelmét, ki is 1825-ben egy munkát adván e' czim alatt: „Rajzolatok a' magyar nemzet legrégibb történeteiből“ ebben azt mutatja meg: hogy a' magyar nemzet már Európába való kiköltözése előtt világszerte ismeretes nép volt, csak hogy más név alatt; és hogy a' scythák, parthusok, pelasgusok, philisteusok, 's így a' kananaiak, gergesenek, amoriták, jebuseusok, bereusok, sőt még a' sabinusok is, kiknek feleségeiket a' romaiak elragadták, magyarok voltak. Ez állítás sok előtt ugyan hihetetlennek látszik; de erről a' szerző által használt források critical ismerete nélkül bizvást nem ítélnünk; egyébiránt erről a' tudós szerző még bővebb értekezést ígervén, ennek megjelenését mindnyájan óhajtva várjuk.

Melly nagy számmal voltak a' magyarok kiköltözésük idejekor, tudni nem lehet, de nem is igen szükséges. Sokkal nagyobb fontosságú dolog volna a' Magyarországbán mostan élő törzsökös magyarok számát megtudni, annyival inkább, mert nemzetünk, 's nyelvünk majd mindenik ellenségének fő vádja abban áll: hogy a' magyar nép számra igen kicsiny lévén, azt a' műveltséget soha el nem érheti, mit más nagyobb nemzetek elértek; sőt tulajdon országában sem igazságos, ha a' többi magyarúl nem tudó népeket, a' maga nyelvének megtanulására kényszeríti, 's ezt országos nyelvvé akarja emelni; miután a' magyart, Magyarországbán is a' szláv nemzetség különböző ágai összesen jóval felülhaladnák. Ez állítás azonban balvélemény. A' magyarországi külön ajkú népeket számszerint nem irták ugyan még össze, de a' helységek már II. József idejében az uralkodó nyelvek szerint különösen felszámítottak, 's mivel ekkor (1787-ben) 3668 magyar, 5789 szláv, 1024 oláh, és 921 német helység találtatott, a' helységek után ítélve, közönségesen a' szláv törzsököt minden más magyarországi népénél erősebbnek tartották. De hogy a' helységek száma, a' különajkuak megtudására legczéliránytalanabb kulcs, ezt minden tudja, ki Magyarország topographiájában nem tökéletesen járatlan. Ugyanis a' magyar helyek általjában véve népesebbek,

mint a' szláv, különösen pedig a' horvát, orosz és vindus helységei; a' honnan a' horvát Zágráb vármegyének 282,202 lélekből álló népessége 1269 helységben van széljelszórva akkor, midőn a' magyar Heves megye 272,530 lélekkel csak 189 falut és várost számlál; 's egy Debreczenben magában több magyar lakik, mint szláv 145 vindus helységben. Sokkal nagyobb felvilágosítást adnak a' különajkuak meghatározásában a' különböző vidékek és vallások. Így p. o. tudjuk, miszerint az ország észak-nyugoti részét tótok, észak-keleti részét oroszok, a' keleti határszéleket oláhok, a' délieket horvátok és rácok, a' közép vidékeket pedig nagyobb részt magyarok lakják. Szinte köztudomású dolog, hogy a' reformátusok egyikét német 's tót ekklesiát kivéven magyarok; az ágostaiak a' Szepességen, a' városokban németek, a' dunántuli kerületben magyarok és németek (nehány szláv ekklesiát kivéve), egyebütt többnyire tótok; az egyesült görögök Szabolcs vármegyében, Zemplén, Beregh, Ungh, Borsod, Abauj déli részein nagyobbára magyarok, az említett megyék, és Mármaros, 's Sáros északi vidékein oroszok, Mármaros, Ugocsa és Szathmár déli és dél-keleti környékein, továbbá Szolnok, Kraszna, Kővár, Bihar, Arad, Csanád, Krassó, Temes vármegyékben oláhok; a' nem egyesült görög óhitűek kelet felé oláhok, nyugoton rácok, végre romai katolikusok mindenütt, 's mindenféle néptörzsök közt találatnak, de mivel a' katolikus egyházi névtárakban az egyes parochiáknál divatozó nyelvek a' többség szerint sorban kitétetnek, e' körülmény a' különböző népek, számszerinti kitudására ismét igen használható módot nyújt. Ily adatokból indulván-ki, a' 11-ik §-ban bővebben előadott mód szerint a' magyarországi külön nyelven beszélő népeket egyenkint felszámítottam, 's ezek szerint Magyar és Erdély országban 4,812,759 magyart, 's 4,130,165 szláv eredetű népet találtam, Erdélyen kívül pedig csupán Magyarországon 4.339,058 magyar lakik. Ebből láthatni, miszerint a' magyarok száma nem olly csekély, mint némellyek gondolják; ^{c)} mert ez az ezelőtt Europa' politikájára olly nagy befolyással bíró svékusokét, hollandusokét, dánokét, és portugallusokét is egyenkint jóval felülhaladja; magában az országban pedig minden más néptörzsöknél erősebb 's annyiival erősebb, mivel a' hozzá legközelebb járó szláv törzsök, több egymástól mind beszédben, mind írásmódban felette különböző ágakra oszlik; ellenben a' magyar nemzet egy zárt egészet képez, melly egymástól nagyon különböző ágakra nem

szakadoz-el; hanem a' székely is a' tőle 100 mértföldnyi távolságra eső csalóközi magyart minden legkissebb akadály nélkül tökéletesen megérti, 's az írásnyelv mindenütt egyforma. Ha tehát meggondoljuk, mikép a' magyar az általa meghódított Magyarországon más uralkodó nyelvet a' magáénál nem ismerhet; de különben számra nézve is minden itt lakó idegen ajkú népnél legtöbb; a' nemességnek, mely a' politikai jogokat, a' vagyoni értelmi erőt képviseli közel $\frac{6}{7}$ részét teszi (van t. i. 464,705 magyar, 58,000 szláv, 21,666 oláh és német nemes); a' polgárság közt (ide értvén t. i. nem csak a' királyi, hanem a' püspöki és privilegiált városokat is), mely ismét a' kézműi iparnak, kereskedésnek, műveltségnek képviselője, magyar ajkuak mint alább meglátandjuk szinte legszamosabban vannak; a' jobbagyoknál nagyobb erkölcsi erővel bíró szabad kerületek népességének $\frac{3}{4}$ része magyarokból áll; 's végre, hogy még a' parasztok közt is, a' magyar, magának a' legtermékenyebb vidékeket foglalván-el, a' németet kivéve, minden más magyarországi népnél általjában vagyonosabb: illy túlsúlya mellett a' magyar nemzetnek, a' magyar nyelv terjedése, 's ennek illő rangba való visszahelyeztetése ellen tett ellenszegülések, bár kitől és honnan jöjjenek, figyelemre nem méltók.

Tisztán egy nyelvű vármegyét Magyarországon találni nehéz; mert magyar, német, szláv, zsidó ha nem egész helységekben, legalább elszórva mindenütt lakik. Legtisztább magyar vármegye Csongrád, 's ezután Heves, Győr, Borsod, Szabolcs; a' Jász és Kún kerületek, 's a' Hajdú városok egészen magyarok. Általjában 22 vármegyében a' magyar teszi a' többséget (u. m. a' fenemlitetteken kívül Pestben, Fejérben, Veszprém-ben, Tolnában, Baranyában, Somogyban, Zalában, Komáromban, Nógrádban, Esztergomban, Gömörben, Tornában, Abaujban, Szathmárban, Biharban, Békésben, Csanádban); Árvában, Trencsénben, Thuróciban, Liptóban, Zólyomban, Szepesben, Sárosban, Posegában, a' három horvát vármegyében, 's a' német-bánsági ezreden kívül a' többi végvidéken (az erdélyt nem értve) egy magyar helység sincs; Vasban, Sopronban a' népességnek közel felét teszik a' magyarok; a' többi megyékben kisebbségben vannak.

Mi a' magyar nemzet characterét illeti: ezt valamint akarmelilyik nemzetéét is lefesteni igen bajos, mert az éghajlatnak, törvényeknek, életmódnak, szokásoknak, nemzeti viszontagságoknak, vallásnak, főkép pedig a' műveltségnek a' nemzeti characterre

racterre nagy befolyásuk lévén, ez némelly pontokban változni szokott. Vannak mindazáltal némelly fő vonások, melyek a' nemzet természetében, 's származásában mélyen gyökeredznek, 's így inkább állandók. Így a' magyar nemzet napkeleti eredetű lévén, véres és tüzes természetű, 's ennélfogva szép tulajdonságai és hibái is e' vérnérséklethől következtethetők. Ezért a' magyar kevély és nemesen magáratartó, melly kevélység bizonyos komolysággal van összekötve; becsületszerető, nagylelkű, egyenes és jó szívé, hévvel szeret és gyűlöl, hirtelen haragú, de hamar megbékülő, barátságos és vendégszerető, minden nagyra és szépre könnyen gerjed, de tüze, ha folytonosan nem élesztetik, lankad; katonai vitézségét, lelki erejét még ellenségei is egyaránt elismerik; 's valóban az, miszerint a' magyar, ezer évek alatt egészen idegen nemzetektől körülvéve, annyi sok pusztító politikai és vallásos háborúk után magát nem csak fentarthatá, hanem más nagy nemzetekkel rokonságban lévő népek felett uralkodó nemzet szerepét is vihetett, akkor, midőn más vándornemzetek tökéletesen elenyésztek, vagy az európai fő nemzetekkel egybeolvadtak, oly tünemény, melly Europa évkönyveiben egyetlenegynek mondathatik. E' nemes tulajdonok mellett azonban hibái is vannak a' magyarnak, melyek szinte azon kütfökből erednek, melyekből az előszámlált tulajdonok. Így a' kevélység okozza a' dicsekedési hajlamot, az elbizottságot és önhittséget, melyek a' nemzeti előhaladást mind eddig leginkább hátráltatták. Mellynélfogva bizvást mondhatjuk, hogy nemzeti characterünkre nagyobb practicus befolyással bíró könyv még soha sem jelent-meg, mint a' mélyenlátó Széchenyi István gróf több rendű munkái, melyekben hibáink kiméletlenül felfedeztetnek, a' káros önhittség pókhálói széljelszakittatnak; 's valóban hazánk nemtője által felállított e' két elvben: *a' hibákat magunkban keressük, 's egyesüljünk*, a' magyar nemzet legszebb jövődjének csirája fekszik. Továbbá a' magyar a' fényüzést és pompát nagyon szereti; a' hivatalt 's megkülönböztetést keresi, 's ezek elérésére gyakran alacsony utakon törekszik; a' határtalan vendégszeretés 's könnyelműség miatt sokszor pazérló, 's általjában nem takarékos; dolgozni tud ugyan jól, 's bírja is, de nem mindig van rá kedve, mi egyébiránt a' műveltség haladásával bizonyosan változni fog, 's így e' hiba állandónak nem tekinthető. De lássuk már a' külföldiek ítéletét is a' magyarokról. *Boudant* francia utazó ezt írja (1. k. 68. l.): A' magyarok élén-

kek, sőt indulatosok, és majd a' durvaságig egyenes szivüek, hanem nyájasok és szolgálatra készek. Elevenségük, 's tüzességük összekötve némi könnyelműséggel és gondatlansággal, őket a' francziákhoz nagyon hasonlókká teszi. Nagy társaságokban, hol egyébiránt francziául megy a' beszéd, egyiknek vidámsága, másiknak hevessege, tüzesen folytatott beszédek, egyik tárgyról a' másikra való hirtelen átmenetel, 's leginkább mindenkinek nyájassága egészen elfelejtették velem, hogy idegen országban vagyok.“ *A' Geist der Zeit* című munka pedig így írja le a' magyart: „Der Ungar ist feurig, wie der Italiener, schnell entschlossen und kühn wie der Franzose, stolz wie der Spanier, aber ehrlich und bieder wie der Deutsche. Er ist voll Ergefüh, und rächt einen Schimpf rasch auf der Stelle. Er ist für sein Vaterland und seine Nation leidenschaftlich eingenommen. Ungarn bilden den Kern des oesterreichischen Heeres, si sind zu Ross, wie zu Fuss die kraftvollsten und schönsten Soldaten desselben.“ d)

A' magyar, mint fentebb említettük, egymástól nagyon különböző népszakaszokra nem oszlik el, mellynélfogva a' kunok, jászok, hajdúk, palóczok, székelyek, ormándiak, gőcseiek, őrségiek a' többi magyaroktól characterre 's nyelvre nézve vagy épen semmit sem, vagy keveset 's csak néhány tájszavakban, és szókiejtésekben különböznek. e)

a) Vannak azonban nagy tekintetű tudósok is, kik e' véleményre tévedtek, mint *Schlötzer*, *Allgemeine nordische Geschichte*, 306 's köv. lapokon. *Gyurmalki* hazánkfia szinte illy című könyvet írt: *Affinitas linguae hungaricae cum lingvis finnicis originis Götting. 1799. 8.*

b) *Voyage en Crimée, au Caucase, en Georgie, en Arménie, en Asie mineure et a Constantinople, en 1829 et 1830; pour servir a l'Histoire de Hongrie. Ouvrage orné de cinq planches lithographées. Par Jean Charles de Besse; a Paris 1838.* nagy 8. 464 l.

c) A' hires keleti utazó, herczeg *Pückler-Muskau*, ki Magyarországbán töltött rövid ideje alatt, ugy látszik hypochondriában szenvedé, a' magyarok számát legfeljebb 2½ milliomra becsülte. *Allgemeine Zeitung. Jahrg. 1840. Nro 109.*

d) Ez magyarul így hangzik: A' magyar tüzes mint az o'asz, magát hirtelen elhatározó és mérész mint a' franczia, kevély mint a' spanyol, hanem becsületes és őszinte mint a' német. A' magyar becsületérzéssel teljes, 's a' rajta elkövetett gyalázatot tüstént megbosszulja. Hazáját 's nemzetét szenvedélyesen szereti. Az ausztriai hadsereg lelkét magyarok teszik, 's ennek mind lovon, mind gyalog legerőteljesebb, 's legszebb katonái.

e) Magyar és Erdély országokon kívül laknak még magyarok Oláh, Moldva, Bessarabia országokban is és Bukovinában. Moldvaor-

szágban 15 plebániában, 's 70 filiában. 7 magyar minorita lelkiatya felügyelése alatt, körül belől 45—50.000 lélek, Bukovinában 7 helységben lakik 8000 magyar, kik szinte katholikusok, de Andrásfalván a' reformatusoknak is van egy anyaekekklésiájuk. *P. Gegő Elek. A' moldvai magyar telepekről. Budán, 1838. 16 és 117 lap.*

2. Szlávok. 14. §.

A' nagy szláv törzsök, mint tudva van, több ágakra szakad, de ezeket különféleféken osztják-el. A' tudós *Dobrowsky* két fő ágra választja, t. i. északon 's nyugoton lakó és délen, 's keleten lakó szlávokra; amazokhoz tartoznak a' csehek, morvák, magyarországi tótok, szerbek (Lusatiában), lengyelek, ezekhez a' szlovénok, kik vagy szlovén-szerbek (kik ismét vagy shokaczok, vagy ráczok), vagy szlovén-horvátok, vagy vindusok, továbbá az oroszok és rusnyákok. A' szláv nyelvnek, mellynek tagadhatlanul sok jelességei vannak, többféle dialectusai közt, talán a' lengyelt kivéve, a' rácz legszebb hangzatú, 's az evvel közel rokonságban lévő orosz; ezeketán tehetjük a' horvátot, vindust, 'sth. Mint nyelvrokonok a' ráczok, horvátok, szlovénok egymást könnyen megértik; 's szinte ezen okból a' horvát könnyen megérti a' krajnaországi 's vas és zalamegyei vindust; a' rácz könnyen megérti az orosz, de ez nehezen a' lengyelt, csehet, tótót. A' horvátok, tótok, vindusok, shokaczok vagy is katholikus ráczok írásban deák betűket használnak; ellenben az óhitű ráczok azon alphabetummal élnek, mellyet *Kyryll* és *Methodius* nevű apostolaik a' régi görögből igen ügyesen formáltak, 's mellyet különös jegyek által, a' tulajdon szláv hangokra nézve, tetemesen öregbítettek. Ez írás, mind régi formájában, melly jelenleg csak a' liturgiában használtatik, mind az új orosz formában, egészen ugy olvastatik, mint irva van. A' magyar birodalomban lakó szláv törzsök különféle fő ágai e' következők: **1. tótok, 2. horvátok, 3. oroszok vagy rusnyákok, 4. shokaczok, 5. ráczok, 6. vindusok, 7. bolgárok, 8. montenegrinusok.** Ezeken kívül keverve *csehek, lengyelek,* és *uskókok* is találhatnak. A' magyarországi szlávok száma összesen 4,130,163. Erdélyben szláv helységek nincsenek, mert a' kevés számú, nemzetiségűeket nagybárra elvesztett lengyeleket és bolgárokat nem is számíthatjuk.

A) Tótok.

Ezek Magyarország legrégibb lakosai közé méltán számláttnak, mert már a' magyarok kijövele idejében a' tótoknak itten Nagy Moravia nevezet alatt hatalmas országuk volt. De ez a' nép mostan is igen el van terjedve, 's a' magyarok után legszamosabb, mert 2469 helységben 1,687,256 tót lakik; még pedig Árva, Liptó, Trencsén, Zólyom vármegyékben, kevés magyart, németet, zsidót kivéve tisztán; 5 vármegyében, u. m. Nyitrában, Barsban, Thuróczban, Szepesben, Sárosban a' többséget teszik; Posonyban, Hontban, Gömörben csak nem fele a' népeességnek tótokból áll; Abauj, Zemplén, Ungh, Nógrád, Pest vármegyében számosan lagnak; Krassóban, Szathmárban, Mármarosban, Ugocsában, Közép-Szolnokban, Krasznában, Zarándban Csongrádban, Győrben, Mosonyban, Sopronban, Vasban, Zalában, Baranyában, Posegában, Horvátországban, a' horvát végvidékeken, Jász-Kún, és Hajdu kerületekben, Kővár vidékén egész tót helység nem találtnak; a' többi meg nem nevezett megyékben, 's a' szeremi és bánsági végvidéken pedig csak néhány helységet számlálnak. Dialectus tekintetéből elosztatnak *nyitraiakra, hornyákokra, szótátókra, trpákokra, krekácsokra*, 'stb. *Lengyelek* keverve lagnak Szepesben Lúbyó körül, és Árva vármegyében; *csehek* mint új gyarmatok az oláh-bánsági és-bánsági illyr végvidékeken, 's Verőcze vármegyében. Vallásukra nézve 1,215,944 romai katolikusok, 467,562 evangélikusok, 3750 reformatusok. A' tót characterét mi illeti: ő jámbor, szelid, nagy vétet ritkán követ-el, örömet dolgozik, józan itéletű lévén a' tudományokra 's mesterségekre igen alkalmas, bátor katona: ellenben makacs, hizelgő, fősvény, 's a' tisztaságnak nem mindenütt kedvellője. Nyelvéhez szenvedélyesen ragaszkodik, a' honnan hol nagyobb számmal lakik, ott más nyelvet hamar elfojt. Példát mutatnak erre a' felső magyarországi királyi és bányavárosok, mellyek közül sokan már annyira eltótosodtak, hogy p. o. Beszterczebányán, melly még az 1613: 40-ki törvényczikk szerint a' tót mesteremberek fel nem vételéért büntetést kapott, már ma a' németnek ide 's tova nyoma sem lesz; Csetneken pedig Gömör vármegyében, még a' 14-ik században a' jegyzőkönyv németül vitetett, jelenleg tót nyelvet szoktak tanulni; de az ujjab időkbeni eltótosodást is eléggé bizonyítják némelly Poson, Nyitra, Bars vármegyei magyar hely-

ségek. Ellenben olly helyeken, hol a' tót kevesebb számmal van, 's mindenfelől magyaroktól vétetik körül: ott a' romai katolikusok hamar elmagyarosodnak, mint ezt Tolna, Pest, Heves, Békés, 'stb. vármegyékben számos helységeknel láthatjuk.

B) Horvátok.

Horvátország már a' XI-ik századtól fogva Magyarország-hoz kapcsoltatván, azolta a' horvátok is a' magyar koronától függnek, 's annak dél-nyugoti tartományait lakják, 's 3058 helységben 886,079-en számláltatnak. A' három horvát vármegyében, 's a' Tengerparton kevés kivétellel tisztán, a' horvát végvidékeken felényire ráczokkal kererve, Zala, Somogy, Vas, Sopron, Mosony vármegyékben számosabb, Győrben és Posonyban egy egy helységben laknak. A' 16-ik században beköltözött *uskókokat*, kik jelenleg Zeng környékén, és a' sichelburgi kerületben (szluini végezedhez tartozik) foglaltak helyet, szinte a' horvátokhoz számíthatni. A' horvátok, kik mindnyajan a' katolikus vallást követik, jámbor és szelid emberek, a' felsőbbség és törvény eránt engedelmesek; vendégszeretők, jó katonák: de a' férfiak dologtalanok, a' szeszes italokban mértéktelenek, és boszúállók. Testalkotásukra, öltözetükre, 's szokásukra nézve egymástól sokat különböznek. Így a' likkai végőr, főkép pedig a' seressanus (így neveztetnek a' Cordonon lévő őrk, kik a' nélkül hogy rendes katonai szolgálatot tennének, a' török határszéleken a' közbátorságra ügyelnek-fel) haját tekercsekbe fonja, bajuszt növeszt, fejét vörös sapka fedi, a' harambasa (így neveztetik a' csapatvezér) tollal ékesített zöld sapkát visel, a' mejj és nyak fedetlenek, az ingnek bő ujjai vállon és kézfejenél czifrán ki vannak varva, a' magyarosan kisujtázott zöld nadrág szorosan testhez feszül, a' feje kivarrott lábkendőre cserzellen bocskor huzatik, a' vörös felöltő alatt lévő zöld vagy fekete mellényt számos sujtások és gombok ékesítik. Néha a' felöltő elmarad, de a' vörös köpenyeg mindég vállon függ, 's ennek gallérja csuklya gyanánt eső és hó ellen védelmül használtatik. Az övben vannak a' pisztolyok, a' handzsár, pipa, és patrontartó. A' hosszú csövű 'e török módra gazdagon kiczifrázott puská, vagy vállon függ, vagy hón alatt hordatik. A' mellényhez és felöltőhöz ragasztott csengő ezüst karikák és gombok a' likkai végörnek, mint a' bosnyáknak fő ékességül szolgálnak. Az asszonyok hajukat szinte fonják, 's fejü-

ket részint lapos, részint hegyes formájú főkötővel fedik, melyről elül hátul lepel formában gyolcszövet csüng le. A' nyakat gombfüzér ékesíti. A' minden hajlásnál, 's varrásnál kiczifrázott ingre jön a' rokolya, melyet elül hátul egy keskeny gyapju szövetből készült, különféle színű, rojtos kötény fed. Övében az asszony is vagy kést, vagy pisztolyt hordoz. A' harisnya jóval felülér a' térdnél, 's lábbelinek topánka használtatik. A' lábkendő, ha fehér, hajadont, ha vörös, asszonyt, ha kék, özvegyet jelent. Az uskókok öltözetükre legközelebb járnak a' likkaiakhoz. Ezek is vörös sapkát, vörös köpenyegyet, mellényt, cifra inget, szűk magyar de fehér nadrágot viselnek, 's öveikben pisztolyt, kést hordanak. A' többi horvát-vármegyebeli és végvidéki horvát sokkal egyszerűbb öltözetében. Ez t. i. hosszú és bő gatyát, az övön túl alig érő rövid inget, kerek kalapot, vagy fekete süveget, bocskort 's ritkábban bakkancsot, télen szűk fehér nadrágot, barna felöltőt, 's köpenyegnek egy nagy darab fehér házi posztót visel. Az asszonyok hajaikat befonva, vagy felfelé kötik, 's török módra hajtogatott vörös kendővel fedik. Rendesen csupán ingben járnak, mely ezer meg ezer ránczokba téve, derékhoz övvel szoritatik, 's az arany pénzdarabokkal ékesített nyaktól lefelé egy gyolcs szarándokgallérral fedetik-be. Kötényt gyolcs szövetből viselnek, de az óhitű ránczok gyapjuszövetből. Fülönfüggők nincsenek szokásban a' horvát végőrök hölgyeinél; ellenben ujjakra annyival több ércz és czin gyűrűket dugdosnak. A' Sopron, Moson, Vas vármegyei horvátok öltözetje nem sokat különbözik a' szomszéd németekétől, csak hogy a' tarka színt inkább szeretik, úgyhogy éppen nem ritkaság náluk több színből varrott nadrágot látni. A' fejrénznek nagy cipőben, szoknyán a' sok különös szabású ránczokban, sok és széles szalagban van nagy gyönyörűsége. A' félgyapjú zöld szoknyát és a' piros színt különösen kedvelik. Ugyan ezen horvátok a' németek közt elszórva lakván, a' német nyelvet mindnyájan beszélik, de egyszerre kiesmerhető dialectussal. Termetükre erősebbek, szálasabbak a' németeknél, 's ezeknél indulatosabbak; egyébiránt erős dolgozók, jó fuvarosok, 'stb. A' likkai horvát végőr szálas, erős termete, nemes vonású hosszúkás képe, tüzes szemei, magas homloka kicsiny szája, kissé görbés orra, fehér teste által nem csak a' többi horvátok, hanem a' szláv népek közt is jelesen kitünteti magát, 's magasságával minden más végvidéki lakost felülhalad; 's ez a' horvátoknál is azon mértékben csökken, mennyi-

ben a' bércektől mindig messzibb távozunk. Mint magas bércek közt lakó szegény nép, gyermekségétől fogva hideghez, meleghez, éhséghez hozzá szokott, igen hajlékony és ügyes, éles hallású és látású, 's szava erős és durva. A' többi horvát már alacsonyabb termetű, nála az izmok nem olly merőek, 's általjában szelidebb képvonásokkal bír. Zala vármegyében a' muraközi horvátok legsilányabb termetűek, halaványok, 's köztök sok gelyvás találhatik.

C) Oroszok vagy Rusnyákok.

Oroszok hihetőleg már a' magyarokkal is költöztek-be a' 9-ik században; de a' maiak inkább azon rusnyákoknak maradvékai, kiket a' Litvaniából száműzött, de Nagy Lajos magyar király által befogadott, 's jószágokkal gazdagított *Keriatovich Tódor* orosz herczeg telepített meg az ország észak-keleti részén. Jelenleg a' többséget teszik Beregh, Ungh, Mármaros vármegyékben; a' népességnek mintegy harmadát Zemplénben, Sárosban, Ugocsában; végre hol több, hol kevesebb helységben laknak Abauj, Szepes, Gömör, Torna, Borsod, Szabolcs, és Szathmár vármegyékben. Számuk összesen 873 helységben 442,903 lélekre megyen, 's vallásukra nézve mindnyájan görög katholikusok, vagy is egyesült görög hitűek. Az oroszok zömök csontos termetűek, jó szívű engedelmes emberek, de igen lomhák, pedig ügyes dolgosok lennének, félénkek, tudatlanok, 's e' miatt babonások, szenvedélyesek, tisztátalanok és szerfelett szegények. A' hegyek közt fekvő orosz faluk rendetlenek; házaikhoz az alap, falak, héjjazat, mind bikk és fenyő fábul készül; a' szoba negyedét elfoglalja a' belül fülő kályha, ablakai kicsinyek, kéményük mincsen, a' tehenet a' pitvarban, a' sertést a' szobában tartják, a' szobabútor fal körül menő padból, a' padlásról lelógó, 's bölcsőnek használt kosárból, 's egy két szent képből áll.

• D) Shokaczok.

A' katholikus vallást követő szerbusok *shokaczoknak*, vagy *bunjevácznak* is neveztetnek, megkülönböztetésül a' nem egyesült görög óhitű szerbusoktól, kik *rácznak*, 's mind a' két hiten lévő szerbusok köz életben *illyreknek* is hivatnak. Shokaczok teszik a' többséget Verőcze és Posega vármegyé-

ben, felét a' népességnek a' szeremi végvidéken, egy harmadát Szerem vármegyében, többet egy ötödnél Bácsban. Ezenkívül laknak Baranya, Somogy, Fejér, Pest, Krassó, Temes, Torontál vármegyékben, 's a' német-bánsági végezedben. A' rácztól nem annyira nyelvben, 's characterben, mint inkább vallásban, nemzeti szokásokban, eledelben, 's némileg öltözetben különböznek, 561 shokacz helységben 429,268 lélek számláltatik.

E) R á c z o k.

Magyar ország déli tartományaiban a' rácztok már régi lakosok lehetnek. Így már Corvin Mátyás alatt a' likkai és korbaviai grófságokban sok ezer ráczt telepedett meg Bosnyákországból; ezután 1481-ben Kinisy Pál temesvári parancsnok Szerbországba beütven, 50 ezer ráczt foglyot hozott be magával. 1580 és 1598-ban újabb morlák, bosnyák és kis oláhországi szökevények ülték meg a' báni végvidéket. De legtöbben vándoroltak-be a' török birodalomból I. Leopold alatt (csak Csernovics Arsenius ipeki patriarcha alatt 36 ezer család, 's 1689-ben Brankovich György despota vezérleése alatt szinte több ezeren), ki nekik 1690. aug. 21-kén, 's dec. 11-kén, ismét 1691. aug. 20-kán, és 1695 martius 4-kén kiváltságos leveleket adott, mellyek erejénél fogva itt szabad vallásgyakorlatot nyertek. Jelenleg 884 helységben 828,365 ráczt ajkú lakos számláltatik. És pedig a' többséget teszik Szerem vármegyében, felét a' népességnek a' horvát és szeremi végvidékeken, többet egy harmadnál Posegában, Torontálban, közel egy harmadát Verőczében, 's a' bánsági végvidéken, egy ötöd részt Bácsban, 's néhány helységeken laknak Baranya, Tolna, Fejér, Pest, Temes, Arad vármegyékben. A' horvát végvidéki rácztok a' katolikus horvátokkal characterben, 's kevés különbséggel az öltözetben megegyeznek. Mi már a' többi rácztokat illeti: ezeknek testalkata, ha ezt a' mértéktelen pálinkaital elnem száritja, arányos növése 's kerekdedsége által tünteti ki magát, különösen a' nőnemnél sok teljes szépségűt láthatni, ugyhogy e' részben a' ráczt nőszemélyeket, talán csak a' clementinusok híres szépségű hölgyei mulják-felül. A' jó szívűség, vendégszeretés, szülőhelyéhez ragaszkodás, vitézség, béketűrés, vallásos buzgóság, vigkedv, közönségesen elismert erényei a' rácztoknak és shokacztoknak; más oldalról ellenben szerfelett tunya és

rest, kivéven a' nőszemélyeket, kik szorgalmatosok; pazérló, a' részegítő italt, különösen a' szilva pálinkát (Rakie) szenvedélyesen kedvelli, hirtelen haragú, bosszúálló, babonás, a' magát tettetésre, 's mások megvesztegetésére igen hajlandó, 's kit megvesztegetett, azt később bosszúvágának gyakran feláldozza, káromkodó. A' fiatal legények sokat tartanak a' finom gyolcs ingre 's gatyára, kerek kalapra, topánkára (közönséges lábbeli a' bocskor 's lábkendő), 's tarka zsebkendőre, melyet kezekben hordanak. A' vagyonosabb asszonyokon és leányokon selyem ruhát látni nem ritkaság; a' főkörtöre (Schamia) felül hamis arany rojtokkal szeggett fátyolt teritnek, de a' melly szemeket el nem takarja; fülönfüggők, vörös kalárisok, vörössel szegett fekete, vagy czifra sárga cipők igen csábító ajándékok; 's a' növényekből készített pirosító nagy kedvességben van.

F) V i n d u s o k.

A' **vindusok**, vagy mint magok magukat nevezik **szlowen-csi**, hazánknak egy kis dél-nyugoti csucsában lakván, többek előtt még igen ismeretlenek. Jelenleg Vas vármegyének tótsági járását, 's Zala vármegyében a' lövői járásnak egy kis részét foglalták-el. A' Somogy vármegyében letelepedett 8 falu, többnyire elmagyarosodott. Mind össze a' lelkek száma 145 helységben 40,864-re megyen, kik közt 28,163 romai katolikus, 12,701 ágostai vallástételt követő. Testalkotásokra nézve inkább alacsony, sovány, de egyenes szál emberek; a' hegyek közt egészségesebbek, vidámabbak, erősebbek; a' muramelléki rónaságon ellenben halaványszínűek, 's gyengébbek. Általában jó dolgozók, 's a' mezőségen eléggé vagyonosok, de a' hegyek közt felette szegények. Műveltségük csekély, literaturájuk semmi; mert egy néhány evangeliumon, 's imádságokon kívül más könyv nyomtatásban nincsen. Oskolájuk kevés, 's az is rossz állapotban; mindazáltal erkölcsük szelid, kisebb csint, lopásokat tesznek ugyan, de nagyobb vétet ritkán követnek-el. Ruházatjuk eredeti nincs, hanem vagy magyar, vagy német vagy stájer szabású, a' szerint, a' mint egyik, vagy másik nemzethez közelebb esnek.

G) B o l g á r o k.

Csak 2 privilegiált városban, u. m. Vingán (Theresiopolis), Temes vármegyében, és Ó-Besenyőn Torontálban laknak, 's

még egy két helységben elszórva. Szorgalmatos vagyonos emberek, 's vallásukra mindnyájan romai katolikusok. Számuk mintegy 12,000 főre megyen.

H) Montenegrinusok vagy Czernogorcok.

Ezek is csak a' hajdani Bánságban, nevezetesen Temesvármegyének lippai járásában foglaltak helyet, 's 1 tiszta, 4 oláhval vegyes helységben 2830 lelket számlálnak, kik mindnyájan a' nem egyesült óhitű görög vallást követik.

3. Németek. 15. §.

A' németek igen régi lakosai Magyarországnak; mert már a' VII. században nagy számmal laktak a' régi Pannoniában, kiknek aztán maradékai a' mai ugy nevezett *hienczek* Sopron és Vas vármegyében. Hanem a' mostan egész országban szerte széljel lakó németeket csak későbbben hitták-be a' magyar királyok, nagy ígéretekkel és kiváltságokkal; részint azért, hogy az akkori gyér népesség szaporodjék; részint a' mesterségek, 's bányászat előmozdítására. Legelőször is nagyobb tömegben II. Gejza hitta be a' németeket Frankóniából. Alsatiából, és Thuringiából, 's megültette vele a' Szepességet 's más városokat; de aztán is szivárogtak be németek, 's első alapítói levének a' magyarországi városoknak, a) 's maga Pest is a' XIII. század első felében nagy leggazdagabb német városnak nevezetett („magna et ditissima Teutonica villa.“ Roger. Cap. XVI.). A' török kiűzetése után Budát, Bács, Baranya, Tolna, Torontál, Temes vármegyék' elpusztított helységeit nagy részben németek ülték-meg, 's némelly egyes gyarmatosító földesurakat elmellőzván, csak a' kamarai jószágokban 1765—1787-ig 17000 német család telepedett-meg. A' kárpátaljai megyékben a' törzskös németek egyébiránt nagyon megfogytakoztak, 's napról napra fogynak, annyira, hogy az egész Szepesség, 's a' bányavárosok, mellyek hajdan kirekesztőleg németek valának, már ma nagyobbára eltótosodtak, 's a' még német ajkú szepesi városok is a' tót nyelvben meglehetősen előmenetelt tettek. A' magyarok közt széljelszórt egyes német helységek szinte elmagyarosodnak; de általában véve a' németség még is növekedésben van Magyarországnak; mert minden esztendőben számos mesterember, polgár, és szerencse vadász vándorol be Németer-

szág különböző vidékeiből; b) a' gyarmatosítás sem szűnt még meg nálunk, miután a' legközelebbi esztendőben is az oláh-bánsági ezred, 's a' bánsági-illyr zászlóaly vidékein számos helységeket építettek maguknak a' jövevények; 's végre, hol a' németiség nagyobb tömegben lakik, ott a' kisebb számú magyar, oláh, vagy rác lakosokat hamar kiszokta szorítani, mint ezt némelly Tolna, Veszprém, Temes vármegyei példákból láthatjuk. c) Jelenleg Magyarországon Erdélyen kívül 703 helységben 1,051,518 német számláltatik, kik közül 860,846 a' romai katolikus, 180,617 az ágostai, 100,55 a' helvetiai vallást követi. Egész vármegyét tisztán nem foglalnak-el; hanem a' többséget teszük Mosony vármegyében, és a' szepesi városokban, közel felét a' népességnek Sopronban, többet harmadánál Vasban, mintegy negyed részét Pestben, Tolnában, Baranyában, Torontálban, Temesben, mintegy ötöd részét Bácsban, Szepesben; másutt is laknak mindenütt, csupán Árva, Liptó, Trencsén, Zólyom, Sáros, Ungh, Ugocsa, Csongrád, Békés, Közép Szolnok, Kraszna, Zaránd vármegyékben, Kővár vidékén, Jász-Kún-Hajdu kerületekben, és Horvátországban nem birnak egész helységet, Dialectus tekintetéből megkülönböztetnek:

1. *Posony, Bazin, Modor, Szent-György* városok.
2. *Selmecz, Beszterczébánya, Kőrmöcz* városok.
3. A' *kriekhájak*, Bars, Nyitra és Thurócz vármegyékben, kik igen elromlott zagyalék nyelvvel élnek.
4. A' *habánok*, Nyitra vármegyében, Szobotúston.
5. A' *heidebauern*, Mosony vármegyében.
6. A' *hienczek*, Sopron és Vas vármegyében, nehezen érthető kiejtéssel.

7. A' *szepességi*; 's itt ismét

aa) a' királyi és 16 szepesi városok dialectusa, melly legszebb.

bb) A' *Gründner*, Gölnicz, Szomolnok, Stosz, Remete, Schwedlér városokban.

cc) A' *Garstvogel*-dialectus, melly legrútább, a' kárpátaljai helységeken.

8. A' *tirolisi*, Szathmár és Mármaros vármegyékben.

9. A' különböző *sváb* dialectusok, Tolna, Baranya, Bács, Temes, Torontál, Pest, 'stb. vármegyékben.

Mi a' németek erkölcsi jellemét illeti: ők csendes, munkás, szorgalmatos emberek; a' városi életet, rendet, csinosá-

got, tudományokat, mesterségeket szeretik; a' föld és szőlőművelést, lötenyésztést kitünő szorgalommal üzik, a' honnan a' magyarországi jobbágyok közt legvagyonosabbak; inkább józan itéletűek 's mélyen gondolkodók, mint sebes eszűek; a' törvény, 's felsőbbség eránt engedelmesek, hű polgárok; minden más idegen ajkú magyarországi lakosok közt a' magyar nyelvet bevenni vagy tanulni legkészebbek: ellenben tetteikben lassúk, valami nagyra nemesre nehezebben ingerelhetők mint a' magyarok, de ha valamihez hozzá kezdenek, áthatatosabbak amazoknál.

a) Milly kirekesztőleg gazdálkodtak a' városokban hajdan a' németek, megtetszik onnan, hogy 1506-ban a' nagybányai német mézszárosok kizárták a' magyarokat, de ezek a' királyhoz vivén pörökkel, 1507-ben ezt megnyerték, — A' budai németeknek a' magyar polgárokkal való versengéseit a' bíró választás ügyében lásd *Bonfin Dec. III. L. IV.*

b) Azon 750 személy közt, kik Posony városában 1809-től fogva 1819-ig polgári jogot nyertek, 290 volt olyan, ki Ausztriából, Morva, Cseh, Szász, Vürtemberg, és Bajorországból származott.

c) Tolna vármegyében Bonyhádnak lakosi a' török kiűzetése óta magyarok voltak, még pedig reformátusok; de 1727 körül németek szállingódzván ide, rövid idő alatt a' magyarokat annyira kiszorították, hogy már ma 7 eredeti református háznál több nincsen a' 4000 lakost számláló mezővárosban. Veszprém vármegyében Sóly is könnyen így járhat, más számos példákat nem említvén.

4. Oláhok. 16. §.

Az oláhok, a' magyarok és tótok után legszámosabbak Magyarországon, mert 1423 helységben 1,214,544 lélek számláltatik, kik közt 907,693 a' nem egyesült görög, 301,813 az egyesült görög, 2038 pedig a' romai katolikus vallást követi. Erdélylyel együtt az oláhok száma 2,202,542 lélekre rüg. Tisztán egy vármegyét sem lakják; hanem a' többséget teszik Kraszó, Temes, Arad, Zaránd, Közép Szolnok, Kraszna vármegyében 's Kővár vidékén; és a' bánsági végvidéken: mintegy harmadát teszik a' népességnek Biharban, Szathmárban, Mármarosban: egy negyedét Csanádban, egy hatodát Ugocsában és Torontálban; ezen kívül Békésben és Szabolcsban is laknak. A' horvát végvidéken szinte hallatszik e' szó: *Walache* (oláh), de ilyen nyelvű nép itt nem létezik, hanem a' katolikusok az óhitűeket szokták gúnyosan így nevezni. Ezen népnek eredetéről a' tudósok különböző véleményben voltak és

vannak. Némelyek *Schlötzer* és *Eder* után szláv eredetűnek, a' romai gyarmatokkal összevegyült dákusoknak és géták maradáéknak tartják. Mások, mint *Gibbon*, *Danville*, *Major Péter* egyenesen a' romaiaktól származtatják, 's nyelvük után ítélve e' vélemény még leghihetőbb. Ugyanis *Sulzer* az oláh szavaknak hason felét romai eredetűnek, $\frac{2}{3}$ részét szláv, $\frac{1}{3}$ részét más idegen származásúnak mondja; de a' *Major* munkájának recensense *Sulzer* ellen megmutatá (*Wiener lit. Zeitung* 1813. 1558 lap.), hogy az oláh nyelvben a' századik szavat sem lehet szláv eredetűnek állítani. Egyébiránt e' szép hangzású, lágy nyelvnek több dialectusai vannak: legrosszabbnak tartják azt, mellyen a' bántási oláhok beszélnek. Az oláh rendszeren közép természetű, tömött, izmos, erős testalkú. Haja fekete, sűrű és bozotos. Képvonásai erősen kifejezettek, de általában kellemesek, sőt a' nőszemélyek közt sok szépet láthatni. Igen hamar felserdülnek, 's még is hosszú öregséget érnek-el. Tizenhét, tizennyolcz éves korukhan már megházasodnak, 's a' menyasszony gyakran nem több 15. esztendősnél. Élelme az oláhnak igen egyszerű, 's e' leginkább kukuriczából (tengeri) áll. Ebből sütik a' kenyeret, melly nem egyéb vékony lepénynél, mellyet málénak neveznek; ebből készitnek tészta-ételt is, az ugynevezett mamaligát. Tengerin kívül, esznek még tejet, turót, babot, szalonnát, hagymát; húst felette ritkán. Öltözetek: bő ujjú térdig érő ing, mellyet övvel kapcsolnak derékhoz; hosszú szűk fejeér nadrág vagy gatyá, bocskor, hideg időben barna posztó felöltő, néhol guba, vagy épen juhász bunda, fekete bárány süveg, az övben kés és pipa, a' kézben nagy göröcsősbót. A' nőszemélyek kevés különbséggel ugy öltözködnek, mint az óhitű rác asszonyok, 's az ezer ránczba szedett ing, rojtos kötő, különféle fül és nyak ékességek ézeknél is fő szerepet játszanak. Pirosítót még a' legszegényebbek is használnak, 's szemöldökeiket fekete festékekkel kenik-be. — Az oláh igen jó szívű, vendégszerető, szép természetes észtehetséggel bíró, gyermekségétől fogva hideghez, meleghez, éhséghez hozzá szokván, e' miatt igen használható katona, 's e' mellett személyes bátorsága szinte nagy, ha olyanoktól vezéreltetik, kikhez bizodalma van. Ellenben a' századokon keresztül tartó elnyomatásnak szomorú következtései még most is látszanak: mert dologtalan (kivéven a' nőszemélyeket), bosszúálló, alattomos, tudatlan, a' szeszes italokat különösen a' pálinkát mód nélkül szerető, vakbuzgó, úgyhogy vég nélkül való sovány höjtjét szigorúbban

megtartja mint a' lopást, vagy gyilkolást; a' babonaságnak minden nemeit hiszi és gyakorolja; erősen hiszi azt, mit ezelőtt egy századdal tanult orvosok is hittek, hogy az ördögös emberek holtok után feljárnak, 's mások véreit kiszopják (ezek az úgy nevezett *Vampyrok*), 's ennek eltávoztatására a' felásott ördögös halottnak szivét hegyes karóval döfik keresztül; egy szóval boszorkányok, sárkányok, lidérczek, ördögök mindenféle formában és hatalomban uralkodnak a' szegény oláh fejében.

a) Mennyivel hátrább állottak csak ezelőtt egy századdal az orvosok a' tisztességes tudományokban, a' maiaknál, ennek megmutatására nem lesz talán érdekelten egy régi *Visum et Repertum*ból, mellynek czime: „*Ueber die sogenannten Vampyr, oder Blutsauger zu Medreira in Servien an der türkischen Gränze den 7. Jan. 1732.*“ egy czikkelyt kivonatban legalább közleni. Ebben a' hivatalos vizsgálatra kiküldött ausztriai ezredorvosok, eljárásukról jelentést tévén, többek közt ezt mondják: Hierauf seyn wir denselben Nachmittag auf den Freydhof, um die verdächtigen Gräber öffnen zu lassen, nebst denen oftbemeldeten ältesten Heyducken des Dorfes, ausgegangen, die darinnen befindlichen Körper zu visitiren, wobei nach sämmtlicher Secirung gezeuget: 1-stens. Ein Weib Namens *Anna* 20 Jahr alt, so vor zwei Monathen nach 3-tägiger Krankheit ihrer Niederkunft gestorben, und vor ihrem Tod selbst ausgesagt, dass sie sich mit dem Blut eines Vampyrs gestrichen hatte: folglich sowohl sie, als ihr Kind (welches gleich nach der Geburt gestorben und durch leichtsinnige Begräbniss von den Hunden bis auf die Hälfte verzehrt worden) ebenfalls Vampyrs werden müssen, waren ganz vollkommen und unverwesen; nach Eröffnung des Körpers zeigten sich in *Cavitate pectoris* eine Quantität frisches extravasirtes Geblüte; die Vasa, als *Arteriae. et venae* nebst denen *ventriculis Cordis*, waren nicht (wie sonst gewöhnlich) mit Coagulirten Geblüt impliret; die sämmtlichen *viscera* als *Pulmo*, *Hepar*, *Stomachus*, *Lien* et *intestina* waren dabei ganz frisch, gleich bei einem gesunden Menschen; der *uterus* aber befand sich ganz gross und *externus* sehr inflamirt, weilen *placenta* als auch die *Lochia* bei ihr geblieben, daher selbiger in völliger putredine war; die Haut an Händen und Füßen sammt denen alten Nägeln fielen von sich selbst herunter, hingegen zeigten sich nebst einer frischen und lebhaften Haut ganz neue Nägel, etc. *Actum ut Supra* (L. S.) Johann Fleckinger, Rgts. Feldsch löbl. B. Fürstenbusch. Rgts. zu Fusz. (L. S.) Joh. Fr. Baumgarten, Feldsch. löbl. Obrist B. Fürstenbusch Rgts zu Fusz. (L. S.) J. H. Fiegell, Feldsch. vom löbl. Marallischen Regt.

5 Görögök, Czinczárók, Örmények, Francziák, Clementinusok 17. §.

I. Görögök és Czinczárók.

Görögök és czinczárók mindenütt elszórva az egész országban, leginkább pedig a' nagyobb kereskedő városokban tartózkodnak, u. m. Pesten, Miskolczon, Zimonyban, Ujvidéken, Temesváron, 'stb. A' görögök mindnyájan kereskedők, 's a' Török és Magyarország közt folytatott kereskedés, csaknem kirekesztőleg kezekben van, mit a' török birodalombeli lakosokkal való nagy összeköttetések miatt könnyen eszközölhetnek; mellynélfogva általjában vagyonos emberek, sőt sokan közülök nagy gazdagságra tettek szert. 17 tiszta parochiában mintegy 5280 lélek számláltatik. A' czinczárók köz életben szinte görögöknek neveztetnek, ezek nyelvét magok közt gyakran használván; egyébiránt eredetükre nézve oláhok, de Macedoniába átvándorolván, ott a' görögök nyelvét, 's kereskedési szellemét egészen bevették.

2. Ö r m é n y e k.

Az örmények legelőször a' 17-ik század második felében jöttek Erdélybe, 's ott két máig is virágzó királyi várost alapítván (Szamosujvárt és Erzsébet várost); innen lassan lassan Magyarország keleti vármegyéibe is beszivárogtok. Mértékletes életű, szorgalmatos, csendes és vagyonos emberek; pusztákat haszonbérbe vévén, földműveléssel 's baromtenyésztéssel foglalatoskodnak, vagy hizott gőbölőkkel kereskednek. A' magyar nyelvhez és nemzetiséghez hamar simulnak, annyira, hogy nem sokára a' magyarországi örmények közt, kevés leend, ki nyelvét értené. Közülök többen nemességet nyervén, jelenleg gazdag földbirtokosok. Mindnyájan a' romai katolikus vallást követik, 's Ujvidéken saját ekklésiát birnak, melly 1840-ben 40 lélekből állott. Az isteni tisztelet itt német nyelven tartatik.

3. F r a n c z i á k.

Azon időben, mikor az elpusztított hajdani Bánságot a' mindenfelől tóduló gyarmatok megülni siettek, francziák is vándoroltak-be Lotharingiából 's a' luxemburgi herczegségből. Je-

lenleg csak Torontál vármegyében laknak 5 helységben (*Szoltorn, Charleville, Trübswetter, Ossstern, Szent Huberth*), és Temes vármegyének *Trauman* nevű falujában 's elszórva némely torontáli és temesi helységekben. Számra nézve mintegy 6000-en lehetnek, de németekkel keverve lévén, a' gallusok nyelve nem sokára megszűnik hazánkban köznép nyelve lenni; hanem annyival nagyobb divatba jön ez az úri rendnél.

4. Clementinusok.

A' magyar birodalomban sok tekintetben igen nevezetes népecskét képeznek a' *clementinusok*, kik csupán a' Végvidéken, a' péterváradi ezredben, két faluban, u. m. Hertkovcén, és Nikincén laknak, 's összesen 1600 főre mennek. Ezek Albániából költöztek-be a' szerviai hegyek közé a' 14-ik században, hol Clement vezérükről clementinus nevet vettek-fel; ezeknek egy része pedig 1337-ben, mostani lakhelyére vándorolt. A' clementinusok saját nyelvvel birnak, melyet mint Taube mondja, sem a' szláv, sem a' magyar, sem a' török, sem az oláh, sem a' görög nem ért, 's hihetőleg e' lehetett a' régi illyr nyelv, melly eránt nem rég, *Martin Leake* Albániában vizsgálatokat is teve (*Researches in Greece by Willam Martin Leake. London. 1814.*). Vallásokra nézve mindnyájan romai katolikusok. A' clementinus férfiak derék, erős testalkotású emberek, hölgyeik pedig olly szépek, hogy még a' rácz nőnemet is felülhaladják; e' mellett fáradhatlan dolgozók, ügyesek, gyapjuból, gyoicsból különféle szöveteket kitűnő izléssel tudnak készíteni; 's ezeket különböző élénk és tartós színekre megfestik. Öltözetjük feletlen különös; a' vörös szín egyébiránt fő szerepet játszik. Így a' férfi vörös sapkát, fekete prémmel 's hajtókával beszegett rövid vörös dolmányt, sokszínű srófosan csikozott harisnyát, fehér mellényt, fekete nyakbelit, setétszínű kötényt visel, mellyen felül egy másik világos színű, rojtos csüng. Derekat szövetből készített övvel szorítja-meg, mellyben pisztolyt, kést hordoz. Oldalán függ egy kard, 's kezében nyugszik a' buzogány. Az asszonyoknál a' szép fekete haj tekercsekbe fonva, elől a' vállakon fekszik; hátul a' fejhez van kapcsolva a' szalagokkal ékesített selyem fátjol. A' nyakat csillogó ékesség veszi körül. A' hosszú, 's a' nagy lépést is gátló szűk ingen felül pénzekkel kiczifrázott mellényt viselnek, 's a' tarka övről csüng-le a' sok színű kötény, 's mellette réz lánczon egy tál. A' felső ruha

ruha áll egy prémmel, rojtokkal, varrásokkal cifrázott vörös felöltőből, melynek ujjai csak könyökig érnek. A' tarka harisnya, férfiakéhoz hasonló.

Zsidók. 18 §.

A' zsidók Magyarországon különféle viszontagságokat értek; de azon fő nemzeti vonás, mely őket különösen jellemzi, miszerint tudniillik magukat csak kereskedésre és tűzsérségre adták, minden időben állandóul megmaradt. Az ő arany idejek egyébiránt II. András alatt volt, mert míg ez ájtatos király hazánk nagyaival a' szent földre szarándokolt, addig a' zsidók féltestvéreikkel az ismaelitákkal együtt az országban derekasan kezdtek gazdálkodni, a' kincstári jószágokat 's jövedelmeket kezeik közé kerítették, kincstári hivatalokat viseltek, a' vám és harminczad segedelmével a' lakosokat zaklatták, sőt már II. Andrásnak 1232-ről szóló oklevele szerint (Schwartner I. Th. 147 L.) egy Teha nevű zsidó gróf (Comes judaeus) Besenyő faluját királyi adományban nyerte, ezt későbbben ugyancsak királyi engedelemmel 500 márkért eladta. Ily körülmények közt az ország véginiségre jutván, a' rendek tanácsosnak tartottak az 1222: 24 és 1231: 31 törvénycikkelyek által a' statusgazdálkodás említett ágaitól Izrael maradékit eltiltani. I. Károly és Nagy Lajos királyaink alatt az ipar és kereskedés újabb életet kapván, a' zsidók ismét megszaaporodtak, 's olly hatalmasakká lettek, hogy némelly városokban még a' tanácsházak 's az istenitiszteletre rendelt helyek sem menekhettek meg a' zsidó zálogtól. ^{a)} Azonban Nagy Lajos csakugyan kitiltá őket az országból, de az örökös pénz szükségben szenvedő Zsigmondnak kedves vendégei voltak, 's 1436-ban kiváltságot adott nekik az uzsoráskodásra (100 denártól hetenkint 2 denárt kérhettek), holott a' keresztényeknek egész 1423-ig kikölcsönözött pénzeiktől kamatot venni egyházi törvény által tiltva volt. ^{b)} A' mohácsi ütközet után következő századok már nem olly kedvezők voltak a' zsidókra nézve; de azért, ámbár az 1526-ki posonyi országgyűlés alatt erőszakosan elvett zsidó házakon Mária özvegykirályné udvari emberei rövid uton megosztottak, ^{c)} mindazáltal Angol János példáját követve ^{d)} senki hazánkban fogkihuzatás által zsidótól pénzt nem csikart-ki, 's általjában a' magyarok szerencsétlen polgártársaikon olly borzasztó kegyetlenségeket nem követtek el, mint ezt más nemzeteknél olvassuk. Megelé-

gedtek avval, miszerint Horvát, Tót, Dalmát országokban régi statutumok erejénél fogva, valamint a' Végvidéken is (1729: 19) így szinte bizonyos okok miatt a' bányavárosokban és környékei, 's több királyi, és privilegiált városokban állandóul lakniok meg nem engedtetett. Ez eltiltások ellenére azonban II. József türelmes uralkodása alatt mind Horvátországba, mind a' Végvidékbe, mind több királyi városba beférkeztek, 's ezekben ideiglen a' törvény is (1791; 38) azon állapotban, melyben találtattak, meghagyta. Legközelebb pedig az 1840-ki 29-ik cikkely erejénél fogva a' bányavárosokat kivéve mindenütt lakhatnak, mesterségeket üzhetnek, legényeket tarthatnak de csak hitsorsosaik közül, polgári telkeket, hol ezelőtt szerezhettek, ezentúl is vehetnek, gyárokát állíthatnak, 'stb; de nemesi vagy jobbágytelket nem vehetnek, 's az orvosin kívül más tudományos pálya előttök zárva áll. Ily korlátozások első tekintetre úgy látszik, mintha a' zsidó nép jóllétét 's így szaporodását is gátolnák; de a' dolog tetteleg ellenkezőleg áll. Ugyanis 1785-ben Magyarországon még csak 75,089 zsidó számláltatott, de már 1805-ben 127,816 lélek iratott össze, jelenleg pedig egyházi összeírás szerint 241,632 izraelita találtatik; azaz 55 esztendő leforgása alatt a' magyar zsidóság többre növekedett három annyinál; melly isszonyú nagy szaporúság, 's nagyobb, mint millyenel Egyiptomban dicsekedhettek! Igaz ugyan, hogy évenként külső országokból is sok zsidó vándorol be Magyarországra, különösen Lengyelországból, 's ellepik az északi megyéket, főkép pedig a' Hegyalját, hol már az utasok nem csekély bosszúságára minden városi és falusi korcsmát zsidók foglaltak-el. Árva vármegyében 1785-ben 115 izraelita lakott; 1840-ben 2333 főt találtak, 's így 20 szorta többet, mint 1785-ben. Még 1780-ban csak Adelsberger és Liebner izraelita kereskedőknek volt meg az a' szabadságuk, hogy a' pesti vásárokat meglátogathassák, 's ezenkívül, ha valamellyik a' városban kénytelenítetett meghálni, 24 kron váltotta meg ez engedelmet; azonban az 1782-ki türelmi parancsolat oltá a' zsidók csoportosan tódulván Pestre, ámbár 1830-ban türelmi szabadsággal csupán 224 nemzetség élt, még is jelenleg 7586 lélekre megyen számuk. A' más országokból való bevándorláson kívül, vannak még más okai is a' zsidó nép hallatlan szaporodásának. Ilyenek: a' jókori házasság, a' súlyos kézi munkák szorgalmas kerülése, 's a' mértékletesség; az állandó katonaságnak, mellyhez 1808 oltá Ábrahám maradéki is tartoz-

nak adni ujonczokat, a' zsidó nép hirtelen szaporodásának mérseklésére felette parányi befolyása van. Mi a' magyarországi zsidók foglalatosságait illeti: ezek ugyan azok, melyeket más országokban üzni szoktak. A' nyers természetnyekkel, főkép a' dohánnyal, gypajzuval, bőrökkel, gabonával való kereskedés csaknem egyedül kezükben van; 's a' szegény adózókat a' zsidók fortélyos csalárdságaitól nem ritkán a' törvényhatóságoknak kell megóvni. A' pálinkafőzést, 's ennek kimérését számos helyeken szinte kirekesztőleg gyakorolják, 's a' köznépet hiteladás által a' szeszes italok könyelmű italára csábítván, ezt testileg, vagyonilag, 's erkölcsileg megrontják. A' házalás, vagy is a' kalmári kelmék házról házra való hordása által egy részről a' rendes kereskedőknek ártanak, más részről alkalom adatuk nekik a' tapasztalatlanabbakat ügyes fortélyaik által rászedni; egyszerűs mind legjobb alkalom ez az egyes családok állapotjának, 's viszonyainak kikémlelésére, miből a' találós zsidó ész különféle jövedelem forrásokat tud megnyitni. Legtöbb zsidó mozog Pest vármegyében, ezután Nyitra, Zemplén, Posony, Szabolcs, Sáros, Trencsén vármegyékben; legkevesebb lakik a' déli törvényhatóságokban, 's az Erdélytől visszakapcsolt részekben; végre Gömör, Bars, Hont, Zólyom megyékben még eddig nem volt ugyan szabad lakniok; de láttatlanul itt ott csakugyan tartózkodnak. A' zsidók polgárosításáról az újabb időkben foliantokat irtak-össze; a' különböző országok pedig tetteleg hozzáfogtak ez elaljasodott, 's megvettett néposztály javításához, de nem egyforma eredménnyel. Így Franciaország, Hollandia, Északamerika köztársaságai a' keresztényekkel egyenlő polgári jogokkal ruházták fel őket. Az angol parlamentben (1830-ban), 's az 1838-ki száz országgyűlésen már ez nem sikerült, de némi némi kedvezésekben csakugyan részesültek. Dán, ^{e)} Porosz, Orosz országok, ^{f)} 'stb., fejedelmei szinte czélirányos zsidószabályozó törvényeket adtak-ki, 's igen sok tekintetben nagy engedménnyel voltak, melyek közül azonban egy két pont későbbben visszahuzatott. ^{g)} Magyarországon az 1807-ki országgyűléséhez hasonlóul adtak be a' zsidók, polgárosítások ügyében egy kérést; de e' minden következő nélkül maradván, annyival örvedetesebb volt reájok nézve az 183⁹/₄-ki országgyűlés, a' midőn a' tek. karok és rendek az izraelitáknak a' keresztény nem nemesekkel mindenben egyenlő polgári jogokat kívántak; melly üzenet a' fő rendek táblája által módosítván, 's a' kéttáblai megegyezés után a'

tárgy ő felségéhez felterjesztetvén: úgy hozatott a fentebb említett 29-ik törvénycikkely. Ez nem ad ugyan annyit, mennyit a' karok és rendek eredeti üzenetében olvasunk; de ezt is zsidó polgártársaink köszönettel fogadhatják: mert a' kezdet megtétett. 'S ámbár Franciaországban, Északamerikában a' zsidók polgárosítása nem csak kárt nem szült, sőt inkább az új polgárok minden kötelességeiket, mellyekkel honjoknak tartoznak, pontosan teljesítik: mindazáltal Magyarországra nézve a' fokunkinti előhaladás minden esetre tanácsosabb, ha meggondoljuk azt, hogy Franciaországban 34 milliom népességre esik 80,000 zsidó, holott mi 11 milliom lakos mellett három annyit számolunk; valamint azt is figyelembe kell vennünk, miszerint a' francia zsidó felszabadittatása alkalmával pallérozottabb volt a' mai magyar zsidónál; de a' keresztény népesség is az iparban 's kereskedésben fenső fokon állott, 's így a' zsidókkal *concurrentia* nem árthata; hanem a' kereskedéstől még most is irtódzó magyarnál, a' zsidók egyszeri emancipatiója nem szülné-e törvényesített egyedáruságot? ez olly kérdés, mellyet ez alkalommal toább fejtegetni nem akarok.

a) I. Lajos alatt Posonyban a' zsidók nem csak az egész kereskedést, 's a' polgárok vagyonának nagy részét kezeik közé kerítették, hanem a' városházát is a' *Corporis Christi* kápolnával együtt zálogban bírták; melly visszaélések némi korlátozására megparancsolá a' király, hogy ezentúl a' várositanácsnak a' zsidók is fizessenek adót. *Beschreibung der kön. Freistadt Pressburg v. Ballus 1821. 265 lap.*

b) Az első, ki a' keresztény hitelezőket e' törvény alúl a' mondott esztendőben felszabadítá, V. Márton pápa vala (c. 1. 2. *Ex-trav. Comm. de emt. et vendit.*) Lásd *Schwartner I. Th. 148 l.*

c) *Beschr. der kön. Freistadt Pressburg. Bullus. 271 l.*

d) Angol János Bristolban egy zsidónak naponkint egy fogát huzatta ki, hogy tőle 10,000 márka pénzt csikarhasson. A' szegény zsidó 8-ik napon előteremté a' pénzt. *Matth. Paris ad a. 1210 p. 229 (Col. 1640.)*

e) A' zsidók Dánországhban 6-ik Fridrik olta a' keresztényekkel egyforma szabadsággal élnek, kivéven a' provincialis státusok közé való választathatási jogot.

f) Oroszországban czári rendelet következtében minden zsidó, ki az orvosi karban valamelly academiai lépcsőt nyert, statushivatalkra is alkalmazható, de csak a' birodalom nyugoti kerületében. *Jelenkor. 1836. 100-ik szám.* Továbbá Oroszországnak egy részében, nevezetesen Odessa körül a' zsidóknak egy sectáját i. *karaitak* számosan laknak, kik Mózes törvényeit szorosan tartják, de a' Tal-

mudhoz nem ragaszkodnak Ezek soha sem üldöztettek úgy mint a' talmudista zsidók. *Allgemeine Zeitung des Judenthums 1838. jun. sz.*

a) Poroszországban sok engedelményt kaptak az izraeliták az 1812. mart. 11-ki királyi rendelet által, de olly feltétellel, hogy kereskedőkönyveikben, 's más törvényes viszonyaikban saját nyelvekkel, 's betűikkel ne éljenek. (Ezt az 1840: 29 cikkely is kiköti a' magyar zsidókra nézve) Egyébiránt az 1822. aug. 18-ki k. parancsolat következtében a' keresztény egyetemekben 's iskolákban tanítók nem lehetnek, mi pedig azelőtt nekik megengedettett.

Czigányok. 19. §.

A' czigányokat ezelőtt közönségesen egyiptusiaknak tartották, kiknek eldődei az Egyiptusba menekvő Krisztust be nem fogadván, örökös vándorságra ítéltettek; azonban a' történetírók újabb vizsgálódásai következtében a' köztünk lakó czigányok hindostani eredete kétségen kívül tétetett. Ugyanis a' mongolok hatalmas khánja, a' hódító **Timur** Ásiát egész belsejében felforgatván, országok 's népek enyésztek-el, melyek romjain újabbak támadtak; 's ekkor t. i. 1398. táján történt az, hogy egy indus népcsoport a' kegyetlen zsarnokságot nem tűrhetve a' Ganges partjai mellől felkerelkedvén, Afganistan és Perzsa országokon keresztül a' török birodalomban 's innen Európában keresett menedéket. **Fraissart**, **Pierre Desruy**, **Bekiem Mátyás** 's több krónikairók följegyezték, mikép a' 15-ik század elején Magyar, Német, Francia, Angol, Spanyol, Lengyel országokban saját vajdák által kormányzott idegen népcsoportok jelentek meg, kik magas termetük, zavar nyelvük, olajszínű bőrük, keleti bizarr ruházatjuk, 's különös szokásuk által mindenkinek figyelmezt nagy mértékben magukra vonták. És így 400 esztendeje mult annak, mióta **Brahma** fiainak gyarmatai száraz Európában, sőt még a' szigeteken is elszéledve laknak, a' nélkül, hogy számos philantrop társaságok 's emberszerető fejedelmek igyekezete által meghonosíthattak volna.

A' magyarországi czigányok többnyire a' helységek szélén nyomorult földkunyókban vagy sátorokban laknak, 's serdült korokig nagy részt télen nyáron meztelennül vagy rongyokban járván, hideget, meleget hidegvérrel tűrnek. Az éhséghez szinte hozzá szoktak, 's így mind erkölcsi, mind physikai szükségük kevés lévén, polgárosítások mai napig sikertelen munka volt. Élelem módjuk lopás, lócsiszárság, szerencse és jövedőmondás,

's ezelőtt a' hóhéri és peczéri diszes hivatalok is csaknem kirekesztőleg a' cigányokat illették. Mivel azonban a' lopás gyakran csiklandós következtetéseket húz maga után, kénytelenek e' természetfiak más élelemmódhoz is nyulni. Legjobban kedvelik még a' kovácmesterséget, szegcsinálást, üstfoltózást, 'stb., 's a' bántási vármegyékben és végvidékeken az aranymosást kirekesztőleg cigányok üzik, az erdős helyeken pedig fa kanalak, bordák, teknők, 's más fa eszközök faragásával foglalatostkodnak. Földművesek köztök igen kevesen vannak, ^{a)} ámbár Maria Therezia 's II. József uralkodásuk alatt, kiknek e' nép polgárosítása különösen szívükön feküdt, egész jobbágytelkek adattak által, de a' buzgóság nem sokáig tartott, 's a' jobbágygazdákhoz szétosztott morék is, csakhamar szürléik rozszant kunyhóiba viasszaszökdöstek. Vannak egyébiránt a' cigányoknak némelly jó tulajdonságaik is. Így eleven leleményes eszük, 's zenészeti talentomuk közönségesen ismeretes. A' cigány csupán hallomásból, minden rendszeres tanulás és hangjegy nélkül képes a' legnehezebb zenedarabokat is utánjátszani, 's nem ritkán olly művészileg, hogy műértők meglepetnek általa. 'S ámbár a' zenészet avatottjai sajnálkozólag mosolyganának, ha egy *Biharit, Csórit, Bunkót, Dombit, Sághit, Tapolczait, Lóczit, Bokát*, 's más cigány zenehősöket *Paganinival, Ole-Bullal, Vieux-Tempsal, Berliozsal, Spohrral* összehasonlítani akarnánk: mindazáltal annyi bizonyos, hogy csak egy cigány tudja hurjaiból a' magyar búskomoly melodiákat sajátságosan 's meghatólag kicsalni. Mi hazánkban a' cigányok számát illeti, ez különösen már régóta összeírva nem lévén, ^{b)} bizonyosan nem tudatik, de annyit tapasztalásból tudunk, hogy napról napra fogyatkozik, 's azon 30,000 lélek, mennyire a' magyarországi cigányok mostani számát becsülhetjük, még jobban megritkulna, ha néha néha újabb vándorcsapatok Erdélyországból nem érkeznének. Egyes megyéket vévén fel, legtöbb cigány lakik a' hajdani Bánságban 's Gömör vármegyében, legkevesebb pedig Sopron 's átaljában a' két duakerületi megyékben.

a) 1782-ben Beregh, Szatlmár vármegyéket leszámítván, az egész országban 77¹/₂ jobbágytelket műveltek. *Schwartner* 1. Th. 155. l.

b) 1781-ben és 1782-ben a' cigányok is különösen összeíratván, számuk (Beregh, Szatlmár vármegyéket, 's Győr városát, hol már mindnyájan földművelésre adták magukat, kivévén) 43,787 főre

rugott. Jelenleg *Black Richard*, ki néhány vándorcsoportot, mint missionarius az angol püspöki-egyháznak akara megnyerni, az Európában lakó cigányok összes számát 600,000-re teszi. Ebből jönne Nagybritanniára 25 000, Franciaországra 50,000, Olaszországra 40,000, Magyarországra 50,000 Oroszbirodalomra 90,000, Erdélyre 15,000, Lengyelországra 22,000, Spanyol és Portugal országokra 55,000, Németországra 60,000, az ausztriai császárságra 65,000, Svéd Dán és Norvég országokra 15,000, Görögországra 8000, Törökbirodalomra 60,000, a' joniai és görög szigetekre 5000, a' közép és adriai tenger többi szigeteire 4000 lélek.

C) Vallásokra nézve. 20 §.

Magyarország lakosai, a' zsidókat kivéve mindnyájan a' keresztyén vallást követik, annak módjában különböző hitágazatokra oszlanak. A' keresztyén hit Magyarország déli és nyugoti részeiben már az első századokban virágzott: mert a' II-ik században Szeremben (inostan Mitrovicz), Mursán (Eszék), Sziszekén, a' harmadik században Szombathelyen, Csepregen, a' negyedik század vége felé Nyitrán, Dévényben püspökségek voltak, a) de ezek a' hunok, longobardok, avarok beütései alkalmával majd elenyésztek, majd ismét felállítottak. Schwarz (Gottfr. Fridr.) illy czimű könyvében: „*Initia religionis christianae inter Hungaros ecclesiae orientali adserta. Halle. 1740.*“ azt igyekszik megmutatni, miszerint a' keresztyén vallás Magyarországon legelőször görög 's csak később terjesztett el a' romai szertartású papok által. E' vélemény mellett 's ellen azóta több tudósok vetélkedtek, de annyi bizonyos, hogy Methodius és Constantinus philosophus (e' később Cyrill nevet vett fel), kiket Mihály görög császár Raszticz morvaországi fejedelem kérésére 863-ban Nagy Morvaországba (melly a' Garánig kiterjedt) küldött, görög szertartású térítőek voltak, 's a' pápát anyaszentegyházuk fejének elismerék ugyan, de a' liturgiában görög szertartás szerint nemzeti, azaz szláv nyelvet használtak, 's e' szokásban a' romai kath. püspökök ellenzése dacára is II. Hadrián és VIII. János pápák által megerősítettek. De hogy a' görög szertartás az első magyar királyok alatt is kiterjedtebb lett legyen a' romainál, azt Bárdossy János lőcsei gymnasium igazgatója „in *Supplementis ad Analecta Scepusii Caroli Wagner* 1802.“ hiteles oklevelekkel bebizonyította. b) Azonban később a' romai kath. hit a' görögön annyira erőt vett, hogy amaz az országnak legnagyobb részében kirekesztőleg uralkodott egész a' XV. századig, a' midőn a' cseh hussiták új

tudományukat az északi megyékben hintegetni kezdék. Majd a XVI. század elején Luther tudománya először az erdélyi szászoknál vervén gyökeret, innen Magyarországon is elterjedt, 's később Calvin tanítását a magyar ajkuak nagy részt elfogadván, már e' század utolján a népnek sőt a nemességnek is nagyobb része a protestans vallást követte. Az erre bekövetkezett visszahatást és polgári vallásos háborúkat történetíróink bőven leírják, mellynélfogva itt csak azt jegyzem meg, hogy a protestansok szabad vallásgyakorlata 4 rendbeli békekötés által erősítetett meg. Az elsőit eszközölte Bocskay István 1606-ban Bécsben; a másodikat Bethlen Gábor 1621-ben Nicolsburgban; a harmadikat Rákóczy György 1645-ben Linczbén; végre a negyediket Rákóczy Ferencz 1711-ben Szathmáron. E' békekötések ámbár alaptörvényekül szolgáltak, még is idő jártával igen sok részben megsértettek, miglen az ember-szerető II. József közbejövén, türelmet parancsola, 's végre az említett békekötéseken alapuló 1791: 26 törvényczikkely által a teljes szabad vallásgyakorlat Horvát, Tót és Dalmát országot kivéve az egész Magyarországra nézve helyreállítotott. c)

A' romai katolikus vallás a görög szertartásu hittel egész a XVII. század közepe tájáig merő ellentétben állott, de ekkor az ország észak-keleti részén lakó, 's görög vallást követő ruthenusok vagy oroszok a pápát anyaszentegyházuk fejének elismervén, a *szent unióra* rá állottak, 's innen mind a mai napig görög katolikusoknak, vagy egyesült görög hitűeknek neveztetnek. Az egyesítés 1678-ban a' délen lakó óhitű rácok közt is megpróbáltatott részint szép módjával, részint erővel is, 's eleinte meglehetősen sikerrel, de később II. József türelmet parancsolván, az egyesültek nagyobb része, a' nem egyesült óhitű vallásra ismét visszatért, annyira, hogy a' gradiskai végvezred vidékében, melly ezelőtt csaknem egészen egyesülve volt, 1836-ban csak 9 egyesült görög hitű találtatott. Szerencsésebb sikerrel ment végbe az egyesítés az erdélyi és magyarországi oláhok közt. Erdélyben Theophilus óhitű püspök volt legelső, ki 1697-ben mart. 17-kén közönséges zsinat alkalmával a' romai katolikusokkal való *uniót* az egyházi renddel együtt aláírta és elfogadta; Magyarországon pedig III. Károly és Maria Therezia uralkodásuk alatt egyesültek többen a' bihari oláhok közül; 's ezen egyesítés mind Erdélyben, mind Magyarországon jelenkorunkban is nagyobb terjedést nyer, minek legvilágosabb bizonytsága az, miszerint a' nagyváradi görög katoli-

kus püspöki megyében 1824—1839-ig 31 új parochia állítatott, 's különösen Arad vármegyében egész nem egyesült óhitű helységek általtértek. Egyébiránt a' görögök mindnyájan, a' ráczok és oláhok nagyobb része pedig mind a' mai napig a' keleti anyaszentegyháznál állhatatosan megmaradt; 's részint az I. Leopold kiváltságos leveleinél fogva, melyek aug. 21, dec. 11. 1090. és aug. 20. 1691, és martius 4. 1695-ben adattak ki, részint és inkább az 1790-ki országos törvény következtében vallásukat szabadon gyakorolhatják még Horvát, Tót és Dalmát országokban is. — A' zsidók az utolsó országgyűlés oltá a' bányavárosokat kivéve mindenütt eltűnnek, 's a' családok száma is meghatározva nincs, mint Morva és Cseh országokban, ^{d)} hanem tetszésük szerint szaporodhatnak; e' türelmért azonban királyi parancsolatnál fogva bizonyos taksát fizetnek, mely régebben 120,000 forintot tett, de később 158,700 ezüst forintra emeltetett.

a) Némelyek úgy tartják, hogy Magyar Óváron is volt régenté püspökség, de ez hibás vélemény, mert *Vetvaria* az Alsó-Ausztriában fekvő Német-Óvár (Altenburg) helyén feküdt.

b) Így a' többek közt a' 201. lapon a' gyulafejevári káptalant, 's a' nagyvárad püspököt görög hitűnek még pedig nem egyesült görög hitűnek, — 215. l. Muthmeriust szepesi prépostot és IV. László nevelőjét görögkatholicusnak, — 318 l. Miklóst, a' gyulafejevári görög kath. káptalan prépostját előbb al-kancellárnak, és később (421 l.) a' görög hitű mágánások ajánlatára esztergomi érseki székre emeltettnak állítja lenni; de legérdekesebb III. Innocencz pápának Imre magyar királyhoz küldött (d. d. Romae XVII. Kalend. Octob. 1204.) levele, melyből láthatni, miszerint még a' 13-ik század elején Magyarországhban csak egy romai katolikus, ellenben több görög monostor találtatott. (*Quia nec novum est, nec absurdum, ut in Regno Tuo diversarum nationum Conventus uni Domino in regulari habitu famulentur, licet unum sit tibi latinorum Coenobium, quum tamen ibidem sint multa Graecorum.*)

c) Az 1741: 48 és 1791: 26 törvényczikkely a' protestánsokat Horvát, Tót és Dalmát országokban minden fekvő vagyon bírásától 's közönséges és privát hivatalok viselhetésétől eltiltja. Azon protestáns nemesnek azonban, ki ez országokban fekvő jószágot bír, vagy ahhoz való jogát kimutatja, a' királytól kármentesítés ígértetik. Végre protestáns kereskedők és gyárosok is lakhatnak Horvátországban, de csak házbérben, mert saját házakat birniok nem szabad.

d) 1789-ben a' zsidók száma Csehországban 8600-ra, Morvaországban 5400-ra határozatott, 's több el nem türetik. Egy eltűretett családból csak egy fiu házasodhatik meg, a' második fiu, vagy unoka csak akkor, ha egy olly családba házasodhatik, melynek férfitáai kihaltak.

21. § Különböző vallásfelekezetek szám szerint

Mindenik vallásbeli felekezetnek saját egyházi összeírása után, mint a' 6-ik táblázaton láthatni, van Magyar és Horvátországban 's a' Végvidéken az erdélyit ide nem számítva 5,922,822 romai katolikus, 863,816 görög katolikus, vagy egyesült görög óhitű, 795,876 ágostai, 1,616,876 helvetiai vallástételt követő, 1,746,236 nem egyesült görög óhitű, 9 unitarius, 241,632 zsidó. Politicai és philosophiai tekintetből nem kis érdekű dolog lévén annak tudása, mellyik néptörzsohöz tartozzék inkább egyik vagy másik vallásbeli felekezet; ez okból szinte az egyházi összeírásokból e' következő eredményt találtam. A' romai katolikusok közt van 2,495,192 magyar, 1,215,911 tót, 886,079 horvát, 859,496 német 416,150 illir vagy mint köz életben a' kath. illireket nevezni szokás: shokacz, 28,163 vindus, 12,000 bolgár, 6150 francia, 2018 oláh, 1600 clementinus. A' görög katolikusok közt van 442,903 orosz, 302,615 oláh, 105,180 magyar, 13,118 shokacz, 40 örmény. Az ágostaiak közt van 467,562 tót, 180,617 német, 134,996 magyar, 12,701 vindus. A' reformatusok közt 1,602,471 magyar, 10,055 német, 3750 tót és cseh, 600 shokacz. A' nem egyesült görög óhitűek közt 909,361 oláh, 828,365 illir, vagy mint köz életben az óhitű illireket nevezik: rác, 5680 görög, 2830 montenegrinus. Ezekből láthatjuk, hogy az oroszok mindnyájan görög katolikusok; a' horvátok, bolgárok, francziák, clementinusok mindnyájan romai katolikusok: a' görögök, montenegrinusok nem egyesült óhitűek; az oláhok részerint egyesült, részint nem egyesült görög hitűek, 's oláh ajkú romai kath. parochia csak kettő van, t. i. Bulcsón Krassó vármegyében és Szlatinán az oláh bánsági ezredben; az illirek $\frac{2}{3}$ a' nem egyesült görög, $\frac{1}{3}$ a' romai katolikus vallást követi; a' vindusoknak két harmada romai katolikus, egy harmada ágostai hitvallású: az ágostaiaknak közel $\frac{5}{8}$ részét teszik a' tótok, 's még a' német ajkú ágostaiak is számosabbak a' magyar lutheranusoknál; ellenben a' reformatusok csak nem mindnyájan magyarok, kevés némettel, 's még kevesebb tóttal keverve, 's a' mi különös, Szerem vármegyében 2 fiókgyülekezetben (Antin és Tordincze) shokacz reformatusok is találhatnak; a' romai katolikusoknak $\frac{5}{12}$ részét magyarok teszik, 's ezek után

legszámosabbak a' tótok, 's ezekre következnek a' horvátok és németek. Az elősorozattakból következik az, hogy Magyarországon a' köznép egyes vallásfelekezeteket a' nemzet nevével nevezi el. Így p. o. a' görög egyesült hitet orosz vallásnak, a' reformatust magyarnak, az ágostait tótnak, 's a' görög hitet oláh vallásnak hívja. Romai katolikusok minden vármegyében és vidéken laknak, de legtisztábban a' horvát megyékben, 's általjában a' romai katolikusok nagyobb része a két dunai kerületre esik. Görög katolikus 27 vármegyében egy sem található, de a' többséget teszik 6 megyében 's egy vidéken (Máramaros, Ugocsa, Beregh, Ung, Közép Szolnok, Kraszna, és Kővár vidéke). Protestans eklézsia a' horvát megyéket, a' magyar tengerpartot, a' horvát végvidéket, és Posega vármegyét kivéve mindenütt van; azonban ágostai eklézsia 12 megyében és 3 kerületben (Máramaros, Ugocsa, Beregh, Ung, Közép-Szolnok, Kraszna, Zaránd, Krassó, Verőcze, Szerem, Esztergom, Torna, Kővár, Jász és Kún kerületek, Hajdu városok), reform. eklézsia 9 megyében, 2 kerületben (Szepes, Sáros, Zólyom, Árva, Liptó, Thuróc, Trencsén, Moson, Sopron, Szepesi városok, Szeremi végvidék) hiányzik. Mind a' két hiten lévő protestansok felülmulják a' romai katolikusokat 13 vármegyében, 2 kerületben (Ugocsa, Szathmár, Szabolcs, Bihar, Békés, Zaránd, Közép-Szolnok, Kraszna, Beregh, Torna, Gömör, Borsod, Thuróc, Hajdu városok, Kővár vidéke). Nem egyesült parochia 31 vármegyében nem található, de e' hit sorsosi felülmulják a' romai katolikusokat 7 vármegyében és egy vidéken (Temes, Torontál, Krassó, Arad, Zaránd, Bihar, Szerem, Bánsági végvidék). Zólyom, Bars, Honth, Gömör, Szerem, Zaránd, Kőrös vármegyékben, Kővár vidékén, 's a' horvát végvidéken egy zsidó közönség sincs, ámbár elszórva néhány zsidó csakugyan található. Magyarországnak 52 szabad királyi városában, és 58 szabad katonai, püspöki, és kiváltságos városaiban a' különböző hitvallásuak egymáshoz úgy állnak, hogy a' romai katolikusokat az ágostaiak felülhaladják 9, a' reformatusok 10, az óhitűek 9 városban. Számra nézve romai katolikus legtöbb lakik Pest vármegyében, reformatus Biharban, ágostai Gömörben, n. e. óhitű Temesben, és óhitű Máramarosban, zsidó Pestben. Legtisztább katolikus város Pécs, reformatus Debreczen, óhitű Ujvidék, ágostai Libetbánya.

A' lakosok közt való különbség

D) Lakhelyekre nézve 22. §.

Ámbár valamely országnak népessége; 's ennek különböző lakhelyekre való felosztása magában nagy fontosságú tárgy mindazáltal különösen még is a' városok száma, 's a' városi népesség az, melly a' nagyobb műveltségnek, 's általános jólétnek részint feltétele, részint okozója lévén, statusgazdasági tekintetben fő figyelmet érdemel. Egy nagyobb néptömegnek egy helyre való összpontosítása, nem csak az anyagi és szellemi szükségek mennyiségét, 's ezek kielégítésére szolgáló eszközöket tetemesen öregbíti, hanem ennek a' városok környékeire is jótékony behatása van; mert a' földműveseknek mód nyújtatik természetnyeiük illő ároni biztos eladhatására; mi a' további iparra kettős inger, 's megfordítva a' földműves osztály vagyonosságára kirekesztő feltétele a' virágzó városi iparnak. Angliában a' jövedelemadó összeírásánál, 's Franciaországban a' cadasteri felvételek alkalmával kétségen kívül bebizonyult az, miszerint egyenlő számu lakosok közt sokkal több vagyonos polgár találtatik olly vidékeken, hol a' népesség, 's különösen a' városok sűrűbbek, mint ritka népességű környékeken; melly-nélfogva a' városok száma, 's városi népesség biztos mértékül szolgál arra, hogy valamely ország műveltségi 's vagyoni állapotjáról ítélhessünk. Lássuk tehát, e' tekintetben mennyire hasonlítható magyar hazánk a' többi európai országokhoz; mérközhetünk e' a' műveltebb nemzetekkel, vagy csak Orosz és Török országokban keressük fel hasonlínassainkat?

Magyarország egész népessége 52 szabad királyi ^{a)} 12 szabad katonai, 8 püspöki, 16 szepesi, 38 nagyobb kiváltságos helyekre, azaz összesen 126 városra, 783 mezővárosra, 13,765 falura, 1204 pusztára van felosztva. ^{b)} Nevezetesen

	Ki- rályi város	Kato- nai város	Püs- pöki város	Kivált- ságos és szepesi város	Mező- város	Falu
A' tulajdonképeni Ma- gyarországban .	47	—	8	54	752	10079
Horvátországban .	5	—	—	—	14	1963
Katonai Végvidéken (az erdélyit kivéve) .	—	12	—	—	17	1723
Összesen	52	12	8	54	783	13765

Az ország kiterjedéséhez képest e' szerint 38 □ mértföldre esik 1 város, 's 6 □ mértföldre 1 mezőváros, 's minden négyszög mértföldre nem jön egészen 3 falu. Ennélfogva kedvező arányban állunk Oroszországhoz, hol csak $46\frac{3}{4}$ □ mértföldön van 1 város, 's még kedvezőbbén Spanyolországhoz hol $58\frac{1}{2}$, Portugallhoz hol $85\frac{1}{2}$, 's legkedvezőbbén Svéd és Norvég országokhoz hol $123\frac{8}{11}$ □ mértföldön találunk 1 város. Ellenben Nagy-Britanniában minden $5\frac{1}{2}$, Franciaországnak $6\frac{1}{2}$, Poroszországban $6\frac{3}{4}$, Alsó-Ausztriában 10, Dalmátországban 15, Galicziában 16, Tirolisban 23 □ mértföldön találunk egy várost, 's a' kis Csehország 285, Morvaország 116 várost számlálván, amott minden harmadik, itt minden negyedik négyszög mértföldre egy város esik. Egyébiránt a' városok népessége közt ismét felette nagy a' különbség. Általában róna és termékeny vidékeken a' városok sokkal népesebbek szoktak lenni, mint hegyes tájakon. Innen Csehország csak két várost számlál olyat, melly 10,000 lakosnál többet bir, (Praga és Reichenberg) 's itt általánosan véve egy városra csak 1000—3000 lélek esik; holott Magyarországbán kettő 50,000, öt 30,000, három 20,000, harmincz 10,000, harmincz 5000 lakosnál többet számlál, 's itt általában 9000 lélek jön egy városra. Azonban a' városok felosztása szinte nagy befolyással bir a' nemzeti műveltségre, mert ha a' városok népesek is, de egymástól távol esnek, környékeikre egyforma jótékony behatással nem lehetnek, 's e' körülménynek káros következései nálunk különösen szembeötlők. Így a' kis Szepesben (65 □ mfd) 2 szabad királyi, 16 szepesi, és 6 bányavárost számlálunk, mi magában mutatja, miszerint a' műipar hazánkban itt legvirágzóbb karban áll; ellenben 29 vármegyében egy szabad királyi város sincs; a' többiek közt kettő (Posony, Zólyom 5; négy (Honth, Sopron, Sáros, Bács) 3; öt (Bars, Pest, Szepes, Szathmár, Kőrös) 2; tizenöt 1 királyi várossal bir; tizenhétben (Mosony, Zala, Tolna, Veszprém, Nógrád, Heves, Borsod, Gömör, Zemplén, Ungh, Beregh, Mármaros, Szabolcs, Békés, Krassó, Torontál, Közép-Szolnok) részint püspöki, részint nagyobb kiváltságos városok, a' királyi városok hiányát kipótolják ugyan, de tizenhárom megyében épen semmi város nincs, 's ezek közé tartozik a' 114 □ mfd nagyságú Somogy is. Legnépesebb városa hazánknak Pest, mellynek 1839-ben 64,374 rendes állandó lakosa (a' katonaságot 's idegeneket kivéve) volt. Az átellenben fekvő Buda királyi város 31,245, Ó-Buda korona-

város 7639 lakost számlált, 's mivel a' három várost csak a' Duna választja el egymástól, mind a' hármát egy fővárosnak méltán tekinthetvén, összes népessége 103,258 lelket tenne, 's e' népesség a' roppant Bécsnek (1837-ben: 333,582 lakossal) mintegy harmadát, Berlinnek (1834-ben: 247,366 l.) közel felét teszi, Prágával (1837-ben: 105,529) egy rangban áll, 's a' széles ausztriai birodalomban Milanót kivéve (145,378 l.) minden tartományi fővárost felülhalad. A' többi városok egy másután illy sorban következnek, a' szabad királyi városok * jeggyel jelöltetvén meg:

I. OSZTÁLY. 1839. év.

Debreczen * , . 50520 l.

II. OSZTÁLY.

Kecskemét . . . 37089
 Posony * . . . 35254
 Szeged * . . . 33030
 Szabadka * . . . 31720

Jászberény . . . 17582 l.
 Nagy Kőrös . . . 17207
 Arad * . . . 17135
 Ujvidék * . . . 16978
 Szathmár-Németi * 16905
 Nyiregyháza . . . 16128
 Nagy-Kikinda . . . 15672
 Versecz . . . 15658
 Győr * . . . 15539
 Gyula . . . 15202
 Pécs * . . . 14287
 N. Becserek . . . 14700
 Gyöngyös . . . 14649
 Sopron * . . . 13385
 Baja . . . 13008
 Vác . . . 12363
 Eszék * . . . 12262
 Zágráb * . . . 12231
 Esztergom * . . . 12170
 Pápa . . . 11936
 Kassa * . . . 11738
 Tata . . . 11666
 Páncsova . . . 11245
 Veszprém . . . 11238
 Fiume * . . . 10341

III. OSZTÁLY.

Miskolcz . . . 26654
 Zombor * . . . 21086
 Fejérvár * . . . 20670

IV. OSZTÁLY.

Várad . . . 18276
 Eger . . . 18076
 Temesvár * . . . 17506
 Selmecz * . . . 17479
 Komárom * . . . 17922

V. OSZTÁLY.

Szolnok . . .	9995	1.
Szegszárd . . .	9835	
Nagy Károly . . .	9691	
Zimony . . .	9521	
Mohács . . .	9165	
Varasd * . . .	9026	
N. Kanisa . . .	8746	
Zilaj . . .	8248	
Lugos . . .	7661	
Ó-Buda . . .	7639	
Eperjes * . . .	7609	
Érsekújvár . . .	6785	
Ungvár . . .	6776	
Keszthely . . .	6744	
Nagyszombat *	6086	
Pétervárad . . .	6477	
Nyitra . . .	6076	
Szakolcza * . . .	6049	
Sziget . . .	5911	
Modor * . . .	5735	
Kőszeg * . . .	5720	
Fejértemplom . .	5560	
Munkács . . .	5471	
Lőcse * . . .	5449	
Igló . . .	5409	
Rosnyó . . .	5387	
S. Patak . . .	5192	
Kalocsa . . .	5177	
Szombathely . . .	5113	
Nagybánya * . .	5109	
Körmöcz * . . .	5054	

VI. OSZTÁLY.

Besztercze * . .	4961
Bártfa * . . .	4658
Bazin * . . .	4601
Léva . . .	4556

Petrinia . . .	4266	1.
Késmárk * . . .	4223	
Felsőbánya . . .	4168	
Kaproncza * . . .	4112	
Karlovicz . . .	4110	
Vinga . . .	4104	
Szomolnok . . .	4517	
Rimaszombat . .	4096	
Losoncz . . .	3947	
Breznóbánya *	3767	
Trencsén * . . .	3428	
Egerszeg . . .	3422	
Sz. György * . . .	3313	
Diósgyőr . . .	3264	
Olaszi . . .	3218	
Korpona * . . .	3210	
Szepesváralja . .	3144	
Károlyváros * . .	3033	
Kőrös * . . .	2972	
K. Marton * . . .	2951	
Zeng * . . .	2785	
Kosztainicza . .	2827	
Ujbánya * . . .	2822	
Szeben * . . .	2699	
Bellovár . . .	2428	
Somorja . . .	2636	
Bakabánya * . . .	2597	
Posega * . . .	2217	
Brod . . .	2468	
Béla . . .	2782	
Leibicz . . .	2383	
Podolin . . .	2148	
Buccari * . . .	2011	
Ó-Lublyó . . .	2361	
Magyar-Óvár . . .	1960	
Zólyom * . . .	1794	
Bélabánya * . . .	1740	
Libet * . . .	1683	
Felka . . .	1495	
Gnezda . . .	1386	
Menyhárd . . .	1341	

VI. OSZTÁLY. Folytatás.

Matheócz	1316 l.	Carlopage	874
Poprád	1170	Durand	718
Szombathely szep.		Rusquinócz	693
város.	922	Strázsa	659
Rust*	1091	Ivanich	575

Magyarországban a' városok hiányát némileg a' mezővárosok pótolják, 's ezek száma más országokhoz képest elég kedvező, miután nálunk minden 6-ik, Angolországban 18½, Franciaországban 6¼, Poroszországban 17¼, Alsó-Ausztriában 's Csehországban minden 3-ik □ mértföldre 1 mezőváros számláltatik; 's még kedvezőbb lesz az arány, ha meggondoljuk, hogy hazánkban a' mezővárosok igen népesek szoktak lenni, úgy annyira, hogy 21-et számíthatunk olyat, melynek népessége a' 10,000 felülhaladja, holott Csehországban a' legnépesebb mezővárosok *Asch* és *Schönlinde* 5000 és 3700, Stájerországban pedig *Leibnitz* és *Vorderberg* éppen csak 1287 és 1570 lakost számlálnak. Lepnépesebb mezőváros Magyarországon *Holdmező-Vásárhely* 30,563 lakossal (1839 évben), ezután *Szentes* 20,583, *Makó* 18,648, *Csegléd* 16,845, *Félegyháza* 16,289, *Szarvas* 16,064, *Bósszörmény* 16,039, *Meső-Túr* 15,996, *Csongrád* 14,834, *Békés* 15,535, *Szoboszló* 15,513, *Zenta* 13,728, *Halas* 13,258, *Pécska* 13,192, *Kardaszag* 13,108, *Nagylak* 11,274, *Ó-Becse* 10,769, *D. Földvár* 10,679, N. Sz. Miklós 10,559, *Árokszállás* 10,023, *O-Kanisa* 10,000 lakossal. Az itt elősorozott mezővárosok közül egyet (Szarvas) tótok, egyet (N. Sz. Miklós) ráczok-oláhok-németek-magyarok, egyet (Nagylak) oláhok-tótok-magyarok, kettőt (Ó-Becse, Kanisa) magyarok és ráczok, tízenhatot tisztán magyarok laknak.

A' magyarországi helységek általjában sokkal nagyobbak mint más országokban, úgyhogy nálunk egy négyszög mértföldre nem esik egészen 3 falu. E' faluk kiterjedése 's népessége közt azonban felette nagy különbség mutatkozik, 's egy csoport házból álló falutól kezdve, a' több ezer házból álló falukig számos fokozatok vannak. Mint valódi ritkaságot, úgy tekinthetjük a' többek közt *Csabát* (legújában mezőváros lett) Békés vármegyében, mely 1839-ben 22,972 lakost számlált, 's így nem csak Magyarországon, hanem egész Európában legnagyobb

nagyobb falu volt, mert *Pancras* 's *Stepney* angol faluk népesebbek ugyan, amaz 16,800, ez 35,000 lakossal bírván, de ezek tulajdonképen az óriás *London* külvárosaihoz tartoznak. Legnépesebb, 1000—6000 lélekből álló faluk vannak Bács, Torontál, Temes, Csanád, Csongrád, Békés, Pest, Heves, Szabolcs, Szerem vármegyékben, Biharnak róna vidékén, 's a' német-bánsági ezredben, 's az egész országban 1000 lakossal bíró falu több van 1500-nál. Ellenben a' hegyes tájakon, különösen az oroszoknál, vindusoknál, horvátoknál, oláhoknál igen apró, 's részint elszórt házakból álló faluk találatnak, 's mivel ezen elszórt apró helységek a' felsőségi felvigyázatot, politíát, népoktatást tetemesen akadályoztatják, ez okból mind a' Katonai Végvidéken, mind a' vármegyékben ezeknek egy zárt nagyobb helységbe való összehuzatása megparancsoltatott, de még mindenütt véghez nem vitethetett, ámbár a' mondott népeknek a' műveltségben tapasztalható oly sajnós elmaradásukat nagy részt e' körülménynek is tulajdoníthatjuk. — A' puszták számát Magyarországon kitudni felette nehéz; mert többen ezek közül sem a' megyei, sem az egyházi összeírásokban elő nem fordulnak; némelyek egyes helységek határaihoz kapcsolattak, 's nevük is csak a' helybeli lakosok előtt maradt fen; sokban urbéri telkek osztattak-ki, mások szabad nemesi birtokok, 's mint ilyenek, vagy egészen lakatlanok, vagy kevesebb 's több majorságokkal bírnak, vagy valósággal megnépesítettek, 's ez utóbbiak közt ámbár többen vannak olyanak, melyek több száz vagy ezer lakossal, szentegyházzal, iskolával bírnak, még is néhol a' faluk, másutt a' puszták közzé soroztatnak. Én megnépesített vagy népetlen szabad nemesi pusztát 1204 találtam; a' puszták teljes valódi számát kitudnom hatalmamban nem állott.

Mi az építési módot, csinosságot 's kényelmet illeti; e' tekintetekben hazánkban tagadhatlanul a' németeké az elsőség; különösen a' Torontál, Temes, Bács vármegyékben fekvő német helységek, melyek tágas, sinóregyenességű, fákkal ékesített utcákkal, sok helyt cseréppel fedett szilárd anyagú házakkal dicsekedhetnek a' németországi fővárosok szomszédságában is helyt foglalhatnának. A' németek után a' magyar és tót faluk legrendesebben épültek; legnyomorultabban lakik pedig az orosz, vindus és oláh; ezeknek faházai többnyire kémény nélkül valók, alacsonyok, tisztátalanok, 's nem ritkán a' házigazda barmaival egy szobában tanyázik. A' cigányok

földkunyhoit az épületek közé nem is számlálhatjuk. A' magyar általánosan véve a' széles utczákat, tágas, világos udvarokat, 's a' kényelmes alantházakat szereti még városokban is, egészen ellenkezőleg a' németekkel, kik minden tenyérnyi földet használni kívánván szűk utczákat 's udvarokat, és emeletes házakat építenek.

Minő arányban legyen Magyarországon a' városi népesség a' falusi lakosokhoz, ezt világosan meg nem mondhatjuk azon egyszerű okból, mert biztosan a' városok valódi számát meghatározni nem lehet. Némelyek csak a' szabad királyi városokat veszik számba, de e' hibás eredményre vezet, ^{c)} miután köz tudomású dolog, hogy sok más oly városaink vannak (Nagy-Várad, Eger, Miskolcz, 'stb.), melyek a' város nevet inkább megérdemlik, mint a' szabad királyi városok legnagyobb része. Én tehát az igazsághoz jobban közeledni akarván, a' városok közé soroztam minden szabad királyi, szabad katonai, püspöki várost, 's ezekhez hozzá adtam még a' szepesi, és nagyobb kiváltságos városokat. Ily számítással 126 várost találván, ezeknek összes népessége 1839-ben tett 1,122,404 lelket, ^{d)} 's e' szerint mintegy 9 falusi lakosra jönne 1 városi, mi más művelt országokhoz képest igen csekély arány. Így Nagy-Britanniában a' lakosok $\frac{50}{100}$, Franciaországban $\frac{3}{100}$, Poroszországban $\frac{27}{100}$ része városokban lakik; 's e' tekintetben Magyarországot csak Orosz és Svéd országokkal hasonlíthatjuk, mert az elsőben $\frac{1}{3}$, a' másodikban $\frac{1}{6}$ részét az egész népességnek nem teszi egészen a' városi lakosság. Ha azonban a' 783 mezőváros népességét is, mely 1839-ben 1,742,000 főre rugott, a' városiakhoz akarnánk számítani, úgy a' városi népesség csaknem $\frac{1}{4}$ részét tenné az összes magyar nép számának. De milly csekélységre leolvad ezen látszólag kedvező arány, ha az említett magyarországi városi népességből mind azokat kivonjuk, kik magukat nem kézműi, kereskedési, és általában városi iparból táplálják. Valljon legnépesebb városaink is mint Debreczen, Szeged, Szabadka, Buda, Sopron, 'stb., nagy részt nem a' föld és szőlőművelésnek köszönik-e előmenetelüket? Hát kisebb városainkról mit szóljunk, hol a' kézműves polgár rendesen föld és szőlő-birtokos is szokott lenni? A' városi iparnak illy tetemes hiányát, sokan, még az újabb statisztikusok közül is a' nemességnek tulajdonítják, mely a' szabad királyi városok szaporodását féltékeny szemmel tekintí, 's ezek becikkelyeztetését akadályozza. Azonban a' műi-

par virágzására hogy szabad királyi városi állapot elkerülhetlenül nem szükséges: ezt Rimaszombat, Apatin, 's más kis honi városaink is tetteleg bizonyítják, a' valódi okok másutt 's mélyebben fekszenek, melyeket a' maguk helyén én szinte kimutatni igyekszendek.

a) *Zeng* szabad katonai város egyszersmind szabad királyi város is, 's evvel a' királyi városok száma tulajdonképen 53-ra menne, de hogy a' két különböző nevezet alatt való számítás zavart ne okozzon, Zenget állandóul a' katonai városok közé soroztam, 's így a' királyi városok számát mindenütt 52, a' katonai városokét 12 tettem.

b) A' lakhelyeknek nyelv szerinti különbözését a' mi illeti mindenütt az egyes lakhely lakosai többségének nyelvét vévén sinórmértékül, e' következő eredményt találtam: A' 126 város közt van 46 magyar, 46 szláv, 31 német, 3 oláh. A' 783 mezőváros közt: 341 magyar; 160 tót, 98 német, 49 oláh, 40 rác; 40 horvát, 33 shokacz, 13 orosz, 7 vindus, 2 bolgár. A' 13.765 falu közt: 3648 magyar, 2469 tót, 3058 horvát, 873 orosz, 561 shokacz, 884 rác, 145 vindus, 1 montenegrinus, 703 német, 1423 oláh, 5 francia, 2 clementinus.

c) *Springer*, bécsi egyetemi oktató legujabb statistikájában, (*Statistik des österreichischen Kaiserstaates, Wien, 1840.*) 61 várost vesz fel, ugymint 53 szabad királyi és 8 püspöki várost, Verseczet hibásan a' királyi városokhoz, a' katonai városokat pedig különösen a' Végvidékhez számítván. Ő előtte tehát Nyitra, Szombathely 'stb., városi rangra érdemesek akkor, midőn e' megtiszteltetést Mikolcztul, Pápátul, 'stb., megtagadja. De milly könnyelműen hoznak aztán rólunk ferde ítéleteket: erre világos példa a' 1842 elhunyt híres statisztikus *h. Malchus*, ki könyvének 206. lapján (*Staatenkunde von Europa, Stuttgart und Tübingen*) Magyarországon csak 26 várost, 176 mezővárost, és 3100 falut és pusztát talált: 's e' körülmény miatt hazánk műveltségéről legkedvetlenebb ítéletet hozott.

d) A' városi népeességből magyar volt 527,576; szláv 310,887; német 243,287; oláh 40,454.

A' lakosok közti különbség.

E) Életmódjokról nézve.

1. Egyházi Személyek.

a) Romái katolikusok. 23. §.

A' magyarországi romai katolikus egyházfőrend főnöke az *esztergomi* érsek, Magyarország herceg-primása, jelenleg

Kopácsy József ön. mlsága; ezután következnek a' **kalocsai** és **egri** érsekek 17 valóságos megyés (az erdélyin kívül kinek a' magyar országgyűlésen szinte szava és széke van) és 20 czimzetes **püspökkel**. Jóságokkal bíró **apát** van 21 (jóság nélküli czimzetes 135); birtokos **nagy prépost** (Erdélyt mindenütt kivéve) és **prépost** 46 (czimzetes ezenkívül 69). a) **Káptalan** van 26 (s ezek közt 5 **társas káptalan**,^{b)} melyekben a' nagy prépostokon kívül 222 kisebb nagyobb részben gazdag birtokú **kanonok** számláltatik (csupán tiszteletből e' czímet viseli 117). Lelki foglalatosságban voltak 1840-ben 3304 **plebános**, 15 **helybeli gondviselő**, 1509 **káplán**, összesen 4826 lelkiatya. A' királyi egyetemen, academiákban, lyceumokban, papnevendékházakban, gymnasiumokban, normalis iskolákban, 's némely privátházaknál tanítói és nevelői tisztséget vitt 455. Elaggott, nyugalmazott 's deficiens lelkipásztor volt 141. c) **Jószágot birható szerzetesek** közt, kikhez nálunk a' **szentbenedekiek**, **cisterciták** és **praemonstralensisek** számláltatnak^{d)} volt ugyan az említett 1840. évben 7 apát, 2. praelatus, 300 fölszentelt pap, 76 nevendék és novitius, összesen=385. A' **birtoktalan szerzetes** atyáktól lakott 148 monostorban (mellyek közül a' **kegyes oskolabeli szerzet** 26, e) a' **sz. ferencziek**, 79, **kapuczinusok** 11, **minoriták** 11, **irgalmas atyák** 13, **dominicanusok** 1, **serviták** 3, **carmeliták** 1 **sárdát** birtak) számláltatott 1383 fölszentelt pap, 335 nevendék (clericus) és novitius, 567 fráter, összesen = 2285 papi személy. A' bécsi Pázmán, esztergomi Presbyterek, nagyszombati Szent István, pesti közönséges, 's az egyes érseki és püspöki megyék papnevendékházaiban hittudományt tanult 1021 ifju. f) E' számítás szerint az egész férfi nemből lévő romai katolikus egyházirend áll 9422 személyből. Világtól elzárkózva laknak apácák 323-an 10 monostorban, melyek közül 5 az **Orsolya**, 1 **Benedek**, 1 **Mi-Asszonyunk** (*Canonissarum de Nostra Domina*) 1 **Angol kisasszonyok**, 2 az **Erzsébet** szüzeké.

a) E' czikkely kidolgozásában vezérfonalul használtam az érseki 's püspöki megyék és azon szerzetesrendek névtárait, melyek illyeket kiadnak (p. o. a' benedekiek, cisterciták, kegyes szerzetbeliek, a' különböző czimzetű ferencziek, 'stb. névtárait), melyek kivétel nélkül előttem állottak, és Magyarország Tisztitárát (*Schematismus Inchyti Regni Hungariae pro Anno 1840*: mellýnélfogva azon különbséget, melly az én és a' Schwartner adatai közt észre-

vehető, csak az említett névtárak teljes használatából magyarázhatni meg.

b) A' társas káptalanok névszerint ezek: **1. pozsonyi, 2. sopronyi, 3. chasmai, 4. fiumei, 5.** az újonnan alapított **nagyszombati.** A' **modrusi** megye a' **zengivel** egyháziilag egyesítetett ugyan, de annak emettől külön káptalanja van, mely azért **székes és nem társas** káptalannak nevezetik.

c) A' legfelsőbb kegyelmes **szabályirat** (Normativum) és az 1803: aug. 19. ⁸⁰⁻³/_{65,6} sz. a. meghatározott általános elvek értelmében, 100 lelkiatya után akár mint plebánusok, akár mint káplánok szolgáljanak ezek, a' deficiens papok szabályszerinti száma 4-re határozott; mellynél fogva 4826 lekipásztor után 193 deficiensnek kellene szabályszerűleg tartatnia, de a' mint láttuk 1840-ben csak 141 talált menedéket, minek oka az, hogy némely egyházi megyékben a' szabályszerű szám kitartására még sincs elegendő alapítvány, mit annyival inkább fájlalhatni, mivel olly megyékben, melyek hegyes tájékokra terjednek ki, a' sok apró helység 's így a' sok fiók anyaszentegyház miatt a' szolgálat terhesebb lévén, a' fentebb érintett szabályszerű szám sem látszik elegendőnek.

d) Törvényünk értelmében csak az említett szerzetes rendek birhatnak fekvő jóságot; azonban köztudomásul pénzbeli alapítvány helyett a' kegyes iskolabeli szerzetesek is birnak némely jóságokat.

e) Ezen nagy érdemű szerzet 181°/₁-ben Magyarországon 26, Erdélyben 2 collegiumot birt is összesen 393 szerzetest számlált. Ezekből 223 tanítással foglalatoskodott, 87 novitius volt. Az általok tanított iskolákban, mely közt 3 lyceum van, az idén 7967 ifju nyert oktatást.

f) A' papnevendékházak elrendezésének általános elvei szerint nevezetesen a' 2 és 3 cikk értelmében minden 100 lelkiatya után, kik lelki vagy más egyházi dolgokban foglalatoskodnak, évenként 5 nevendékpapnak felvétele határozottatott meg.

b) Görög katolikus egyházi személyek. 24. §.

Az egyesült görög hitű, vagy is a' görög katolikus kereszténynek 4 püspökmegyére osztatnak-fel; ezenkívül az erdélyi-fogarasi püspök megyéje azon vármegyékre és vidékre is kiterjed, melyek az 183°/₆-ki országgyűlés oltá Erdélytől Magyarországhoz visszakapcsoltattak.

1 A' **munkácsi püspökmegye.** Ezen megye még 1816 előtt 13 vármegyében terjedt-el, de egy részéből az eperjesi püspökmegye képeztetvén, egy része pedig a' nagyvárad görög-katolikus egyházi megyéhez csatoltatván, keskenyebb körbe szorítottatott ugyan, mindazáltal jelenleg is a' görög katolikus megyék közt legkiterjedtebbb. 1840-ben

Káptalanja állott egy nagy prépostból	1
és hat kanonokból	6
Parochus volt (64 plebánia üres lévén), ...	399
Káplán	9
Nevendékházi előljáró	4
Nevendékházi tanító	7
Deficiens	15
Theológiát végzett ifju	29
Nevendékpap	87
Öt kalugyer monostorban felszentelt pap	24
Fráter és novitius	46

Összesen 627

2. A' nagyváradí püspökmegye. Ebben voltak

Kanonokok egy nagy préposttal	6
(Czimzetes Kanonok 6)	
Parochusok	142
Administratorok	11
Curatorok	3
Káplánok	6
Tanítók	8
Püspöki udvarnokok	2
Papnevendékek, kik több különböző seminariumban tanultak	27

Összesen 215

3. Az eperjesi püspökmegye a' febr. 6. 1816. 3518. sz.
a. költ legfelsőbb királyi parancsolatnál fogva a' roppant munkácsi megyéből szakítatott-ki, 's mint suffraganeus az esztergomi érseki szék alá rendeltetett. Számlált 1840-ben

Kanonokot egy nagy préposttal	6
(Czimzetes kanonok 5)	
Püspöki udvarnokot	2
Parochust	142
Administratort	41
Káplánt	4
Két kalugyer zárdában felszentelt papot	11
Frátert	2

Theológiát végzett ifjút	9
Különféle seminariumokban papnevendékeket . . .	32

Össz esen 249

4. **Kőrösi püspökség.** Ebben volt:

Parochus	12
Administrator	3
Káplán	3
Segéd lelkipásztor	1
Nevendékházi előljáró	1
Czerimonia-mester	1
Nevendékpap	11

Összesen 32

5. **A' fogarasi püspökségéhez** tartozó

Parochusok vannak Kraszna és K. Szolnok me- gyékben	163
Parochusok vannak Kővár vidékén	74
„ „ Zaránd vármegyében	3

Összesen 240

A' 4 püspökkel együtt tehát az egész görög katolikus egyházirend áll 1367 főből.

**c) Ágostai vallástételt tartó egyházi szemé-
lyek 25. §.**

Az ágostaiak 4 *egyházkerületre* (*superintendentia*) oszt-
tatván fel, ezekben e' következő *anyaggyülekezetek*, *lelkipász-
torok* és *káplánok* találhatnának:

1. **A' bányavárosi kerületben:**

Anyaggyülekezet 170, Lelkipásztor 180, Káplán 14.

2. **Dunántúli kerületben:**

Anyaggyülekezet 141, Lelkipásztor 148, Káplán 17.

3. **Dunáninneni kerületben:**

Anyaggyülekezet 86, Lelkipásztor 92, Káplán 6.

4. **Tisszáninneni és túli kerületben:**

Anyaggyülekezet 120, Lelkipásztor 125, Káplán 4

Összesen „ 517,¹⁾ „ 545, „ 41.

a) A' József császár türelmi parancsolatja előtt már nem maradt több fen 213 anyagyülekezetnél. A' türelem után már 1805-ben e' szám 451, 1840-ben pedig 517 növekedett. E' szaporúságban mindenik egyházkerület részt vett, de legtöbbet még is a' bányavárosi és dunántúli kerület, amaz 1805-től fogva 26, emez 21 anyagyülekezettel szaporodván. Az 517 anyagyülekezet közül a' többség nyelve 128 gyülekezetben a' magyar, 272-ben a' tót, 113-ban a' német; 4-ben a' vindus. Az Erdélytől visszakapcsolt Részek a' magyar ágostai ekklézsiák számát egygyel sem szaporították.

d) Helvetiai vallástételt tartó egyházi személyek. 26. §.

A' reformatusok Magyarországon szinte 4 egyházkerületre osztatnak, 's ezekben az *anyagyülekezetek*, *lelkipásztorok* és *káplánok* száma im e' következő:

1. A' Dunántúli egyházkerületben:

Anyagyülekezet 276, Lelkipásztor 284, Káplán 16.

2. Dunamelléki egyházkerületben:

Anyagyülekezet 238, Lelkipásztor 249, Káplán 52.

3. Tiszamelléki egyházkerületben:

Anyagyülekezet 359, Lelkipásztor 365, Káplán 13. †)

4. Tiszántúli egyházkerületben:

Anyagyülekezet 548, Lelkipásztor 573, Káplán 35.

Összesen	„	1421, ^{a)}	„	1471,	„	116.

Ezenkívül az Erdélytől visszakapcsolt Részekkel a' magyarországi reformatusok száma is tetemesen szaporodott. A' *szilágysági* ref. esperestség már a' reformatio kezdete óta a' tiszántúli superintendenciához tartozott, annyira, hogy midőn Kraszna és Közép-Szolnok vármegyék, melyekben az említett esperestségi vidék fekszik, Erdélyországnál maradtak, egyházi főnökül továbbá is a' tiszántúli superintendenst, political-egyházi kormányzóul pedig az erdélyi fő consistoriumot ismerte-el. Az újabb időkben, nevezetesen 1821-ben ezen nagy kiterjedésű szilágysági esperestség egészen az erdélyi superintendenciának engedtetett, olly feltétellel, hogy ha a' magyarországi

---

†) E' superintendenciában a' káplánokat magok az esperesti vidékek rendelvén el, ezek számát nem a' fennevezett egyházkerületi tudósításból vettem.

Részek sorsa országgyűlésileg eldöntve leend, 's ezek vissza-kapcsoltnak, ezen egyházi vidék is a' tiszántúli superintenden-tiához tartozzék. Van jelenleg a' szilágysági esperestségben 69 anyagyülekezet, és 70 lelkipásztor. ^{b)} Kővár vidékén és Zaránd vármegyében pedig 9 anyagyülekezet, 's ugyan annyi lelkipász-tor, kik az erdélyi superintendenstől függnek. E' számítás sze-rint tehát az egész magyarországi reformatus egyházi rend 1666 főből áll.

a) A' reform. ekklézsiák száma 1805-től fogva 72-el, 's csak magában a' tiszántúli egyházkerületben 34-el szaporodott. Az egy-házi nyelv ezekben 11 *) német és 13 tót ekklézsiát kivéve által-jában magyar: 's a' ni különös Szerem vármegyében Kórogy ma-gyar anyagyülekezetnek 2 fiók-gyülekezete (Antin és Tordincze) rácz (shokacz) nyelven beszél. Legujabban az ujonnan állított bán-sági-illir végzászlóaly vidékében, Szent Helénán egy reformatus cseh fiókgyülekezet telepedett-meg.

b) Ezen ekklézsiák a' tiszántúli superintendtia anyagyüle-kezeteinek fenn kitett számába befoglalva nincsenek

e) Görög nem egyesült óhitű egyházi sze-mélyek. 27. §.

Magyar és Horvátországban, az egész Katonai Végvidé-ket is (*Springer* után 483 plebániával és 3 fiókegyházzal) ide számítván, de Erdélyt ide nem értvén, birtak a' nem egyesült óhitűek 1839-ben 1 érseki, és 7 püspöki megyében 988 oláh, 583 rácz, 17 görög, 2 montenegrinus, összesen 1590 plebá-niát 2091 lelkipásztorral. ^{a)} Az óhitűek kalugyer monostorai a' szigorú szerzetesi rendtartás miatt nem igen népesek, mert az említett esztendőben 24 monostorban (mellyek közül Szeremben 12 találattik) csak 212 kalugyer ^{b)} számláltatott. Nem egyesült óhitű apácák Magyarországon nincsenek. ^{c)}

a) Az óhitű egyházirend egyházi és világi dolgait elintéző 1777-ki *szabályirat*, mellyhez későbbben 1779-ben egy kegyelmes felvi-lágosító leirat járult, Magyar és Horvátországokra nézve az egyházi megyék és abban lévő plebániák számát is megszabván, ezt összesen 60 fő, és 1105 közönséges pópaságra, és 1010 fiókegyházra határozta; de mint láttuk e' szám jelenleg jóval többre rug. *Springer* (Statistik des österreichischen Kaiserstaates. Wien 1840. I. B. 347. l.)

*) *Schwartner* a' bács-bodrogi és pestmegyei vadkerti német ref. ekklézsiákat kifelejtvén, a' németek számát csak háromra tette.

Magyarországra magára 1450, Erdélyre 820 plebániát és 168 főkegyházat, a' Végvidékre 483 parochiát és 3 főkegyházat, Dalmátországra 104 plebániát, 21 főkegyházat, Galicziára 277 pópaságot, 23 főkegyházat, az istriai tengerpartra 3, Alsó-Ausztriára 2 parochiát számít: azonban látnivaló, hogy a' magyarországi plebániák számához a' főkegyházakat is beszámította.

b) Óhitű szerzetesek, 's *Kalogeros* görög szótól neveztetnek így, 's mindnyájan a' Szent Basil szabályait követik. Három osztályra szakítatnak, melyek ezek: 1) *Archari* vagy novitiusok; 2) *Mikrochemi*, kik már professiót tettek; 3) *Megaluchenii*, vagy tökéletesek.

c) Óhitű apácák az ausztriai birodalomban csak Dalmát és Galiczia országokban találhatunk; de ez utóbbikban is ujonczok többé fel nem vétetnek.

f) Zsidó egyházi szolgák. 28. §.

A' zsidók valamint vallási fogalmaikban, úgy egyházi szerkezeteikben is nagyon különböznek a' keresztyénektől. Ők bizonyos egyházi főnököket nem ismernek; az egyes zsinagógákban az istenitiszteletet rabbik vagy éneklők (*Schulsinger*) végzik. A' rabbiság azonban nem valami személyhez tapadt egyházi hivatal, 's ennek viselője egyszersmind csak annyiban tekinthetik lelkipásztornak, mennyiben oktatói tulajdonságánál fogva a' hitsorsosi boldogságára nézve olly fontos czeremonia-törvényeket magyarázza, 's mint bíró a' ritualis dolgokban ítél. Választatik rendszeren a' községek által, bizonyos időre, 's kívánni lehetne, hogy hazánkban is mint Cseh és Morva országokban csak olyanok lehetnének választhatók, 's a' törvényhatóságok által hivatalaikban megerősíthetők, kik a' philosophiai tudományok elvégzéséről bizonyosságot adnának. Jelenleg Magyarországon, a' Végvidéket is ide értve 410 zsinagógát számoltam fel, melyekre tehát ugyan annyi rabbit vagy éneklőt számíthatunk.

Jegyzetek a' magyar papságra. 29. §.

1. Magyarországon a' papok száma, ha ezt más országokéval összevetjük, sem nem felesleg nagy, sem nem igen kicsiny. Ugyanis itt a' minden vallásbeli egyházi személyek száma, a' romai és görög katolikus nevendékpapokat 's szerzeteseket is ide számítván, de az apácákat nem értvén, 15,740

főre megy, 's így 710 lélekre esik 1 papi személy. Lengyelországban, hol (1828-ban) a' belső dolgokra ügyelő minister jelentése szerint 3,471,292 lakos, 1017 anya, 309 fiókegyház, 2369 plebánus és káplán, 370 nevendékpap, 156 férfi klastromban 1783 szerzetes, 29 monostorban 354 apácza volt: 592 lélekre esett 1 egyházi személy (*Oest. Beob.* 1830. N. 160.) Csehországban 1837-ben 4,001,025 lakos közt csupán katolikus világi pap 3528, szerzetes 853 találtatott, a' világi nevendékpapokat nem is számítván, mellyrenézve itt minden 916 lélekre egy katolikus egyházi személy esik, pedig a' népességbe a protestansok is betudattak, a' nevendékpapok pedig kihagyattak. Általában véve Galicziában 2 83, a' velencei kormány-székhelyen 230 katolikus lélekre jön egy világi pap, a' nevendékeket mind a' két helyen kihagyván (*Springer. Statistik des Österreichischen Kaiserstaates.* 1840. 334. l.) Szicziáliában pedig 1829-ben 1,780,000 lélek közt, csak szerzetes és apácza 60,000 számláltatott. (*Handlungs Zeitung* 1830 N. 45. Ellenben a' protestans Angolországban (*Colquhoun* szerint) 866 Dánországban 1078 lélekre esik 1 papi személy.

2. De magában az országban is e' tekintetben a' különböző vallásuk közt nagy a' különbség, mint a' következőkből látható:

	<i>Lelkek száma.</i>	<i>Egyházi személyek.</i>	<i>Esik egyre lélek.</i>
A' romai katolikusoknál	5922812	— 9422 —	628
Görög katkol.	863856	— 1367 —	632
Lutheranusok	795876	— 586 —	1377
Reformatusok	1616876	— 1666 —	975
N. e. óhitűeknél	1746246	— 2303 —	758
Zsidóknál	241632	— 410 —	589

Innen megtetszik, hogy a' keresztyén felekezetek közt a' romai és görög katolikusoknál aránylag legtöbb, az ágostaiknál pedig legkevesebb egyházi személy van, 's jóval kevesebb, mint a' reformatusoknál is, mi onnan megmagyarázható, mert az ágostai anya ekkleziákhöz rendesen több fiókegyház tartozik mi a' reformatusoknál nagy ritkaság, ezek 2—300 lélekből álló gyülekezethez is mindjárt papot rendelve, nem kis terheltségére a' köznépek, 's nem épen nagy hasznára az egyházi rendnek, mint ezt a' baranyai és tiszaháti szegény ekkleziáknál láthatják.

3. Mennyibe kerüljön az oszágnak az egyházi személyek tartása, ezt megtudni nem kis fontosságú dolog volna, de a' kiszámítás igen bajos, miután nálunk a' papok nem az ország kincstárából, hanem vagy fekvő jószágaiból 's alapítványaikból, vagy hitsorsosiktól huzzák jövedelmeiket: 's az innen bejövő pénz is nagyon egyenetlen mértékben osztatik el a' különböző vallású egyházak közt. A' romai katolikus egyházirend kétségkívül legjobban van megajándékozva, de ez sem egyenlő arányban, mert midőn némely püspökök, 's fő egyházi méltóságok száz ezerig menő jövedelmet huznak, akkor sok plebánusnak 3—400 forinttal meg kell elégednie. A' tridenti zsinat (Sess. XXIV. Cap. XII. de Ref.) egy püspöknek illetőségét (congruáját) 1000, egy plébánusnak 100 aranyra határozta, hanem Maria Theresia az utóbbiakét 300 forintra vitte le, holott sok püspöknek mai jövedelme, illetőségét nyolczszorta is felülhaladja. Mindössze a' magyarországi romai katolikus érsekek, püspökök és apátok jövedelme 1792-ben 864,776, a' káptalanoké 530,608, a' plebánusoké 1,370,000, a' görög kath. püspököké 24,163, káptalanoké 9160, és a' plebánusoké 124,050 forintra becsültetett jó pénzben. Hozzá járulván még ehhez a' benedekiek, cisterciák és praemonstratensisek jövedelme 236,543 forinttal, és a' chasmai 's fiumei káptalanoké, mely elébb nem számított 10,000 fr. a' visszakapcsolt Részekben lakó görög-katolikus papoké 70,800 fr. az egész romai és görög katolikus egyházirend tartása, kerül a' státusnak 3,240,040 forintba.

Egyébiránt mind ez csak hozzávetőleg van mondva, mert a' roppant jószágokkal bíró magyar püspökök valóságos jövedelmét megtudni lehetetlen, ámbár a' legfelsőbb helyről parancsolt szabályozat szerint, a' papi jószágok igen mérsékelt módon kamarailag megbecsültetvén, minden püspök, számára kiszabott illetőségén felül lévő jövedelmét, a' kegyes alapítványi pénztárba tartozzék adni, mellyből szokták huzni a' szegényebb semináriumok egész jövedelneiket, vagy illetőségeikig járuló pótlékaikat. Így p. o. nagyvárad, pécsi, nyitrai, győri, veszprémi, váci, csanádi püspökök évi illetősége tesz fejenként 40,000 fr. p. p.; a' zágrábi és diakóvári püspököké 36,000 fr., szepesi püspöké 32,000 fr., fejevárié 28,000 fr., szombathelyié 24,330 fr. kassaié 23,266 fr., szathmárié 22,725 fr., rosnyaié 18,409 fr. beszterczei, zengi püspököké 10,000 fr., auranai perjelé 11,000 fr. a) Az esztergomi érsek jövedelmét némellyek 360,000, mások (*Springer. Statistik des*

öst. Kaiserstaates 1840). 400—500,000 forintra becsülik. Kamarai becsü szerint 150,000 p. fr. Leggazdagabb káptalanok az esztergomi, egri, nagyváradí, veszprémi, zágrábi; legszegényebbek a' chasmai és soproni. 1819 oltá a' káptalanok jövedelmeik $\frac{1}{10}$ részét a' várak fentartására tartoznak adni.

A' protestans egyházi személyek a' státustól semmi segítséget nem nyernek, hanem egyedül hitsorsosik bőkezűségére vannak utasítva. Általában véve a' lutheranus predikátorok pénz dolgában jobban állnak, mint a' reformatusok; ellenben ezek több természetményt kapnak. Mind a' két hiten lévő superintendensek néhány 100 forintból álló cathedaticumot huznak az egyházkerületi pénztárból, de egyébkint csak saját eklézsiájuk jövedelméből élnek. Összesen a' protestans papság, ha minden predikátorra 300 forintot számítunk 606,000 fr. kerül az országnak.

A' nem egyesült óhitü püspökök jövedelme, főképen a' **conventionalis** és **sydoxialis** járandóságokból gyűl be; amaz 1771-ben különös egyesség erejénél fogva pénzben alapított-meg, az azelőtt szokásban lévő ajándékok helyett, melyeket a' püspökök, megyéik látogatása alkalmával, a' pópáktól, 's egyházközségektől kaptak; emez alatt azon 3 krajczárból álló pénzadó értetik, mellyet minden pópa egyházmegyéjében lévő minden ház után, püspökjének tartozik fizetni. A' többi püspöki jövedelmek állnak: a' templom vagy oltár felszenteléséért járuló tartozásból (Anthymis), továbbá azon taksából (**synkelia**), mellyet az ujonnan kinevezett lelkész, fő pásztorának a' beiktatásért fizet, melly tesz parochiájának minden házától 30 kr., ugy mindazáltal, hogy ezen járandóság 50 fr. túl nem mehet. Ezenkívül az örökösök nélkül elhalt pópáknak a' püspök az örököse, 's minden parochus vagyonának csak egy harmadrészéről rendelkezhetik, $\frac{2}{3}$ részben a' püspök örökösödven. Mivel a' püspökök eddig előszámílt jövedelmei, különböző egyházmegyékben, különböző mennyiségre rugnak: ez okból a' szegényebbek a' gazdagabbak által segítettetnek. Így p. o. a' conventionalis és sydoxialis jövedelmek (csupán a' végvidéki részekből) a' károlyvárosi püspöknek évenként 2574 fr. 4 kr., a' pákráczinak 2518 forint 50 krajczárra menven: amaz évenként 3250 forint, ez 3484 fr. pótléket kap a' temesvári, verseczi, ujvidéki püspököktől. A' most nevezett püspökségek, árnbar a' budainak is adnak évenkénti pótléket, mindazáltal a'

karloviczi érsekség után leggazdagabb megyéknek tekintetnek. A' karloviczi érsek, rendes conventionalis és sydoxialis jövedelmén kívül, még a' k. kincstártól is nyert alapítványt; ezenfelül a' püspököktől is az ugy nevezett *investitionalis-bulláért* nem megvetendő taksát húz. Összes jövedelme 50000 fira becsültetik. A' pópák csupán egyház községek adományaiból élnek, mellyeknek mennyisége az 1779-ki k. leiratban (melly egyébiránt Erdélyre nézve semmi tekintetben nem kötelező) pontosan meghatározott, 's részint kész pénzben, részint természetményekben fizettetik. A' stóla a' többször említett illyriai k. leiratban szinte világosan megszabott. A' kalugyerek föld és szőlőművelésből, 's gyümölcsstermesztésből élnek. Mindenik monostornak van néhány darab földje, szőleje, gyümölcsöse, 's ugy nevezett *Pernyavorja*; azaz, olly allodialis fekvőbirtoka, mellyen néhány házból álló gyarmat megtelepedvén, egy kis helységet képez. Az egész óhitű papság évenkénti jövedelme körül belől 632,200 f. jó pénzben.

A' zsidóknál maga a' község tartozik rabbijának tartásáról gondoskodni. Áll ez részint 12—200 forintig menő (300—500 fr. igen ritkán) készpénz fizetésből, részint önkénytes ajándékokból, 's bizonyos hivatali taksákból. A' 410 rabbira 's egyházi személyre fejenként csak 200 forintot számítván: e' szerint Izrael papjai 82,000 forintba kerülnének.

És így az összes magyarországi egyházirend tartása, évenként 4,560,240 forintot kíván meg pengő pénzben. ^{b)}

a) Angolországban a' canterbury érsek jövedelme a' királyi könyvekben 2682 font sterlingre, a' londoni püspöké 1000 fontra, a' bangori püspöké 131 fontra van téve. Franciaországban egy érsek fizetése 15.000, egy püspöké 10 000 frank. Az ausztriai birodalomban az olmczi érsek jövedelme 200—300,000 ezüst forintba becsültetik. A' 10 velencei püspök közt, az összes jövedelem (82,000 fr.) ugy osztatik-fel, hogy általjában egyre 8000—9000 fr. esik. Az ujabbban alapított csehországi püspökök jövedelme 12,000 forintban szabott meg. A' salzburgi érsekre 20,000 forintot számítanak. Csekélyebb jövedelműek a' dalmát püspökségek, mellyek közül egy egy csak 3000—5000 fr. hoz-be.

q) Lengyelországban (1828-ban) a' papok jövedelme a' státus pénztárából 1,600,000 f., az uradalmakból 890,278 fort. tett, azaz összesen került ottan az 5032 személyből álló egyházi rend 2,490,278 lengyel forintba (*Öster. Beobachter. 1830. N. 160*)

2. Tanítók. 30. §.

A' magyarországi tanítók számát, a' különböző vallások szerint legalkalmasabban összeszámíthatjuk. Volt t. i. 1839-ben:

1. A' pesti királyi egyetemen, a' 4 tudománykarban 39 rendes oktató (8 oktatói szék üres lévén, 13 rendkívüli oktató, 3 segéd (adjunctus), 11 járulnok (assistens), összesen az exhortátorral együtt, 57.

2. Az 5 kerületi academiákban, az egri és pécsi lyceumokban, a' szegedi, szombathelyi, váczai, rosnyai, és szathmár-németi philosophiai oskolákban, az aligazgatókat és exhortátorokat mindenütt beszámítva, valósággal hivataloskodtak, 106, 's ezekből 70 egyházi, 36 világi rendűek.

3. A' 66 deák oskolában, melyek közül 58 nagyobb, 8 kisebb gymnasiumnak neveztetik, a' szerint, a' mint azokban a' humaniorák is, vagy csak a' grammaticalis ismeretek tanítatnak, 's melyek közt 26-ban a' piaristák, 8-ban a' benedekiek, 6-ban a' praemonstratensisek, 3-ban a' cisterciták, 3-ban a' minoriták, 11-ben a' ferencziek, 6-ban világiak, 's kettőben egyháziakkal vegyesen tanítottak, szinte 1839-ben számláltatott 431 oktató.

4. A' 10 példányoskolában (*Scholae normales, vel primariae vernaculae*), 's a' 125 fő nemzeti oskolában (*Scholae capitales vernaculae*) nagyobb részben 3, kisebb részben 2 tanítóval, a' protestánsokkal vegyes 8 oskolát is ide számítván, de az igazgatók és catecheták nélkül, kik rendesen a' helybeli parochusok és káplánok szoktak lenni, összesen találattott 380 tanító.

5. A' Végvidéken (az erdélyin kívül) volt 20 fő, és 78 alsó elemi iskola, amazokban mindenikben tanított 1 fő, 3 alsó oktató és 1 segéd; ezekben 1 tanító és 1 segéd. Összesen tehát állott az ezredtanítói-személyzet, 256 egyenből.

6. Minden plebániára és helybeli káplánságra legalább is egy oskolamestert vévén fel, a' néposkolák tanítói számát 3317-re tehetjük.

És így összesen a' romai katolikus tanítóintézetekben, az ifjuság oktatásával 4547 egyen foglalatoskodott.

7. A' görög katolikusoknál csak minden második parochiára számítván egy oskolamestert, 's betudván a' belényesi gymnasiumot is 6 tanítóival, az összes tanítói személyzet tesz 476.

8. Az ágostai tanítók száma, az egyházkerületi névtárak szerint 1074. Nevezetesen az eperjesi *collegiumban*, a' lőcsei, késmárki, posonyi és sopronyi *lyceumokban* felső tudományokat tanítottak 23-an; a' modori, selmeczi, szarvasi, pesti, rosnyai, gömöri, osgyáni, miskolczi, 's a' fennérített helyeken lévő *gymnasiumokban*, 's az uj-verbászi, aszódi, balassagyarmati, losonczy, szentlőrinczi, kőszegi, győri, szentmártoni *senioralis* és *deák* iskolákban az oktatók száma 51. Elemi iskolatanító van a' dunamelléki superintendentiában 178, a' bányavárosiban 341, a' tiszamellékiben 258, a' dunántúliban 223, összesen: 1000.

9. A' reformatus oktatók száma 2301. Ugymint a' debreczeni, pataki, pápai, kecskeméti *collegiumokban*, 's a' losonczy, szigeti *lyceumokban* felső tudományi tanító van 39; a' most említett helyeken lévő, továbbá a' kőrösi, komáromi, csurgói, gyönki, halasi, kúnszentmiklósi, czeplédi, miskolczi, szathmári, zilahi, holdmezővásárhelyi, nagybecskereki (evangelikusokkal vegyes) *gymnasiumokban* tanított 61. Elemi iskolatanító van az egyházkerületi névtár szerint, a' tiszántúli superintendenciában 873, a' dunántúliban 360. A' dunamelléki superintendencia tanítói számát, a' most említett két-egyházkerület anyaekklézsiáihoz 's tudva lévő tanítóihoz aránylagosan becsülvén: lenne e' szerint ebben 379, a' tiszamellékiben hiteles tudósítás szerint 408 elemi iskola. Az Erdélytől visszakapcsolt Részekben létező reformatus iskolamesterek száma 78; 's így áll a' magyarországi reform. tanítói személyzet összesen 2301 főből.

10. A' görög nem egyesült óhitűeknél volt 1839-ben 890 elemi iskola. Mindenikre csak egy iskolamestert (a' nagyobb helyeken egynél több tanító van ugyan, de ellenben számos iskolában a' tanítói hely egészen üres) számítván, a' karloviczi lyceum, újvidéki 's verseczi gymnasium, a' zombori és aradi tanítóképző-intézetek tanítóival (összesen 19) együtt, az egész nem egyesült óhitű oktatói személyzet áll 909 tagból.

11. Végre, mivel a' legszegényebb zsidó is, írni, olvasni tud, minden synagógára egy tanítót, 's így összesen 410, biztosan felvehetünk.

Mellyrenézve a' magyarországi közönséges tanítóintézetekben működő oktatók összes száma 9717, melly szám a' selmeczi bányász academia, a' keszthelyi és óvári gazdaképző-intézetek, a' váczsi siketnéma, a' pesti és pozsonyi vakok, a' kisdédóvó-intézetek 's katonai nevelőházak tanítóival, 's a' privát neve-

nevelőkkel együtt a' 10,000 könnyen meghaladja. Mertha minden tag csak 160 ezüst forintot keres is: az egész tanítói személyzet, a' stipendiumokon, épület fentartási költségeken, 's más költséges tanítási segéd-eszközökön kívül, évenként az országnak 1,600,000 forintjába kerül.

3. Tisztviselők. Szolgák 31. §.

A' magyarországi köz tisztviselők száma, más országokéhoz mérve éppen nem nagy, minek fő oka saját hatósági rendszerünkben létező, melly szerint nálunk olly kiterjedésű vármegyét, milyen nagyságú herczegségnek Német országban egész ministeriuma, 's több száz főből álló köztisztviselő-személyzete van, 65—70 tisztviselő igazgat. Részletesen a' köz és privát tisztek és szolgák száma, mennyire ezt részint bizonyossággal, részint (mint a' privát uradalmi tiszteknél, 'stb.) csak hozzávetőleg tudhatni, e' következő.

1. A' magyarországi tisztitár szerint, volt 1840-ben 4304 királyi tisztviselő és alsóbb szolgál. Nevezetesen a' nagyméltóságú udvari cancelláriánál 208, a' n. m. helytartó tanácsnál 267, a' m. k. udvari kamaránál 336, a' bányászatnál 522, az ítélőszékeknél 230, a' magyar tengerparti különféle hivataloknál 122, a' postánál 578, a' harminczadnál 401, sőtisztviselőknek 412, uradalmi 's különféle királyi hivataloknál 1228 egyén.

2. Az összes vármegyékben, a' jászok és kúnok, a' hajdú és szepesi városok kerületjeit, 's a' visszkapcsolt megyéket is értve, köz szolgálatban volt 6075 személy, kik közt 2458 tisztviselő, 3617 bérnök (conventionatus) és szolgál.

3. Az 52 királyiváros fizetett 4423 hivatalbelit, a' polgármestertől kezdve, le egész a' városszolgáig.

4. A' pülpöki és szabadalmas városokra ugyan ennyi tisztviselőt vévén-fel, e' tenne ismét 4423 személyt; a' faluk és mezővárosok előljáróit nem is számlálván.

5. A' végvidéki köz szolgálatban lévők elosztatnak vagy ezredbeli közigazdasági tisztviselőkre és szolgákra, vagy vesztglóintézeti, kincstári, 's katonavárosi tisztviselőkre és cselédekre. Amazoknak száma a' magyar és horvát végvidékeken (az erdélyiben ilyenek hiányzanak, hanem ezt a' kötelességet az ezredbeli tisztek 's személyek végzik) 2434 főre határozott, kik közt 249 katonatiszti ranggal bir; ezek 2855-re mennek.

6. A' jószággal bíró egyházi és világi nemességnek gazdasági tisztjeit, bizvást tehetjük annyira, mennyi falu és mezőváros az országban számláltatik = 14,548; miután igen számos helységben ezek száma nagyobb ugyan a' felvetnél; de ellenben a' végvidéki 's kamarai falukra e' pont alatt egyet sem számíthatunk. A' községek jegyzőit is bátran tehetjük annyira, mennyi 1000 lélek az országban van, a' katonai vidékek kizárásával; 's így e' mennyiség kerek számmal lenne = 10,000.

7. A' megyei és városi tisztí ügyészeket leszámítva, csupán privát, 's valósággal hivataloskodó ügyvédet az egész országra, minden nagyítás nélkül felvehetünk 5000; csak Pesten a' nemzeti kalendárium 372 táblai ügyvédet jegyez-föl. Az ügyvédi vizsgálatot letett, de pört nem folytató ügyvédek megszámlíthatatlanok. 8. Orvosok, sebészek, gyógyszerárusok a' 2-ik kötetben részletesen előadott adatok szerint = 2500.

'S így a' nagyobb és kisebb tisztviselők száma Magyarorszáiban volna = 56,562.

A' nemesek szolgálatjában lévő cselédek, u. m. inasokat, béreseket, a' megyei összeírásokból összesen fel nem számíhattam ugyan, de annyit tudunk, hogy az 1805-ik országos összeírás alkalmával ezek száma 110,085 főre ment. Tekintvén a' nemesség azótai nevedését, talán nem sokat hibázunk, ha az 1805-ki számot 25% feljebbemelvén, a' nemesi cselédek öszvegét jelenleg 137,606 főben állapítjuk-meg.

Kereskedők Kézművesek. 31. §.

Némelly egyes k. városokban és vármegyékben lakó kereskedők és kézművesek számáról hivatalos és igen jó adataim vannak ugyan, de az öszveg az egész országra nézve hiányzik, 's így e' hézagot csak hozzávetőlegi számítással lehet pótolni. Különösen a' kereskedők számát Magyarorszáiban meghatározni teljes lehetetlen; miután nálunk nem csak azok kereskedők, kik a' megyékben és királyvárosokban mint ilyennek összeíratnak; hanem egész népek vannak, kik csaknem kirekesztőleg kereskedésből vagy speculatiobul táplálják magukat, mint p. o. a' zsidók, görögök, czinczárók, 's nagy részt az örmények; sőt még a' jobbágyok közt is különösen az északi tót vármegyékből, sokan csipkével, vászonnal, taplóval, 'stb., házalni az egész országban, sőt külföldön is eljárnak; így szinte a' Béel vidéki oláhok tört paprikával, 's holmi apróságokkal az

egész volt Bánságot beköborolják. Mi a' kézművesek összes számát illeti: errenézve az igazsághoz legközelitőbb számításnak tartom, ha azon királyivárosnak, és vármegyének, melyek a' kézművesek számát illetőleg középuton járnak, mesteremberei és népessége öszvegét a' többi királyivárosok, és vármegyék népességéhez arányosítjuk. Így p. o. a' királyivárosok közt aránylag Pestnek legtöbb, Breznyóbányának legkevesebb kézművese van. Pécs, leginkább középuton járván, 1835-ben számlált 842 (630 czéhbelt, 212 kontárt) mesterembert. Ha tehát Pécsnek 1839-ik népességét (14,287) a' királyivárosok összes népességéhez (575,518) arányosítjuk; úgy ez arány szerint a' királyivárosokban összesen körülbelül 33,980 kézműves találtatnék. A' vármegyék közt ismét Mosonynak (az 18⁹⁰-ki megyei összeírás szerint 987 mesterember; népessége: 58,361) aránylag legtöbb, Szabolcsnak (az 1828-ki országos összeírás szerint 158 kézműves; népesség 1839-ben: 208,281) legkevesebb mesterembere van. A' középuton, nem e' két megye, hanem az összes megyék közt főképen Temes vármegye járt, hol 1832-ben a' megyei összeírás 2414 kézművest talált (Temesvár városát természetesen kivéve); és így Temes vármegye 1839-ki népességét (286,681 lélek, Temesvár nélkül), a' többi vármegyék népességével (9,612,094 lélek, a' királyivárosokat nem számítva) összevetvén, ez arány szerint, az összes megyékben, a' királyi városok nélkül, körülbelől 83,176 kézműves lenne; azaz, Magyarországon, a' Végvidék nélkül, de a' királyivárosokkal együtt, összesen 117,156 mesterember és kontár számláltatnék. Az 1805-ki országos összeírás, a' királyivárosokban 's falukban összesen 88,422 kézművest jegyzett-föl; melyre nézve jelenleg, 35 év elteltével e' szám, fentebbi számítás szerint csak 28,734 szaporodott volna. E' szaporúságban a' királyivárosok, Pestet, Aradot, 's még egy két várost kivéve, kevés részt vettek, minek oka, főképen a' czéhekben gyökeredzik; de ellenben a' mezővárosi 's falusi mesteremberek száma tetemesen növekedett, különösen a' déli megyékben; valamint a' kitett szaporúságra nézve azt sem szabad elfelejtenünk, hogy az Erdélytől visszakapcsolt Részek fenerített számításunkba felvételtek, melyek pedig az 1805-ki összeírásba befoglalva nincsenek. A' Végvidéken volt 1838-ban 8413 kézműves, és 1709 kereskedő. És így az egész Magyarországon, 's a' hozzá kapcsolt tartományokban 125,569 mesterember találtatván, 89 lélekre jön egy kézműves. Milly

cesekély aránya ez az iparüzőknek, a' nyerstermesztőkhöz, onnan megtetszik: hogy az ausztriai többi örökös tartományokat vévén fel Lombardiában 9 lélekre esik 1 iparüző. A' velenzei kormányshéékben 1: 9, az ausztriai hercegségben 1: 13 és 15 az arány, 's csupán Galiczia közelit hozzánk, itt 80 lélekre esvén 1 kézműves. (*Springer Statistik des öst. Kaiserstaates. Wien 1840. 1. B. 204. l.*) Azonban a' most említett olasz és német tartományokban, hihetőleg a' legények és inasok is a' mesteremberekkel együtt számítottak az iparüző osztályba, holott Magyarorszáiban a' fentebbi számításba csupán a' mesterek és kontárok jöttek; és így ha a' legények és inasok számát, ugyan annyira tesszük, mennyi a' mestereké, úgy az említett arány ráuk nézve felényivel kedvezőbbé válnék, mely azonban, az olasz és német tartományokhoz hasonlítva, mindég igen cesekély marad. A' magyarországi gyárosok és gyárdolgozók számát bizonyosan szinte nem tudjuk. Egy, az 1791-ki országosküldöttségnek benyújtott adat szerint, akkor a' gyárok összesen csak 9395 személyt foglalatostkodtattak volna.

Földművesek. 33. §.

Egy olly országban, mint a' magyar, mely fekvésénél, 's politikai helyzeténél fogva, mind eddig tisztán földművelői státusz, a' lakosok legnagyobb részét, 'szükségessé a' földművesosztály képezi. Már csak ennél fogva is a' népesség ez alkotórészének, az egész státuszgazdaságban nagy fontosságának kelletik lenni, ha ennek erkölcsi, 's oeconomiai értékét nem tekintjük is. A' megyei összeírások rovatáljaiban jobbágyoknak csak azok tétetnek-ki, kik egy egész, fél, vagy legalább negyed telket bírnak. A' kisebb birtokosok (kertészek, 'stb.) a' házas és házatlan zsellérek, 's a' többi falusi és városi lakosok, kik még a' mondottakon kívül nyerstermesztéssel foglalatostkodnak, földműveseknek az említett rovatokban nem tekintetnek. Ennél fogva e' forrásból, mely még egyedül használható, a' földművesek, vagy a' földművelésből élők valódi számát meg nem tudhatjuk. A' jobbágyok számára nézve az utolsó országos összeírás végeredménye 's öszvege nem tudatik (a' jobbágyföldök mennyiségére nézve ugyan az eredmény magányúton kezemnél van), de 1805-ben egész, fél, 's negyed telkes jobbágy 643,215, házas és házatlan zsellér 783,364,

számláltatott. Egy kézirat szerint, József császár idejében a' jobbágyság összesen 217,018 egész jobbágytelket birtak. Jelenleg ez a' szám jóval többre mehet, miután azóta számos új kimerések, 's szabályozások történtek, 's egy nagy tekintetű országgyűlési követnek, közülésben tett nyilatkozata szerint, az 182%-ki országos összeírás 250,000 egész jobbágyállomány-nál többet talált. Ennyi állományra, ha 750,000 földdel bíró jobbágyat felveszünk, talán nem sokat hibázunk; mert minden vármegyében az állományok számát, a' telkes jobbágyság száma kétszeresen, sőt többekben háromszorosan is meghaladja, 's egyedül Mosony vármegye az, mely 1069¹/₃ állományon, 18³⁹/₄₀-ben 3473 telkesjobbágyot irt össze, mellynél fogva csak itt van azon eset, hogy általában, egy jobbágyra egy egész állomány-nál több esik.

Katonák. 34. §.

A' második Kötetben, a' *Katonaság* czim alatti Szakaszban előadott részletes átnézet szerint, a' magyarországi katonaság, az erdélyin kívül, áll békeidején 101,513 főből; mellynél fogva 113 lélekre esik 1 fegyverviselő, sőt a' Végvidéken kívül, hol az arány sokkal nagyobb, épen csak minden 116-ik lakos katoná, (a' rendes katonaság 65,929, a' végvidéki fegyveres erő az erdélyin kívül 35,984 főből állván). A' német szövetséges státusokban mindenik ország 100 lakos után állit egy katonát. Az egész ausztriai birodalmat vévén fel, itt 35 milliom lakosra 371,000 fegyveres esvén, 97 lélekre jön egy katoná. Ezekből láthatjuk, hogy Magyarország jóval kevesebb katonát állit, mint a' többi ausztriai tartományok, melyek pedig e' tekintetben még kedvező arányban állnak Porosz és Orosz országokhoz.

A' lakosok közt való különbség

F) Polgári állapotjukra nézve. 35. §.

A' magyarországi alkotmány következtetésében elosztatnak a' lakosok nemesekre és nem nemesekre. Amazokhoz tartozik a' katolikus egyházirend, ^{a)} 's a' világiakból a' herczegek, grófok, bárók, ^{b)} és köz nemesek; emezekhez a' szabadosok (honoratiók), polgárok, kiváltságosok és parasztok.

A' nemesség számát egész pontossággal megmondani lehetetlen, miután József császár uralkodása óta, (a' mikor t. i. (1785-ben) 162,947 férfi nemes, vagy a' nőnemre is ennyit számítván, összesen 325,894 nemes személy találtatott), ezek országosan soha össze nem irattak, a' vármegyék pedig csak a' családfőket, 's azokat iratják-össze, kik a' tisztujításokon 's követválasztásokon szavazati joggal birnak. Azonban feltéven azt, hogy a' nemesek szinte azon arányban szaporodtak, melyben a' nem nemesek 's használván egyszersmind a' vármegyék által készített családfők összeiratasát is, a' kiváltságos nemes néposztály számát közelítő hihetőséggel meg lehet határozni. Én a' fentebbi elvből 's forrásokból indulva, mint a' III-ik táblázaton láthatni megyénként számítván, az egész országban, a' Végyvidékkel együtt 136,93 nemes családfőt, vagy egy családfőre 4 lelket téven, 544,372 nemes személyt találtam. Már ha Magyarország népességét (11,187,288 lélek) e' számmal elosztjuk: kiviláglik, hogy nálunk minden 20-ik lakos nemesember, mennyi aránylag egész Európában egy státusban nincs, Lengyelországot sem vévén-ki; ^{c)} 's ez annyival különösebb, hogy épen olly országban találtatik legtöbb nemesség, hol az a' többi státuspolgárok ellenében, legtöbb kiváltsággal bir. Második fontos észrevétel az, hogy a' magyar nemesség, egyszersmind nagyobb részt magyar eredetű 's ajkú is, 's szláv ajkú körülbelől csak 58,000, német és oláh 21,666 lélek találtatik, a' magyar ajkú nemesek 464,705 főre menven. Legtöbb nemes lakik Borsod és Posony vármegyékben, itt 32,250, amott 32,500 lélek; ezután Szathmárban (30,100 l.), Veszprémben (29,026 l. az 1837-ki tisztujítószékre összeirt nemes szavazatok száma 6805-re ment), Mármarosban (24,822 l.), Zalában (24,239 l.), Vasban (23,541 l.), Szabolcsban (23,455 l.). Zágrábban (19,220 l.), Hevesben (18,045 l.), Biharban (16,779 l.). Általában a' nemesség, gondolható okok miatt, mindenütt tetemesen növekedett, de leginkább még is, az ezelőtt nemesekre nézve olly szegény déli vármegyékben. Így p. o. az 1785-ki összeírás Szeremben csak 55 férfi nemest talált, 's már 1838-ban 240 szavazó nemes iratott-össze. Hasonlókép 1785-ben Torontálban 108, Temesben 199 férfi nemes lakott; de itt már 1820-ban 335, 1832-ben 602 szavazó, amott pedig 1836-ban 976 szavazó nemes találtatott. Az egész Katonai Végyvidéken 1837-ben 833 férfi nemes lakott. A' nemesek után következnek a' királyvárosok lakosai (575,518 lélek), kik azonban

nem mind polgárok; ezután a' szabad jászok és kunok (179,123 l.), hajdúk (61,032 l.), 's a' XVI szepesi városok népessége 33,223 l.), kik mintegy a' nemesek és parasztok közt állnak. Azon szabadalmások, vagy is honoratiorok számáról, kiket a' törvény minden önkéntes országos ajánlásoknál, nemesi felkeléseknél, 'stb., a' nemesekkel együtt adóztat, a' nélkül, hogy nemesi jogok egész gyakorlatában részesíthetnének, rendesen összeírva nem lévén, semmi bizonyost nem mondhatunk.

a) A' törvény világosan csak a' katolikus egyházi igazgatóit (*Rectores Ecclesiarum*) számlálván a' nemesi rendhez: ez okból sokan a' törvénynek e' szavát csak a' főrendű papságra akarnák kiterjeszteni; de a' folytonos szokás az egész katolikus egyházi-rend mellett szól.

b) Az 1840-ik évi magyarországi tisztitárban 4 hercegi, 79 grófi, 84 bárói nemzetség tétetik, u. m.

Hercegek:

Batthyányi	Eszterházy	Grasalkovics	Pálffy

Grófok:

Almásy	Eszterházy	Nákó	Szécsen
Amade	Fáy	Niczky	Széchenyi
Andrásy	Festetics	Nyáry	Szeredy
Aponyi	Forgács	Orsich	Szirmay
Barkóczy	Frimont	Pálffy	Szluha
Batthyányi	Gyóry	Péchy	Sztáray
Beleznay	Gyulay	Pejachevich	Teleki
Benyovszky	Iladik	Pongrácz	Toldy
Berchtold	Haller	Ráday	Toldalagi
Bercsényi	Hugonnai	Révay	Török
Berényi	Hunyadi	Revicaky	Vas
Bethlen	Kálnoky	Rhédey	Vay
Bolza	Karacsay	Sándor	Vécsey
Brunsvik	Károlyi	Schmidegg	Viczay
Csáky	Keglevics	Serényi	Vojkffy
Cziráky	Klobusiczky	Sigray	Wenkheim
Desöffy	Kollonics	Somogyi	Zay
Dezasse	Kornis	Somsics	Zichy
Draskovics	Majláth	Stockhammer	
Erdődy	Nádasdy	Szapáry	

Bárok:

Bakonyi	Bernátfy	Dőry	Gavenda
Balassa	Berzeviczy	Drosdik	Geramb
Bánffy	Besán	Duka	Geringer
Barkóczy	Blagoevich	Eötvös	Gerliczy
Bedekovich	Buday	Fellner	Ghilányi
Berger	Ditrich	Fischer	Grueber

Hellenbach	Mariássy	Prónay	Simonyi
Horeczky	Martonicz	Puchner	Sina
Hrabovszky	Mecséry	Pulszky	Sivkovich
Horváth d. Palocs.	Mednyánszky	Radossevich	Splényi
Jeszenák	Meskó	Redl	Stipsics
Izdenczy	Mihalievics	Révay	Sztójka
Kemény	Mikos	Reviczky	Szepessy
Kerekes	Neszméry	Rodiczky	Szőrényi
Knesevich	Nyáry	Rosznér	Vay
Kray	Ocskay	Rudnyánszky	Vécsey
Lakos	Orczy	Rutkay	Werklein
Liptay	Pászthory	Salhausen	Wernhardt
Luzinsky	Perényi	Schönstein	Wesselényi
Majthényi	Podmaniczky	Schustekh	Wenkheim
Maretics	Pongrácz	Sennyei	Wlasics

Ezenkívül a' honosítottak (Indigenae) névsorából, melyly közt sok rég kihalt nemzetség is olvastatik, még e' következő honos és birtokos nemzetségeket jegyeztem-ki:

H e r c z e g e k :

Brezenheim	Lichtenstein	Odeschalchi	Windisch-
Hohenczollern	Nugent-Laval	Szász-Coburg	grác

G r ó f o k :

Blankenstein	Königsegg	Pallavicini	Tige
Buttler	Kuen	Schönborn	Wartensleben
Cavriani	Lamberg	Sermage	Waldstein
Cebrian	Migazzi	Steinlein	Vandernath
Degenfeld	Mitrovsky	Stahrenberg	
Harrach	Motte	Stubenberg	

B á r ó k :

Brudern	Horeczky	Lopresti
Fechtig	Kulmer	Mandell
Hiller	Laffert	Walterskirchen

c) Az ausztriai birodalomban, 1837-ben, a' férfi nemesség száma, 's ennek aránya a' többi férfi népességhez e' következő volt:

	Férfi ne- messég		1 nemes esik nem nemes férfiakra
Csehországban	2252	—	828
Morvaországban és Szileziában	1142	—	855
Dalmátországban	334	—	568
Felső-Ausztriában	1276	—	353
Karinthiában	958	—	365
Stájerhonban	1276	—	353
Lombardiában	3616	—	342
Velenczében	2988	—	260
A. Ausztriában	4256	—	152
Galicziában	53604	—	68
Erdélyben	42349	—	23

III. S Z A K A S Z

Termékek.

1) Növények Országából.

36. §. Gabona.

A' földművelés az újabb időkben öröndetes előhaladást tett a' magyar birodalomban, minek okát a' növekedő népességben, értelmesebb gazdálkodásban, legelők elkülönözésében, 's földesúri és jobbágyi viszonyok szorosabb meghatározásában kereshetjük. Magyarország általjában véve olly gazdag gabonatermő tartomány, hogy nem csak mostohább vidékeit tulajdon terméseivel kielégítheti, hanem külső országoknak is nagy mennyiségben adhat-el. 1825. 1826. 1827-ik esztendőben vitt ki az ausztriai örökös tartományokba tengerit, rozst, árpát, kölest, pohánkát, de főképen búzát és zabot 5,254,402 mázsát 39 fontot, 's 203,519 mázsa 70 font lisztet és malátát; külföldre gabonából 475,196, lisztből 32,955 mázsát 90 fontot, azaz összesen: 5,966,163 mázsa 99 font gabonát és lisztet, 's ebből esztendei kivitelre esik 1,988,781 mázsa 65 font, azaz közép számmal véve mintegy 3,000,000 posonyi mérő gabona. 1834-ben vitt ki gabonát 6,451,680 fr. árút, 's hozott be 604,580 p. ftnyi értékűt. Más országokból szinte az említett esztendőkben egy mérő sem hozatott-be. Ennélfogva Magyarország, melly minden haladása mellett is még a' mezeigazdaságban nagyon hátraáll, természeti termékenysége által segittetve csaknem annyi gabonát vihet ki, mennyit a' virágzó földművelést folytató, 's valamivel nagyobb kiterjedésű Porosz birodalom. a)

Mennyire mehet az esztendei középtermés, ezt meghatározni bajos, de ha 90 milliom posonyi mérőre becsülöm, talán nem sok milliommal hibázok. Magyarországnak legtermékenyebb vármegyéit, p. o. Szerem és Temes megyét, legsoványabb tájékával a' károlvárosi katonai végvidékkel (mind a' jót mind a' rozst mennyire lehető egyenlő kiterjedésben számítván) ha összeveszem, 's ezek terméseit összeadom, ez összeg az ország középtermésének meghatározásában alkalmasint biztos vezérfonalul szolgálhat. Temes vármegyében, 116⁵/ □

mértföldön, jobbágyi földeken, 1831-ben tett számítás szerint terem közép számmal 514,000 posonyi mérő tisztabúza 807,000 p. m. kétszeres, 49,000 p. m. rozs, 73,000 p. m. árpa, 781,000 p. m. zab, 630 p. m. köles, 664,000 p. m. tengeri, összesen 2,888,630 posonyi mérő. Szeremben, az 1828-ki országos összeírás alkalmával, $43\frac{3}{4}$ □ mértföldön, szinte jobbágyi telkeken, az esztendei középtermés 2,474,445 posonyi mérőre becsültetett, mellynek harmada tengeri. A' károlyvárosi végvidéken, $170\frac{7}{8}$ □ mértföldön, 7 évi középszám szerint termett évenként 61,977 posonyi mérő búza, 15,492 p. m. kétszeres, 40,247 p. m. rozs, 83,882 p. m. árpa, 156,700 p. m. zab, 76,123 p. m. tengeri, 123,495 p. m. köles és pohánka, összesen 557,916 posonyi mérő. A' három vidéken tehát, mellynek nagysága a' tört számokkal 330 □ mértföld, az esztendei gabonatermés tesz 5,920,991 posonyi mérőt, és így ez arány szerint 4894 □ mértföldön, mennyire Magyarország kiterjedése tétetik (Erdélyen 's Dalmátországon kívül) 87,810,090 mérőnek kellene teremni, mit kerek számmal 90 milliomra tenni annyival inkább bátorkodom, mert Szerem és Temes vgyékben a' nemesi földek (mellyek itt igaz, aránylag kevesebbek mint más megyékben) termési beszámítva nincs; de polgári Magyarországot is a' Katonai Végvidéknél terméketlenebbnek nem tarthatom, pedig itt egy 1600 □ öles holdon általában $10\frac{2}{3}$ posonyi mérőt aratnak (Hietzinger. II. T. 67. l.), 's e' termékenységgel Magyarországon, hol a' 3-ik §. szerint körülbelül 16,825,013 hold (1200 □ ölével) szántóföld találtatik, ugarra egy harmadot kihagyván, 's az 1200 □ öles holdakat 1600 ölesekre vonván, a' megmaradt 8,412,505 holdnak 89,133,386 mérőt kellene teremni, mi előbbeni számításommal csaknem egészen egyezik. Schwartner 60 milliom mérőre számította az évi közép termést; de ő a' tengerit számításából egészen kihagyá; az Erdélytől azolta visszakapcsolt megyék a' kiterjedést tetemesen öregbiték; valamint a' földművelés is, ha nem óriási, legalább csendes, meggondolt lépéseket csakugyan teve. A' vetőmag mindenütt leszámítatott.

A' különféle gabonanemekből természetnek búzát, kétszerest (búza és rozs), rozsot, árpát, zabot, tengerit, kölest, pohánkát, rizset.

a) **Búza.** A' magyarországi köznép fő élelme nem a' búzakenyér lévén, mint az angolnak, ^{b)} ennek termesztésére földjének csak kisebb részét szánja, 's megelégszik, ha tészta-éte-

-lén kívül, valamit eladhat, de a' kárpátaljai, és károlyvárosi hegyesebb vidékeken ezt sem teheti, sőt egyetlenegy vármegye sincs, melly őszi gabonából búzát legtöbbet termesztene. Mind belső szükségre, mind külső kereskedésre legbövebben természetnek még azon megyék, mellyek hajókázható vizek, vagy népes városok szomszédságában feküdvén, búzájokat biztosan és jó áron pénzzé tehetik, nevezetesen: Torontál, Temes, Bács, Szerem, Arad, Békés, Csanád, Csongrád, Bihar, Heves, Borsod, Abaúj, Pest, Fejér, Komárom, Baranya, Moson vármegye, Répczemelléke, Rába - Csaló - Sziget - Szamosköz, pétervárad, német-bánsági végezred, Nagy-Kúnság, Hajdú városok. József császár osztályozást parancsolván, ennek következtében a' borsodmegyei miskolci búza legjobbnak találtatott; már a' szeremégi súlyra könnyebbnek ítéltetett, 's e' kettő közé soroztaték az, mellyet Békés, Csongrád, Bács vármegye, 's a' hajdani Bánság ad. Jelenleg a' kereskedők legjobban keresik és fizetik a' torontálit, temesit, német-bánságit, ezután a' bácsit, szeremit, baranyait. Arad vgyében, 's résznyire Temesben az ugy nevezett járó búza (egyszer őszkor, máskor tavasszal vettetik) van nagy divatban, 's ennek lisztjéből készül a' híres aradi liszt, mellyel Bécsig, Linczig igen élénk kereskedést üznek. Általában az említett osztályozással megelégszenek-e a' fenelőszámlált megyék, ezt állítani vagy tagadni nem merem.

b) **Kétszeres.** A' dél-keleti magyar köznép, ha másban nem, ebben középúton jár: hogy sem búzának sem rozsnak kirekesztőleg, hanem mind kettőnek vegyesen, a' kétszeresnek barátja. Ennélfogva Temes, Torontál, Bács, Szerem, Arad, Csanád, Csongrád, Békés, Bihar, Heves, Borsod, Tolna, Baranya, Verőcze vármegyékben, pétervárad, brodi, német-bánsági végezredekben, Nagy-Kúnságon, Hajdú 's Jász kerületekben az őszi gabona nagyobb része kétszeresből áll, 's rozs fellelte kevés vettetik. Kétszerest vetnek még más több megyékben is, de némelly északi, 's nyugoti vidékeken egy általánosan ismeretlen.

c) **Ross** A' tótnak legkedvesebb őszi gabonája: a' honnan az északi vármegyékben, Horvátországban, a' szentgyörgyi, kőrösi, gradiskai végezredekben leginkább elvan terjedve, sőt még a' magyarok is homokos vidékeiken, p. o. Somogyban, Szabolcsban, Pestben, Szathmár nyugoti részében, és köves, vagy hegyesebb tájakon mint Zalában, Veszprémben ezt

szokták főképen termesztetni. Sok helyt a' föld búzára tökéletesen alkalmas volna, 's még is rozsot vetnek inkább, mert ezt eladni könnyű, búzára pedig, kivált nagyobb mennyiségben, vevő ritkábban akad.

d) **Árpa.** Midőn hazánkban még a' törökök gazdálkodtak akkor hihetőleg a' magyarnak is kedves lehetett az árpa, mint olly növény, mellyet kontyos szomszédink legjobb lóabraknak vélnek; de jelenleg mindenütt kénytelen mennyiségre nézve engedni a' zabnak 's bőségesebben csak ott termesztetik, hol serházak közel vannak, a' tengeri meg nem érik, vagy hol kaszálórétek hiányában, szalmájának kelletik a' szénát pótolni.

e) **Zab.** A' szegény árvai tót, krajnai orosz, trencsényi hornyák, a' bihari 's hevesi magyarral, a' régi bánsági 's bácskai polyglottákkal egyformán nagy mennyiségben vetnek zabot amazok, hideg éghajlatuk, 's mostoha földjük miatt kénytelen-ségből; ezek lótenyésztés, 's kereskedés kedvéért. Azon 3,000,000 posonyi mérő gabonának, melly az országból esztendőnkint kivitetetik, jó harmada zabból áll.

f) **Tengeri** (Kukuricza, Törökbúza, Málé). Ezen eredetileg Amerikából származott gabonafaj, c) olly gazdasági növény, mellynél hasznosabb már nem igen létezhetik. Jó emberi eledelnek; hasznosabb marhahizlálásra; kóroja, csuhája a' legkövérebb rozsvetés szalmájánál több takarmányt szolgáltat; a' legbujább föld is rá nézve felette kövér nem lehetvén soha meg nem dül; kevés mag után legtöbb termést adó; agyagos földeken ugarat pótol; csutkával jó kasokban száz évig eltartható; 's hogy a' nagy érdemű Pabst zöldtakarmánynak mindenek felett ajánlja, ezért dicséretet érdemel; d) 's meglehet, kevés idő fordultával, nálunk szinte mint Franciaországban czukorfőzésre is használtatik. e) 'S milly szerencsés Magyarországnak, mellynek földje, éghajlata a' tengeritermesztést egyformán elősegítik! Valóban, biztosan hiszem, hogy az értelmiség fejlődésével valamint a' németeknél a' vörös löhere és burgonya, úgy nálunk a' műveltebb mezeigazdaság alapját tengeri és luczerna teendik. Jelenleg, némelly kárpátaljai, 's károlyvárosi hidegebb, hegyes tájékokat kivéven, tengerit mindenütt termeszt a' magyar, még Máramarosban is, hol már Bachus országa határt ér, 's hol a' huszti várdombot csak nem rég ékesítő szőlőtőkék is, végpusztulásukat el nem kerülheték. Leginkább divatozik azonban az ország keleti és déli részein; mert az oláh és orosz csaknem kirekesztőleg, a' rác és horvát na-

gyobb részt többre becsüli tengeri lisztből sült édes kenyerét 's lepényalakú máláját a' legszebb buzakenyérnél. Ez okból a' szomszéd magyar szinte nagy mennyiségben termesztí, mint biztos vásári cikket; de az országnak közép 's nyugoti részein, csak sertéshizlalásra használtatván, nem terjedhete-el ennyire; pedig marhahizlalásban, 's lótarásban is való nagy fontosságát Burger, tulajdon tapasztalása, ^{f)} b. Wesselényi Miklós híres sibói ménese által győzelmesen megmutaták. Egyébiránt örömmel vallhatjuk-meg, miszerint a' tengeritermesztés néhány évtizedek oltá csakugyan szembeötlő terjedést nyert. Így a' Katonai Végvidéken (az erdélyit ide nem értve) 1800-ban 765,675, az újabbi időkben 7 és 9 évi középszám szerint 1,683,573 posonyi mérő term tt. Schwartner a' szeremi termést, a' nemesi földeket is beszámítván, 720,000 p. mérőre tette, 's már az 1828-ki országos összeírás által az itt csupán jobbágyi földeken közép terméssel aratott gabona mennyisége 2,474,445 mérőre becsültetvén, ebből legcsekélyebb számítás-sal a' tengerire egy harmadrész esett.

g) **Köles.** A zsiros kása mind a' magyarnak, mind a' szlávnak kedves eledele lévén, ennélfogva Debreczen környékén, Pest, Bács vgyékben, különösen Horvátországban, a' horvát és szeremi végvidékeken, a' Vas és Zala megyei vindustótoknál a' köles nagy mennyiségben termesztetik; egyebütt csekélyebb kiterjedésben, 's általjában véve csupán gyp és irtás földekben. A' Katonai Végvidéken, 1817-ben, a' perzsaköléssel tétetett első próba igen különbözően ütött ki, 's a' közönséges köles feletti becse eránt a' vélemény nagyon megoszlott. g)

h) **Pohánka.** (Tatárka, Hajdina). Ezen gazdasági növényt, melly a' természetből mostohább vidékekre nézve megbecsülhetetlen, északi Ásiából hozták be Európába a' XV-ik században, de a' törzsökös magyar mind eddig nevééről alig ismeri, kivéven Somogy vármegyét, hol ezt a' szomszéd horvát és vindusok után jó formán megkedvelték. Valódi hazája ennek országunkban a' felföld, Mosony, Sopron, Vas vármegyék nyugoti része, és Horvátország.

i) **Riss.** Csaplovics szerint a' törökök Esztergom mellett a' dunaszigetekben már a' 17-ik században jó sikerrel üzték a' rizstermesztést, de az országból kihajtatván; velök együtt ez iparág is eltűnt. Később, a' mult század második felében a' hajdani Bánságban új életre derült, 's sokáig virágzott an-

nyira, hogy még egy pár évtized előtt Temes vgyében a' Berzava melléken évenként 10—15,000 posonyi mérőt természet-
tek^{b)} (csak Gattájan 1820-ban 150 holdon 3000, 1821-ben 175 holdon 2800 posonyi mérőt), de a' gyakori rosz aratások, a' drága és sok napszám, az aránylag csekély ár miatt ennek természetével felhagytak; jelenleg egyedül a' topalyai pusztán, Arizi uraságé maradván gyakorlatban. 1819-ben a' chinai hegyi-
rizsből (*Bergreis. Oryza mutica de Carro*) 4 lat mag, próba
vetésül küldetett a' német-bánsági, pétervárad, és csajkás vég-
vidékekbe, ⁱ⁾ de az eredmény előttem tudva nincs. Hasonló
próbát Bek uraság is létesített Szabolcs vgyében, Tégláson. (Vat.
Bl. 1812. S. 287).

a) Ugyanis Poroszország szinte 3 esztendő alatt (1829. 1830. 1831) vitt ki 11,131,526 Scheffel búzát, 4,889,893 Scheffel rozst; de hozott is be búzából 1,107,589, rozsból 1;440,042 Scheffelt (1 posonyi mérő = 1 $\frac{1}{2}$ Scheffel). *Ferbers neue Beiträge* S. 31.

b) Angolországban főképen csak búzát természetnek; rozs fele-
te kevés vettetik, 's inkább csak jókori zöld takarmányul juhok szá-
mára, melyet ezek künn juhkosarakban fogyasztanak-el. *Lengerke Landwirthschaftliches Lexicon* S. 794.

c) Midőn az amerikai szárazföld 1519-ben felfedeztetett, a' spa-
nyolok a' mexicói lakosokat többféle gazdasági növényekkel találták
ismereteseeknek; hanem a' tengeri egyetlenegy gabonájuk, mely-
ből mindennapi eledelüket készítették, mindenütt fő helyet foglalt:
's mivel az európai katonák a' tengeri kenyér készítéshez nem ér-
tettek, a' tabascoi Cacique szíves vala a' Mexicóba induló *Cortez*
seregével 20 felcizfrázott indusnót elküldeni, kiknek egyedüli köte-
lességük lett volna az ő, 's bajtársai számára főzni, 's tengeri ke-
nyeret sütni. *Burger. Vollständige Abhandlung über die Naturge-
schichte, Cultur, und Benützung des Mais. Wien 1809. S. 3.*

d) Lásd: *Zeitschrift für die landwirthschaftlichen Vereine des
Grossherzogthums Hessen. 1834. S. 186. 1835 S. 64. 171.*

e) Franeziaországban, Saint-Omerben 1836-ban dr. Pallas, ki
már a' tengeriből való czukorfőzéssel 2 esztendeig foglalatzkodott,
3704 kilogramm (egy kilogramm = 2 font) zöld tengerikóróból nyert
74,080 kil. nyers czukrot. 148,160 kil. melászt 1,111,020 húsosrészt,
's ezek közül a' melász 74 kilogramm alkoholt, a' húsosrész 500
kil. papirost adott. *Echo du Monde savant. Nr. 42.*

f) A' derék Burger fenemlitett könyvében 396-ik lapon ezeket
mondja: „Horvát, Olasz, Alsó-Krajna országokban nem láttam más
abrákot adadni lovaknak, mint tengerit, 's e' mellett mindnyájukat
jótápláltattnaknak, erőseknek szemlélttem. Azon előítéletről, mit ná-
lunk itt ott hallhatni, miszerint a' tengeri a' lovakat jobban táplálná
ugyan, de restekké és vérmesekké tenné, e' tartományokban szót
sem hallottam. Fialat lovak morzsolatlan megeszik, úgy mint van;

idősbeknek vízben előbb valamennyire meglágyítottam, de lemorzsolva soha sem adám. Hizóökreimet ezelőtt árpadarával tartottam; de miolta elibek tengeridarát hintetek, czélomat kevesebb mennyiséggel, és sokkal rövidebb idő alatt elérem.“

g) Példaokáért: az erdélyi végvidéken 234, a' varasdiban 145, károlyvárosiban 137, bániban 124, szlavoniában 69, bánságiban 18 szorosán adta vissza az elvetett magot. Az 1818-ki próba mindenütt csekély sikert mutatott, annyira, hogy a' legnagyobb teríkenység is (ez évben a' szlavoniai vidék vala legelső) csak 80 maggal fizette. *Hietzinger. II. Th. S. 61.*

h) Schwartner 5 rizstermesztő helyet nevez meg, u. m. Gattáját, Dettát, Dentát, Omort és Új-Pécset, 's az esztendei termést 10,000 posonyi mérőre becsüli. *Schwartner. I. Th. S. 284. u. 286.*

i) *Österr. Beobachter 1819. Nro 108 u. 258.* 's ismét *Vaterländ. Blätter. 1819. Nro 98.*

37. §. Takarmánynövények.

A' természetes kaszálórétek és legelők még mindig igen nagy tért foglalnak-el; többet a' róna vidékeken, 's némelly folyók mellékein, kevesebbet a' hegyes tájakon; amott csekélyebb, itt jobb minéműségű szénát és legelőt szolgáltatván. a) Kisebb nagyobb hitelességű adatok 's becsük szerint, az egyes megyéket 's katonai végvidékeket felszámítván, az egész magyar birodalomban (Erdélyt 's Dalmatiát nem értve) 12,231,900 hold (1200 □ ölével) rétet és legelőt találtam. Ebből 4,498,508 holdat kaszálórétnek számítván, 's minden holdra 9 mázsa termést tévén, általjában az esztendei széna nyereség 41,500,000, vagy kerek számmal 41 milliom mázsára menne. A' Katonai Végvidéken (az erdélyit be nem számítva) 490,420 holdon (1600 □ ölével) 7 és 9 évi középszám szerint termett 5,200,978 mázsa széna, azaz 1 hold adott 10 $\frac{2}{3}$ mázsát. Ha már a' Katonai Végvidéket összehasonlítjuk az egész magyar birtokkal, ez nyolczszorta lévén nagyobb amannál (609 és 4894 □ mfd.), e' szerint is 41,607,824 mázsa termés jönne ki; és így a' 41 milliomot annyival hihetőbb számnak vélem, mert az 1781-ki országos összeírás Magyarországbán, a' régi bánsági, dráva-kerületi, Erdélytől visszakapcsolt megyéken, Horvátországon 's a' Katonai Végvidéken kívül, a' csupán jobbágyi rétek termését 17,047,935 mázsára tette, holott a' kihagyott megyék, vidékek, és általánosan a' nemesi birtokok rétbeli illetősége, a' megirt jobbágyi részt bizonyosan jóval felül haladja. b) A' gyakori száraz esztendők, a' növekedő juhtenyésztés magyar-

jainkat is ösztönzi már a' mesterséges rétek behozására. A' szomszéd németek nyomán, először a' vörös vagy spanyol lóhere jött nagy divatba főképen a' dunántuli és észak-nyugoti nagyobb uraságoknál; de a' tapasztalás megmutatá, hogy a' szeles, meleg-száraz magyar éghajlathoz nem a' vörös lóhere, e) hanem a' szárazságban is buján diszló luczerna illik, a' honnan amannak termesztésével mind inkább felhagyván, jelenleg luczerna annyival több termesztetik; 's ez a' hevesi, bihari, kúnsági szárazsággal gyakran küszködő magyaroknak szinte felette hasznos volna, kivált midőn a' szomszéd Békésmegyében Tessedik oltá oly szép terjedést nyerhete, hogy magjával is nevezetes kereskedés üzemelhetik. *Moharát* a' dunántuli és posonyi 's nyitrai magyarok legtöbbet vetnek. *Bakköny* tisztán, vagy árpával keverve, *csibehur*, *spergula* több helyeken szokásban van; de a' *tengerire*, mint takarmány növényre, nincs fordítva annyi figyelem, mennyit méltán megérdemlene. — Az előszámlált takarmány növények termesztését eddig főkép csak a' nagyobb uraságok gyakorolták; d) a' közbirtokosok, 's adózók a' közlegeltetési servitus miatt, földjeiket kirekesztő tulajdonosi joggal nem birhatván, kénytelenek voltak a' művelt mezeigazdaság ezen fő alapját teljesen nélkülözni. Azonban az 183²/₆-ki országgyűlés bölcs határozata következtében a' legelő elkülönzése és a' tagosztály kétségkívül új üdvös időszakot hozandanak a' mezeigazdaságba, 's a' magyar bizonyosan követendi a' szomszéd Morva és Felső-Ausztria példáját, melly utóbbik Trautman kormánytanácsos állítása szerint jelenleg éppen annyi marhát és gabonát vihet-ki, mennyit azelőtt, míg a' lóheretermesztés el nem terjedé más országokból behozott; e) 's bizton remélhető, miszerint a' hegyeshalomi nagyszerű rétöntözés, és az elsült, vagy kopár homokos legelő helyett, Alcsút példáján indulva a' mesterséges kövér legelő napról napra több követőkre találandnak.

a) A' Hanság vidéke különösen gazdag széna dolgában, 's innen minden esztendőben több ezer szekérrel vitetik-ki Bécsbe, és a' szomszéd helyekre. A' mennyiséget tekintve, a' róna és hegyes vidékek közt gyakran szerfeletti különbség uralkodik. Így p. o. a' bánsági végvidék 151,480 hold rétet bir, azaz jóval többet a' szántóföldek felénél; Szerem vgyében 120,823 hold (2000 □ ölével) jobbágyi szántóföldre 103,593 embervágó (1000 □ ölével) rét esik; ellenben a' báni végvidéken a' rét (15,365 hold). 11-re részét sem teszi a' szántóföldnek (270,542 hold) Minéműség tekintetéből azon

ban a' hegyes tájakok, a' róna vidékeket rendszeren megelőzik Milly különbség van p. o. a' lipthói, zólyoni zsiros legelők 's rétek, és az alsó-csalóközi, tóközi, vagy hansági izetlen széna közt!

b) Morvaországban, melly 10 szerte kisebb Magyarországnál 1830-ban 390,152 hold (1600 □ ölével) rét. és 4,811,002 mázsa széna számított ki; 's az ötszörte kisebb Csehország szénatermése 8. milliion mázsára tétetik. *André Statistische Beschreibung des Kaiserthums Österreich. S. 135.*

c) Vas vgye nyugoti hegyes részén, és Somogy vármegyében a' Dráva mellékén szép vörös lóheréneket magam is láttam; de e' vidékek erdősebbek lévén, a' szárazságtól nem sanyargattatnak annyira.

d) Kisebb birtokuknál leginkább szokásban van még a' lóheretermesztés a' Szepességen, a' szluini és ogulini végeztetve.

e) *Trautmann, Landwirthschaftslehre II. S. 73.*

38. §. Kertivetemények.

A' *burgonya*, Amerikának, nevezetesen Perunak e' legbecsesebb adománya, az éhhalál legbiztosabb óvszere, Irlandban, Németalföldön, Németország nagyobb részében, Helvetiában az emberi táplálék legfontosabb ága, Szileziából mintegy 60 esztendő óta hazánkban is az északi tótok 's németek közt, és a' Katonai Végvidéken ismeretes lett. ^{a)} A' magyar még igen sokáig megvetéssel tekintte e' hasznos gazdasági növényre, 's hogy természetse, a' kormánynak és a' földesuraknak kellett kényszeríteni, mit most, a' dél-keleti vármegyéket kivéven, önként gyakorol; sőt az uraságok egy pár évtized óta mind emberi 's állati eledelnek, mind pálinka és czukornedv főzésre ^{c)} nagy kiterjedésű táblákban termesztik, 's e' tekintetből helyesen többé kertiveteménynek nem nevezhető. ^{d)} *Spárgával*, melly a' mezőkön vadon nő, bécsi kertészek tartják Magyarország fővárosát. A' *hagyma*, a' zsidó előtt még mindig különös becsben áll, de a' magyarnak is kedvelt fűszere, 's vele Kalocsa környéke, 's Kupuszina Bács vármegyében nevezetes kereskedést üz. Minden magyar ételnek savát borsát *paprika* adván meg, ez nagy mennyiségben termesztetik, 's Csanádban 1837-ben vékáját 20 v. krajczárért vesztegették. A' *saláták* különféle nemeit, a' nyári 's téli *retket*, a' pesti dunaparton hordókkal látható kovászos *ugorkát*, 's a' többi zöldségeket elmellőzvé, csak a' *fejeskáposztáról*, savanyítva mind a' magyarnak, mind a' *tótól*

Magyarorsz. Statist. I. Kötet.

e' legkedvesebb eledeléről teszek említést, melynek sertés-hússal vagy a' nélkül hetenkint háromszor kellettük asztalra jönni, és természetese sok helyeken az adózókat terheik leróvhatásában leghathatósabban segíti. Azon különös hajlamból, mellynél fogva mind a' palóczok, mind a' székelyek a' **máknak** szenvedélyes természetűi, bizonyos közelebbi rokonságot lehet-e következtetni — nem tudom. A' nyitrai, barsi krikehájak, 's a' mosoni, soproni, vasi hienczek, sőt több helyt a' magyarok is szántóföldjeiket aratás után **fejérrépával** szokták bevetni, melly a' szarvasmarháknak, különösen a' teheneknek igen tápláló eledel. **Sárgarépára**, 's más zöldségekre kitünőleg gazdag földdel birhat Kalocsa vidéke és Csepel szigetje, miután innen egész terhelt hajók érkeznek-meg pesti őszi vásárra. Ennél fontosabb kezd naponként lenni a' **burgundi répa**, mellyből tudomra már eddig 25 magyar gyár czukrot főz, e) a' kisebb vállalatokat nem is említvén. Déli Európát kivéve a' **sárga** és **görög dinnye** szó teljes értelmében kertinövény; de Magyarország statistikájában, e' czim alatt talán helytelenül hozzuk-elő, mert itt némely megyékben több száz holdnyi szántóföldeken természetik, 's vele nem csak Pestre és feljebb nyereséges kereskedést folytatnak, hanem könnyen kiviteli cikk is lehetne, ha gyöngédsége a' távolabbi fuvaroztatást kár nélkül kiállhatná. Jóságára nézve a' hevesi és csányi (Heves vgyében) görög dinnye legelsőnek mondatik; de hogy ez osztályozással a' debreczeni, sámsoni, szabolcsi (helység neve), trázsi, hugyagi (mind a' kettő Nógrádban) szeremségi, 'stb. f) 's különösen a' még kevésbé ismeretes kisújszállási és kardszagi (t. i. az úgy nevezett Takács dinnye) megelégednének, igen kétlem. A' sült **úritök** (cucurbita pepo), mind a' tótnak, mind főképen a' magyarnak kedves eledele lévén, Debreczen, N. Kanisa és Pest körül legjobban természetik; valamint **dissznótököt** (Cucurbita verrucosa) is a' tengeri földekbe marha és sertés számára mindenütt vetnek, sőt Zomborban tökcukor készítés végett 1837-ben, az első gyár felállítatott. A' Katonai Végvidéken (az erdélyt nem értve) **hüvelyes vetemény** (nagyobbára bab, kevesebb lencse, 's még kevesebb borsó) 7 és 9 évi közép száma szerint termett 99,292 posonyi mérő, és így az egész országra 800,000 mérő termést évenként bízvást számíthatunk; mi nagyobb részt benn fogyasztatik el, sőt ~~sem~~ is elég, mert az ország nyugoti részét a' többek közt

borsóval Ausztria tartja, épen úgy mint Debreczen vidékét a' lőcseiek, kiknek borsójok általjában az országban legjobbnak ítéltetik.

a) Némelly történetírók tudni akarják, hogy a' burgonyát már 1565-ben bizonyos rabszolgakereskedő Hawkies János Spanyolországba, 's 15 esztendővel későbbben Cardanus Hieronymus Olaszországba bevitte. Akárhogy legyen, annyi bizonyos, miszerint Irlandba először Raleigh angol admiral Virginiából ültette-át 1584 ben, 's innen terjedt-el Nagy-Brittaniában. A' 16-ik század vége felé Hollandban lett ismeretes a' pápa követje által. 1601-ben Clusius, egy ausztriai fűvész 2 darabot kapa Hollandiából, 's mint új növényt írá-le. Németországban a' 30 esztendő's háború alatt és oltá terjedt el; de nagyban csak az 1772-ki évtől fogva termesztetik, melyben hallatlan gabona drágaság uralkodott. Magyarország északi részében a' szomszéd Szileziából lett ismeretes; a' végőrök pedig az 1779-ki és 1780-ki cseh 's morvaországi táborozásokból hozták haza, kivéven a' székeltyeket, kik ezt a' Rajnamellékéről, a' mult század végén, a' francia háborúk alkalmával vitték honjukba.

b) A' burgonya rendkívüli hasznáról meggyőzötve, ennek termesztését főképen II. József, ez emberszerető fejedelem kívánta minden módokkal elősegíteni, de szándéka nem mindenütt sikerült; sőt a' földesurak több helyeken büntetési fenyegetés által bírhaták jobbagyaikat arra, hogy a' nekik ajándékozott mennyiséget elültessék. *Neutraer Gespannschaft vom Freiherrn v. Medunánszky*, a' *Hesperus* 1817, 1818, 1819 és 1820-ki füzeteiben.

c) Burgonyából czúkornedvet főző gyárok vannak Egyeden Sopron vgyében gr. Festeticsnek (udtomra e' vala nálunk legelső), és b. Eötvös ő excellentiájának Ercsiben Fejér vármegyében.

d) A' burgonya számos külön fajából, eddig főbbet 33-at ismernek. Lásd: *Versuch einer Monographie der Kartoffeln von Putzsch und Bertuch. Weimar. 1819.* Hazánkban nagyobb mennyiségben b. Dercsenyi tett próbát a' burgonya különböző fajaiival, pestmegyei gödi gazdaságában, 's az eredmény a' honi ujság lapokban terjedelmesen közöltetett.

e) Burgundi répából dolgozó nagyobb czúkorgyárok vannak: *Nagy-Földemesen, Posonyban, N. Szombaton* Posony; *Karván* Esztergom; *Záhonyban* Ungh; *Beszterczebányán* Zólyom; *Gáeson* Nógrád; *Ghimesen, Szolcsánban* Nyitra; *Eszterházán* Sopron; *Szentmártonban, Csécsenyhen* kettő Győr; *Ikerváron* 's *Hosszú-Peresztegen* Vas; *Szigetváron* Somogy; *Kélegyházán* és *Kigyóson* Békés; *Sarkadon* Bihar; *Tolnáan*, Tolna; *Csepinken* Verőcze, *Edelényben* Borsod; *Futakon* Bács; *Komlóson* Torontál; *Világoson* Arad vármegyében. Ezek közül a' szolcsáni (h. Odeschalchié) 1838-ban 15,000 mázsa répát dolgozott-fel, 's a' jövedelem tett 58,739 fr. 1 kr. váltóban, melyből 25,484 fr. 48 kr. költség lehuizatván, maradt tiszta haszon 33,254 fr. 13 krajczár.

1) Hogy a' tenelőszámlált helyeken kívül jó dinnye másutt is természetik, igen természetes; de mind felhozni egyenkint sem célom, sem tehetségem nincs.

39. §. Gyümölcs.

Gyümölcsben, mely Angolországban csak drága csemegéül szolgál, a) de Francia, Olasz országokban, 's a' pyrenaeusi félszigetben a' köznép egyik fő élelmét teszi, Magyarországon némely vidékei szerfelett gazdagok, némely vidékei 's különösen a' rónaságok igen szegények; az egészet véve pedig sem mennyiségre, sem minőségére nézve elegendő nincs. 1818—1827-ig és így 10 esztendő alatt az ausztriai örökös tartományokba 212,099, külföldre 14,809, összesen 226,908 mázsa nyers és aszalt gyümölcs vitetett-ki az országból, 's így egy évre esik 22,690 mázsa. Diót és mogyorót vittek-ki ugyancsak 10 esztendő alatt az ausztriai örökös tartományokba 104,804, külföldre 19,116, összesen 123,920, vagy is évenként 12,392 mázsát, 's ezenkívül 1818-ban 24,432 posonyi mérő diót. Az Ausztriából behozatni szokott nyers és aszalt gyümölcs mennyisége az 1825 $\frac{1}{2}$ -ki országos kiküldöttség eleibe terjesztett 's kinyomatott harminczadi lajstromokból ki nem világlik, de hogy e' tetemes lehet, a' Dunán ősszel leuszó gyümölcs-csel terhelt igen számos hajók tetteleg bizonyítják. Hanem olasz gyümölcs (fige, narancs, citrom, 'stb.) hozatott-be 1818—1827-ig 50,902, azaz évenként 5090 mázsa, 's ezenkívül 60,953 mázsa malozsa, aprószőlő, 'stb., a' faolajat nem is említvén,

Legszebb gyümölcs terem Sopron vidékén, a' minthogy aszalva, 's lehámozottan becsinálva vele soproni név alatt nevezetes kereskedés üzetik. A' szőlő és gyümölcsöskertnek nevezhető dunántúli kerületben igen szép gyümölcse van még Zala (kivált a' Balatonmelléken), Somogy, és Baranya vármegyéknek; 's a' régi drávántúli kerület, Horvátország nagyobb részt, az oláhbánsági ezered, Temes, Krassó, Közép-Szolnok, Kraszna vármegyék, Arad, Bihar vgyék hegyes és dombos része, Kővár, Szamosmelléki és a' Tiszahát valódi gyümölcs raktárokat képeznek. Az északi részen Gömör vgye tünteti-ki magát gyümölcstermesztésben, mert itt nem csak szőlőkertekben (mint ez többnyire a' szilvásokat kivéve, történni szokott), természetnek gyümölcsöt, hanem nagy kiterjedésű tulajdonképeni gyümölcsösök láthatók, 's néhol a' szántóföldek mesgyéit is gyümölcsfák

lepik-el. Zólyom, Trencsén, Honth, Bars, Nógrád, Nyitra, Posony, Torna, Abaúj vgyék gyümölcsfákkal eléggé bővölködnék, de legtöbb gondot fordítanak ezekre a' nyitrai és barsi főképen ez iparágból élőködő németek, kik aszalt szilvájokkal „*Brüner Zwetschen*“; név alatt jutalmas kereskedést folytatnak. Egyes gyümölcsfajok közül leginkább el van terjedve a' *szilva*, a' rácznak, oláhnak, horvátnak ezen mannája. Ezt o' népek annyira kedvelik, hogy nem csak házitelkeiket, szőlőjök aljait, hanem még urbéri külső földjeiket is szilvássá szeretnék változtatni; 's mivel tapasztalás szerint minden hat évben egyszer legalább szerfeletti bőséggel szokott teremni, ekkor az egész népesség jubilaris esztendejét üli, ekkor minden baját elfelejtven, isteni italát: szlivoviczját hörpölgeti, 's több helyeken veszekedésre, sőt vérengzésre is hajlandó. A' jobb gazdák nagyobb mennyiségben égetven szlivoviczát, ezt akó számra zsidók veszik-meg, 's nevezetes részét külföldre hordják. 1822—1827-ig közép számmal évenként 9625 mázsa pálinka vitetett-ki, melly nagyobbára szlivoviczából állott. Az oláhok szilvájokat ritkán aszalják-meg, csak pálinkának égetik; de a' szeremségiek, és a' szamosmelléki 's tiszaháti (Szathmár és Beregh vármegyében) magyarok híres szlivoviczájokon kívül, aszalt szilvát is sokat adnak-el. *Cseressnyét* sokat és szépet természetnek Poson, Veszprém, Vas, Sopron, Zala, Baranya, Verőcze, Szerem, Bihar, Kraszna, Gömör, Zemplén, Abaúj, Borsod, Nyitra, Bars vármegyékben, az oláh-bánsági ezeredben, 's a' szeremségi katonai végvidéken. b) *Alma és körte* mindenütt terem, 's a' tiszaháti, szamosközi, körösmelléki lunkaságokból egész hajóterhek usznak le a' Tiszán és Körösön a' gyümölcsben szegény alföld felé. Nemes fajú almákban Verőcze, Baranya, Posega, Somogy különösen bővölködnék. c) A' Balatonmelléken, Szepességen. Verőczeben szép *spanyol-meggyet* láthatni. Az *össibaracskoknak* több mint ötven nevei a' szőlőhegyeken természetnek, d) mellyek a' *kajssin-baracskokkal* együtt, a' szőlőfürtöknek még legkevesebb kárt okoznak. *Dió* a' szelidebb éghajlatú dombos vidékeken, *mogyoró* és *som* a' rengetek erdőkben untig terem. *Gesztenyések* vannak Szathmár, Bihar, Nógrád, Honth, Posony, Vas, Zala, Somogy, Baranya de leginkább Sopron, Verőcze, Posega vármegyékben és Horvátországban, hol néha sertéshizlálásra is fordittatik. Az országból középszámmal évenként 2500 mázsa gesztenye vitetik-ki. *Füget* a' déli melegebb tá-

jakoni a' köznép is termeszt; s olajfát a' Magyartengerparton, 's Baranya vármegyében szemlélhetni.

Hogy a' gyümölcstermesztés, a' földműveléssel együtt előre halad mindennapi tapasztalás, 's harminczadi lajstromok bizonyítják; e) de még sok maradt tenni való. Némelly földesurak városi polgárok, lelkészek e' tekintetben nagy érd meket szereztek magoknak; Debreczen, Nyíregyháza, Szarvas, Békés, Szentes, Szeged, Kecskemét, N. Kőrös városok a' gyümölcstelen Alföldnek szép példát mutattak; Lajos cs. k. főherczeg kegyes gondoskodása által felállított jabukai hires gyümölcskert 's ennek fiókjai a' gyümölcsben szükségét szenvedő német-bánsági végezredet nem sokára gyümölcsgazdag tartománynyá varázslandják; 's ha a' gömörmegyei nyíregyházi pomologiai társaságok, és a' báni végvidék brigádai-parancsnokságának rendelete ¹⁾ több követőket találандnak: bizvást számolhatunk azon jövőndőre, mellyben Magyarország fővárosa szebb gyümölcsét nem kühországból hozandja, 's közönségesen aljas gyümölcsét drága pénzen nem fizetendi.

a) Angolországban gyümölcsöt és szőlőt csak üvegházakban termesztenek, 's nagyságokra szebbek mint Francia és Olasz országokban. Egy fűrt szép szőlőnek ára 1—2—3 font sterling; egy almának vagy körtének 2—3—4 schilling (1 schilling közel 30 kr. e.p.); egy szem köszméte 3 kr. ezüstben. *Huzzi, Staatsrath: Beobachtungen und Bemerkungen auf einer Reise im J. 1836. nach Frankreich und England. München. 2. H. 1837.*

d) Hires cseresznye Krasznában a' *bürgözdí*; Zemplénben a' *király-helmeczi*; Abaújban a' *gönczi*; Gömörben a' *jólsvui* és *gömöri*; Barsban az *oszláni*; Nyitrában a' *steruszi*, *lancsári* és *kocsi*; Vasban a' *gérczei*; Sopronban a' *ruszti* és *múrczi*; 's Baranyában az ugy nevezett *borizü*.

c) Verőcze vármegyében az almák királya a' szamatos *szercsi-ka*, és a' stájerivel vetekedő *masánszker*; az első leginkább a' nasziczi, verőczei dombokon, az utóbbik a' híres szatinai előbb parlag, most a' legszebb gyümölcsössé változtatott halmon terem. Somogyban különösen becsültetik az istvándi fehér pogács alma.

d) Közép-Szolnokban Zilaj városa ritka jószágú *őszí* baraczkjai-ról nevezetes. A' bakonyaljai helységeknek is hires baraczkjuk van.

e) 1819. 1820. 1821. 1822-iki években közép számmal esztendő alatt csak 7500 mázsa nyers és aszalt gyümölcs vitetett-ki; de már 1823-ban 25.862, 1824-ben 33,059, 1825-ben 42,575, 1826-ban 37,711, 1827-ben 36,742 mására rugott a' kivitel, csupán az ausztriai örökös tartományokat értve. A' külföldi kivitel szinte nevedett valamennyire.

A' báni brigádai parancsnokság 1819-ben mind a' két ezere-
red vidékébe eső század (Compagnie)-kerületeknek köteleességükbe
tette, hogy évenként mindenik 300 vad gyümölcsfát megnevelítsen,
mi esztendő alatt 7200 fára menne. *Hietzinger. Statistik der Mili-
tärgrünze II. Th. S. 92.*

40. §. Bor.

Ha a' kecses hölgy Europa egy statistikai bizottság előtt
megkérdeztetnék: hol vannak legjobb, 's legbecsesb szőlős-
kertjei? lélekismerettel bizonyosan ezt felelné: „Szép, de
helylyel közel elhanyagolt szőlőhegyeket bírok Portugal,
Spanyol, Olasz és Görög országokban; szinte nemes ültetvé-
nyeket Német országban (ámbar itt sok közepszerűeket 's ro-
szakat is); de a' legjobb, 's legtermékenyebbek Franciaor-
szágban vannak 's — Magyarhonban. Mi jóságát illeti: úgy
vélem, a' tokaji folyó arany, a' ménesi, ruszti, soproni, és
szeremi nectár, Champagne, Burgund, Bordeaux, Lünel leg-
nemesb termékeivel nem csak megmérkőzhetnék, de Bachus
tiszteleinek nagyobb részét magának nyerné meg.“ Bátran ne-
vezzük hát magyar hazánkat borok országának, mely minémü-
séget tekintve egész világon feljebbvalót nem ismer, 's men-
nyiségre nézve csak Franciaországnak hódol. a)

A' nemes **tokaji** bel és külföldön egyaránt ismeretes, 's
méltán neveztetik borok királyának, mint a' melly tiszta sár-
gászöld színe, kövérsége, tüze, édessége, tartóssága, b) sza-
matja, 's főképen csuda balsami ereje által, mellynél fogva
gyengélkedőknek 's lábbadozóknak jótévő erőt nyújt, egy-
formán kitünő. De nem csupán Tokaj hegymain, hanem in-
kább ennek környékén, az ugy nevezett **Hegyalján** terem ezen
éltető nedv, 's a' Kárpát ágainak legdélilbb hegyfokát képezi,
Zemplén vármegyében. Hossza e' termékeny hegyláncznak 6—
7, legnagyobb szélessége Szántótul Kis-Toronyáig 6 mértföld
lehet, melly 14 □ mértföldnyi kört tenne, de mellyből csak
5 □ mfd. szenteltetik bortermesztésre, a' többit erdők, szántó-
földek, rétek és kertek foglalván-él. Huszonegy helység, 's ezek
közt tizenegy kis város tartozik e' boldog tartományocska köré-
hez, 's mindnyájan az említett hegyek tövében, 's ezeknek
a' Tisza és Bodrog vizei felé eső lapjain fekszenek. IV. Béla,
országunk új alkotója volt az, ki e' tatár pusztította vidékbe
olaszokat híván-ki, ezek által a' bortermesztést virágoztatva
hozá annyira, hogy már 1380-ban a' zempléni borkészlet 10000

arannyal jövedelmezett az egri püspöknek; 's így valóban királyi ajándék vala V. Istvántól 1471-ben, midőn Zemplén bordézmáját e' főpaprak illy szavakkal átadá: „decimas vini, ubi vineae modo sunt plantate.“ Tokajnak híres bora még inkább világszerte ismeretesebb leve az aszúbor készítésének behozása által, mely Szirmay szerint a' 17-ik század második felében történt, virágzásának legfelsőbb fokát a' 18-ik században Lengyelország első felosztásáig elérvén, ez időtől fogva inkább hanyatlani látszik. A' hajdani jobb időkben, midőn még a' külföld nem terhelé a' magyar bort aunyira harminczaddal, egy Antal (87 itcze) jó ó aszúborért 50—70 aranyat, fiatalabb ó aszúért 20—40 aranyat, 's mászlásért 15—20 aranyat fizettek. Jelenleg a' külfölddel való kereskedés csaknem egészen fenakadván, hasonló borokért 10—20—30 arannyal is kevesebbet adnak. Egyébiránt nem minden év kedvező aszúcsinálásra; sőt 1783—1831-ig a' szüreteket felszámítván, kiviláglik, miszerint minden harmadik esztendő rosz, minden második vagy harmadik esztendő közepszerű, és csak minden harmadik vagy negyedik esztendőben remélhetni valóban jutalmas szüretet. Mi a' hegyaljai bortermés mennyiségét illeti; Laszgallner a' tokaji hegy leírásában a' zemplénmegyei szőlőket 74669 holdra (1200 □ ölével) tevé, 's minden holdra 6 akó termést számítván, az esztendei bornyereséget kerek számmal 450000 akóra becsülte. Schams e' becsüt igen csekélynek tekinti, miután 6 akónál kevesebb közép termést sehol az országban nem talált! 's mivel itt is az aljban fekvő termékeny szőlők a' többséget teszik, helybeli vizsgálódásai következtetésében, egy holdra 12 akó termést tenni nagyításnak nem tartja, 's így ő a' zemplénmegyei közép bortermést 900,000 akóra, ezenkívül jobb esztendőkben az aszúbor 12,000, a' mászlást 6000 akóra teszi.

Az ős tokajinak a' fiatal *ménesi* aszúbor méltó vágytársa, mint mely sötét vörös színe, édessége, tüze, 's más boroktól különböző felette kedves szamatja által, mely szegfűéhez hasonlít, annyira elhiresedett, hogy sokan még a' tokajnak is elibe teszik; mi egyébiránt csupán izléstől és szokástól függ. Ménesi név alatt jönnek még Paulis, Györök, Kuvin, Kovaszincz, Világos, és Kladova helységek borai, melyek mindnyájan Arad vármegyében fekszenek. Hogy Aradban szőlők már III. Béla alatt műveltettek: azt azon időbeli oklevelek bizonyítják, a' mokrai és galsai promontoriumokat vilá-

gosan említvén. c) Azonban később a' török háborúk alatt nagyon leszállott a' bortermesztés, 's csupán a' piros boraikról híres mokrai és borosjenői szőlőhegyek tartották fen magukat szakadatlanul, mely útóbbi szőlőhegyen **Rákócsy ssőlője** máig is fentartja emlékezetét az erdélyi fejedelmek item szőlőbirtokának, 's egyszersmind pártolásának. Kedvezőbb időszak volt a' szőlőművelésre a' mult század első — 's különösen második fele. Már 1741-ben tett vármegyei árszabás alkalmával a' **ménesi, paulisi, gyoroki** borok feljebbi árra szabattak, mint a' többi szőlőhegyeken termettek. d) A' mult század második felében Edelsbacher György, Gyoroknak akkori birtokosa, nagyban kezdte csináltatni az aszúborokat, 's nem sokára több követőkre talált a' szomszéd hegyi birtokosokban, annyira, hogy már a' 18-ik század végén, a' ménesi nectár kereskedésbe jövéen, nem csak Magyar, hanem Lengyel, Orosz, Német országokban is elhíresedett, 's az őstokaji méltó fiatalabb testvérének egyező vallomással elismertetett. A' ménesi aszúbor mennyisége közepszerű jó esztendőben 2000—2500 akóra becsültetik. — A' ménesi vörös boron kívül, szinte híres és felette egészséges fejér asztali borok teremnek: Galsán, Muszkán, Agrison, Almáson, némileg Pankotán, főképen pedig Magyaráton, mely mindenkinek koronája. Schams az Arad vármegyei hegyi szőlőket 12,000 a' siksági szőlőskerteket 8000 holdra becsülvén, 's a' tetőzi szőlők egy holdnyi termését 15, az alantabb fekvő szőlők termését 32 akóra számítván: összesen az évenként termeni szokott bormennyiséget közép számítással 470,000 akóban állapítja-meg.

Nem csak Magyarországon, hanem egész Európában a' Szeremség (Szerem vgye, 's a' péterváradí végezred) a' legszébb, legkiesebb, 's legtermékenyebb tartományok közt foglalt helyet. A' szelid meleg éghajlat, két pompás folyó közötti (Duna és Száva) fekvés, a' mindenben észrevehető gazdag tenyészet, a' hegyekkel, völgyekkel, kövér lapályokkal, százados tölgyesekkel változó regényes vidék egy olly varázskertet képeznek, melyben Taube szerint a' természet játszva 's enyelegve akara remeket teremteni. A' magyarországi szőlőművelésnek is Szeremség a' bölcsője. E' tekintetben már a' romaiak idejében nevezetes tartomány vala, mert Aurellus Victor írja (Ep. cap. XXXVII.), miszerint Probus császár, mint szeremi születésű, 's fia egy kertésznek, 276-ik táján **Mons**

Almus nevű hegyen Sirmium (a' mai Mitrovicz) mellett katonák által szőlőket ültetett, 's ezeknek termése csakhamar olly hírré kapott, hogy 100 esztendő mulva Claudianus, később Bonfinius, Ransanus, Galeotus Martius, Cuspinianus dicsérve magasztalák, 's a' szeremi bor csak a' szőlőtermesztésnek megesküdt ellensége, a' török alatt kezde régi hírében hanyatlani, míg azt az áldott béke helyreállításával III. Károly alatt újra visszanyerheté. Kivéven azon szőlőket, melyek szűk völgyekben, vagy árnyékos gyümölcsfák, vagy erdők szomszédságában vannak, egyebütt az egész Szeremségen jó bor terem, de kiváltképen megkülönbözteti magát az, melly a' Duna jobb partját kísérő Fruska-Gora hegylánczon Illoktól Karloviczig természetlik, névszerint: **Illokon**, **Bamoshtoron**, **Cserevicsén**, **Beocsinban**, **Ledincsén**, **Kamenicsen**, **Beskenován**, **Péterváradon**, és **Karlovicson**, melly utóbbinak neve alatt jön kereskedésbe a' többi helységek bora is. Mind ezen borok nagyobbára vörösek; hanem egy idő olta a' fehér bornak még jobb ára lévén, a' fehér szűrése nagy divatba jött. Leghíresebb fehér bor terem **Rakovácson**, mellynek egészen a' cyprusi borhoz hasonló szamatja van, 's édessége is az lenne, ha a' szőlők némi túl-érettségi fokig szedetlenül hagyatnának. A' szeremi vörös bor édes, erős, 's bizonyos kedves szamatú, 's inkább csemege, mint asztali bornak alkalmas. Színe setét vörös, ize kedves és lágy. A' fehér bor felette erős és bódító, vizezni magát nem hagyja, mellynélfogva nem asztali itálnak, hanem kemény savanyú borok javítására használtatik. Egyébiránt mind a' vörös, mind a' fehér bor forrása után néhány hónappal tökéletesen megérik, és a' legjobb borismerő is ő bornak gondolná; e' mellett jó pinczében 's gondviseléssel soká eltarthatik, de fájdalom! a' Szeremségen hegyi pinczék szokásban nem lévén, e' miatt a' legnevesebb bor is hamar romlásnak indul. Aszúbort Szeremben vem szokás készíteni, de az ürmösöknek több nemei divatoznak, mellyek közül az úgy nevezett **karlovicsi pessgő ürmös** (Tropf Wermuth) különösen dicsértetik, 's vele az országban sőt Bécsben is nyereséges kereskedést üznek. Schams (Ungarns Weinbau 1831. I. B. 141. l.) az egész szeremégi szőlőket 42,610 holdra (1600 □ ölével) számítván, az évenkénti bornyereséget 1 milliom akóra becsülte. Azonban az 1828-ki országos összeírás szerint csak magában Szerem vármegyében adó alá eső szőlő 407,715 kapa (50,964 hold),

vagy mint itt nevezik *motika* (egy motika = 200 □ öl) talál-
tatván, ennek évenkénti közép termése 839428 akóra hatá-
roztatott, pedig még ebbe az uradalmi és szabad szőlők be-
számálva nincsenek. Továbbá a' pétervári végezred, és Kar-
lovicz, Pétervárad, Zimony szabad katonai városok vidékein
9205 hold 643 □ öl, vagy is 73,643^{43/200} motika iratott
össze; és így ha aránylag ezekre is annyi termést számítunk
mennyt a' vármegyei szőlőkre kitettünk: úgy az egész sze-
remségi középbortermés évenként az 1 milliom akót jóval fe-
lülhaladná.

A' magyarországi nemes borok közé sorozható még a'
ruszti aszúbor is. A' ruszti szőlőhegy fekvése igen kedve-
ző; mert ámbár keletnek néz, de laposan nyulván el, a'
nap éltető sugári egész nap rajta fekehetnek; továbbá a' Fer-
tő partját kísérő hegyek, a' hideg szeleket feltartóztatván, e-
gyüttfogva a' Fertő tavával oly szelid, meleg éghajlatot sze-
reznek, hogy midőn Kis-Márton felé a' hegyeken fagy, vagy
a' szőlőket jég veri, ezekről a' rusztiak semmit nem tudnak.
Szüretjeiket épen olly későn, 's olly gonddal tartják, mint
a' hegyaljaiak; 's művelésmódjuk követésre méltó. Innen a'
ruszti bor régi hírét 's igaz becsét fentartotta, mert a' miné-
műséget is a' mennyiséggel fel nem cserélik, mint ez jelen
korunkban hazánk számos részeiben, a' magyar bor hajdani
hírének ártalmára megtörtént. De ez okból a' ruszti szőlőhegy
termékenysége talán egész országban legcsekélyebb; mivel
1816—1825-ig és így 10 esztendő alatt 6565 kapa (egy
ruszti kapa = 80 □ öl, azaz 20 kapa = 1 hold) csak 25529^{3/4}
soproni akót teremvén, egy holdra 7^{1/2}, 's esztendőre 2552
soproni,^{e)} vagy mintegy 3190 posoni akónál több nem esik.
— Sopron városának szőlőhegyei roppant kiterjedésűek, 's
1,920,000 □ ölet foglalnak-el, melyéken közép számítással
évenként 32,000 soproni akó terem. Minéműségére a' soproni
bor egymástól nagyon különbözik. Ugyanis a' soproni aszúbor,
melly a' rusztinál valamivel alábbvaló, csak azon hegysornak
keleti oldalán szüretik, melly a' Fertő partján vonul-el.

Az éghajlat itt, mint Ruszton szembetünőkép melegebb
úgy hogy ugyan ezen hegy nyugoti oldalát pusztán erdők és
szántóföldek borítják akkor, midőn a' Fertő felől legnemesb
bort termő tőkék, 's legválogatottabb gyümölcsfák diszlenek.
A' várostól délre és nyugyra eső hegyek már több, de cse-
kélyebb bort szolgáltatnak. Szinte jó 's erős borok Sopron

vármegyében még a' *csepregi, rákosi, oggusi, megyesi, boosi*, a' Fertő partján; mint jó asztali borok dicsértetnek a' *nyéki, német-keresztúri, szent margarétai, losi* és *hidegségi*, 'stb. Mind ezek általánosán véve fejeérek, izükre meszesek, 's valamennyire asztali italul erősek. Összesen a' Sopron vármegyei szőlők 44110 holdra terjedvén, az évenkénti közép bortermés 850,000 akóra becsültetik.

A' pestmegyei szőlőhegyekben akár a' mennyiséget, akár a' minémüséget tekintsük, nagy kincse fekszik hazánknak. Itt a' bortermesztés mind a' dombos vidéken, mind a' rónaságon annyira közönségessé lett, hogy alig lehetne néhány helységet előszámlálni, melly szőlőműveléssel ne foglalatoskodnék; 's még napról napra újabb erdőirtások tétetnek; egész hasznavehetlen homoktérek, száraz dombok szőlőveszszőkkel ültetnek-be; 's még a' legmagasb kopár hegyek tetején is akarnak bort termeszteni, mint ezt a' visegrádiaknál látjuk. Különösen híres vörös borokat termő szőlőhegyek: a' *budai*, melly maga 5334 holdat foglal-el, 's évenként 200,000 akót terem; továbbá a' *promontoriumi, tétényi, szent-endrei, pócs-megyeri, pómási*. Első osztálybeli fehér borokat termő szőlőhegyek: a' *tótfulusi, bogdányi, pesti-kőbányai, szadai, csömöri*. — A' budainak fő tulajdonsága: hogy mentül tovább áll, annyival jobb lesz, 's azt a' különös ó izt egy magyarországi vörös bor sem veszi magába mint a' budai. A' szadai, csömöri borok kemények, 's tökéletes megérésükre több esztendő kívántatik, de akkor felette becses italok, és szamatjukra sokat hasonlítanak a' somlyaihoz. Pest megye esztendei bortermését mi illeti: ezt Schams több szőlőhegyek termését egyenkint felhozván, 1,255,000 akóra számítja; és így Pest maga több bort termesztené 2500 akóval mint a' lombardiai 's velencei királyság, Tyrolt is hozzá adván; 180,000 akóval pedig többet, mint összesen Karinthia, Stájer, Morva és Cseh országok. ^{f)}

Az *egri* és *visontai* vörös borok sokaktól még a' budainál is többre becsültetnek. Honnan és melly időben ültettek először Egerben szőlőt, ez oklevelek hiánya miatt nem bizonyos. Legrégibb irat még azon egyességlevél 1275-ről, mellyet II. András egri püspök különböző bor és gabona dézmák eránt harmincz egynehány tagra menő kanonokjaival kötött, 's melly eléggé bizonyítja az egri bornak már akkori nagy becsét. Régibb igőkben Cseh, Morva, Szász, Osztrák,

Bajor, különösen pedig Lengyel országból jöttek vevők, de jelenleg a nagy harminczad miatt nem láthatni őket. 1697-ben egy pár hordó (egy egri hordó 3 akót foglal magában) jó ó bor 45 forintért, 1715-ben 52, 1781—1788-ig 32—40 forintért kelt-el. Az 1811-ki 1813. 1814. 1815-ben egy pár hordóval 500—1000 forintig adatott-el. 1827-ben 30—40 fr. volt az ára, 's jelenleg is az esztendőök különbsége szerint ennél valamivel drágább vagy olcsóbb szokott lenni. Az egri hegységekhez tartozó szőlők, kivéven a magas Egyed hegyét, felette termékenyek, 's terméseik közép számitással évenként 200,000 akóra becsültetnek. — A' visontai vörös bor setétebb színű az egrinél, 's jóságára nézve többen a' burgundiához hasonlítják. A' visontai hegy egy folyton menő hegyláncz, melly Gyöngyös mellett az országutnál kezdetét vévén, észak-nyugatra Verpelét felé huzódik, 's magában foglalja a' **sári, tót-nánai, domoszlói**, szőlőhegyeket, mellyeknek termései szinte **visontai** név alatt adatnak-el. A' visontai bor jó pinczében 2 év mulva tökéletesen megérik, 's izére nézve sokat hasonlít a' ménesihez. Termékenysége a' szőlőhegynek nem nagy, sőt a' magasabb helyeken felette csekély. A' korán elhunyt b. Brudern, nézésre méltó szöleihe Vesuv-hegyéről, Burgundiából, 's Rajna mellékéről is hozatott vesszőket, 's igen meglepő sikerrel.

Hogy Baranya vármegyében szőlőt már a' romaiak idejében műveltek történetíróink bizonyítják, mert már akkor a' Monostortól Sepséig és Bodolyáig nyúló hegyláncz jó bora végett **Mons aureus** névvel tiszteltetett-meg (Koller, Hist. Episc. Quinque Ecclesiensis). De hogy az iparág a' magyarok kijövetelével is virágzott, Sz. István király adománylevele bizonyítja, miszerint a' pécsváradi apátságnak 110 **Vinitores, 6 Praeparatores Vasorum ad Cellarium** ajándékoza. Jelenleg Baranyának fő termékét szinte a' bor teszi, 's a' **villányi** setét vörös, ó korában is édeses szőlőnedv minden idovelő boroknak koronája lévén, külföldön is eléggé ismert. A' villányi szőlőhegy magában kicsiny kiterjedésű, mert az urasági ültetvényekkel együtt 10,000 akót alig terem; de a' szomszéd szőlőhegyek Palkonyán, Rácz-Petrén, Kövesden, Harsányon, Siklóson, 'stb. szinte becses vörös borokat szolgáltatván, kereskedésben villányi név alatt adatnak-el. A' fejtér borok közül kitünő jóságú az, melly Versenden Szilágyon, Hidoron, Berkesden szüretik. Milly nagy legyen e'

mégve bortermése, a' dézszakönyvekből látható: mellyek szerint a' pécsváradi uradalom évenként 24,000, bélyei uradalom 20,000, siklósi uradalom 12,000 akó dézszakort veszbe. Általában a' szőlőtőkékkel beültetett hegyek 50,000 holdnál többet foglalván-el, az esztendei termést 1 milliion akóra könnyen számíthatni.

Posony vármegyének feje bora Magyarországon a' jobbak közé tartozik. A' Kárpát hegy lánczának, melly Dévénytől kezdve előbb keletre; aztán északra fordul, keleti 's déli oldalát híres bort termő szőlőtőkék fedik, mellyek közt főképp nevezetese: a' *récei*, *szentgyörgyi*, *pracsai*, *bazini*, *limbachi*, *modori*, *diósi*, *dubovai*, *terlingi*, *csukárdi*, 'stb. Az itt termett borok nagyobb részt kemények, mellyek kifejlésére több esztendő kívántatik. E' rendes asztali borokon kívül aszúbort is készítenek, 's ezek közt a' szentgyörgyi akármelleyik hazánkbeli aszúval méltán vetkedhetik. Színe ennek arany sárga, íze kövér édes, tüze sok, szamatja kellemes, tökéletes megérésére legalább 3—4 esztendő kívántatik. Egyébiránt igaz, Posony vármegyében ritka esztendőben lehet aszúbort csinálni, 's akkor is kevesebb mennyiségben, mint a' Hegyalján. Így hiteles adatok után a' legjobb esztendőkben Szent-Györgyön 100, Pracsán 300, Bazinban 100, Modorban 100 és így összesen mintegy 600 akó szürethetik-be. Mi a' posonyi szőlőhegyek termékenységet illeti: egy kapára (70 □ öl) 1 — 1½ — 1¾ akó, és így egy 1200 □ öles holdra 25 — 34 akó termés vétetik-fel; mellyhezképest a' megyének 15,000 holdra terjedő szőleje, évenként 374,000 — 400,000 akó bort adna.

Közönségesen ismeretes híres feje borok továbbá: a' *nesszmélyi*, *somlyai*, *szerednyei*, Zalában a' *balatonmelléki* 's különösen a' *badacsonyi*, Bihar és Közép-Szolnok vármegyékben az *érmelléki*, Nógrádban a' *penczi*, *váraljai*; 'stb. Vörös borok közt: a' *szekszárdi*, *vágújhelyi*, *verseczi* és *fejértemplomi*. A' verseczi szőlőhegy termékenységet Schams egész országban legnagyobbnak találta (1 hold ad 40—50 akót), 's a' város és környékbeli szőlők termését 300,000 akóra becsülte, mellyhez Versecz maga 200,000 akóval járul, mellyet 4500 holdnyi (1600 □ ölével) szőlőhegyén termeszt. Fejértemplom, az újonnan állított bánsági illyr zászlóaly főtitiztkari helye, több szomszéd szőlőhegyekkel együtt 100,000 akó bort szűr, melly közt a' vörös kevesebb de jobb

a' nagyobb rész közép jóságú fehér borból állván. Kevesbé ismeretes, ámbár legnemesb borai közül való Magyarországnak a' **varbócsi** fehér bor Torna vármegyében. — A' horvátországi borok felette erősek, és sokat hasonlítanak az olaszországi szeszes borokhoz. A' vörösek közül a' **moszlaviczai**, fejeerek közül a' **bukovecsi** különösen dicsértetik.

a) Franciaországban terem 35,358,890 hectolitre bor (1 hectolitre = 5046 párisi köbhüvelyk; egy bécsi akó = 2924·705275 párisi köbhüvelyk). *Chaptal 1. S. 173. és 175. l.*

b) A' tokaji aszúbor tartóssága a' legtávolabbi küldözések által, még az egyenlítőn túl is bebizonyítotott; 's nem rég az ideje, hogy *Rio-Janeiroba* egy láda aszúbor küldetett, 's az átvévő egy légelet ugyan ezen borból elromolhatlan jósága megmutatására felbontatlanul utasítavissza, mely megérkezéttével szinte jónak találtatott. *Schum, Ungarns Weinbau I. B. 1832. S. 80.*

c) *Eubán Gábor, Arad vármegye leírása, Budán. 1835. 52-ik lap, Fehér Cod. Diplom. T. III. vol. 1. pag. 153.*

d) Ezen limitatiónak a' borokat illető czikkelye így szól: „No-tum vinum Ménesiense, Paulisiense, et Gyorokiense mediatim a xr. 6. Ex aliis promontoriis vicinis xr. 5. Budensium vinorum authenticorum xr. 6.“

e) A' soproni akó nem 64 iczéből áll mint a' posonyi; hanem seprős borból 84, tisztából 80 iczét számlálnak egy akóra.

f) Az ausztriai tartományokban termett borok mennyiségéről lásd: *Franz Ritter von Heintl, Weinbau des österreichischen Kaiserthums, S. 55—60.* Egyébiránt e' tekintetben az írók egymástól nagyon különböznek. Így Blumenbach a' lombard-velencei bortermést 6 milliom akóra teszi. *Crome, Staatskräfte S. 684. Vat. Bl. 1816. Nro 70.* Morvaországban, magában a' brünni kerületben a' szőlőhegyek 29777 holdat, 793 $\frac{1}{2}$ □ ölet foglalnak el, 's ezeken terem 446,655 bécsi akó. Csehországban 3655 hold szőlő ad 53,200 bécsi akót. *Mähren, topogr. stat., und histor. geschildert von Gregor Wolny, II. B. 1. Abth. S. XXVII. Brünn. 1836.*

41. §. Jegyzetek a' magyarországi bortermesztésre.

1. Árva, Liptó, Thurócz, Szepes, Sáros, Mármaros vármegyéket egészen, a' károlyvárosi katonai végvidéket nagyobb részben kivévén, a) egyebütt Magyarországon minden vidéken természetlik bor, 's ez a' nemességnek úgy, mint a' polgárságnak és köznépnék legkedvesebb foglalatossága. Legtöbb bort természetnek, 's legtöbb jó szőlőhegyeket művelnek a' magya-

rok, ezután a' szlávok, majd a' németek, 's végre az oláhok. Így a' tokaji, neszmélyi, somlyói, egri, visontai, érmelléki, balatonmelléki, szekszárdi, varbóczi, siklósi, miskolci, szőlőhegyek magyarok; szeremit, szerednyeit, vágújhelyit, moszlaviczait, diósit szlávok, budait, rusztit, sopronit, villányit németek; szentgyörgyit bazinit, pracsait németek és tótok; fejeértemplomit németek és oláhok; ménesit oláhok művelik.

2. A' magyarországi szőlők kiterjedését a' Katonai Végvidékkel együtt Heintl (Weinbau des österreichischen Kaiserthums) 1,038,136 bécsi holdra számította, 's e' tesz 1,298,045 magyar holdat. Én az egész megyék és katonai végvidékek szőlőhegyeit kisebb nagyobb hitelességű adatok után összehesámítván, az Erdélytől visszakapcsolt részeket beleértve, 1,413,690 magyar hold szőlőültetvényt találtam. Schams a' magyarországi szőlőket 1,500,000 magyar holdra tette, 's erre évenként 30,000,000 akó termést számított; mit én is annyival inkább hihetőnek gondolok: mert az itt felvett termékenység a' franciaországinnál még jóval kevesebb, b) holott nálunk a' nagyon elterjedt kertiszőlők nagy termékenységet senki nem tagadhatja; 's azon rendszer, mellynélfogva jelenleg a' szőlőművesek inkább sok mint jó bor után igyekeznek — közönségesen elharapódzott.

3. E' roppant mennyiségű bor nagyobb részt a' hazában emésztetik-el; a' hajdani virágzó külső borkereskedés tetemesen csökkent. 1823—1827-ig bezárólag 5 esztendei középszám szerint évenként vitetett ki magyar bor 431,896 mázsa (az ausztriai örökös tartományokba 344,083, külföldre 88,113 mázsa) hozatott be 3037 mázsa (3032 az ausztriai tartományokból, 5 mázsa külföldről), és 3076 légely francia pezsgő.

4. A' magyar bortermesztés, 's evvel való kereskedés fő akadályai: a' hiresebb borokkal, p. o. tokajival, ménesivel történt meghamisítások; Prisznicz után az úri rend közt divatba jövő vizital; a' hirtelen elterjedt gőzműves pálinkafőző házak, mellyek burgonyából, rozsból aránylag olcsó pálinkát tudván előállítani, ez által az eddig pálinkával nem igen élő magyarokat is ennek italára szoktatják; a' borkereskedést terhelő nagy harminczadok; c) 's végre a' sikságokon elhatalmasodott szőlőskertek. d)

5. A' magyar bortermesztést 's kereskedést előmozdítanák: 1) olly népszerű iratok, mellyeket a' magyar szőlőművelés

velés kipótolhatlan kárára korán elhunyt Schams Ferencz közrebocsátott, melyekben az ország különböző vidékein divatozó művelési módok, hibák oktatólag felfedeztettek; 2) egy országos venyigeiskola, melyet szinte a fáradhatlan Schams Budán már alapított, 's melyet a magyar gazdasági egyesület átvéven, tökéletességre való vitelét tőle annyiaval inkább remélhetjük, mert ennek praktikai nagy hasznát nem lehet el nem ismerni, 's a különböző magyar szőlőfajok tudományos és rendszeres osztályozása is, mit legközelebb az ausztriai szőlőfajokra nézve Burger olly remekül teljesített, ^{e)} csak illy módon lenne eszközölhető; 3) kereskedési egyesületek, melyek már több ízben próbáltattak, de nem sikerültek, azonban a pesti *magyar borismertető egyesület* ^{f)} mind eddig jó nevét fentartotta, 's fen is tartandja, ha legszigorúbb felvigyázat által soha és semmi esetben hibás vagy elromlott bor a társaság neve alatt el nem adatik; 4) a kereskedelemre szánt boraink készítésében ne magunk, hanem vevőink izlését tekintsük, 's e tekintetben a francziákat bizvást utánozzuk; ^{g)} 5) végre a harminczadok mennyire tönkre sujthatnak vagy felemelhetnek akarmelly iparágot, 's így a bortermesztést is: Francia és Porosz országok ellenkező példái tettleg bizonyítják. ^{h)}

a) Mármarosban szőlőtőkéket csak a kabolapolyáni kertben, 's a huszti várhegy oldalon szemlélhetni, 's ezek minő bort teremhetnek onnan megtetszik, hogy az utóbbi helyről a kamara 1838-ban a tőkéket kivágtatni, 's eladatni rendelte. — A likkai végezedben csak 19⁶¹⁰/ hold szőlő iratott össze; az otthosacziiban már 64⁴⁰⁰/ ^{g)} Zeng városánál 66¹⁵¹⁰/ hold; az oguliniben 302¹⁰⁷⁴/, a szluiniban 1843¹⁷⁸/ hold, és így a 170 [□] mfdnyi nagyságú károlyvárosi végvidéken összesen csak 2296¹³²³/ hold.

b) Franciaországban Dupin Károly jelentése szerint a szőlőültetvények a francia föld 30-ik részét foglalják-el. *Neues und Nutzbares aus dem Gebiete der Haus und Landwirthschaft. Weimar 1828. Nro 94. S. 94.* Franciaország nagysága 10,000 [□] mfd. 's így ¹/₃₀ rész 333 [□] mfdet tenne. Ha már ennyi téren Chaptal szerint 35 milliion hectoliter bor terem (10 hectoliter = 18 posoni akóval), úgy egy 1200 [□] öles magyar hold ott 16 ¹/₂ hectoliter, vagy 29 ¹/₂ posonyi akó termést ad, holott Magyarországon 30 milliion akó mellett egy magyar holdra csak 21 ¹/₅ akó esnék.

c) A magyar bortól, ha ausztriai örökös tartományokba vitétki egy mázsza (*sporco*) után fizetni kell 2 ezüst forintot; Poroszországban, a keleti részeken, melyekkel Magyarország épen szomszédos volna egy mázsától 8 tallért; Franciaországban, ha tenge-

ren vitetik-be, egy hectoliter után 35 frankot; Oroszországban, ha az ausztriai széleken fekvő vámhivataloknál vitetik-be oxhofft után, melly 240 palaczkot foglal magában, 18 ezüst rubelt. (Egy rubel = 1 for 32¼ kr. ezüst pénzben).

d) A' róna Bács vármegyét ezelőtt a' Szeremség és Buda környéke tartotta borral; de az újabb időkben a' szőlőskertek itt is annyira szaporodtak, hogy már 1826-ban 26000 hold szőlő ültetvény találtatott, mellyek jobb bort csupán Jankovác, Baja, Szabadka körül az ott lévő homokos pró kövecscsel kevert földeken teremnek.

e) *Systematische Classification und Beschreibung der in den österreichischen Weingärten vorkommenden Traubenarten, Von Dr. Johann Burger, k. k. Gubernialrath in Wien 1837.*

f) A' magyar borismertető egyesület célja: középpontot állítani, hol honfiak és idegenek minden hazai borral 's annak minőségével megismerkedhessenek, 's ez által a' termesztés ingere növekedjék, boraink hitele pedig lábra kapjon. Tagja az egyesületnek csak bortermesztő lehet Magyarországból 's a' hozzá kapcsolt tartományokból. Minden egyesületi tag első esztendőben 20 pengő forintot, később 10 p. fr. fizet évenként. Minden részes tartozik az egyesületbe léptekor kijelenteni: melly borvidékről szándékozik tulajdon termesztményét az egyesület pinczéjébe küldeni, 's mennyit adhatna el szükség esetében. A' közgyűlés által kinevezett Választmány fogad pinczét, borárúst, 's felvigyáz, hogy mind a' pénztár, mind a' borok az egyesület céljainak megfelelőleg kezeltesse. Van egy bor-kóstoló küldöttsége is. E' hasznos egyesület 1841-ben feloszlott.

g) A' borkezelés mestersége (e' szó: hamisítás, az udvarias szólásmóddal ellenkezik) *Bordeaux*-ban olly fokra hágott melly jelenkorunk leleményes eszét élesen mutatja. A' legnemesebb borok, mellyek Angolország 's a' gyarmatok számára vásároltatnak fel, közönséges Rhonemelléki borokkal, 's egy kevés pálinkával vegyítettek. A' nem épen olly finom borokhoz spanyol borok (leginkább bencarlói és alicantei) vétetnek; továbbá az új bor Bergerac vidékebeli fejer borral kevertetik, a' forrás kén által fojtatván-el, mit ók mesterszóval: *vin mort*-nak hívnak. A' másik borral vegyítve fejlődik ki a' forrás, mellyet a' többi borral közöl; vas ábronsok erősítik a' hordót e' forrás bontóereje ellen; a' hordószája a' levegő kitódulhatása végett nyitva marad, 's e' második forrás a' bor korát tetemesen megváltoztatja 's a' kereskedő borjegyzékén mint igen régi ó bor jelenvén meg, ára is magasabbra szökik. A' florenczi Iris, szegfü, és földieper azon eszközök, mellyek *Medoc* nemes borainak szamatot adnak. Minden nagyobb londoni borkereskedőnek tulajdon borkészítő-intézete van itt, melly vevői izlését tüzi ki célul, minthogy ezek közt sokan a' portói és madeirai borokhoz hozzá szokván, a' medoci nemes bort maga tisztaságában nem szeretik. *Lengerke. Landwirthschaftliches Lexicon, 7. Heft. S. 126.*

b) Franciaország, különösen Bordeaux borkereskedése az újabb időkben tetemesen alászállott. Így Bordeaux 1829-en vitt ki 43,832,064 litre bort, 1830-ban: 28,511,864 litr., 1831-ben: 24,409,604 litr., 1832 és 1833-ban még kevesebbet. E' csökkenés a' prohibitiv rendszernek természetes következtése. Ugyan is Svédország bergi herczega, 's több tartományok, melyek Franciaországba borért cserében vasat küldtek, miután ezt egy mázsától 26 frank harminczad mellett el nem adhatják, már most a' francia borokat szerfelett magas harminczadvám alá vették. Poroszországban ellenben a' prohibitiv rendszer a' szőlőművelést csaknem kettőztetett kiterjedésbe hozta, így 1824-ben ez egész birodalomban még csak 43,680 porosz hold 's 149 □ Ruthe volt szőlővel beültetve; de már 1827-ben 50,265, 1831-ben 54,971, 's 1833-ban 60,534 porosz hold szőlő iratott össze. A' prohibitivrendszer a' borkereskedésre nézve itt abban áll: hogy 1821-ki oct. 15-től kezdve minden behozott idegen bor mázsájától a' birodalom nyugoti részében 6 keleti részében 8 tallér harminczad fizettetik; és így úgy szólván minden idegen bor behozatala tiltva van. *Versuch einer Statistik des preussischen Staates, von Dr. Voigtl. k. preuss. Geheimen Hofrathe, und Professor der Geschichte an der Universität zu Halle 1837. S. 74.*

42. § Kereskedési növények.

A' *kender*, ezen eredetileg indiai növény Olaszországon keresztül Magyarországon is meghonosítván; új hazájában kedvező földre talált, 's benne több hivatalos probatétek bizony-sága után kitünő jóságban termesztetik. ^{a)} Milly nagy érdekű cikkje legyen jelenleg a' kender hazánknak, világos abból, miszerint az 1827-ki országos Küldöttség eleibe terjesztett kereskedési lajstromok szerint, a' tetemes belső szükség tökéletes fedezésén kívül külföldre 6 esztendő alatt (1822—1827 bezárólag) még 117,361 mázsa vitetett ki, u. m. 92,033 mázsa az ausztriai örökös tartományokba, 25,328 mázsa pedig más külországokba; 's e' kivitel esztendőről esztendőre növekedik, ^{b)} holott csak nem rég ezelőtt a' honi hajózás szükségére is olaszországi, nevezetesen bolognai és ferrarai kender hozatott-be. Termesztetik pedig kender leginkább a' déli 's nem különben némelly északi vármegyében, ^{c)} de mindenek felett Bácsban, hol az angolok több esztendőök alatt Apatin, ^{d)} Hodság, Filip-pova; 's más szomszéd helységekben megbizottakat tartottak, kik a' kender helyes elkészítését e' végett betanított embereik által eszközölték. Egyébiránt a' kender ára az ausztriai német tartományokban felszökkenvén, az angolok 1827 után kivinni

megszűntek, annyira, hogy Fiuméból 1837 és 1838-ban semmi, 1841-ben ismét 325,318 font vitetett ki. Sokkal nagyobb figyelmet érdemel azonban a' *lentermesztés*. Ugyanis azon nevezetes mennyiségen felül, melyet honi iparunk szolgáltat, a' fennemlített kereskedési lajstromok szerint esztendei közép számmal gyoics szövetségért 3,111,523 ezüst forintot fizetünk részint a' külföldnek, részint 's nagyobbára az ausztriai örökös tartományoknak; pedig e' behozatal még évről évre növekedvén, már 4 és ½ milliom forintra felhágott. 'S e' tetemes veszteséget nem képesek kipótolni Szepes, Árva, Liptó, Thuróc, Mármaros, 's más északi vármegyék, melyekben len meglehetősen mennyiségben természetik, 's melyek gyoics szövetekkel nem megvetendő kereskedést folytatnak. Óhajtható tehát, hogy Vas vármegye, 's Kórógy szeremmegyei helység példáját több déli megyék és faluk is követnék; a' fonásban, fejtítésben, szövésben észrevett hiányok orvoslására szinte nagyobb figyelem lenne fordítandó; 's néha néha oroszországi maggal, melyet a' m. kir. helytartói tanács utján mázsájától fizetendő 18 krajczár behozatali vám mellett megszerzeni nem volna nehéz, a' honi vető magot felfrissíteni bizonyosan hasznos újítás lenne.

Europa a' két India terhes adójától legalább némi czikkekre nézve megakarván szabadulni, az indigó-festéket is valamelly honi festő anyaggal régóta iparkodik pótolni. E' célra törekedett 2-ik József császár, midőn gondjait az indigóra kiterjesztette, melyet déli Magyarországon nagy mennyiségben akarván gyártatni, annak, ki ott egy font anil magot természetene, kétszáz arany jutalmat ígért. Erre a' chemicusok és a' természet egyéb buvári az indigó nyomozásban szinte vetekedének, sőt Vinterl Jakab, azon kornak híres chemicus, mint 1790-ben kiadott könyvében olvashatni, berlini és párisi kéket is iparkodott a' szövetek színezésére alkalmazni. Továbbá régtől fogva tudva lévén az, hogy tartósan színező kék anyag nem csak forró égálji indigoférákban, melyek vagy fabokrok, vagy füvek, hanem a' *festő csillengben* (*Isatis tinctoria*) is, melyet az europaiak Amerika feltalálása előtt állandó kék színezésre majdnem egyedül használtak, és némelly más növényekben is létez; és hogy az indigó akármelly növényből származzék, a' mint Keesz 1819-ben megjelent technológiájában állítja, ha minden idegen részekről tiszta, mind egyféle és egyenlő tulajdonságú: az indigó-nyomozók, kiváltképen a' festő csillenggel sok kémleltre terjeszkedtek, hogy ennek kék

anyagjával az idegen indigót valahogy kipótolhatnák, és a' kifolyó pénzár^{e)} elébe gátot vethetnének. Illy indítóokokból a' Magyarország több vidékein vadon tenyésző **csülleng** termesztését a' kormány nálunk is előmozdítani kívánván, a' katonai végvidékeken nyomtatott utasításokat, 's Thüningiából a' legjobb magot osztatott szélyel; és Schanz pétervári ezredbeli igazgatói-főhadnagy 8 holdat ültetett-be e' növénynyel. Hasonló próbát teve Pfeifer orvostanár Késmárkon; sőt Pereden Pósony vármegyében mintegy 300 mázsa természetett évenként. Mint ezen vállalatok azonban különféle okok miatt félbehagyattak, csupán a' brodi és gradiskai ezredekben vannak még néhány végőrök, kik ez iparágot kicsinyben folytatják; legközelebb pedig Katona Dienes a' Vác mellett lévő Nagyszál hegyén talált csülleng bokrok magvaival próbát tévén, a' süker reményen túl kielégítőnek mutatkozott (Lásd: **Katona D. a' honi indigóról, Gazdasági Tudósítások, 1838-ki III. füzet 45 's követt. lapjait**). Kíváncos lenne tehát, hogy honfiaink az indigó-nyomozásban el ne csüggednének, miután csak az ausztriai tartományokból indigóért több milliom forint megy ki évenként, 's Magyarország is a' kereskedési lajstromok szerint 6 esztendő alatt (1822 — 1827-ig bezárólag) behozott 114,319 font indigóért évenként 160,000 ezüst forintot legcsekélyebb számitással kiadott. **Buzér**, vagy **gyapár** (rubia tinctorum), melly nálunk szinte vadon nő, ezelőtt Somogy vármegyében gr. Hugonai gyaláni pusztáján 50 holdon természetett; de jelenleg nagyban sehol nem műveltetik, ámbar a' katonai végvidékeken bűzditásúl jutalmas beváltási ár, 's a' termesztésre használt legelőktől adótóli szabadság ígértett. A' **sáfránytermesztés**, mellyet a' kecsgetető nagy ár miatt különösen Tolnán, Bihar, Heves, Baranya, Zala vármegyékben igazi hévvel gyakoroltak, hasonlóképp ellankadt, 's most szelid sáfránnyal Ausztria tart bennünket. **Szömörce** (rhus Cotinus, Färbersumach), mellyért csak nem rég olly sok pénz ment ki Oláh és Moldva országokba, 's vadon találattik Egernél az Egyedhegyén, Keszthely vidéken, a' varasdi és péterváradi végezredekben, de legtöbb a' német-bánsági, és illyrbánsági vidékek homok dombjain, hol ez a' növény a' homok megkötésére megbecsülhetetlen, 's azért még a' levelek szedése nagy kimélettel történik. 1839-ben az illyrbánsági zászlóaly vidékében a' szömörce termés hivatalosan 37,169 okkára (1 okka = 2 ¼ font) becsültetett. A' **repczetermesztés** 's

olajsutolás e' folyó században igen elterjedt Magyarország. déli vidékein, 's ez iparág most is esztendőről esztendőre növekedik. Így 1823-ban kender, len, de nagyobbára repcze olaj 1,429,682 font vitetett ki az austriai örökös tartományokba, 1824-ben már 1,614,121 font, 1825-ben 1,706,666 font, 1826-ban 2,749,848 font, 1827-ben 2,311,094 font. Jelenleg a' kivitel még sokkal több lehet, miután nem csak Torontál, Temes, Tolna, Bács, Baranya, Csongrád vármegyék, mellyek eddig legtöbbet természetlek, hanem Békés, Heves megyék, a' Nagy-Kunság is, 'stb., nagyobb kiterjedésben kezdik művelni. ⁸⁾ **Komló** több vidékeken vadon nő, de serfőzőházak számára rendszeren is természetlik, Zólyom, Szepes, Pest, Árva, Bereg, Arad vármegyékben, csak hogy nem elegendő mennyiségben, mert évenként 1300 — 1500 mázsá cseh komló hozatik-be. Kismartonban, h. Eszterházy kertesze évenként 50 — 80 mázsát termeszt. **Gyapot** (pamut) természetlssel mint polgári Magyarországbán, mind a' katonai Végvidéken, több helyeken, 's több esztendőkbén tettek próbát. Legelsőők voltak a' Nákó testvérek, kik ezt 2-ik József alatt Torontál vgyében megakarák honosítani, 's eleinte szerencsés sikerrel. Később Temesvár, Versecz, Pécs körül 's más vidékeken is tétettek kicsinyben próbák. Vedres a' vedresházi pusztán 1812-ben és 1815-ben szinte hozzáfogott e' növény természetléséhez, de előbb az 1813-ik, 's utóbb az 1816-ki nagy árviz magvát végképen elpusztította. A' katonai végvidékekben, különösen a' varasdi ezredekben 1785-ben, a' németbánságiban 1795-ben, 1807. 1808. 1810. 1811-ki években tettek próbát, 's ez utolsóban innen, és a' szeremi végvidékről 102 font, 20 lat termés mutatztatott-be, 's ez a' cs. k. gyári felügyelő tisztség vigyázata alatt felfonatván, kisült, hogy a' Szeremségen termett, mint legcsekélyebb, a' macedonjaiival vetekedett; a' német-bánsági pedig még a' surinamihoz hasonlított temesvárit is felülmulta; 's a' luisanaihoz csaknem hasonló jóságú volt. Azonban az 1812 és 1813-ki kedvetlen időjárások megmutatták, hogy a' magyar birodalomban a' gyapot természetlés csak kedvező esztendőkbén eszközölhető; mit pedig sajnálni eléggé nem lehet. miután hazánk 6 esztendei közép-szám szerint évenként 593,713 font gyapotkeltmét kénytelenítetik idegenektől venni, 's e' behozatal, a' divat úgy hozván magával, még évről évre tetemesen növekszik.

a) A' magyar kenderrel 1825-ben a' flumei kormánysszék próbát tétetvén, kivilágított, hogy ez a' legjobb olaszországi fajnál, nevezetesen a' cesenaticainál is erősebb, miután a' magyar kender 209, a' cesenaticai csak 190, a' ferrarai pedig 158½ font terhet bírhatamég. *Opinio Exercitiae Regnicolaris Deputationis art. 8. 182½, ex-missae circa objecta ad Deputationem, commercialem relata. Ed. sec. 1831. pag. 15.* A' szeremi kendert Keesz technológiájában minden más ausztria-bírodalombeli kendernek eleibe tette. *Keesz a. a. O. I. S. 96.* Egyébiránt az áztatás sem egészen helyesen megy végbe nálunk: mert 1826-ban Velenczében a' cs. k. arsenálban tett próba szerint a' magyar kender vízben nem olly tartós, mint az olasz, 's ez a' hiányos erejedzésnek tulajdonítatott; ámbár az is igaz, hogy e' próba alá vétetett kender árcsökkenést alkalmával vásároltatván jó minéműségű nehezen lehetett. Másik hiány, mit a' kereskedők a' magyar kenderben felfedeztek az hogy az érettebb szálak a' fattyú szálaktól szorgosan nem választatnak-el; a' gereblyélés is nem elég tisztán vitetik-végbe.

b) 1823-ban az ausztriai örökös tartományokba 1,144,598 font magyar kender vitetett-ki; már 1824-ben 1,386,503 font 1825-ben 1,708,609 font; 1826-ban 1,510,141 font; 1827-ben 1,958 461 font.

c) Posony vármegyének hegyentúli, Nyitrának szakolczai járásai kendert nagy mennyiségben természetvén, evvel fontos kereskedést űznek a' szomszéd Ausztria és Morva országokba. Igen szép kender terem továbbá Heves vármegyében a' Tisza mentiben. Az északi megyék közt Abauj, Zemplén, Gömör, Zólyom, Honth, Sáros legtöbbet természetnek.

d) A' bácsi kender leginkább *apatini* név alatt jön kereskedésbe, 's ez a' többi bácsmegyei kenderek közt leghosszabbnak, legfejérebnek, 's legerősebbnek ítéltetik. Apatin maga jó esztendőekben 5000 mázsánál sokkal többet 's az egész vármegye 80,000 mázsát termeszt. *Topographische Beschreibung des Königreiches Ungarn von Michael v. Kunics, k. k. pens. Professor, I. B. Pesth 1824. S. 257.*

e) Az indigóért Europa által évenként kiadott kincset Bisinger 1823-k statisticájában 48,500,000 pengő forintra számítja: Keesznek 1819-ben megjelent technológiája szerint pedig az ausztriai tartományokból 1800-ik esztendőtől 1805-ig, indigóért évenként közel 3,000,000 ezüst forint vitetett-ki

f) Moldova és Oláhországokból 1804-ben 8332 mázsa 96 font szömörce hozatott-be; 1806-ban 14,670 mázsa, 61 font *Vaterländ Blätter 1815. N. 59.* De már 1815-ben a' veszteglóházi lajstromok szerint csak 1531, 1816-ban 2381, 1817-ben 3600 mázsa.

g) 1840-ki novembertől 1841-ki novemberig, csak Pestről küldetett ki repczeolaj Bajorországba 10,292 mázsa, Helvetiába 681 m., Triestbe 122, Krakóba 360 m., Poroszországba 482 összesen 11,937 mázsa. Repcze Bajorországba 20,918 m., Triestbe 252 összesen 21,170 mázsa; mi egy pozsonyi mérőt 75 fontra számítva teszen 28,227 mérőt. Középár: 11,937 mázsa olaj 16 fttal 190 992 ft., 28 227 mérő repcze 3½ forintjával 98,794 f. 30 kr. pengő pénzben.

43. §. Dohány.

Amerikának becses ajándékai közül ^{a)} egy sem talált olly heves ellentállást, egy sem üldöztetett annyira, mint a' dohány, melly jelenleg Europa számosabb tartományaiban, 's különösen Magyarországon a' nagy tömegnek csaknem első rangú szüksége. I. Jakab angol király terhes adó által akará használatát elnyomni már 1604-ben; Oroszországban 1634-ben orr vesztesség alatt tiltatott meg a' dohányzás; VIII. Orbán 1624-ben 's később 1690. XII. Innocenz pápák egyházi átok alá vetették a' dohányzókat 's burnóttal élőket; Erdélyben 1670. 1683. 1686. 1688-ban országos törvények, 's pénz-büntetések hozattak a' dohány használata ellen, 's midőn ezek semmit nem használnak 1689-ben ennek természetése jószág elvesztése, (amissio bonorum), 's a' vele való élés 2 — 300 forintnyi büntetés alatt tiltatott-meg. E' szigorú törvények azonban sehol nem érték el céljukat, sőt Benedek pápa 1740-ben a' dohányzást maga is megkedvelvén önként visszahuzá tiltó-parancsait, hol pedig ezek el nem töröltettek, ott a' szokás ragadó árja dönté halomra. Tizennégy év előtt 213 milliom font dohány emésztetett el évenként Európában, ^{b)} ellent nem állván az, hogy legtöbb országokban a' státus egyedárusági czikkjéül jelöltetett-ki. ^{c)} Mikor jöhetett-be, 's mikor természetetett először Magyarországon nem tudom: de hihető, hogy a' nyugoti részekbe Németországból, hova a' svékusok 1631-ben vitték, a' keleti részekbe pedig Törökországból hol már 1610-ben Konstanczinápolyban ismeretes vala — hozatott-be; 's hogy már a' 18-ik század elején nagyban természetetett onnan világos, mert 1728-ban a' cs. k. dohányrakhelyekben lévő dohány összeszámítván, e' közt 408604 font magyar levél találtatott. ^{d)} Egyébiránt az ausztriai tartományokban Magyarbirodalmat kivéve, a' dohány szinte kirekesztőleg királyi haszonvételek közé tartozván, mivel a' császári fő abaldo a' megkívántató mennyiséget mindég a' magyar birtokokból vásárlá, e' körülmény a' magyar dohánytermesztésre hol kedvező, hol lankasztó befolyást gyakorla. Ugyanis a' dohánynak külföldre kivitele nem volt ugyan egyenesen megtiltva, de annyira megnehezítve a' bécsi abaldo rendszabályai által, hogy egyesek alig állhatták-ki vele a' concurrentiát. ^{e)} Mind e' mellett is a' szükség, mit Europa e' korban az északamerikai szabadító háboru következésében, a' virginiai dohány kimaradta miatt

érezett, 's az ekkor még igen csekély kiviteli vám ($1\frac{1}{2}$ krajczár mázsájától) a' külföldön is nevezetessé tette a' magyar dohánykereskedést: az olasz, német birodalombeli, és németalföldi gyárok többnyire magyar dohányt dolgoztak-fel; 's bár az abaldo teljes erővel üzte az egyedárusággal határos munkálatait, 1779-ben egyedül Triesten ksresztül 100,759 font burnót, és 3,273,136 font leveles dohány, Fiumén és Buccarin által pedig 1780-ban 24,905 mázsa vitetett-ki. Ámbár pedig az angol-északamerikai háború bevégezte, 's a' kereskedési viszonyok eligazodta után hatalmas vetélytársra lőn is e' cikkelyünknek az amerikai dohány, olcsóbbsága, 's különösen a' burnótkészítésre alkalmas volta miatt: még is kiállandotta az avvali concurrentiát, ha egy bal finánczfogás nem történik, mi szerint a' státuszjövendelmek szaporítása a' vámok felemelésében kerestetvén, a' dohány kiviteli vámja időről időre mindég magasabbra, végre pedig egészen 12 p. frtra emeltetett; minek következtében a' német-belga, 's olasz gyárok, mellyek azelőtt bizonyos vevőink valának, az angolok által Amerikából kezdék ellátni magokat. Azonban nem sokára bekövetkezett Európának a' szárazföldi rendszer általi elcsukása. az angol áruk elől. Az olasz, német birodalmi gyárok ismét Magyarországra fordíták szemeket; de miután ennek dohányját a' magas vámok mód felett megdrágították, Olasz 's Németország több tartományai korinányaik által is ösztönöztetvén, nagyobb mennyiségben kezdék e' cikket termeszteni; mi által dohány kereskedésünk helyre nem pótolható kárt szenvedett. Később a' dohánykereskedésnek mind az abaldótól, mind a' vámok résziről vetett akadályai nagy részben megszűntek ugyan, amaz a' nyerésszakedéssel felhagyván, imezek pedig koronként 12 forintrol 2, később 1 forintra, 1824-ben ismét 20 krajczárra leszállítatván: de sem az előbbi kedvező körülményeket vissza-idézni, sem Olasz 's Német országot dohányveteményeitől a' mieink javára megfosztani nem lehetett. Mindazáltal mióta a' vám így leszállítatott, még is emelkedni kezdett a' dohánykereskedés, és növekedni a' kivitel főleg Olaszországba, ugy annyira, hogy a' kivitt mennyiség, mi a' nagy vámok idején alig ment 10,000 mázsára, 1818 — 1827-ig bezárólag és így 10 esztendő alatt 47,277,190 fontra, azaz közép számmal évenként 47,277 mázsára emelkedett (L. Opinio Deput. Commmerc. 1827. 3-ik tábla); jelenleg pedig a' 65,000 felülhaladja, 's mondhatni, magyar tengerpartunkon egy honi cikkely sem tesz

annyi pénzt forgásba, mint a' dohány. Mi az ausztriai tartományoknak szükséges dohány mennyiségét illeti: ezt a' császári dohányigazgatóság majd saját tisztjei által váltatá be egyenesen a' termesztőktől, Pesten, Tolnán, Szegeden, Debreczenben fiók abaldókat állítván fel; majd 1817-ben a' beváltás mellett magányosokkali szerződés útján is kezdé a' szükséges mennyiséget beszerezni; majd a' reá következő esztendőben a' tisztek általi beváltással felhagyván, a' szállítást csődület útján a' legjutalmasabban ajánlkozóknak engedé át. Ezen rendelet, miután a' dohánynak vételét az abaldótól függetlené tette, megkönnyíté ugyan a' kivített, de annak az országbani beszerzését végetlenül megnehezíté az abaldo szállítóinak uzsoráskodása. Ezeknek a' termesztőkön is elkövetett csalásai, 's önkényes árszabások azóta számtalan, a' kormánynak is benyújtott panaszokra adának okot, más egyeseknek pedig annyira megnehezíték uzsorás cseleik 's alacsony fogásaik által a' vételt, hogy, ki hasonlókhöz folyamodni nem akart, velök a' concurrentiát ki nem állhatta. Egy, az 1827-ki országgyűlési rendekhez küldött kir. válasz (Acta Comit. 1827⁷ l. 1391 és 1393) által ezen csalók cselszövényei megtiltatnak ugyan, 's büntetésök az illető hatóságokra bízatik; de a' visszaélést ezen rendelmény sem képes egészen kiirtani. Jelenleg a' császári fő dohányigazgatóság ismét 4 fő állomáson, u. m. Pesten, Tolnán, Debreczenben, Szegeden, megszabott áron (5 — 7 fr. p. p. mázsájától) saját tisztjei által váltatja be a' dohányt; de ugy látszik az elcsüggedt termesztőket e' sem képes még felderíteni, mert Békés, Csongrád, Csanád, 's több megyékben épen az újabb korban hagyának fel sokan a' dohánytermesztéssel; 's általjában azt mondhatjuk, hogy valamint a' bányászatban egyesek, ugy itt is egyes kereskedők milliombokat tudának magoknak szerezni akkor, midőn a' termesztők, kivált a' tulajdonképeni dohánykertészek valóban véres veritékkel szerzik mindennapi kenyerüket. A' cs. k. örökös tartományokba tiz esztendő (1818 — 1827-ig bezárólag) alatt vitetett ki 1,175,334 mázsa dohány, és így esik egy évre 117,533 mázsa. Schwartner az országban elfogyasztott dohány mennyiséget évenként 68,125 mázsára számította; de e' szerfelett kevés, ha meggondoljuk, hogy a' többi ausztriai örökös tartományokban, minden megszorítás mellett, 's az abaldo részéről ezelőtt külföldre gyakorlott nyerészkedés felhagyásával is évenként 120 — 150 ezer mázsa szükséges, mellynél fogva Magyarország 11 mil-

liomból álló népére, mely a törökkel együtt talán minden nemzetek közt legtöbbet dohányzik, 200,000 mázsát számítani nagytűsnak legkevesbé sem tarthatom; 's e' számításom ha nem csal: úgy a Magyarországon termesztett dohány mennyiség egyre másra véve kerek számmal 400,000 mázsát tenne. D) Dohánytermesztéssel Torontál vármegye legtöbbet foglalkoztatódik, mert 41 nagy népesített pusztán csaknem mind dohánykertészek laknak, kik többnyire magyarok, 's évenként 70,000 mázsát állítanak-elő. Ezután jön Szabolcs, hol 30 helység nagyban üzi a dohánytermesztést, továbbá Tolna, Bács, Szathmár, Heves, Zala, Hont, Bihar, Somogy, Sopron, Vas, Csongrád, Baranya, Arad, Temes, 'stb. A' Katonai Végvidéken igen kevés dohány természetik, a' kárpátaljai megyékben pedig épen semmi. Nais fiumei kereskedő II. József császár parancsolatjára több magyar termékek, 's ezek közt a' dohány minéműségét is vizsgálatra vévén, a' tolnai, pécsi és mura közti dohánynak adta az elsőséget; ezután következett a' szegedi, aradi, rakomazit, debőit, debreczeni és szeremsgit; a' posegait legroszabbnak tartotta. Azonban ez osztályozás úgy látszik a' burnót készítésre alkalmas dohányfajokat tüzte ki czélul: mert füstölni a' vitnyédit Sopronban, verpelétit, debőti Hevesben, ribait Nógrádban, vékit Komáromban, glogovácit Aradban, pereszlévít 's majd a' füzes-gyarmatit és kőspallagit Honthban, nagyfalvit Vasban, pálfait és faddit Tolnában, csetnekit, dulházit Gömörben, rátkait Zemplénben, paszabít és rakomazit Szabolcsban, szendrőit Borsodban, közönségesen legjobbaknak tartják. e)

a) A' dohányról Romanus Pane, egy Spanyol szerzetes, kit Columbus Amerikában hagyott, tesz legelső emlékezetet *Cohoba* név alatt. 1535. a' nyugotindiai négeknek használni kezdik. 1559. Nicot János, francia követ Portugálban magot küld Párisba, 's innen e' név: *Herba Nicotiana*. E' nevét *Tabak*, *Tabago* szigetétől kölcsönözte, honnan először Európába behozatott. 1570. Hollandiában már dohányoztak, sőt 1615-ben ugyan itt természetni elkezdtek. Németországban 1620. táján lett ismeretes.

b) *Staatenkunde von Europa von Freiherrn von Malchus, k. würtemb. Finanz-Präsidenten, etc. Stuttgart, 1826, S. 270.*

c) Spanyolországban csak Sevilában, Portugálban csak Lissabon és Porto városokban gyártatik dohány az ott lévő királyi intézetekben. *Bourgoing, III. 146. l.; Vollständiges Handbuch, etc. 2. Abth. 3. B. S. 244;* 's Portugálra nézve *Balbi, I. S. 468.* Franciaországban 1810-ben a' k. dohány-egyedárúság ismét behozat-

ván a' dohánytermesztés 8 departementre szorítatott, 's 10—12 királyi gyárban mintegy 200,000 mázsa dolgoztatik-fel. *Chaptal I. 168. l.* Az ausztriai örökös német, olasz és lengyel tartományokban szükséges dohány mennyiség 8 kincstári gyárban, u. m. Haimburgban, Sedliczen, Gödingben, Vinikin, Fürstenfelden, Majlandban, Venczében, Ragusan gyártatik. *Keesz, l. c. IV. Anhang S. 95. 's köv.*

d) *Schwartner, l. Th. S. 330.*

e) Minden magányos, ki dohányt külföldre szállítani akart, azt csak az abaldótól eszközölt szabad levél mellett tehette; mi nem csak a' taksák 's a' néha hetekig húzótt várakoztatás miatt volt terhes, hanem azért is. mivel ilyenkor a' vevőnek nevét is ki kelle nyilatkoztatni; minek következtében az abaldo e' vevőket többnyire magához ragadá; mi annál könnyebben sikerült neki, minthogy szállításait semmi sem akadályozta. Továbbá ha a' szabad menetilevélen álló összeg a' harminczadi mérésen pontosan ki nem ütött, a' dohány letartóztatott: mi még is e' czikknél, mellynek súlyát száraz vagy nedves idő változtatja, igen könnyen megtörtént. Az ausztriai vámhivataloknak szabadságában állott terhes kocsikat leraktni, 's újra fölmérni, 's még a' kötegeket is feloldani. Ha a' kereskedő az utlevélen kiszabott országutról a' mellék, talán jobb, de szinte oda vivő utra tért, nem csak dohányát elveszté, hanem pénzbeli büntetésre is szorítatott. Az 1802. ki felírásra 1807-ben érkezett kir. válasz (Acta Com. 1802. l. 64. Acta Com. 1807. l. 497) csak igen tökéletlenül hárítá el ezen akadályokat, egyedül azt engedvén meg, hogy a' kellő utlevél ezután akármely fiók dohány-hivataltól is kérethessék, 's harmad nap alatt kiadassék. Mit ez-nkívül a' Rendek még kívántak: hogy a' harminczadi mérések a' hajókon tétessenek az utlevél taksája leszállitassék, 's annak értéke három hónapról miként eddig divatban volt határtalan, vagy csak hosszabb időre terjesztessék, meg nem engedtetett. *Horváth Mihály, Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a' három utolsó század alatt, 1840. Budán, 335. l.*

f) A' 400,000 mázsa illyformán osztatnék fel az országra: *szege*di név alatt: Torontál ad 70,000, Bács 50,000 Csongrád 12,000, Csanád 1000 mázsát; *debreczeni* név alatt: Szabolcs 60,000, Szathmár 18,000, Bihar 10,000, Közép-Szolnok 2000 mázsát; *pécsi* név alatt: Tolna 55,000, Somogy 15,000, Baranya 10,000, Verőcze 3000 mázsát; *palánki* vagy *váczi* név alatt: Honth 12,000, Nógrád 1000 mázsát; *debrői* név alatt: Heves 20,000 mázsát; *aradi* név alatt: Arad 6000, Temes 8000, Békés 2500 mázsát; *cserbel* név alatt: Muraköz, 's Zalának déli része 13000 mázsát, *kapuvári* név alatt: Sopron 6000 mázsát; *vitnyédi* név alatt: Sopron 1200 mázsát; a' többi jönné Komárom, Borsod, Abauj, Gömör, Zemplén, Vas, Nyitra, Bars, Szerem, Posega, 's többi megyékre és végvidékekre.

g) A' magyar dohány jóságát a' dünkircheni gyárosok a' virginiaihoz hasonlónak ítélték; azonban a' dohány kezelésében a' külföldi kereskedők több hiányokat fedeztek fel. Ilyenek 1): a' dohányt szabad ég alatt, 's nem arra alkalmas helyen szokták a' természet-

tők megszáritani; 2): az összerakásban megnedvesítik; 3): jó egészséges levelek helyett fattyukat raknak közbe; 4): az érett levelek nem választatnak-el gondosan a' zsengésektől, sőt gyakran rothadt levelekkel vegyítettnek, 'stb.

44. § Erdők.

Azon hegyek, mellyek Magyarországot mintegy koszorú formában körülkerítik, 's az ország belsejében is messze elágadzanak, úgy szólván, egy nagy szakadatlan erdőt képeznek. Itt több helyeken minden pusztítás és kiméletlen gazdálkodás ellenére is az erdők aránytalanul nagy tért foglalnak-el; a' fának semmi, vagy kevés becse van, mire az évenként kivetetni szokott 40,000 mázsa (1822—1827-ig bezárólag az ausztriai örökös tartományokba 234,635, külföldre 5044 mázsa hordatott-ki) hamuszir tagadhatlan bizonyságul szolgál. Milly kimerithetlen kincs fekszik csak az oláh 's illyr bánági végvidéknek 700,000 holdra terjedő erdejében! Milly fabőség uralkodik Krassó, Mármaros, Verőcze, Posega, Somogy vármegyékben, a' horvát végvidékeken, 's Arad és Bihar keleti részein! 'S valljon nem ihletnek-e szent horzadással kitkit a' lykavai, lipcsei, murányi, ungvári, munkácsi, tatai és geszteti uradalmak ős erdőségei? Az északi 's keleti magas és közép hegyek fenyvesekkel borítatnak, de vegyesen, mert tisztán csak a' legmagasb bérceken nevedednek. A' károlyvárosi végvidéki erdők, főkép a' Kapellán túl túlevelű fákból állnak, mellyek közt az öreg fenyő leggyakrabban jó-elő. Árva, Liptó, Zólyom, Mármaros legszebb fenyvesekkel birván, ők tartják épületifákkal az ország nagyobb részét; de a' nyugoti 's déli megyéknek Ausztria és Stájer országok is usztatnak-le a' Duna 's Dráva folyóin. ^{a)} A' sugár bikk a' zordonabb hegytetőknek, és többi kisebb hegyek északra fekvő völgyeinek pompás termése, fenyvesekkel vetekedő magasságra sinór egyenességgel felnő, de leginkább nehezen járható hegyeken lévén, kevésbé használtatik, különben néha makkjával, általjában pedig taplójával még a' külföldön is becsületet nyer; a' mint-hogy némelly nyitrai, trencsényi tótok főleg Szászországba évenként 300 mázsánál többet kihordanak. Szerem, Verőcze, Posega, Baranya, Somogy, Zala, Arad, Bihar, Szathmár, Bereg, Ungh vármegyék, a' szeremi, báni, varasdi végvidékek gyönyörű tölgyes erdei nagy részt rónán fekszenek, 's a' Szá-

va, Dráva, Körös, Tisza, 's más folyók áradásaitól sokat károsítatnak; egyébiránt makkot bőven szolgáltatván ezrenként hizlaltatnak itt a' sertések, 's még ezen felül gubacs is olly bőséggel szedetik, hogy 6 esztendő alatt (1822—1827) bezárólag) 838,756 köbölt adhatott el az ország idegeneknek. A' Szerem vármegyében tenyésző *édes tölgy* (*Quercus esculus*. Linn., Kitailbel szerint: *Quercus conferta*), mellynek gyümölcse csaknem olly édes, mint a' szelid gesztenyéé, lihetőleg egyik eledele vala a' föld első lakosainak. Veszprém, Honth, Nógrád, Gömör, Borsod, Abaúj, 's több megyékben szinte szép tölgyeseket láthatni. Horvátország katonai végvidékeivel együtt, mind folyói, mind tengeri hajók építésére fát bőven és kitünő minéműségben adhatna, b) ha a' jobb utak hiánya, ennek szállítását költségessé nem tenné. Mind ezen erdős helyeken azonban helylyel közzel bőség helyett szükség mutatkozik; 's nem egy két üveggyárt és hámost lehetne előszámlálni, melly fahiány miatt munkálatiban fenakadt; 's az olly félelmes Bakony, több mint 20 gyarmatnak adván helyet, lehetősen megritkult. Az itteni szükség egyébiránt nem is hasonlítható ahhoz, mit Magyarország róna vidékei általánosan éreznek. Azon nagy tér, melly a' Duna, 's a' bihari, aradi és temesi hegyek közt fekszik, (mintegy 1100 □ mfd.) kevés kivétellel szakadatlan erdőtlén síkság, c) hol a' fa hiányát szalmával, tengeri kóróval, és valódi perzsa módra szárított marhaganéjjal kénytelenek a' lakosok pótolni. E' kietlen erdőtlenség káros befolyását sokszorosan gyakorolja, mert e' miatt az egész vidék szárazságban gyakran szenved, a' homokos helyeken pedig a' futóhomok a' szomszéd termékeny fekete földeket is elborítja. Kivánatos lenne tehát, hogy az erdőpusztítás ellen hozott 1807. 20-ki törvényczikkely szigorúbban megtartatnék; a' cs. k. családi, kamarai, 's más főbb uradalmak példája, 's különösen a' fenséges nádor kisjenői uradalmában divatozó erdőszeti remek rendszer 's utasítás d) mindenütt követőkre találma; az 1807. 20-ik cikkely pedig a' futóhomokot erdővel vagy szőlővel ajánlván beültetni, mivel ezt csak kevesen teljesítették, e) a' hanyagokat az országos küldöttség véleménye szerint is, (opinio Regn. Dep. in Commerc. Ed. 2-a 12-ik l.) büntetéssel kellene kötelességükre szorítani; 's itt különösen ajánlható lenne a' hamar növekedő amerikai fák ültetése, mellyekből gr. Hunyady úrményi 's keszi jószágaiban olly gyönyörű pagonyokat szemlélhetni. A' köszén, melly megbecsülhetetlen tűzifa-

pótlék, ámbár hazánk számos megyéiben található, mind eddig csak Sopron, Komárom Esztergom, Baranya vármegyékben, 's a' hánsági-illyr végvidéken ásatik. A' gyepfőzeget (turfa) is, melly sok helyt nagy kiterjedésben találattik, milly jótékonyan lehetne használni, Engelsfeld (igy neveztetik a' pesti határban egy birtok) pálinka főző-intézetével eléggé mutatja. A' magyarországi erdők felmérve nem lévén, ezek kiterjedését meghatározni igen nehéz; annnyival inkább, mert némelly uradalmakban 's végvidékeken az erdőszi előleges becsüket a' valódi felmérések kétszeresen meghaladták. Lichtenstern szerint a' magyarországi erdők 8,942,720, a' végvidékiek Hietzinger után 2,174,822 ^{75/} német holdat (1600 □ ölével) foglalnak-el. Én kisebb nagyobb hitelességű becsük után a' visszakapcsolt részekkel együtt 15,218,395 magyar holdat (1200 □ ölével) találtam, a' végvidékieken kívül.

a) Magyarország dél-nyugoti részén csak Vas vármegyében 's főleg a' tótsági járásban, Baranyában a' Mecsekhatón, és Verőczében a' vucsini magasb hegyeken vannak fenyvesek.

b) A' károlyvárosi végvidéken 1818-ban 17,400 darab kitünő jószágú 's hajóépítésre alkalmas, nélkülözhető, 's mindjárt vágható szálfat (tölgy és fenyő) számláltak-meg; de ezek használatlanul hevernek, mivel a' cs. k. tengerikatonaság szinte illy jó épületfákat Vizzo d' Aronzo-ból olcsóbban vehet. *Hietzinger, Statistik der Militärgränze, 2 Th. 131-dik l.*

c) A' nagy kiterjedésű Bácsban, 1826-ban csak 45,500 hold makktermő erdő, és 35,800 hold harasztos sűrű és füzes találattott. Ellenben a' rétes, nádas, sásas, szityós térek 76,600 holdat foglaltak-el: úgyhogy minden erdőség 45, a' nádas rétségek 57 helységre jutának, $\frac{1}{4}$ része pedig a' megyének csupán szalmával és ganéjjal tüzelt.

d) A' 8 négyszög mértföldnyi kisjenői uradalom erdőségei 15089 holdat foglalnak-el 1100 □ ölével. Ezek mindnyájan rónán fekszenek, 's számjegyekkel ellátott szakaszokra osztattak fel, mellyek 100 holdas teljes négyszögöt képeznek. A' szakaszokat elkülönző séták egyszersmind utakul szolgálnak; 's az erdők szélei árkokkal vétettek-körül. Az úrbéri faizás, melly ezelőtt hetenkint kétszer egész esztendőben gyakoroltatott, most úgy van elrendezve, hogy a' jogositattak meghatározott famennyiségre, 's csak téli hónapokra szorítottak. A' legeltetési servitustul minden erdőség bár ennek ez előtt egészen alájavettett teljesen szabad, miután a' jobbágyság másutt kielégítettek. Az erdőszi tisztség fizetése illendő; 's az erdei jövedelem, a' tetemes uradalmi és urbéri fa szükség, 's a' csekély fa ár mellett is, évről évre nevezetesen öregbül *Forstbüchseninstruc-tion für die Erzherzogliche Herrschaft Kis-Jenő, von Joseph Hubeny, k. ungar. Kameral Forstbeamten in Arad. etc. Temesvár, 1836.* Hu-

beny úr a' magyarországi erdészetet illető még más 6 rendbeli munkáival, a' haza halájára tette magát érdemessé.

e) Mind azokat, kik erdők ültetésével magok, unokáik, 's a' haza javát eszközölték, előszámlálni sem czélomban, sem tehetségben nincs; de azon nagyszerű fa ültetvényeket, mellyek a' mezőhegyesi ezelőtt erdőilen pusztákon létrejöttek, elhallgatnom lehetetlen, miután ez új pagonyok, e' híres ménes-intézetnek 1500 ölre menő évenkénti faszükségét már is fedezhetik. Csongrádban az erzsébeti erdő homokba ültetve szép topolyákat, sőt fenyőket táplál. Bácsban Szabadka, Réim, 's Borsodon Latinovics szép erdőcskét nevelt; b. Orczy pedig Jankovácson 18.000 hold homokbuckát szagगतott meg fáival. A' német-bánsági ezred homokhalmi szakaszokra osztva fákkal ültetnek-be, 's itt a' melly végőr erdőt nevel, annak ez tulajdonul adatik.

2) Állatok Országából.

A) Emlősök. 1) Szelidek.

45. §. Ló.

A' magyarországi lótényésztés másfél század alatt sok változáson ment keresztül. Hajdan a' magyar, vérrel szerzett honja megtarthatásáért csatákban öszülvén meg, sokat és jól lovaglott. Neki serény, győzős, minden viszontagságot eltűrő ló kellett, 's ezt feltalálhatá az eredeti, szinte keleti származású magyar fajban, mellyet a' török háhorúk alkalmával jó módja vala nemes származású keleti lovakkal időről időre nemesíteni. A' törökök kiűzetése után, az áldott béke helyre állott ugyan, de a' fegyver letételével a' magyar is puhulni kezde. A' lovaglás, melly testet, lelket egyaránt erősít, nem volt többé nemzeti szokás; a' fő méltóságok hivataluk tekintetével, a' fiatalok a' tanulással össze nem egyeztethetőnek ítélek ezt. A' fő birtokuknál elharapódzó fényűzés és pompa következtetésében, spanyol és nápolyi lovak jöttek divatba; a) mert a' kevélyen tartott fő, kos orr, hattyú nyak, lobogó serény jobban kielégítették a' fényűző aristocrata kívánatait, mint a' nemes származást bizonyító, 's erős lovaglásra és utazásra megkívántató gyorsaság és győzőség. Innen a' jó eredeti magyar faj az uri ménesekből lassan lassan kipusztítatván, csak a' köznépben, 's Erdély hegyesebb vidékein, a' Hátszeg és Csik bércei közt talált menedékhelyet. E' körülménynek a' magyar

magyar lótenyésztésre igen szomorú következtetés lőn. Mert a' szinte keleti vér által nemesített spanyol lovak, melyek leginkább Erdélyben terjedtek-el, 's melyek csak hibás tenyésztési rendszer miatt veszítették-el eredeti becsüket, még nem ártottak ugyan tetemesen a' jó lótenyésztésnek; de Spanyol faj leple alatt dán, német, olasz lovakból álló keverék lepte-el a' magyar méneseket, melyek eredetiségökből kivetköztetve, a' mult század második felében végkép elaljasodtak. A' lótenyésztés illy elaljasodását Mária Therezia gátolni akarván, ennek emelésére; különösen az adózók hasznát tekintve, 1777-ben aug. 2-kán minden hatásághoz igen czélirányos rendelkezéseket bocsáta. Nem csekélyebb érdekű azon kegyelmes kir. leirat is, mely 1804-ben, apr. 20-kán a' vegyes politikai 's katonai bizottság terve következtetésében közre tétetett, 1820-ban pedig a' mezőhegyesi katonai ménes-intézetnek megparancsoltatott, hogy hágó méneket nem csak pénzért adjon-el, mint azelőtt, hanem illyeket a' tartásköltségek visszatérítése mellett a' magokat jelentő törvényhatóságoknak is engedjen-át. Fejedelmink bölcs szándékát némelly gazdagabb birtokosok terhettségükhöz képest igyekeztvén előmozdítani, nagy áldozattal méneseket állítottak, melyek azonban nem gazdasági combinátiónak, hanem hazafiui fellobbbanásnak levén eredményei, nagyobb részben ismét elenyésztek. Végre a' magyar lótenyésztésre körül belől egy pár évtized óta uj időszak támadt. Nagyaink átlátták azt, hogy valamint mindennemű ipart és kereskedést csak haszon tarthat-fen, ugy a' lótenyésztés, a' gazdaság ezen nevezetes ága is csak ugy jöhet tartós virágzásba, ha abból folytonos haszon remélhető. Ennek elérésére szükség volt tehát a' magyar lovakat idegenek előtt is kapósakhá tenni, ^{b)} azaz a' már elkorcsosodott fajt szükség volt nemesíteni; a' régi koplaltatási, majd zabáltatási rendszer helyett egy részről a' csikók erőteljesebb táplálása, más részről az egészben nagyobb takarékoság vala behozandó, mit a' kanczák mérsékelt dolgoztatása által sokan jó sikerrel teljesítettek is; ^{c)} végre lóversenyek, lóvásárok kellettek, hogy a' tenyésztők tenyésztésre alkalmas lovaikat biztosan megváloghassák, 's tetemes kiadásaik megke-
rüljenek. Illy józan elvek kifejlődése, 's ennyi kormányi rendeletek után lássuk: minő karban van jelenleg a' magyar lótenyésztés?

Magyarországon a' lovak száma a' mindig növekedő juh-tenyésztés miatt több helyeken megfogyatkozott ugyan, ^{d)} de más országokhoz hasonlítva, még is elég nagy. ^{e)} B. Lichten-

stern 1819-ben Magyarországra 452,400 lovat számított, de e' felette kevés, mert az 182⁹/₁₀-ki országos összeírás alkalmával, csak 6 vármegyében, u. m. Bácsban, Torontálban, Szeremben, Temesben, Baranyában, Szabolcsban, egyedül az adózóknál 423,515 ló találtatott. ^{f)} A' Katonai Végvidéken 1838-ban 200,448 ló iratott-össze; és így ha Magyarországra a' végvidékekkel együtt csak hat ennyit számítunk is, (mennyit pedig, meggondolván a' Katonai Végvidék fele részének lótenyésztési szegénységét, könnyen felvehetünk), úgy ez öszveg kerek számmal 1,200,000 darabra menne. A' Lengyelországgal határos északi, 's Ausztria és Stájer országok szomszédságában fekvő nyugoti vármegyékben a' lovak közép magasságúak, az ország közepén, 's a' keleti és déli megyékben pedig kisebbek, de gyorsabbak és vesésebbek, a' honnan ezek könnyű lovasságnak különösen alkalmasak, amazok inkább teherhordozásra, 's nehéz lovasság számára használtatnak. Egyébiránt magas, nehéz lovasság alá való lovakat tenyészteneek még némelly déli megyék is, 's különösen a' torontáli, bácsi, baranyai, tolnai 's német-bánsági németek. Általában véve lovaink nagy részben roszak, 's csudálkozni lehet, hogy Magyarországhban, a' huszárok hazájában, hol az abrak olly olcsó, a' legelők olly kiterjedtek és jók; 's mikor a' magyarok a' lovak nagy kedvellőinek tartatnak, 's valósággal azok is: szép 's nemesített lovak csak itt ott az uraságoknál 's némelly vagyonosabb polgároknál és földműveseknél láthatók, a' nagyobb rész lovai elcsigázott, össze vissza korcsosított gebékből állván. De e' rosznak olly mélyen gyökeredző oka van, mellyet kiirtani felette nehéz; 's ez ok: a' nagy tömeg szerfeletti szegénysége. Hányan vannak hazánkban olyanok, kik maguk gyönyörűségükre szép lovakat tarthatnának, vagy nevelhetnének? Illy országban, hol kevésnek van módja jó lovakat tartani, látja-e fáradsága jutalmát, 's költségeinek visszatérülését az a' nagyobb birtokos, ki idejét 's pénzét lovak nemesítésére, 's nevelésére fordítja? Vannak mindazáltal itt, jeles és nevezetes intézetek, mellyek a' lótenyésztést 's nemesítést hathatósan előmozdítják ugyan, de még sem tehetnek annyit mennyit az említett fő akadály megszüntével tehetnének. Első említést érdemel ezek közt a' Csanád vármegyében fekvő *mezőhegyesi* királyi katonai ménes, melly nemében talán egész Európában legnagyobb. ^{g)} Ennek fiókja a' *bábolnai* ménes Komárom vármegyében, melly ritka szépségű eeredeti arab lovakból állita-

tott-össze, 's mint ilyen, szinte egész Európában pár nélkül való. ^{b)} Az itt tenyésztett lovak csupán a' királyi udvar számára használatnak; valamint a' k. családi jószágokhoz tartozó nyitra megyei kopcsányi ménes is, melly 1816-ban újonnan angol telivérekkal rakatott-meg, kocsislovakat 's paripákat a' felséges udvar használatára szolgált. Ezeken kívül a' magányos birtokosok közül számosan tartanak méneseket, ^{d)} melyekben némelyek a' lónemesítést arab csődörökkel hamarébb 's biztosabban gondolván elérni — arab méneket, mások a' szinte arab vér által nemesített erős alkatású angolokat a' mi vékony csontú magyar lovainkhoz alkalmazhatóbbaknak, 's czélszerűbbeknek itélvén — angol származású csődöröket használnak. Némelyek, de kevesen, a' katonaság 's a' nagy közönség kíváncsihoz képest könnyű szerű magyar és erdélyi eredetű lovakból álló úgy nevezett vad méneseket tartanak. Végre a' magyarországi köznép közt a' német legtöbb, 's legjobb lovat nevel, ezután a' magyar, majd a' rác és tót, legkevesebbet tenyésztet pedig az oláh és orosz. Innen legszebb 's legtöbb lovat láthatni Bács, Torontál, Tolna, Szerem, Temes, Baranya, Somogy, Zala, Vas, Sopron, Moson, Győr, Komárom, Pest, Heves, Csongrád, Csanád, Békés, vármegyékben. Szép lovakat nevelnek még a' szepesi XVI városok, a' rimaszécsiek Gömörben, az alsó csalóközi 's alsó nyitrai magyarok, néhány szathmármegyei német helységek, a' német bán-sági, csajkás, pétervárad, brodi, és varasd-szentgyörgyi végörök. Legkevesebb ló van Árva, Liptó, Turóc, Trencsén, Zólyom, Sáros, Ung, Bereg, Krassó vármegyékben, az oláh-bán-sági, báni, és károlyvárosi végezredeken, 's Zágráb vármegye délnyugoti részén. 1827-ben Magyarország idegeneknek fizetett lóért 67,728 pengő forintot, eladott pedig 247,606 fr. árút, és így nyert 179,878 fr. Azon versenyfuttatások, melyeket egy részvényes társaság Pesten megkezdett, 's részint időhöz szabott, részint örökös nyereség-díjakkal megállapított, a' rokon szerkezetű 's célú somogymegyei hetesi és posonyi lóversenyekkel együtt, a' nemesebb származású lovak szaporodására, 's a' hazai lótenyésztés emelésére, bár milly különbözők légyenek a' vélemények, más országok példájából itélve, bizonyosan a' legjótékonyabb hatással leendenek.

a) Erdélyben tovább maradt-meg a' régi napkeleti vér, tovább maradván ezen ország a' törökkel szorosb egybekötetésben. De vég-

tére ide is behatott a' spanyol faj, 's a' lábát szedő lovak kedve lése. Báró Wesselényi István volt jó részt a' legelső, ki Erdélybe 1740. táján spanyol hágó lovat hozott, 's így származtak ide a' Galant, Hannibal, Caesar, Brilliant, Bello, Spitz részint spanyol, részint császári méneseiből eredett fajok. *Báró Wesselényi Miklós. A' Sibói Ménésről. Pesten, 1829. 23-ik lap.*

b) Gróf Hunyadi örményi uradalmában lévő méneseiből 1814-ben a' württembergi korona örökös (most király) egy négy esztendőös csődört 400 darab aranyért vett-meg, 's a' ló megérkezvén, még különös levélben, hízeltő kifejezésekkel meg is köszöntette. *Csaplovics. Gemälde von Ungern. 11. Th. 46-ik l.*

c) Az anyakanczákat már most több méneseiben dolgoztatják; de Appel Károly, a' gróf Hunyadiak jószágigazgatója volt legelső, ki a' lovak tartása ezen igen hasznos módját megkezdte. Itt már több esztendő óta igen kiterjedt gazdaság folytatatik mind kanczák által. A' szaporodás örökre nagy, 's a' csikók felette jól nőnek, 's formálódnak. *B. Wesselényi. A' Sibói Ménésről, 63-ik l.*

d) A' juhtenyésztés, bár növekedett is nem volt mindenütt általánra a' lótenyésztésnek. Így p. o. a' Katonai Végvidéken 1817-ben volt 746,474 juh és kecske, 1838-ban már csupán juh 1,031,507 darab, 's kecske 183,384 d. számláltatott. Mindazáltal a' lótenyésztés is szaporodék: mert 1817-ben volt 173,432 darab ló, a' kis csikókat nem számítván, 's 1838-ban e' szám 200,448-ra növekedett.

e) Csehország 121,505. Morvaország 127,845 lovat számlál. *Lichtenstern. Statistische Tabellen über Europa von 1819.* André szerint az egész ausztriai birodalomban 1,835,653 ló számláltatik. *Zahlenstatistik 87 l.* Poroszországban a' lovak és csikók száma 1831-ben 1,374,594 volt. *Hoffmanns neueste Übersicht. 98-ik l.* Báró Malchus szerint Franciaországban 2,550,000, Angolországban 1 900 000, Spanyolországban 1,600,000, ló van, de ezek közt 1,500,000 öszvér. *Staatenkunde von Europa 154. l.*

f) Ezek közt aránylag legtöbb ló volt Szerem vármegyében, t. i. 43 □ mértföldön 86,864 darab; legkevesebb Szabolcsban, t. i. 115 □ mértföldön 7716 darab; de Szabolcsban tiszerte több az allodiális föld, 's huszszorta több a' nemesség, melynek gazdasági barmai összeírás alá nem esnek.

g) *Mezőhegyes* fekszik Csanád vármegyében Aradhoz 5 mértföldnyire. Ezen fő pusztához még más három pusztá tartozik, u. m. *Kis-Komarás, Fecskés, Nagy-Pereg* (ez már Arad vármegyében), melyek összesen 39,911 holdat (1100 □ ölével számítván) 855 □ ölet tesznek, 's 84 járásra osztatnak-fel. Nevezetesen Mezőhegyesen van 18,599 hold 120 □ öl, Peregén 9417 hold 650 □ öl, Komarásan 4092 hold 961 □ öl, Fecskésen 4582 hold 224 □ öl. Az épületek 220 holdat foglalnak-el. Ez az egész termékeny rónaság II. József alatt 1785-ben a' k. kincstártól egy katonai ménes-intézetnek adatott-át, mely a' magyarországi fő hadi kormányshéktől, 's ez által a' cs. k. udvari fő hadi tanácstól függ. A' ménesre, 's az itt folytatott gazdaságra egy főtisztarkari tiszt, és egy jószágigaz-

gató ügyel-fel, kik alatt ismét számos méneshez és gazdagsághoz tartozó személyek vannak. Az egész személyzet 1839-ben állott: 1 alezredesből, mint parancsnokból, 4 kapitányból, 4 fő, 4 al-hadnagyból, 2 kadet-ből, 1 táborig papból, 1 hadibiztossági tisztből, 1 számvevőből, 1 segédtsíztből, 1 számvevő-járulnokból, 1 építési járulnokból, 2 baromorvosból, 1 fő-orvosból, 1 gazdasági kormányzóból, 1 kasznárból, 1 erdőszől. Ezekhez jön még egy kaszárnya-felügyelő, 22 őrmester, 51 káplár, 1 dobos, 1 trombitás, 269 közlegény, 17 tábori-kocsi, 238 csikós, és több béresek és kézművesek. A' ménest tápláló mezeigazdaság 200 ökör-fogatot, 's nyáron 7000 embert foglalataskodtat. Elvettetik évenként 10,000 mérő gabona és zab, 's szénát 2—300,000 mázsát gyűjtenek. A' ménesbeli lovak száma már 25 esztendő óta mindig 3000 körül van, mely közt rendszeren 700 egynehány anyakancza. A' ménes alapítása alkalmával csak eredeti magyar faj tenyésztetett. Ehhez jöttek későbbben erdélyi, és czirkási ménék és kanczák, majd 1790-ben keleti származásúak. 1802 és 1804. két ízben meklenburgi anyalovak, 1803-ban spanyol csödörök, majd nápolyi hágómének, és 1811-ben moldvai kanczák hozattak. Az ausztriai sereg által 1814 és 1815-ben Franciaországban prédául nyert normanni és arab származású lovak nagyobb része is ide jött, 's nem sokára ezután a' lippizai és kladrubi császári ménesekből spanyol eredetű ménék küldettek. Ujabb időkben arab 's más keleti származású lovak is vásároltattak. Ezekből láthatni, hogy Mezöhegyesen nem egy megállapodott (constant), hanem igen különböző fajok tenyésztetnek. Nehány évek óta azonban idegen tenésllovak vételével nagyobb részt felhagytak, 's a' különböző fajok is nem kevertetnek úgy össze. A' ménesnek mind a' tizenegy osztály, melyek a' mostani fő ménes-parancsnok által szin és fajok szerint elkülönöztettek, már is meglepő szép tekintetet adnak, 's remélhető, hogy ezentúl a' nemesítésre 's megállapodott fajra való törekvés szigorúbban meg fog tartatni.

h) A' *bábolnai* pusztá Komárom vármegyében fekszik Ácstól délre 1 mértföldnyire. Kiterjedése 6908 hold, 's 1104 □ öl, 's szép vízzel bővelkedő ligetekkel, bokrosokkal, 's új erdő ültetvényekkel dicsekedhetik. A' ménes-intézet 1839. oct. 20-kán állott 352 emberből, 565 lóból 138 szarvasmarhából, Nevezetesen volt 1 őrnagy mint parancsnok, 2 másod-kapitány, 1 alhadnagy, 1 segédtsízt, 1 táboripap, 1 jószágkormányzó, 1 számvevő segéd, 1 főorvos, 3 katonáirnok, 1 fő lóorvos, 1 fő kovács, 2 al-kovács, 2 nyerges, 3 kerékgyártó, 4 kovács, 2 ács, 2 kőműves, 1 lakatos, 1 kéményseprő, 7 valóságos és 3 helyettes őrmester, 12 fő, 8 al-káplár, 147 közlegény, 1 katonainas, 4 inas, 16 tábori-kocsiszolga, 20 táborikocsi. 34 csikós, 69 béres. Lovakból: 9 könnyű mag (pepinier) 7 nehéz, 32 könnyű közönséges hágómén; 38 három éves, 41 két éves, 50 egy éves mén; 29 elválasztott, 1 szopós csödör csikó; 113 mag, 34 hámos, 4 fiatal anya kancza, 30 három éves, 41 két éves 37 egy éves. 28 elválasztott kancza csikó; 2 három éves, 1 két éves, herélt; 33 paripa. 35 hámos ló. A' gazdaság folytatására volt 138 jármás ökör.

i) A' magyarországi méneseket mind előszámlálni igen bafos, mert ezek mind untalan változnak, a' régiek elenyésznek, 's ismét újak állítatnak. Mennyire azonban értesítve vagyok, jelenleg e' következő helyeken találhatunk: Baranyában: *Bollyon* gr. Batthyáinak. *Sátoristyén* Károly főherczegnek: Fejérben: *Előszálláson* a' zirczi apátnak, *Csikberényben* gr. Lambergnek, *Lángon* gr. Zichynek; *Polgárdon*, *Nagy Lásdon* és *Ujfaluban*. Mcsonyban: *Parndorfon* gr. Harrachnak; Somogyban: *Lenzyeltútiban* (Ezentúl *Kulczon* Kraassó vgyében) b. Fechtignek (eredeti arab tenyészllovakkal), *Kéthelyen* gr. Hunyadinak. *Helesen* gr. Festetics Miklósnak, *Ladon* Czindery Lászlónak, *Nágocson* Zichynek, *Adáudon* Csapody Pálnak; Sopronban: *Czenken* gr. Széchenyi Istvánnak; Tolnában: *Ozorán* h. Esz'erbáznak; Veszprémben: *Dákán* gr. Nádasdinak, *Deghen* Festetics Antalnak, *Zirczen* a' zirczi apátnak, *Pápán* gr. Eszterházy Károlynak, *Rédén*; Zalában: *Fenéken* gr. Festetics Lászlónak, *Morgánon* Inkeynek, *Kecsehelyen* Csúzynak, *Pókán* gr. Erdődynek; Bácsban: Latinovics 'stb. uraságoknak, és *Rusztlinán* b. Redlnak: *Ürményen* gr. Hunyadinak, *Galgócson* gr. Erdődy Józsefnének, *Voggyerádon* a' nyitrai püspöknek; Pesten: több apróbb ménesek a' pusztákon; Posonyban: *Kiripolczon* h. Pálfnak, *Tallóson* gr. Eszterházy Mihálynak. *Bősdön* gr. Amadénak, Hevesben: apró ménesek több helyen, T. Örsön h. Orczy Lászlónak, továbbá az Almásy nemzetségnek, *Márfőn* b. Podmaniczky Jánosnak (könnyű lovasság számára); Békésben: *Kétegyházán* gr. Almásinak, *Gyulán* gr. Wenkheimnének, *Körös-Ladányban* b. Wenkheimnének; Biharban: *Nagy-Kágyán* Lőnyai Józsefnek; a' Kis-Kunságban: *Pákán* a' jász és kun kerületeknek; Vasban: *Csákányon* gr. Batthyáinak; Máramarosban: apró ménesek több helyen; Szabolcsban: *Balmaz-Ujvároson* Semseynek; Sa'hmárban: *Nagy-Károl* on gr. Károlyi Györgynek; Torontálban: *Heqyesen* Tainaynak; Verőczenben: *Pepelánán* Jankovichnak, *Miklóson* Michalovichnak; Szeremben: *Rumán* (Kudash pusztán) 225 darab gr. Pejachevich Péternek, 's a' dobrodoli pusztán Rogulics családnak; Közép-Szolnokban: *Sibón* b. Wesselényi Miklósnak. Temesben: *Hodoson* b. Sinának. Aradban Tövisgyházán a' Bánhidy, 's a' borosjenői uradalomban az Aczél nemzetségnek.

k) Hogy a' lóban a' sebességgel párosult győzősség legnemesb tulajdon legyen, mely őt utazásra, hadipályára, 's akárminemű használatra legalkalmasabbá képezi, tagadhatlan; 's a' lónemesítés csak ugy érethetik el biztosan, ha illy tulajdonágú lovak fordítanak tenyésztésre. Az illy lovak kiesmerhetősére pedig legcsalhatlanabb eszköz a' czélszerűen rendezett lóverseny; mit az angolok legjókorráb atlátván, a' számtalan, nagy jutalmakkal összekötött versenyek által lovaikat annyira nemesítették, 's olly becsessékké tették, hogy e' tekintetben Angolországnak egész Europa adózik, 's a' lóversenyeket is legtöbb országok befogadták. Egyébiránt az újabb időkben az angolok közül sokan inkább a' nyereséget, mint a' lónemesítést tűzvéni-ki czélul: a' versenypályákat rövidebbre szabták, 's a' ló által viendő terhet is könnyítették, 's így a' győzősségre keveset ügyelvén, a' virágzó lótenyésztést aljasodás veszedelmének tették-ki, 's

csak hogy mentül hamarébb nyerhessenek, futtatásra igen fiatal, még ki nem képzett lovakat használtak. Lásd az ezekről véleményyt: *Neueste Stimmen aus England über den jetzigen Zustand der Zucht edler Pferde daselbst. Deutsch mit Anmerk. vom Grafen v. Vellheim und E. v. Hochstetter, Berlin, 1837.* — Továbbá: *Versuch eines Beweises, dass die Pferderennen in England etc. kein wesentliches Beförderungsmittel der bessern edlen Pferdezucht in Deutschland werden können, von E. F. W. v. Burgsdorf: Königsberg. 1827.* — *Bemerkungen über das englische Pferd, von F. v. Brinken. Weimar, 1827.* — *Ansichten über die Entstehung und Ausbildung des edlen Pferdes, und die zur Verbesserung der Pferdezucht anzuwendenden Mittel, von Pogge Güstrow. 1836.* - *Bemerkungen über den Nutzen d. laudesherrlichen Hof und Stammgestüte und der Weltrennen nach englischer Art, von K. W. Ammon. Nürnberg. 1831.* — *Über Weltrenner, Weltrennen, und Pferdezucht, von Freiherrn v. Kloch. Breslau, 1835.*

46. §. Szarvasmarha

Magyarország némelly vidékein, p. o. a' Katonai Végvidéken a' jobb gazdálkodás következésében, továbbá némelly déli vármegyékben, nevezetesen Temesben, Torontálban, Szerebben, a' juhtenyésztés mérsékeltebb elterjedése miatt a' szarvasmarha-tartás jelenleg is virágzó karban áll, 's még esztendőről esztendőre gyarapodik. ^{a)} Az ország nagyobb részében azonban részint a' sebesen növekedő még a' közrendűek közt is elterjedt juhtenyésztés, részint az ország valamelyik részében csaknem évenként pusztító marhadög a' szarvasmarhateenyésztést ha nem úgy is mint Magyarországon, ^{b)} de minden esetre érezhetőleg keskenyebb körbe szorították. Még 1802-ben 158,600 darab szarvasmarhát adott el a' magyar idegeneknek; de azóta ennyi egyik esztendőben sem hajtattott-ki, úgy-hogy az 1825/-ki kereskedési országos választmány eleibe terjesztett vám lajstromok szerint 1818 — 1827-ig bezárólag, azaz 10 esztendő alatt csak 1,083,254 darab ment ki az országból, 's ez, darabját egyre másra véve 30 ezüst forintra becsülvén, 32,497,620 jó forintot hozza-be. Vevőink nagyobb részt az ausztriai német örökös tartományok valának; a' külföldiek e' tíz év leforgása alatt csupán 77,092 darabot hajtottak-el; egyébiránt a' mondott lajstromok biztos reményt nyújtanak a' felől, hogy az olasz tartományok felé régen gyakorlott jutalmas marhakereskedés ujabb virágzásba jön, miután ez évről évre gyarapodik, 's felette csekély állásából hirtelen nevezetes fokra hágott. ^{c)}

De nem mindenik vidék üzi annyira a' marhatenyésztést, hogy vele beérje, vagy épen el is adhasson. A' kárpátaljai északi vármegyék több ezer darabot vesznek a' szomszéd Galicziából és Bukovinából; 's a' bécsi és pesti mézárosoknak ^{d)} a' moldvaiak, oláhok és szerbusok szinte szolgáltatnak göbolyöket, 's az illy móddal tíz év alatt behajtott 239,440 darab szarvasmarháért 7,183,200 ezüst forint legalább is kifolyt az országból.

A' magyarországi ökör magas termete, hőszin fejérsége, hosszan felnyúló szép idomú szarva által minden európai szarvasmarha faj közt jelesen megkülömbözteti magát; jó ízű húsról pedig a' bécsiek legjobban bizonyosságot adhatnának. E' szép marhafaj valódi hazája azonban a' magyarországi két nagyobb rónaság, különösen a' Tisza melléke, u. m. Csongrád, Csanád, Békés, Bihar, Heves, Szabolcs, Borsod, Zemplén, Szathmár, Arad, Torontál, Pest, Bács vármegyék, a' jász és kún kerületek, hajdúvárosok. A' Duna vidékén a' Répcze melléke legszebb marhat nevel, azután a' Rába tájéka, Szigetköz, Tóköz, Csalóköz, Komárom, Moson, Fejér, Tolna, Somogy, Baranya, Szerem, Zala vármegye, főkép Kis-Komárom körül. Az északi, keleti, délnyugoti hegyes vármegyék és vidékek marhája már jóval alacsonyabb de zömökebb termetű, rövid csontú, színre nézve verhenyeges, barna, vagy tarkás, kis szarvú, 's részint lengyel vagy moldvai, részint stajer és krajnai eredetű. Még ezelőtt néhány esztendőekkel a' *derekegyházi* (Csongrádban), *paczini* (Bodroglőben), *sarkadi* (Biharban) válogatott szépségű gulyák a' külföldön is legismeretesbek valának. Jelenleg a' gr. Csáky Petronella asszonyság biharmegyei *körmösi* gulyája talán legszebb lehet 's innen marháik nemesítésére podoliai és oláhországi tenyésztők is visznek bikákat és teheneket. Gyönyörű gulyája van még gr. Eszterházy Károlynak a' pápai uradalomban és gr. Festetics Lászlónak Győrváron Vashan, továbbá h. Odeschalchinak illoki uradalmában a' *vischnjevcei* pusztán 400 darabból álló. ^{e)}

A' magyar tehenek rendesen nem igen bőtejük levén: ennél fogva némelly uraságok főkép a' nyugoti és északi megyékben schweiczi, mürzthali, vagy épen frieslandi eredetű tehenészeteket állítottak, 's honosítottak meg különböző sikerrel; 's mikép lehessen az illy tehenészeteket lehetőleg legjövedelmesbökké tenni, erre például szolgálhat gr. Hunyady *sári* majsorsága Somogy vármegyében, hol a' legszebb 's igen tejelős schweiczi tehenek felváltva mezei munkára is fordítatnak. —

Lichtenstern szerint 1819. Magyarországon volt 800,000 ökör, és 1,524,400 tehén; a' Katonai Végvidéken 199,470 ökör, és 211,300 tehén, azaz összesen 2,735,170 darab szarvasmarha. Az 1838-ki összeírás alkalmával pedig találtatott a' Katonai Végvidéken 239,485 ökör és bika, 's 301,373 tehén, összesen 540,858 darab. Szerem, Temes, Torontál vármegyékben, hol a' szarvasmarha tenyésztés aránylag legkiterjedtebb, az 182⁸/₉-ki országos összeírás szinté csupán az adózóknál, 292 négyszög mértföldön volt 306, 894 darab szarvasmarha; a' horvát végvidékeken; hol a' marhatartás legcsekélyebb, 288 négyszög mértföldön 151,512 darab. E' két különböző vidék marha öszvegét az egész országra középszámul vévén-fel: e' számítás szerint 4894 négyszög mértföldön, vagy is Magyarországon 3,881,467 darabra menne a' marhák száma; melyet a' nemesség marhait is beszámálva, kerek számmal 4,800,000 darabra biztosan tehetünk. ^{f)}

a) A' Katonai Végvidéken 1817-ben volt 459,772 darab szarvasmarha, 's már 21 esztendő múlva, 1838-ban 540,858-ra szaporodott. Az 182⁸/₉-ki országos összeírás alkalmával csupán az adózóknál ön bevállásuk szerint találtatott Temes vármegyében: 115,000 darab ökör, tehén, és bornyú; Torontálban: 31,996 d. ökör, 53,553 tehén, 20,899 tulok; Szeremben: 51,107 jármás ökör, 17,628 anya tehén, 12,275 meddő tehén, 14,432 tulok.

b) Morvaország egyik legtermékenyebb kerületében, a' *brünni-ben* (84 □ mfd.) 1834-ben volt 7494 ökör, 9576 tehén, 392,421 juh; 1817-ben volt 43,119 tehén, és 82,707 juh; és így a' tehenek száma 4szerte kevesebb lett, midőn a' juhok csaknem öt annyira szaporodtak. *Wolny. Die Markgrafschaft Mähren topographisch, statistisch, und historisch geschildert. II. B. Brünnner Kreis. 1. Abth. 1836. 32-d. lap.*

c) A, külföldre 's főkép Olaszországba való marha kivitel évről évre mennyire növekedett, e' következő vám-lajstromból láthatni:

Mindenemü szarvasmarha kihajtatott	1818-ban	412 darab
	1819-ben	21 darab
	1820-ban	432 darab
	1821-ben	1955 darab
	1822-ben	1406 darab
	1823-ban	10928 darab
	1824-ben	10445 darab
	1825-ben	15072 darab
	1826-ban	17601 darab
	1827-ben	18819 darab

d) 1832-ben levágotott Pesten 9675 ökör, 12575 tehén, 7078 bornyú, ide nem számlálván a' hetivásáron eladattokat. Az ökrök

és tehenek súlya tett 7,526,202 fontot. *Beschreibung der königlichen Freistadt Pesth, von Carl Patisz, subst. Expeditior der königl. Freistadt Pesth. 1833. 102-d. lap.*

e) *Körmösd*, gr. Csáky Petronella asszonyságnak ezen pusztája fekszik Sas helységhez közel Bihar vármegyében. Itt van jelenleg egy 209 anyatehénből álló leirhatlan szép gulya. A' tehenek többnyire hosszú fenálló fejér s' vékony szarvuak, mellyeknek végeik idomzatosan feketék (a' szarv hosszúsága némelly daraboknál 3 láb); fejük kurták, 's csaknem háromszegletesek, nagy kiülő bogár-fekete szemekkel; nyeldekölőjüknél kezdődő pótyögőjök térdekig leér; vastag lábaik igen fényes körmökkel, mély és kerekded hasok, széles elejek, 's szinte bámulásra méltó széles keresztcsontjaik, vizmértékes hátuk felette nagy erőre mutatnak, 's nagyságra nézve jó középszerű ökrökhöz hasonlíthatók. Az 1839-ik év elején az egész gulya 640 darabból állott, de a' sok vevőt kielégíteni még sem képes, kik ide Orosz, Lengyel, Oláh országokból eljönnek bikákat és teheneket vásárlani. Ár a' szépeknek szerfelett nagy. Igy 1838-ban gr. Potoczki podoliai gazdag birtokos néhány tehenet és egy bikát, de választva kívánván venni, ezt, niután a' tehenekért 100 aranyat, a' bikáért 1000 fr. pengőben ígért, még sem nyerheté meg, hanem kénytelen volt 1 tehénrel borjastól, 's még 6 darab fiatal másfél esztendőös tulokkal megelégedni, ezekért 280 aranyt fizetvén. Az oláhországi hospodár 50 tehenet, 's egy bikát választva akarván venni, a' Potoczkitól ajánlott áron szinte nem érhette el kívánságát. Egyébiránt a' középszerű darabokból elég jutalmasan lehet vásárolni.

f) Poroszországban (5070 □ mértfd.) volt 1831-ben 4,446,368 darab szarvasmarha. *Hoffmanns neueste Übersicht. 98-d. l.* Franciaországban találtatott 1833-ban (10,086 □ mfdön) 915,000 ökör és bika, 4,000,000 tehén, 855,000 bornyú, összesen 5,770,000 darab. *Benoiston de Chateauneuf Statistique de France, 1835* Angolországban a' legújabb tudósítások szerint egy geographi négyyszög mértföldre 1890 darab szarvasmarha jön (*Lengerke. Landwirtschaft. Lex. V. és VI. Heft. 782-d. lap.*), és így csaknem kétannyi, mint mi Magyarországon egy geographi négyyszög mértföldre számítottunk. Württemberg számlál 359 □ mfdön 713,000, Lombárd-Velencze 851 □ mfdön 318,675, Csehország 952 □ mfdön (1833-ban) 1,285,931 darab szarvasmarhát,

A' *bivaly*, (*Bos buffulus*) ezen eredetileg Tibetből származó, 's jelenleg Európában Olaszország mocsáros vidékein nagyobb gulyákban találtató szarvasmarha-faj Magyarországon is több vidékeken tenyésztetik, de csekély számmal, 's még leginkább Somogy, Baranya, Torontál, Szathmár vármegyében, 's Vasnak kemenesaljai járásában. Teje zsirosabb mint a' fejér tehéné, 's kávéhoz az uraságoktól nagyon kedveltetik, de a' belőle készített vaj zöldes színű, 's kellemetlen ízű. Húsa durvább, 's halványabb mint a' többi szarvasmarháé 's édeses. Felette erős, tömlőnek használt bőre gyakran 100 fontnál is többet nyom.

47. §. Juh és Kecske.

Angolországban a' gazdasági 's kézműi ipart, kereskedést, Cseh és Morva országokban a' gyárokat ugyan azon tiltó (prohibitív) vámrendszer hozá virágzásba, melly Magyarországon a' juhtenyésztést alacsony állásából hirtelen magas fokra szöktette; azon tiltó rendszer, melly a' pápa birtokaiban a' gyárok felüdülését akadályoztatja, a) 's Poroszországban II. Friderik alatt a' juhnemesítésre célzó kormányi áldozatokat sikeretlenné tette. b) II. József császárnak 1784. nov. első napján kiadott parancsolatja az idegen posztónak az ausztriai birodalomba való behozatalát megtiltván, ez által Morva, Cseh országokban gyárok emelkedtek; a' magyar gyapjú jobban ke-restetett, 's a' jobb minéműségűnek ára rögtön felhágván, a' nagyobb birtokosok juhseregeik szaporítására, 's nemesítésére sem fáradságot, sem, mint ezt az akkori csaknem hihetetlen nagy áron tett juhvásárlások bizonyítják, költséget nem kíméltek. c) A' francia háborúk végeztével, Magyarországnak valóban kritikus sorsa volt. A' gabona, szarvasmarha magas ára 1818-tól kezdve hirtelen leszállott, a' bor s' más honi nyers termékek napról napra kelletlenebb czikkekké váltak; a' fényűzés a' nép alsóbb osztályai közt is szemlátomást terjedni kezdte, 's így a' gyári portékák használata tetemesen növekedett, pedig gyáraink nem voltak; egyedül még a' gyapjú volt az, melly illendő áron vevőre talált 's a' juhtenyésztés az, melly az elcsüggedt mezei gazdákat végromlástól, az országot tökéletes éhszegényedéstől megmentheté. Illy körülmények közt a' nemes birkatenyésztés, melyet azelőtt csak némely nagyobb uraságok űztek, a' többi földesuraknál, sőt sok helyt a' jobbágyoknál is elterjedvén: jelenleg csaknem minden vármegyének jelszava: a' juhok szaporítása és nemesítése; 's valóban a' magyar gyapjú a' világkereskedési czikkeek közt már helyet foglalván, a' mindig növekedő magyar birkatenyésztés mind mezőgazdasági, mind státuszgazdasági tekintetben olly fontosságúvá vált, hogy a' derék Elsner Europa juhtenyésztéséről írt német könyvében a' selyem birkák nemesítésében Spanyolországot rég meghaladt Németország legveszedelmesebb vetélytársainak Magyar és Orosz országot tűzte-ki. d) A' magyar hazafi csak örömmel olvashatja, hogy 5 esztendő leforgása alatt, azaz 1823—1827 bezárólag összesen 1,464,408 darab juh és bárány hajtattott-ki az országból, 's hogy az idegen királyok

birtokaiba való kivitel, melly azelőtt felette csekély volt, hirtelen nevezetes mennyiségre szökkent. ^{e)} De még érdekesebb tünemény az, hogy 1802-ben csak 12,481,414 font nyers gyapjú, 1823—1827-ig pedig összesen 85,360,158, azaz átlagában évenként 17,072,031 font adatott-el külföldnek, mi, mázsáját egyre másra véve 80 ezüst forintra becsülvén kerek számmal 13,657,625 pengő forinttal növelte a' magyar nemzeti-gazdaságot, 's Becher szerint 1834-ben 19,036,140 ezüst forint áru gyapjút vittünk ki. Egyébiránt igaz, hogy e' summának több mint felét csak kölcsönözték az ausztriai német tartományok, mert viszont ők is évenként behozott 1,652,729 font gyapjú-szövetekért 8,000,000 ezüst forintnál (Becher szerint 1834-ben 15,891,130 forint árut) többet kivittek az országból miután nálunk a' finomabb posztót gyártó intézetek még csak egy nagyobb vármegyét sem képesek kiktartani. Mi a' juhok számát illeti: ha egy darabra 2 font gyapjút számítunk, 's ha a' belföldi gubások, szürszabók, posztósok, gyárok 's kalaposok annyit dolgoznak fel, mennyi az országból kivitetik: úgy az évenként e' szerint kijövő magyarországi 340,000 mázsa gyapjú termésnek 17,000,000 juh felelne meg; azaz valamint a' Katonai Végvidéken hol pedig tágas urasági allodiumok éppen nincsenek, az 1817-ben találtatott 649,389 darab juh 21 esztendő múlva az 1838-ki összeírás után 1,031,507 darabra szaporodott, illy arányban 's jobb helyheztés közt polgári Magyarország juhászata is, mellyet Schwartner 8 milliommra becsült két annyinál többre növekedett; 's így Francia, Porosz, Cseh országok juhtenyésztését aránylag jóval felülhaladván, ez aránylagos mennyiség tekintetében egyedül Morvaország brünni kerületének, 's a' mindenben óriás nagyságú Angliának enged. ^{f)}

De nem csak tömegre, ^{g)} hanem belső jóságra és finomságra nézve is tetemes előhaladást tett az újabb időkben hazánk. Legelőször Maria Therezia kezdte el a' honi juhok nemesítését az által, hogy Spanyolországból hozott 325 darab merinót 1773-ban Mercopailban, Zágráb vármegye délnyugoti csucsán telepítette-le, 's ez később Budaörsre tétetvén által, sok magyar juhásznál első csiráját veté meg a' nemesítésnek. ^{h)} Később több szállítások történtek Spanyolországból a' cs. k. család jóságokba, nevezetesen Holicsba is; 's nem lehet tagadni, hogy Nyitra vármegye volt első, melly a' nemesítést nagyban elkezdte, és honnan aztán a' többi nyugoti vármegyékben

is elterjedt. Követék a' jó példát Albert királyi, most Károly császári királyi főherczeg óvári, és a' nádor József cs. k. fensége alcúti uradalmi, melyekben a' selyem birkák nemesítése olly tökéletességre emelkedett, hogy az ősszel tartatni szokott óvári juhárverések, 's az alcúti ritka szépségű juhászat a' minden felől összeseregglő vevőket kielégíteni nem képesek. Kezdetben midőn a' merino-juhok Magyarországon ismeretessé lettek, a' birkatenyésztést és nemesítést nem annyira a' földesuraságok, hanem inkább némelly pusztai haszonbérlok űzték, kik többnyire németek valának, 's birkásoknak neveztettek. Egy ilyen birkás, bizonyos Holzmeister, a' többek közt 1790 táján igen szép nemesített juhokat tartott; ennek juhászatát vette át gr. Hunyady József Nyitra vármegyében, ettől vett ismét gróf Magnis, kinek Szileziában sokáig leghiresebb juhai voltak. A' nemes birkatartás nagy jövedelmére birtokosaink figyelmessé tétetvén, a' haszonbérbe kiadott pusztákat lassan lassan maguk kormányja alá vették 's juhokat már nem csak Holicsból, hanem Szász, Morva és Szilezia országokból is vásárlottak, hol t. i. az eredeti spanyol merinókcélszerű tenyésztési rendszer mellett annyira nemesítettek, hogy már a' szász electoral gyapjú minden más európai 's még a' spanyol gyapjút is finomságban felülhaladván, Angolországban legdrágábban kelt, 's legélénkebben kerestetett. ¹⁾ Jelenleg alig van Németországban olly híres juhászat, melynek ivadéka nálunk ne tenyésztetnék. Gróf Schönburg, b. Geisler, h. Lichnovszky, b. Bartenstein, b. Ehrenfels, Petri, juhtenyésztőink előtt igen ismeretes nevek; b. Fechtig lengyeltóti juhászatához kosokat Thaer porosz státustanácsos híres möglini nyájából szerzett; 's a' somogy megyei juhtenyésztő részvényes társaság eredeti electoral juhokat Szászországból vásárolván, Gadegastnak csak egy kosért 1500 ezüst forintot fizetett. Általában kik legyenek birtokosaink közül azok, kik a' juhnemesítésben érdemeket szereztek, előszámlálni nem tudom, 's ha akarnám, igen csonka és hiányos munkát tennék; de annyi bizonyos, hogy a' Hunyady, Festetics, Brunszvik, Károlyi, Eszterházy, Apponyi, Széchenyi, Pálffy, Erdődy, Andrássy, Appel, Batthyány, Wittmann, Eruszt, Hörmann, Chernel, Gál, Czindery, Csapó, Fechtig, Wenkheim nevek, 's a' juhtenyésztést illetőleg Magyarország Bakewellje Klauzál Imre ²⁾ a' magyar selyem birkatenyésztésben epochát szülendnek. A' vármegyéket és végvidékeket tekintve, a' Katonai

Végvidéken legkevesebb haladást tett a' nemesítés, 's így valamennyire nemesebb juhok csak a' likai, szentgyörgyi, pétervárad, 's oláh-bánsági ezeredben találtnak. Horvátországban, Szerem, Verőcze, Posega, Krassó, Arad, Bihar, Zaránd, Kraszna, Közép-Szolnok vármegyékben szinte nem terjedt még el elegendőkép a' merinotenyésztés. Temes, Torontál vármegyék televényes földjei, 's az árvíz járta Tiszahát nem kedveznek a' nemesebb fajú juhok tartásának. Árva, Liptó, Thurócz, Zólyom, Marmaros vármegyékben, 's a' többi hegyesebb északi vidékeken a' juh tenyésztés hasonlóan nagy divatban van, de inkább tej és turó, mint gyapjú kedvéért; a' honnan a' lipantai, breznóbányai híres juhturó nem megveendő ágát teszi a' bel és külkereskedésnek. Az előszámlált megyéken kívül egyebütt mindenfelé elterjedt a' selyem birka-tenyésztés, annyira, hogy még Békés, Csongrád, 'stb. keleti megyékben is hosszú gyapjas magyar juhot már csak itt ott találhatni, 's előrelátható, miszerint a' juhászbunda nem sokára megszűnend az alföldi magyarnál népmzeti öltözet lenni. Azon kérdés: vajjon a' ritkás gyapjufolyamú igen finom electoral, vagy a' csekélyebb finomságú, egyébiránt szinte finom tömött gyapjufolyamú negretti faj hoz e' több jövedelmet? az egészre nézve nálunk szintolly kevéssé döntetett-el mint más országokban; miután ezt egyenesen mindenik tenyésztőnek saját körülményei, 's a' környék viszonyai határozhatják-meg. Azt azonban közönségesebben kezdik hinni, hogy mindenik faj nemesítése magában tenyésztés (az igen közeli rokonok párosítását egyébiránt kikerülven) vagy tökéletesen hasonló fajból származott párosítások által eszközölthetik legcélszerűbben, a' különféle fajvegyítések a' legszebb eredeti nyáját is elkorcsosítani képesek levén.

Mind a' mellett hogy a' szegény *kecskék* mint erdőpusztítók a' Katonai Végvidékből a' múlt század közepén egészen kiirtatni parancsoltattak, 's hogy a' vármegyék is terhes dicáikban mindenütt egyformán üldözik, 's már Schwartzner a' statisztikai nevezetességet is megtágadá tőlök: az 1838-ki összeírás alkalmával csupán a' Katonai Végvidéken 183,384 darab találtatott. Ezenkívül számosan tenyésztetnek még Horvátországban, Posega, Verőcze, Szerem, Krassó, Arad, Bihar, Szathmár, Kraszna, Zaránd, Máramaros, Trencsén, Árva, Liptó, Thurócz, Zólyom vármegyékben, 's Kővár vidékén. A' kecske a' juhval együtt hajtatik-ki a' hegyekre, 's télen is csu-

pán jeges időben kap otthon falevelet 's ágakat. Napjában kétszer fejetvén, több tejet ad, mint a' juh. Esztendőben egyszer nyíratik, 's gyapját juh gyapjával keverve pokróczszövetekre használják. Húsa nem a' legkedvesebb ízű; bőre tömlőnek, topánkának használtatik.

a) A' pápa birtokában az idegen portékákra vetett nagy vámok a' fenálló honi gyárokat is tönkre tették, 's ezért a' vámrendszer már negyedik ízben vitetett vissza a' régi lábra. E' különös esetnek oka a' kormány beleavatkozásában gyökeredzik, melly néhány gyárokat pénzzel segítvén, a' többieket megrontotta, a' segedelmet kapókat pedig iparukban hanyagokká 's rossz gazdákká tette. *Allgemeine Zeitung. 1830. 176-d. szám.*

b) II. Fridrik porosz király a' honi ipart, 's így a' posztócsinálást is előmozdítani kívánván, a' finomabb juhok tenyésztésére fordította gondját, 's merinókat Spanyolországból hozatott, egyszersmind, hogv a' honi gyárosok olcsón kaphassák a' kelméket, a' gyapjúnak külföldre való kivitelét megtiltotta. E' fonák rendelet minden nemesítésre törekvő igyekezeteket ellankított annyira, hogy csak 1816-ban a' kiviteli vám leszállításával kezdett a' merinotenyésztés csodálatoskép növekedni, melly jelenleg Brandenburgban, Szileziában, a' régi szász tartományokban igen virágzó karban áll. *Übersicht der europäischen Schafzucht von Elsner. 1. B. Prag. 44-d l.*

c) Holicson 1806-ban egy merino kos árverés alkalmával 3641, 1810-hen a' legdrágább kos 16,250 forinton, 1811-ben egy 30,000, egy 28,000 bankó forintért adatott-el. *Allg. Zeit. 1806. sept. sz. - Presburger Zeitung, 1810. 68. sz. és Ofner gemeinnützige Blätter 1811. 79. sz. összehasonlitva Csaplovics, Gemälde von Ungern, II. Th. 51-d. l.p.*

d) Elsner feljebbemlített könyvében, az europai országok nemes juhtenyésztését egy summába vévén, a' 2-d. kötetben, 196-d. lapon ezeket mondja:

Az angol juhtenyésztés mint óriási tömeg mindeneken felül áll.

Belső jóságot és finomságot tekintve Németország vetélytársait megelőzte.

A' mennyiséget jósággal párosítván Magyarország Oroszországgal együtt mindent elnyomással fenyeget, 's még nagyobb foganat végett Lengyelországot is magával ragadja.

Mint mély álomból felébredt áll Franciaország a' selyem birkatenyésztésben; megelőzve, 's kétszeresen compromittálva látja magát: először az által, hogy más országok eleibe vágták, mi a' nemzeti kevélységet sérti; másodszor azon függőség által, mellynél fogva a' finom gyapjú egy részét idegenektől kénytelen venni.

Spanyolországot a' polgári vérontások annyira elfoglalják, hogy azon roppant kárt, melyet elhanyaglott juhtenyésztése miatt szenved, észre sem veszi, hasonlóan azon erős sebhedthez, ki egyes sebeit

csak akkor tudja meg, midőn a' fájdalom ezekre egymásután emlékezteti.

Olaszország a' nemesb juhtenyésztésben épen olly kevesse vételedik a' többi művelt nemzetekkel, mint valaha.

Svéd és Dán országok gazdasági körülményei nem engedik az erős fellépést.

e) 1816 — 1823-ig 3087 darab juhnál több sohasem hajtatott ki külföldre. Azonban 1823-ban egyszerre 61,744, 1824-ben 67,783, 1825-ben 72,293, 1826-ban 53,441, 1827-ben 30,510 darab adott-el.

f) Az említett országok juhászatai illy arányban állanak egymáshoz.:

Magyarország 1827-ben 4894 □ mfdön számlált 17,000,000 juhot, esik 1 □ mfdre 3473 darab.

Csehország 1835-ben 952 □ mfdön számlált 2,000,000 juhot, esik 1 □ mfdre 2101 darab.

Poroszország 1831-ben 5070 □ mfdön számlált 11,751,603 juhot, esik 1 □ mfdre 2515 darab.

Franciaország 1831-ben 10,085 □ mfdön számlált 31,000,000 juhot esik 1 □ mfdre 3074 darab.

Brünni ker. 1834-ben 84 □ mfdön számlált 392 421 juhot, esik 1 □ mfdre 4671 darab.

Angolország Wales hercz. egy. 1836-ban 2728 □ mfdön számlált 36,000,000 juhot, esik 1 □ mfdre 13 198 darab.

Lásd Poroszországot tekintve: *Ferbers neue Beiträge*, 93d. l. Angol, Francia, Cseh országokra nézve: *Leugkerke's Landwirthschaftl. Ler. 5. és 6. Heft 784d l.*, 7. H. 101d. l. 3. H. 404. l. A' brünni kerületre nézve: *Mähren top. statist. gesch.*, v. Gregor Wolny 1836 Brünn II. B. 1. Abth. XXXII d. lap.

g) Csaplovics szerint h. Eszterháznak van 200 000 darab birkája, gr. Hunyadynak 30 000 d., gr. Festetics Lászlónak 60 000 d., gr. Széchenyi Lajos, Pál és Istvánnak 80 000 d., nádor ő fenségének 32 000 d., gr. Eszterházy Mihály, Károly és Józsefnek 40 000 d., ugyan ennyi Batthyány Gusztáv és Kazmér grófoknak, h. Batthyánnak 61 000 d., Károly cs. k. főherczegnek 50 000 d., Károlyi István, Lajos, György grófoknak 80 000 darab. Klauzál Imre gr. Károlyi, Lajos, birkáit 1838-ban közel 55 000 írja. *Gazdasági Tudósítások 1838. II. füzet. 36d. lap.* A' posonyi német ujságba névtelenül közöltetik: hogy herczeg Eszterháznak 1839-ben volt 270 000 juha és ürüje, 60 000 báránya. 4000 kosa, 6000 mázsa gypájúja. 5000 tisztje és cselédje, 's jószágaiban közel 700 000 lélek lakott. Ugyan e' forrás után gr. Festetics Lászlónak 75 000, Károly főherczegnek 60 000, h. Grasalkovicsnak szinte 60 000 darab birkája van.

h) Spanyol merinó juhokat legelőször 1715-ben vittek be Svédországba, 1765 — 1768 Szászországba. Azon foka, melly 1765-ben gróf Einsiedel javallatára Spanyolországból az escorial nyájából Szász-

országba vitetett, kitünő szépségű vala. Franciaországba már Colhert miniszter alatt vitettek be merinók. A' Rambouilleti nyáj Vergennes minisztersege alatt tétegett össze, miután XVI. Lajos saját le-velére 1789-ben 400 kiválogatott spanyol merino küldetett. Egyéb-iránt a' birkatenyésztés miennyire növekedett Németországban, 's miennyire alászállott Spanyolhonban, e' következőből láthatni:

Angolországba bevitetett finom gyapjú

Németországból	Spanyolországból
1800-ban 4213 mázsa	77 947 mázsa
1814-ben 34950 mázsa	92 349 mázsa
1827-ben 220071 mázsa	43,496 mázsa.

Die Encyclopädie der Landwirthschaft v. F. Zierl, ord. Professor der Landwirthschaft an der königl. bayerischen Ludwigs-Maximilians Universität etc. Regensburg 1837, II. Abth. 247d. l.

i) Ternaux szerint 1804-ben a' legfinomabb spanyol gyapjú kilogrammja költ	24 frankon
. . . . .	a' francia 18 „
. . . . .	szász 16 „
1810-ben	spanyol 20 „
. . . . .	francia 22 „
. . . . .	szász 20 „
1816-ban	spanyol 16 „
. . . . .	francia 22 „
. . . . .	szász 23 „
1820-ban	spanyol 12 „
. . . . .	francia 24 „
. . . . .	szász 25 „
1823-ban	spanyol 10 „
. . . . .	francia 15 „
. . . . .	szász 21 „
1827-ben	spanyol 9 „
. . . . .	francia 20 „
. . . . .	szász 34 frankon

k) Angolországban leghíresebb állattenyésztője Bakewell Robert született 1725-ben Dishley-ben leicesteri grófságban. Az ő lángeszének a' gazdaság minden ágában sokat köszönhet ugyan Britfus-ország, de legfőkéteesebb sikerrel munkálkodott a' juhok nemesítésében, 's alkotója volt a' híres *Dishley* vagy *Leicester shiri* fajnak. 1770-ben egy hágasra kölcsönözött kosért már 25 gvinét (250 p f.) kapott. 1795-ben egy kóstól hágatás ideje alatt 400 gvinét fizettek neki. Nemesítés által egy különös nagy szarvú 's testű szarvas-marha, és egy magas, igen erős fekete színű ló fajt is állított elő. A' sertések nemesítésére csak később adta magát. Megholt 1795-ben, oct. 1. 70 éves korában, nőtelen állapotban. *Ther Englands Landbau 3. B. 's Burger Lehrbuch der Landwirthschaft 2. B. — Universallblatt von Schubarth und Schweitzer Bd. 3. Nro 18*, melyet fordítottak *Britisch Farmers magazinból 1828*.

48. §. Sertés.

Az alföldi magyar mezei munkáját gyakran egész hétig nyers szalonnánál, 's kenyérnél végzi; de különben is a' sertéshús a' magyarnak igen kedves eledele lévén, ennél fogva az országban nagy kiterjedésben üzetik a' sertésitenyésztés, 's a' legtöbb vidékeken felette szegény embernek tartatik az, ki Karácson táján legalább is egy hizott sertést nem ölhet. Hogy illy körülmények közt a' belső consumtio tetemes lehet, magában értetik; mindazáltal ezen felül még Bécsnek, 's általjában az idegeneknek évenként 230,000 darabot adhatunk-el (1823—1827 bezárólag 1,746,750 sertés hajtattott ki az országból). Egyébiránt e' nagy fontosságú kereskedés nem mind magyarországi sertésekkel üzetik, hanem Szerb, Bosnyák, Oláh országokból esztendőnkint 200,000 darab (szinte a' vám lajstromok szerint 1823 — 1827-ig öt esztendő alatt 995,114 darab hajtattott-be) vándorol által hazánkba, 's itt részint a' rengeteg tölgyes, bikkes erdőkben, részint tengerin meghizlaltatván, vagy ben fogyasztatnak-el, vagy Posegán, Eszéken, Nagy-Kanisán, Győrön, Sopronon által az ausztriai német tartományokba hajtának-ki, vagy az Erős gőzös egész kényelemmel szállítja őket a' Dunán felfelé Ausztriának fő városába, nem kis boszúságára némelly pestmegyei, 's kiskúnsági helységnek, melly ezelőtt a' gyalog lassan döcögő mangaliczáknak tengerijét helyben 's jó áron adhatá-el. Az északi vármegyéket, 's Erdély egy részét Debreczen, keleti Magyarország sertéskereskedésének e' gyűlpontja tartja szalonnával. Temesvár szerbus és oláh sertésekkel szinte nevezetes kereskedést üz, 's a' bajai sertésvásár a' leghiresebb sopronival vetélkedik; azonban a' szalonna még is legolcsóbb Eszéken. A' magyarországi sertések számát Lichtenstern 3,560,000 darabra becsülte; de a' végvidékekkel együtt 4,000,000 darabra bizvást tehetjük, mert csak magában a' Katonai Végvidéken az 1838-ki összeírás szerint 547,412 találtott. ^{a)} Egyes megyéket és végvidékeket értve legjobban virágzik a' sertésitenyésztés, 's egész nyájakban tartatik a' brodi végezredben, ^{b)} továbbá Szerem, SomoGY, Zala, Verőcze, Posega, Veszprém, Bács, Torontál, Temes, Arad, Bihar, Szathmár, Beregh, Ungh, Ugocsa, Abaúj, Borsod, Gömör, Heves, Békés, Csongrád, Csanád, Krassó, Nógrád, Komárom, Fejér, Baranya vármegyékben, Pest, Vas vármegyék déli részein, a' német-

bánsági, pétervárad, gradiskai, varasdi, és báni végezekben, 's Horvátországban. A' kárpát aljai északi vármegyék, 's a' károlyvárosi végvidék legkevesebbet tartanak. A' többi elő nem számlált megyék is csak annyit tenyésztenek házaiknál, mennyi a' belső szükségre elég; egész nyájokban ritkán, vagy épen nem tartatnak. A' különböző fajok közül 2 fő faj terjedt el leginkább, t. i. a' *magyar* és a' *törökországi*, mely *mangaliczának* nevezetik. Amaz magasabb és nyulánkább, színe vörös, szőre sima, fülei lekonyultak, nem igen szapora, a' mangaliczánál nehezebben hízó, de szalonnája keményebb és tartósabb; ez fejr vagy fekete szálkás szőrű, hegyes fülekkel, zömök gömbölyű testtel, a' magyar sertésnél szaporább és jobban hízó, de szalonnája lágyabb. A' magyar faj nemesítésére legtöbbet ügyelnek a' szalontaiak Bihar vármegyében. c) E' városban némelyek több százakból álló nyájukat tartanak, 's különös figyelmet fordítanak a' szép állású kanok és magló koczák kiválasztására; 's a' kis malaczok erőteljes tartására. A' Kalocsa környéki magyar sertés szinte nevezetes. A' drávántúli és bánsági megyékek és végvidék sertései a' bosnyák és szerb sertések által sokat nemesítették; de e' fajból még is talán legszebb nyájukat láthatni Arad vármegyében, hol egyszersmind albaniai faj is tenyésztetik. A' sertéshizlalásban, melyet az angolok valamint minden állathizlalást legjobban értenek, a' debreczeniek is nagy mesterek, de a' drávántúliak méltán vetekednek velők, sőt egyesek talán felülmulják ez ügyességben, miután Hietzinger Winkovczen a' brodi végezred főtisztikari helyén egy 13 mázsás sertés torján személyesen jelen volt. d)

a) Báró Malchus szerint (*Staatenkunde von Europa 1826. Stuttgart und Tübingen 152 's köv. lap.*) az orosz birodalomban volt 15,800,000 darab sertés, az ausztriai birodalomban 5,500,000, Poroszországban 1,495,600, Franciaországban 4,000,000, Nagy-Britanniában 5,250,000, Bajorországban 1,500,000, Dánországban 350,000. Svédországban 's Norvégiában 1,200,000, Olaszországban 2,500,000 darab.

b) A' brodi vége red esztendőnkint 15,000 mázsa szalonnát, 's 10,000 mázsa zsirt állít elő. *Hietzinger II. Th. 190d. l.* 'S 1815 ben, 36 □ mfdön 107,285 darab sertést számlált, holott Szerem vármegyében, mely a' megyék közt aránylag legkiterjedtebb sertésenyésztést üz, az 1828%-ki országos összeírás alkalmával 43 □ mértföldön az adózóknál 68,339 darab találtatott.

c) Az angol, ki mindennemű állat nemesítésében kifáradhatlan 's a' legnemesb fajokat a' világ minden részéről összeszedi, a' kertesnemesítést is nagy tökélyre vitte; különösen pedig Coke híres holkami gazdaságában koczákat Nápolyból hozatván, 's ezekhez angol kanokat használván, e' vegyítés által igen czélszerű fajt állított elő. *Beobachtungen und Bemerkungen auf einer Reise im Jahre 1836 nach Frankreich und England von Huzzi, Staatsrath in Bayern etc.* 2 H. München, 1837. 160. d. l.

d) Hietzinger, *Statistik der Militärgrünze*, — Wien 1820 II Th. 191. d. l.

49. §. Vadak

Az északi és keleti rengeteg erdőkben medve és vaddisznó még mindig találtatik, de igen gyéren; legtöbb van még Máramaros vármegyében. Az erdőkben is különösen a' bozótos helyeken tartózkodó farkasokra tett hajtó-vadászatok nem szoktak sikeretlenek lenni, 's ohajtható lenne hogy ezek gyakrabban elővételnének, mert a' kün legelő marháknak a' férgek, mint néhol, a' magyar a' farkast nevezi, még több helyeken tetemes kárt okoznak. Szarvasok, őzek, däm vadak a' hegyes, ligetes erdőségekben vadon is legelésznek; kerített vadaskerteket és tilosokat pedig számos uraságok tartanak, hanem a' herczeg Eszterházy tolnamegyei tamási vadtilosa ropant kiterjedésére nézve mindenekezt felülmúl. A' zerge vagy havasi kecske, nem statistikailag, hanem mint napról napra gyérülő állati ritkaság érdemel figyelmet, 's jelenleg csak a' Tatra legmagasb bércein 's Máramarosban a' Petrósza és Poplván kopár szirtjai közt tartózkodik. Ellenben a' nyúl, mely kivált a' síkságon, az agarászat, e' nemzeti mulatság ellenére is nagy bőséggel találtatik, statistikai fontosságú; miután 10 évi középszámítás szerint 4000 darab nyúl nál, 's 100,000 darab nyúl bőrnél több kivetett az országból.

a) A' Tanácsnál lévő 2 herczegi vadaskert közül egyik 600, másik 240 holdnyi kiterjedésű; ezenkívül van a' disznóskert 50 holdal, hol csupán vaddisznók tartatnak 's szüntelen kukoriczáztatnak. A' nagyobbik vadaskert oly magas kőfallal vétezik-körül, hogy a' szarvasok ki ne ugrálhasanak. Ezen kertek egész környéke tilos, 's 8 helység határaitra terjed ki, 's ugyan annyi osztályra szakíttatik. E' ropant térség legalább is tesz 25,000 holdat, 's hegyes, ligetes, ezer változásokkal kellemes erdőkben áll, melyben a' nagy vadak szét hintve csordáinkint legelésznek. Mennyi számmal legyenek a' vadak, ez titok; annyi azonban bizonyos, hogy 1822—1829-ig a'

hercegi vadászok számadása után összesen: 1743 szarvas, 5428 dämvad, 99 óz, 641 vaddisznó lövetett-el.

50. §. Szelid és vad madarak.

Szárnyas állatokból fácányokat csak némelly uraságok tartanak fácányosaikban, de épen nem azon kiterjedésben, mint Csehorzágbán. ^{a)} A' bikkes erdőkben császár-húros-fogoly madarak, fajd és nyir tyúkok, szalonkáknek több nemei nagy mennyiségben tanyáznak; apró fenyves madárkák a' hegyes részekén seregenként repkednek. A' rengeteg erdőségekben nem csak közönséges, hanem nagy sasok is költenek, sőt Bihar vármegyében több évekkkel ezelőtt a' gróssi sziklák közt egy pár sólyom fiók fogatott. A' mértföldekre terjedő róna mezőket tűzokok és darvak lepik-el; a' számos mocsárokat, eréket és fokokat vad kácsák, vadlúdak, száresák, buvárok, vizityúkok, vöcskök, károlykatonák, bakesók, sok nemű szalonkák, közönséges és fekete gólyák, mindenféle gémek, és nevezetesen a' magyar kalpagot ékesítő kócsagok 's a' tisztább tavakat hattyúk és gödények foglalják-el; egy szóval sok helyt, p. o. a' Palacsá mocsár környékén Szerem és Verőcze vármegyében olly bősége van a' vízimadaraknak, hogy ezekkel a' köznép is elláthatja asztalát. A' reznek, mint nagy ritkaság Csongrád és Torontál vármegyében tartózkodik. Általában a' különféle fajú és nemű vad szárnyasokat előszámolni céltom nem lehetvén, ezt az ország fáradhatlan ornithologusától Petényi Sámueltól várhatja a' haza.

Statistikailag nagyobb fontosságú a' vad madaraknál a' szelid baromfi tenyésztés. A' kárpátaljai hegyes vidékeket, 's a' károlyvárosi katonai végvidéket kivéve, egyebütt mind a' dombos, mind kívált a' róna környékeken olly kiterjedésben gyakoroltatik a' lúdtenyésztés, hogy ebben a' tekintetben hazánkat még Morvaország sem haladja felül. ^{b)} Különösen Magyarországnak talán egy vidéke sem tenyészt annyi lúdat és kácsát, mint a' Tóköz Győr vármegyében, 's talán sehol annyi tollat és ágyi ruhát férjhez menetelekor nem visz a' paraszt leány, mint itt és a' székelyeknél. Izrael nemzetsége megveti a' sertéshúst, de annyival jobban kedveli a' liba pecsenyét, 's a' lúdsírt, mellyel szokta ételét készíteni; ezenkívül tollával is igen nevezetes kereskedést üz, mert csak öt esztendő alatt 1823 — 1827-ig 35,523 mázsa 40 font tollat és pchelyt vitt

ki az országból, c) 's ez 1,776,150 ezüst forinttal nevelte a' magyar nemzeti gazdaságot. A' horvát vármegyékben és végvidékeken lúd és kácsa helyett a' póka tenyésztés van nagyobb divatban. Tyúkot, csirkét, kappant pedig már most minden adózás nélkül nevelhet ki ki, miután az apró majorságokra, 's tojásra nézve az 1837-ik törvényczikkely 4-ik szakasza a' jobbágyot minderr urbéri tartozástól fölmentette. Általában szárnyasállatokkal, 's tojással napnyugoti vármegyék, főkép pedig Sopron, Vas, Moson, Győr, 's a' Csallóköz nem megvetendő kereskedést űznek Ausztriába és Bécsbe, úgy hogy ezekért évenként 120,000 forintnál több jön be az országba. Azon kappanok is, melyeket a' stájerok meghizlalván mindenfelé elhordanak, főleg Vas vármegyében szedetnek-össze.

a) Csehországban csaknem minden uradalom tart fácsányokat, 's a' herczeg Colloredo-Mannsfeld opotschnai uradalma (Königgrätzi kerületben) évenként maga 2500 darab fácsányt szolgáltat. *Somer's Böhmen, IV. B. Prag. 1836. 355d. lap.*

b) Hanke von Hunkenstein Morvacságot lúd dolgában leg-gazdagabbnak tartja, 's ezek számát 2,280,000 darabra számította.

c) 1802-ben csak 358,881 font fosztatlan és 445 font fosztott ágyitoll vitetett ki az országból. *Schwartner. Statistik des Königreichs Ungern, 1. Th. Ofen, 1809. 231d l.*

C. F é r g e k.

51. §. Méh.

A' hét esztendőös porosz háboru után Maria Theresia alattvalóinak leszálott vagyoni állapotját emelni, 's az elvesztett Szileziát honi ipar és műveltség által akarván visszafoglalni: épen azon eszmét követte, mint Poroszország a' francia háboruk végeztével olly szerencsés sikerrel elfogadott. Mit Poroszországban Thaer teljesített, azt már elébb Maria Theresia alatt Raab udvari tanácsos végbevitta. Ő pendité meg először a' merino juh tenyésztését, a' közlegelő felosztását, műveletlen földek művelhetőségét kereskedési növények termesztését, selyembogár és **méhtenyésztést**. Maria Theresia sikeres rendeleteinek köszönheti Alsó - Ausztria jelenlegi virágzó méhtenyésztését, melyet még Karinthia és Lusatia tartományoké sem halad-felül. a) Ugyan e' bölcs fejedelemnő, 's a' későbbi magyar királyok a' Katonai Végvidéken is a' méhtenyésztés előmozdi-

tására több serkentő eszközökhöz nyultak, melyek közt legfoganatosabb az, hogy minden végház, mely 40, 60, 80, 100 kas méhet tud april végén előmutatni, 4, 6, 8, 10 ezüst forinttal jutalmaztatik-meg. E' jutalmak legkedvezőbb eredmények nélkül hogy nem maradtak, a' tapasztalás bizonyítja: mert 1817-ben a' Katonai Végvidéken 104,416 méhkas találatván, e' szám az 1829 és 1830-ki kemény telek ellenére is az 1838-ki összeírás szerint 131,497-re növekedett, holott azelőtt ez iparág folytonosan kezdé alábbszálni. b) Mennyi legyen egész Magyarországon a' méhkasok száma, ezt megmondani nem tudom, de hogy tetemes lehet onnan kiviláglik, mivel 1827-ben az országban elfogyasztott mézen, viaszon, méhseren kívül, még 18,730 mázsa 10 font mézet, és 2289 mázsa 66 font viaszt adott el a' külföldnek, mi a' viasz mázsáját 80, a' mézét 20 forintra becsülvén, 557,723 ezüst forintot hozott be. c) Jelenleg a' burgonya czukor, szörp, 's a' különféle vegyítékü gyertyák elhatalmaztával, a' méhtenyésztés is hihetőleg csökkent. Egyes vármegyéket és végvidékeket tekintve, legtöbb méhet tartanak a' pétervárad, brodi, oláh-bánsági végezzredek, továbbá Temes, d) Krassó, Arad, Bihar, Békés, Baranya, Somogy, Szerem, Verőcze vármegyék. Az északi 's nyugoti megyék szinte foglalatostkodnak méhtenyésztéssel 's ezt okszerűbben üzik, e) de a' gazdag déli megyék természetre hagyott méhkaikban több mézet gyűjtenek. Jóságára nézve legtöbbre becsültetik az oláh-bánsági. A' rosnyaiak a' nyers mézet egész országban összeszedvén, szín mézzel, viaszszal, viaszgyertyával igen nevezetes kereskedést folytatnak; valamint az aradi zsidók is Aradban, 's a' szomszéd megyékben a' hárs, som fákkal bővölködő erdős részeken a' kasból mindenestől összevert mézet akó vagy vékánként magukhoz váltván, nagy summákat nyernek. A' méhser mind az északi tótnak, mind a' szeremi és horvát végörnek kedves itala szokott lenni; 's ennek készítésében a' lőcseiek maig is kitüntetik magukat.

a) Maria Therezia Alsó-Ausztriában a' méhkasoknak vámtóli szabadságot parancsol', 's megengedte, hogy a' méhkasok illő kárpótlás mellett a' pohánka vetések közepette is felállittathassanak; egyszersmind méhtenyésztő oskolát állítván, ebbe tanítónak Jansch híres méhesgazdát rendelé. E' rendeletek következtésében a' méhtenyésztés itt különféle viszontagságok után is virágzó állapotban maradt, annyira, hogy 1832-ben, mely pedig a' mézgyűjtésre legrosszabb esztendő volt, csupán a' pohánkavetéseken szabad ég alatt felállított kasok

száma a' Morvamezején (Marchfeld) 10,000, a' bécs németujhelyi sivatagon 3000 meghaladta; mellyhez ha a' kerti és erdei méhesek is hozzáadtnak, úgy Alsó-Ausztriának egész Németországban való legvirágzóbb méhtenyésztése világosan kitünik. *Andre's Oeconomische Neuigkeiten 1832. 657d. lcp.*

b) A' Katonai Végvidéken volt 1815-ben 128,693 méhkas 1816-ban 109,321, 1817-ben 103,416, 1818-ban 103,886.

c) Hogy a' magyarországi méhtenyésztés elég virágzó állapotban van, az kitetszik a' más országokhoz tett összehasolításokból. Így mind feljebb láttuk csak magában a' Katonai Végvidékben 1838-ban 134,497 méhkas számláltatott; holott Csehországra 45,000, Hannoverára 75,000, Badenre 38,220, Szászországra 41 310, Nassaura 12,000, Velencei királyságra Verónát kivéve 15,361 kast számítanak. Az ausztriai birodalomban termesztett méz 350,000 mázsára, a' viasz 19—20,000 mázsára becsületesik. *Liechtenstern in den Grundlin. 107 d. lap,* és *Keesz a. a. O. I. 23^ad. lap. De Luca in der österr. Staatenkunde im Grundrisse 1789. 180d. lapon* az ausztriai birodalomra igen csekély számításal 5597 mázsa viaszt, és 111,940 mázsa mézet vett-fel, 's eszt követte *Kisinger* is 155d. l.

d) Temes vármegyében volt az adózóknál az 182¹/₂-ki összeírás szerint 11,000 méhkas.

e) Nutt angolnak új szeleltetési módja, 's Csaplovics és Márton honi írók munkái eléggé ismeretesek. Ki magának még bővebb ismereteket akar szerezni a' mehtenyésztésről, olvassa meg: *Ehrensels, die Bienenzucht nach Grundsätzen der Theorie und Erfahrung. I. Th. Prag, 1829.* Ez különösen ajánlatik. — *Knauff I. C. die Behandlung der Bienen, ihren Naturtrieben gemüss etc., Dritte Aufl. Jena, 1819, — Unhoch. Anleitung zur wahren Bienenkenntniss etc. 3. Th. München, 1823 — 28. — Raschig, B. G., neuestes vollständiges Handbuch der Bienenzucht und Bienenkunde etc., Berlin, 1829. Spitzner, ausführliche theoretische und praktische Beschreibung der Korbbienenzucht etc., herausgegeben v. Prof. Pohl, Dritte Aufl. Leipzig, 1823.*

52 §. Selyembogár.

Közönségesen tudva van, miszerint a' déli europai tartományokban milliók élnek részint egészen, részint nagyjábólára selyembogártenyésztésből. a) Különösen a' nőnem és a' gyermekek foglalatatoskodnak e' munkával, 's kiváltképen a' népesség azon részének ad kenyeret, melly mindenütt, de leginkább a' városokban élélme felől folytonos aggodalomban lévén, minden szegényintézetet zavarba hoz. Ez iparág, milly fontos, milly gyümölcsöző legyen, mutatja Franciaország, melly IV. Henrik előtt évenként 4 millió frankot adott ki selyemért, 's jelenleg a' legújabb statisztikai adatok szerint, csu-

pán 12 departementben, hol ez leginkább üzetik, évenként nyers termesztéssel 23,560,000 's a' gyártással ismét 84,000,000 frankot nyer. Egyébiránt hogy selyembogarat nem csak a' déli, hanem az északi országok is tenyészthetnek, Angol, Svéd, Orosz országok példái bizonyítják; 's már ma mindenki tudja, miszerint délen több, északon kevesebb, de szinte olly fényes és puha selyem termesztetik. ^{b)} Magyarország éghajlata szinte minden tekintetben kedvező a' selyembogártenyésztésre, 's itt már rég időktől fogva gyakoroltatik, ámbár nem a' kívánható kiterjedésben. ^{c)} Legelső, ki a' selyemtermesztést honunkban előmozdítá **Passardi János Péter** toricellai születésű olasz vala, ki Magyarországra házasodván, 1680 körül Baranya vármegyében Pellérdén, Aranyoson részjóságot nyert, 's itt a' selyembogártenyésztést üzvé, I. József 1708. mart. 25-kén magyar nemességgel ajándékozta meg. ^{d)} Később 1730 körül gróf Mercy altábornagy a' hajdani Bánságban kezdte el a' selyemtermesztést, 's ámbár ez kedvező sikert mutatott, mindazáltal az újan ültetett eperfák szándékos elpusztítását csak néhány kegyetlenül végrehajtott halálos büntetések gátolhaták-meg. ^{e)} Minden erőszak, csupán oktatás és reménylendő haszon által terjedt el ez 1761-ben a' régi drávántúli kerületben, 's 1764 körül a' varasdi végvidékbe bevitetvén, 1769-ben a' bánságban megújítatván, 1772 — 1774 a' bánira is kiterjesztetvén, 1787-ben a' károlyvárosi végvidéken is elkezdett. Polgári Magyarországon leginkább előmozdítatott a' selyembogártenyésztés II. József által, ki ide Olaszországból ahhoz-értő embereket hozatott, költséges épületeket tétetett, felvigyázatúl jól fizetett tisztviselőket rendelt, 's a' községeknek erősen megparancsolá, hogy közönséges epreskerteket ültessenek. E' rendeletek siker nélkül nem is maradtak, mert már 1782-ben csupán a' Katonai Végvidéken 32,814 font selyembolyó (Galete) termesztetett, 's e' mennyiség 1793-ben 124,328 1/2 fontra hágván, bezárólag egészen 1801-ig a' száz ezer fontot minden esztendőben meghaladta. Azonban 1802-től kezdve az ország kinstára a' hosszas háborúk által elerőtlenedvén, a' selyemtenyésztési felügyelők buzgóságokban alább hagyván, főképen pedig a' selyembolyók beváltási taksája ezüst pénzről bankóra tétetvén: a' selyembogártenyésztés is tetemesen csökkenni kezdett, annyira, hogy 20 év leforgása alatt csak 1808-ban váltatatott be 130,243 font bolyó, a' többi esztendőkben ennek mennyisége mindég a' száz ezeren alulmaradt. Azonba 1811-

ben újabb erővel hozzá fogott a' kormány a' hanyatló selyemtermesztés felemeléséhez; jutalmak, érdempénzek osztogatattak-ki; dicsérő vagy pironogató kir. leiratok érkeztek; a' köznépnek tojások, 's eperfa magok ingyen adattak; polgári Magyarországra nézve a' nádor ő cs. k. fensége elnöksége alatt Budán egy selyemtenyésztői bizottság állítatott, 's a' katonai végvidéki kormányzéseknek kötelességül tétetett, hogy e' fő bizottsággal egyetértőleg munkálódjanak; végre a' mi legtöbbet tett, később a' beváltás ujjlag ezüst pénzben történt. E' serkentéseknek legkedvezőbb eredményei lettek, mert midőn a' Katonai Végvidéken 1818-ban a' beváltott selyembolyók mennyisége csak 76,580³/₄ fontra ment, már 20 esztendővel később 1838-ban 224,633 font váltatott-be, 's ezért 125,000 ezüst forint fiztetett. Polgári Magyarországon 1765—1815-ig és így 50 év alatt hivatalos átnézet szerint 324,641¹/₂₃ font selyembolyót termesztettek. Szinte hiteles adatok szerint 1836-ik év lefolyta alatt összesen 155,351 font selymet termesztének, mellyért 109,567 fr. 22 kr. fizettek beváltásul pengőben; az eperfák száma ugyanazon évben 933,269-re ment. 1837-ben a' termesztés 261,535 fontra emelkedék; ¹⁾ melly azonban minőségre nem hasonlított az előbbi évihez, mert csak 105,960 fr. 43 krt. fizettek érette beváltásul; az eperfák száma ez évben 1,338,643 darabra szaporodott, mi igen kedvező haladási eredményel biztat.

Egyes vidékeket és megyéket tekintve, legjobban virágzik a' selyemtermesztés Szerem vármegyében, hol 1833-ban 36,416 font selyembolyó termett, és így csak 4000 fonttal kevesebb, mint mennyit egész Poroszország 1828-ban beváltott. ²⁾ Szerem után jönnek: a' bánsági ³⁾ szeremi, varasdi katonai végvidék, Bács, Temes, Baranya, Verőcze, Torontál, Krassó, Tolna, Arad, Békés, Pest vármegyék, 'stb. Az újabb időkben egyes uradalmak, vármegyék és társaságok is hatalmasan előmozdíták a' selyembogártenyésztést. Így Nagy Czenken, gr. Széchenyi István uradalmában több ezer fiatal fa már bogártenyésztésre használtatik, 's még fiatalabb csemeték nevednek. Herczeg Batthyáni Filep, és a' Szász-Coburg herczeg uradalmában szinte sikeres lépések történtek a' selyemtermesztés gyarapítására. Posonyban, Nagy Szombatban, Nyiregyházán, Gáthán, Szent Gothárdon, Tarna-Eörsön, 'stb. újabb buzgósággal hozzá kezdtek e' jövedelmes iparág emeléséhez, 's Pécsen és Sopron vmegyében selyemtenyésztő egyesü-

let alakult. Azon próba, hogy a' selyembogarak szabadban, a' fákon fonják-be magukat, a' Katonai Végvidéken nem sikerülvén: ¹⁾ De la Porta grófné selyemtenyésztési felügyelősége alatt 1827-ben kedvező eredménynyel ismételtetett; ²⁾ de a' selyembogártenyésztésnek ezen módja a' magyarországi éghajlattal minden esztendőben sem lehetőknek, sem célirányosnak nem találtatott.

a) A' selyembogárnak Európában való elterjedése igen érdekes. Justinian császár alatt a' 6-ik században 2 szerzetes eperfa magot és selyembogár tojást életveszedelemmel hoztak be Konstánczinápolyba; 's ekkor kinevezték őket. Egy egész század kellett rá, hogy a' tenyésztés terjedhessen, 's főképen a' görög nőknek tulajdoníthatni, hogy virágzásba jöhetne. Így történt Olaszországban is a' 12-ik században II. Roger király alatt, ki a' selyemtermesztést Nápoly és Szicília országokba behozta. Franciaországban Olivier de Serres a' francia okszeres mezeigazdaság alkotója, ki legelőször irt gazdasági könyvet, IV. Henrik ministerétől Sully-tól hatalmasan pártoltatva a' királyi kertben vad fák helyett eperfát ültetett, 's így kezdetét tévé a' most olly nagy fontosságú selyemtermesztésnek. Angolországban 1608-ban Jakab király keményen megparancsolá az eperfák ültetését, 's a' selyemtermesztést, de mint tudjuk kevés sikerrel. Csak 1820-ban vett a' dolog más fordulatot, miután kisebb próbák által a' selyembogártenyésztésnek tökéletes lehetősége ez országban is hebizonyítva vala. Svédországban 1825-ben a' selyemtermesztéshez ujjolag 's nagyobb erővel hozzá kezdtek; eperfa magok, bogár tojások osztogatattak-ki, 's ez iparág váratlan kiterjedést nyert. Az orosz czár szinte 1825-ben Olaszországból hozatott ki selyembogár tenyésztőket. Németországban három epochája volt a' selyemtermesztésnek. Először dr Liebauf tett próbát Tauber melletti Rothenburgban 1508-ban. Illyen próbák történtek Würzburgban, Hochheimban, Drezdában, Stutgardban, de majd elenyésztek. Második epocha a' mult század közepén kezdődött, főkép Poroszországban II. Fridrik gondja által, a' nantesi edictum miatt kiköltözött 's Berlinben letelepedett francia reformatusok által erre jobban figyelmeztetvén: 's már 1774-ben Magdeburg, Halberstadt, Brandenburg, Pomerania tartományaiban 6849 font tiszta selyem termett. A' harmadik epocha a' francia háborúk elvégeztével 1815-ben vette kezdetét, különösen Bajor országra nézve 1821-ben, 's itt már 1836-ban 1200 font selyembolyó termett, ámbár még most is 7—8 milliom forintot fizet selyemért évenként a' külföldnek, *Lehrbuch des Seidenbaues für Deutschland und besonders für Bayern von Staatsrath von Huzzi, München, 1826. 5 és köv. lap.*

b) A' magyar és német selyem nagyobbbrugékonyssággal bírván mint a' china', ennélfogva azt az angolok keverve használják.

c) A' magyarországi selyemtermesztés legfőbb akadálya az, hogy a' selyembolyó beváltó-intézetek, sok tenyésztő vidéktől igen távol

esnek, melynélfogva a' bánsági vármegyéken kívül még Arad és Békés is magok kezdték beváltatni a' bolyókat, 's saját gombolitó-intézeteket állítottak. Továbbá a' kamarai gombolitó-házak magányosoknak adatván ki haszonbérbe, ámbár ez, kinek kinek szabadsága levén ezeken kívül is beváltani, vagy gombolitani, egyedáruságot nem képez, mindazáltal a' selyembolyóknak oly sokféle fajzata, ezeknek annyiféle ára (egységénél fogva csak három osztály lehetne), a' beváltást kibérlőknek ezek alatt lappangó számos családságai az adózónépet sarcolják és elidegenítik.

d) Ezelőtt közönségesen Mercy al-tábornagy tartatott első selyemtermesztőnek Magyarországon. A' Passardiról való tudósítást először a' milanói újság közölte. *Gazetta di Milano 1837 330. sz.*

e) *Griselini. Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des temeswarer Banats, Wien. I. 157 és 158d l.*

f) Altaljában véve 15 font bolyó ad egy font tiszta selymet. Az ausztriai birodalom selyembeli szüksége (az olasz tartományokat nem éítve) hivatalos becű után 9000 mázsa nyers selyemre tétetik. A' *Vaterländ. Blätter 1814. 42. számában* e' szükség 8000 mázsa gombolitott selyemre van bersülve, 's ezt követte *Keesz is I. 423d. lap.* A' harminczadi-lajstromok szerint Magyarország hozott be külföldről 1826-ban 45,691, 1827-ben 39,828 font selyem kelméket.

g) Poroszországban 1828-ban 40,000 font selyembolyó termelt. *Versuch einer Statistik des preussischen Staates, von Dr. Voigtel etc. Halle, 1837. 68d. lap.*

h) A' fejtétemplomi 5 gombolitó-intézet (110 kazány) 1840-ben beváltott 97,427 fontot, u. m. a' bánsági zászlóalyból 33,412 fontot. oláhbánsági ezredből 9725 f., németbánságiból 8439 f., a' vármegyéből 7731 f., Fejtétemplomtól magától 37,427 font. E' gubókért összesen fizettetett 64,489 f. 20 kr. p p. Páncsovában 2 gombolitó-ház (22 kazány) 1840-ben beváltott 113 mázsa 85 font gubót. 13 font adott 1 font tiszta selymet.

i) E' czélbul *Reintl* egy könyvet is irt: *Anleitung, den Seidenbau im Freyen zu betreiben etc. Wien. 8. 1815.* 's itt az egyes végezredek e' tárgyban tett tudósításai egész terjedelemben olvashatók.

k) *Intell. Blatt der Pressburger Zeitung 1827. Nro 48.* E' szerint szabadban 50,000 selyembogar neveltetett, 's ezek közül 10,000 jun. 15-kéig magát a' fákon már befonta.

Magyarország számtalan férgeit hallgatással mellőzván, csak a' statistikailag ártalmas *kolumbicsi legyeket* emlitjük. Ezek a' közönséges szunyoghoz hasonlóak 's néha néha Szerb országnak Kolumbács vára vilékéről repülnek át a' hajdani Bánságba, 's itt oly kárt tesznek, hogy 1819-ben csak Temes vármegyében hivatalos átnézet szerint 197 szarvasmarhát, 225 lovat, 650 sertést, 100 juhót, és 2 kecskét öltek-meg Bővebben olvashatni e' férgekéről: *Tunárki, Natur seltenheiten von Ungarn. Pressburg. 1808.*

35. §. Hal és amphybiumok.

Oláh Miklós hajdan azt jegyző fel kronikájába (*Nic. Olahi Hungaria pag. 22. in Belii Adpar. ad Hist. Hung.*), hogy az ő idejében ezer pontyot és harcsát, olyakat hogy fél öl hosszúságúak voltak, Bácsban, 's a' szomszéd helységeken egy aranyért meg lehetett venni. Ma már ezt nem mondhatjuk, mert még a' Tisza is, melyet Európában leghalásabb folyónak tartottak, a' közelebbi száraz esztendőkből halakban nagyon megfogyatkozott. Mindazáltal a' német-bánsági, péterváradí végezred, a' csajkások zászlóalya, Bács, Szerem, Torontál, Csongrád, Verőcze és Baranya vármegyék mint a' mai napig gazdag hal dolgában, 's ez alsó vidékekről rendszeren minden héten járnak kocsik, melyek Fejérváron, Veszprémen, Győrön, Óváron által Bécsbe halat visznek. Hogy a' Balatonban jövedelmes halászatok történnek, közönségesen tudva van; a' Magyar Tengerparton, 's a' károlyvárosi végvidéken pedig a' tenger melléki lakosok, kiket mostoha sziklás földjök csak hordoz de nem táplál, főkép halászatból, különösen tinhal fogásból élnek, evvel külföldre is nem megvetendő kereskedést üzvé. A' halak különböző neveit, nevezetesen a' Dunában találtató iszonyú nagyságú vizákat, a) a' Balaton becses ajándékát a' fogast; a' Tisza és Szamos jó ízű kecsegéit, a' lazacot, melly csupán a' Poprád és Dunajecz vizeiben fogatik, egyenkint elősorozni czélunk nem lévén, csak azt jegyezzük meg, hogy a' katonai Végvidéken 1818-ban a' halászat 19,460 ezüst és 13,290 váltó forintért béreltetett-ki, b) 's ha ez arányt a' nyolczszorta nagyobb Magyarországra (690 és 4894 □ mfd) is kiterjesztjük, ugy az egész halászatbeli jövedelem 201,408 pengő forintot hozna be az illető birtokosoknak, és így közel annyit, mennyit Franciaország kincstára folyóvizi halászatából bevesz. c) Rák, melyet a' magyar paraszt ritkán esz meg, mind a' folyókban, mind a' patakokban bőven találattik. A' Lajta és Szala rákjai (ez utóbbik Bécsben solo ráknak iratik) Ausztriába kihordatván, nem megvetendő summa pénzt hoznak be országunkba. Teknősbékát a' mocsárok eleget adnak. Karansebes vidékén, 's az almási völgyben pedig csigák hizlaltatnak, 's külföldre is vitetnek; egyébiránt illyeket Bihar vármegyében a' grószí, hagymási, barzesdi köves hegyeken, 's Verőczében a' verőczei járás szőlőhegyei tövében szinte lehetne szedni.

A' természet olly sokféle ajándékaival megáldott Magyarország, még kiszáritandó mocsáraiban 's tavaiban is nevezetes kincset rejteget. A' divat az emberi tudománynak 's iparnak ez uralkodója, Broussais orvosdoctor erőteljes iparkodása, 's több szerencsésben végbevitt gyógyítása által a' mocsárok kicsiny vérszopóit, a' nadályokat, vagy pióczákat is hirbe hozá; 's a' minden ujitást hévvel fogó francziák, orvosakkal együtt Broussais-nak pathologiai állítását: „miszerint minden testi baj csak béggyuladás“ tetszéssel elfogadák. Ez oraculumi szózat után Franciaországban minden betegszoba 's kórházi terem vérben uszott; de mivel hivatalos jelentés szerint az évenként felhasznált 45 milliom darab nadálybeli szükségnek maga az ország csak egy harmadát is alig fedezheté, kénytelen volt e' nemzeti eleven portékát idegen országokból hozatni. Európának egy országban sem elégithette ki olly mennyiségben, 's olly illó áron a' vérszomjuzókat, mint mértföldre terjedő mocsárokkal ellátott hazánk; 's ime, azon posványok, melyek már a' szükséges házfedéli nádat is alig adhaták-meg, 1829 oltá drága pénzért béreltettek-ki, 's 1836-ki évig 200 milliom nadálnál több vitetett el külföldre, 's a' tiszta nyereség ez idő alatt legalább is 6 milliom ezüst forintra becsültetik. ⁴⁾ Valóban nem csekélység olly állatocskáért, melyre azelőtt ügyelettel sem voltak! Egyébiránt a' hirtelen növekedett kivitel, a' számos száraz esztendő (1833—1836), a' nadályok számát még ott is megritkították, hol ezelőtt legnagyobb bőségben voltak; mellynélfogva az ország kormányzékei a' belső szükséget tekintve, a' kivitt valamiben nehezítették; ámbár hogy e' fogyatkozás rendes nadálytenyésztés által ahhoz illő tavakban kipótolható, azt Steer Ferencz kassai gyógyszeráros és természet buvár tetteg bebizonyítá.

a) Legjövödelmesebb viza-halászatok történnék azon vidéken, hol a' Tisza a' Dunával, 's a' Duna a' Drávával összefolyik, továbbá Bács vármegyében Plavnán, Bukinban, az ugy.nevezett kis és nagy Hagelben, Vaiszkán, Szontán; az oláh-bánsági ezredben Ogradinánál.

b) Nevezetesen a' német-bánság ezredben fizettek halászati haszonbért 19,180 ezüst forintot, az oláh-illyraiban 5050 váltó fr. a' csajkások zászlóalyában 6000, a' péterváradi ezeredben 1500 fr. váltóban; a' több végvidéken felette csekély summa jött-be halászatból.

c) Franciaország kincstára folyóvízi halászatból 225,000 p. fr. vesz-be. *Hassel. Handbuch 11. 58d. lap.*

d) A' *Conseil general de Dordogne* megkéré 1838-ban a' franczia kormányt, hogy a' nádálytenyésztésre hen az országban tétetne sikeres lépéseket, 's szabadítaná meg a' francziákat azon 30—40 milliom frank adótól, melyet ez állatocskákért Magyar és Szerb országoknak fizetnek.

3) Ásványok Országából.

A) É r c z e k.

54. §.

A' magyar birodalmi tartományokban a' bányászat már régen virágjában lehetett, mert már a' romaiak idejében, Erdélyben, Zalatnán (Auropolis) a' dáciai arany bányákra rendes felügyelő volt rendelve. Az első magyar királyok alatt a' különféle érczekben gazdag magyar hegyek szinte sok szorgalmas idegent édesgetének hazánkba, 's az ekkor bevándorlott németek nagyobb részt a' bányászatot gyakorolták; 's történetkönyveikből láthatjuk, miszerint a' XIV. és XV. században magyar bányai termékekkel europai kereskedés űzetett, 's egyesek (p. o. a' Fuggerek) roppant gazdagságra tettek szert, mely még nagyobb leend; ha honunkban az érczek olvasztását, 's további nemesítését, mi külföldön, nevezetesen Olasz és Németországban teljesitetett, értették volna. Mi az érczek, kövek, savak mennyiségét, 's egyszersmind különféleségét illeti: e' tekintetben az europai státusok közt az ausztriai birodalomé az elsőség, 's itt ismét Magyar és Erdélyország a' többi ausztriai tartományokat, különösen a' nemes érczekre nézve jóval felülhaladja, mert az ezekben ásatott arany, ugy áll ahhoz, mi Magyarországban nyeretik, mint 3: 100, és az ezüst 35: 100.

Mielőtt azonban a' magyarországi bányatermékek mennyiségét részletesen vizsgálánk: lássuk előbb összesen az érczek, ásványok, savak azon mennyiségét, mely öt év leforgása alatt 1833—1837-ig középszámmal évenként ásatott, 's mit a' következő táblázat mutat.

	<i>Márka</i>	<i>Mázsa</i>
Arany	2231	—
Ezüst	62890 ^{a)}	—
Réz	—	34452 ^{b)}
Nyers vas	—	269997 ^{c)}
Öntött vas	—	36312 ^{d)}
Eladható ólom	—	4178 ^{e)}
Büveny (Kobalt)	—	798
Dárdany (Piskolcz, Antimonium)	—	5350
Kősó	—	713850
Főtsó	—	112900
Timsó	—	11534
Kőszén	—	282800

- a) Ehhez a' mennyiséghez a' Végvidék 433 márkát adott.
b) A' Végvidéken ásatott 112 mázsa
c) A' Végvidéken 10973 mázsa
d) A' Végvidéken 4203 mázsa.
e) A' Végvidéken 2979¹/₂ mázsa.

Arany és Ezüst 55. §.

Magyarország Erdélyvel együtt Európában nemes érczekre nézve leggazdagabb tartománynak tartatik; azonban Magyarországbán a' tiszta termésarany (Gediegenes Gold) ritkábban jön elő, mint Erdélyben, nálunk az arany, nagyobb részt ezüst érczekkel lévén vegyítve. Leggazdagabb aranybányák Bars vármegyében a' körmöczi, Honthban a' selmeczi, Zarándban a' boiczai, körösbányai, 'stb., Szathmárban a' nagy és felső bányai, Kővárban a' kapniki; ezután jönnek Máramarosban a' budfalusi (zsarapony nevezetű), Liptóban a' bóczai, magurkai, Abaujban az aranyidkai, Posonban a' bazini. A' budfalusi legtisztább aranyak mondatik. Ezeken kívül aranyat mosnak még a' Duna, ^{a)} Maros, Tisza, Dráva, Mura, Nera, Körös vizeiből, úgyhogy magok a' bánsági aranymosók 1812—1817-ig 2138 aranyat és 2 szemert adtak -be az oraviczai főbányahivatalnak. ^{b)} Azon egymástól felette különböző adatok, melyek az évenként nyert aranyról a' számos statistikai, mineralogiai, utazási könyvekben olvashatók, nem hivatalos kiszámításokon alapulnak, hanem inkább önkéntes becők eredményei; ^{c)} 's még *Beudant* is jeles mineralogiai és geológiai könyvé-

könyvében (I. k. 414d. lapon) Magyarország arany, 's ezüst bányáit Peru és Mexico országokéival hasonlítván össze, az évenkénti nyereségről csak azt mondja: hogy Magyarország aranyból felényit ad, mint egész Europa, az ezüst mennyiségnek pedig egy harmadát szolgáltatja. ^{d)} Hiteles forrás után azonban bizonyos, hogy öt esztendő alatt, azaz 1833—1837. középszámmal évenként Magyarországon 2231, Erdélyben 3272 márka arany ásatott, 's mivel Záránd vármegye melly gazdag aranybányákkal bir, még ekkor Erdélyhez számíttatott, világos, miszerint a' magyarországi aranytermés, még néhány száz márkával jelenleg többre mehet. ^{e)} *Born* és *Ferber* számításaik szerint, a' mult század utolsó negyedében ásatott évenként arany Alsó-Magyarországon 1200—1300 márka, Felső-Magyarországon 300—400 márka (1 márka = $\frac{1}{2}$ font), vagy is összesen 8 $\frac{1}{2}$ mázsa. (Erdélyben 2000—2500 márka). Eből láthatjuk, hogy ámbár azóta számos aranybányák termékeikben megosókkentek, vagy egészen elenyésztek, még is jelenkorunkban részint újabb erek felfedezése, részint a' bányászat előhaladása által sokkal több arany ásatik, mint ezelőtt valaha; 's e' nyereség még az újabb időkben is növekedett, mert 1828, 1829 és 1831-ben Magyarország általjában évenként csak 1958, 's Erdély 2844 márka aranyat adott.

A' selmeczi, körmöczi, bóczai arany és ezüstabányák most is legtöbb ezüstöt adnak, de a' szomolnokai, nagybányai, felsőbányai, kapnikai bányákban szinte nevezetes mennyiségű ezüst ásatik. 1833—1837-ig középszámmal évenként ásatott ezüst 62,890 márka, ^{f)} mellyhez Alsó-Magyarország 34,957, Felső-Magyarország 10,078, a' nagybányai kerület 13,252, a' bánsági bányakerület 4170, a' Végvidék 433 márkát adott. Ennek több mint fele (ugymint 32,691 márka) kincstári bányákban természetett. Erdély adott 6053 márkát. *Born* és *Ferber* szerint a' mult század utolsó negyedében ezüstöt nyertek Alsó-Magyarországban csupán ezüstercekből 58,—59,000, Felső-Magyarországban 12—15,000, Erdélyben 5000 márkát, mellyhez járult még azon 12,000 márka, melly ezüsttartalmú rézerccekből került-ki, — 's így összesen 91,000 márkát. Jelenleg Erdélyvel együtt az ezüstmennyiség csak 68,943 márkára menván, látnivaló, hogy mostan évenként 22,056 márkával kevesebb ezüstöt ásnak, mint ezelőtt 60—70 esztendővel. Egy márka aranyat 366, egy márka ezüstöt 20 ezüst forintra becsülván, a' magyarországi arany és ezüsttermés össze-

son 2,074,346 pengő forinttal növeli a' magyar nemzeti gazdagságot.

a) Posony és Győr vármegyében némelly dunamelléki helységek, de főképen Komárom vármegyében a' csicsói, nagy és kis keszi, érsekléli, és nagyléli zsellérek, az egész Duna folytában, a' némai szigettől kezdve alá felé, sőt még Pest vármegyébe is lemennek aranyászni, 's közönségesen egy nap rá mennek egy ezüst huszusra, de ez aranyászt nehezebb munkának tartják a' kőszállásnál és aratásnál is. Legnagyobb nyereségük ott van, hol a' Duna széleiben és szigetekenél szőrös ruha, bunda vagy pokrócz darabot, vagy döglött állatot találnak az iszapba beöntve.

b) Ebből a' mennyiségből az oláh-illyr ezredbeli aranymosók kik főképen cigányok, 1226 aranyat, 51 szemert adtak-be. *Hietzinger II. B. 235d. l.* A' drávabóli aranymosást (Dernie és Molwe mellett a' szentgyörgyi ezredben) *Demian* évenként csak 400 forintra becsüli. *Stat. Besch. I. 351d. l.*

c) *André: Neueste Zahlenstatistik* 152d. lapon Magyarországra 2000 márka aranyat, 's Erdélylyel együtt 92000 márka ezüstöt számít; 's ötét követte *Malchus is Staatenkunde von Europa* 167 l. Ezek-től különbözik *Villefosse I* 240 és 341d. l. és *Hassel*, ki *Lichtensterne*l, *Bisinger*rel együtt Magyarország ezüstbeli évenkénti nyereségét Erdélyen kívül 160,000 márkára teszi; mit hazafiságból én is örömet elfogadnék, ha próbát nem kívánna.

d) *Humboldt* az europai arany 's ezüstabányák termékét évenként 2,695,314 tallér-ra, vagy is 4,042,971 ezüst forintra becsüli; holott az amerikai bányákból 1492 — 1803 azaz 311 év alatt 7853 milliom tallér került ki. A' 19-ik század elej-n Amerika adott esztendőként 73,000 márka aranyat, és 3,550,000 márka ezüstöt. Az 1809—1826 alászállott amerikai bányatermék, később ujra emelkedni kezdett, 's már 1837-ben 20—22 milliom piasterre ment; pedig a' spanyol uralkodás alatt is a' mexikói bányák középszámmal nem adtak többet 23 milliom piasternél (mintegy 537,000 killogramm ezüst és 1600 kill. arany). Az Amerikában lejebb szállott ezüst, különösen pedig arany nyereséget bőven kipótolták az északi Orosz-Ázsiában felfedezett aranybányák. Ugyanis gróf *Cancrin* orosz fináczmínister által *Humboldt*tal közlött adatok szerint ásátott az orosz birodalomban 1828-ban 290 pud (1 pud = 29 font, 7 lat, 2 nehézék bécsi értékben) 39 font arany.

1829-ben 289 pud 25 font
1830-ban 347 pud 27 font
1831-ben 352 pud 2 font
1832-ben 380 pud 31 font
1833-ban 368 pud 27 font
1834-ben 363 pud 10 font

1837-ben pedig ásátott 469 pud, vagy 13,711 font, 7 lat arany bécsi érték szerint; 's ebből az *Ural* hegyek adtak 309, az *Altai* és *Nertschink* 160 pudot.

e) Magyar és Erdély országokon kívül a' többi ausztriai tartományok összesen aranyból csak 116 márkát (s ebből F. Ausztria 77, Csehország 29 márkát), ezüstből 25,252 (Cseh és Morvaország 22 991, Tirolis 709, Karinthia és Krajna 638, Galiczia 655, F. Ausztria 298 márk.) márkát adtak. *Springer. Statistik des österr. Kaiserstaates. II. B. 419. I. Wien 1840.*

f) Poroszországban arany épen semmi nem ásatik; ezüst már bővebben van mert, 1833—1835-ig középszámmal véve 20,305 márkát nyertek, s ezt többnyire réz és ólomtartalmú érczekből. *Voigtel. Statistik des preussischen Staates. 75. és 76 lap.*

Réz. Vas. Ólom. 56. §.

1. Réz

Orosz birodalom, Amerika és Angolország után ^{a)} az egész földön legtöbb réz ásatik Magyarországon, mert ez 1833—1837-ig középszámmal évenként 34,452 mázsára ment. Itt ismét a' felsőmagyarországi, vagy is szomolnoki bányakerület leggazdagabb, különösen Szepes és Sáros vármegyékben. ^{b)} Így a' felsőmagyarországi bányaegyesület *Phoenix* hutájában Margitfalva mellett Sáros vármegyében, 1838. januar 1-sőjétől fogva, 1838 dec. utolsó napjáig 61,375 mázsa 34 font ércz olvasztatott fel, mellynek mázsája egyremásra véve 9 font tiszta rezet adott, s ennek mázsája 42 forinton 24 kron kelt p. p. A' György huta Igló városa határában; melly hasonlól az egyesület tulajdona, ugyan ez idő alatt 16,418 mázsa 21 font érczet olvasztott, egyremásra véve 8¹¹/₁₆ fontjával, s a' tiszta rezet 44 forinton, 4³/₄ kron adta el. E' számokban nem foglaltatnak azon rézmennyiségek, mellyeket a' felséges kincstár szomolnoki, és a' két privat társaság hutái (sz. Miklós hutája Szlovenkán 1838. jan. 1-sőjétől 1838 jun. utoljáig 21,707 mázsát 59 fontot; és sz. Jánosé Iglón ugyan ez idő alatt 13,459 mázsát 3 fontot) olvasztának; sem pedig az ezüsttel vegyes úgy nevezett fákóérczek (Fahlerze), mellyek mind ekkorig csupán a' k. kincstár óvizi (Altwasser) hutájában olvaszthatnak, mivel a' bányaegyesület ezekre alkalmazott hutával nem bir még. Összesen az egész felsőmagyarországi bányakerületben nyert évenkénti tiszta réz mennyiség 20—24,000 mázsára tételük ^{c)} A' szomolnoki után következik az oraviczai, vagy bászági bányakerület, melly évenként 4—7000 mázsa tiszta rezet szolgáltat (Krassó vármegye 2—5000, Biharban

Rézbánya 800—1100 m., az oláh bánági végezdredben Obres-ha 1—1400 m.). Az alsó magyarországi bányakerületben főkép Zólyom vármegye ad 3000—5000 mázsát; végre jön a' nagybányai kerület néhány száz mázsával. A' szomolnoki, urvölgyi, libethi, illobai, nagybányai, százkai természetes rézvitriolforrások (cémentvizek), melyek a' vasat rézzé változtatják évenként szinte adnak 300—400 mázsát, de ez a' fentebbiekhez már be van számítva. E' szerint Magyarország, 31,452 mázsára menő rezéért, mázsáját csak 40 ezüst forintba becsülván, 1,378,080 pengő forintot veszen be évenként. A' Kraszó vármegyei rézbányák különösen finom, sárgaréz- s tom-bakkészítésre alkalmas terméket adnak.

2. Vas.

Az érczek legszükségesebbike, a' vas, hazánkban is el van terjedve; s az évenkénti nyereség tett 1833—1837-ig középszámmal véve 269,997 m. nyersvasat, és 36,312 öntöttvasat. Ez összegez a' királyi kincstár járult 101,063 nyersvassal, és 16,537 öntött vassal; a' többi privátusok bányáinak termékei. Legtöbbet ad az egész mennyiséghez Gömör vármegye (150—160,000 nyers és öntöttvasat), hol a' garani, rosnyai, csetneki, jolsvai, kishonti völgyekben a' vashámorok egymást érik. Sok vasat ásnak még Szepesben: Iglón, Jakabjánon, Krompachon, 'stb.; Abaujban: Kassa városa és a' jászói prépostság jószágaiban; Tornában: gr. Andrásy György bányaiban; Borsodban: Diós-Győrött, Szilváson, 'stb.; Sárosban: főkép a' b. Palocsai Horváth bányaiban; Zemplénben: Szinnán; Ungbhan: Remetén; ezekben összeséggel 70,—80,000 mázsát. Az alsó magyarországi bányakerület (kivált Liptó és Zólyom vármegye) ad 50,000; Beregh vármegye (gr. Schönborn bányái) 5000, Máramaros (Kabola-Polyána) 3000; ugyan ennyit a' biharmegyei vaskói és petrószai hámorok; Arad vármegye 4000, Krassó 8000, az oláh-bansági végezdred (hol Ruszkabánya leghiresebb) 14,000, Tergowe a' második báni ezredben 12000 mázsát. A' magyarországi vas minéműségét tekintve a' jó középszerűhöz tartozik; de többek véleménye szerint az első rangú svéd és stájer vassal nem állja ki a' hasonlítást, ámbár a' vaskészítésére ezután fordítandó nagyobb értelmi és pénz erő ebben is idővel tetemes változást szülhet. Diós-Győrött híres aczél készítettik. Egy mázsa nyers és öntött vasat általában 8 p. forintba becsülván, e' szerint az egész vasmen-

nyiség (306,309 mázsa nyers és öntött vas) értéke 2,450,472 ezüst forint lenne. Bár mily nevezetes summa legyen is ez: mindazáltal a' magyarországi vasmennyiség más országokéhoz hasonlítva igen csekély, b) 's a' belső szükségre sem elég. Így 1827-ben hozott be az ország az ausztriai örökös tartományokból, főkép pedig Stájerországból (hol évenként 583,811 mázsa nyers, és 21,915 m. öntött vas nyeretik) 35,476 mázsa 78 font vert vasat, 4952 mázsa 75 font öntött vasat, 38,948 mázsa 22 font kovács-lakatos munkát, 3000 mázsa 78 font nyersvert-öntött aczélt, 's ezekért 900,000 forintnál többet adott ki jó pénzben.

3. Ólom.

Nagy-Britanniához hasonlítva, mely esztendőnkint 300,000 mázsát ás, a' magyarországi ólomtermék csekélységgé törpül, mert 1833—1837-ig évenként eladható ólom nem ásatott több 4178 mázsánál. Ehhez a' mennyiséghez legtöbbet adott az oláh-bánsági végezred (sz. Rosalia bánya), u. m. 2979 mázsát. Ezután legtöbb nyeretik a' selmeczi bányakerületben. Általában ezen érczre inkább csak mellékesen dolgoznak, mennyiben t. i. az ólomérczek ezüsttartalmú érczeket vegyítve foglalnak magukban. 1818—1827-ig bezárólag középszámmal véve minden esztendőben 5691 mázsa nyers ólom, és ólomniv hozatott-be az ausztriai örökös tartományokból; de az utóbbi években a' behozatal mindig kevesbedvén, ez a' hazai ólombányák növekedő jövedelmére mutat.

a) Orosz birodalomban ásatott 1830-ban 235,492 pud rész (1 pud = 40 orosz font = 29 font 7 lat 2 nehézék bécsi értékben); Nagy-Britanniában 241,000 mázsa. *Guletti. Allgemeine Weltkunde, 1835. 49d. l.* Poroszországban 1823-1836-ig középszámmal évenként 15.755 mázsa. *Voigtel. Statistik des preussischen Staates. Halle. 1837. 76d. l.* Az egész ausztriai birodalomban Magyarországgal együtt 44.846 mázsa; Erdélyben 913 mázsa. *Springer. Statistik des österr. Kaiserstaates. Wien. 1840. 419d. l.*

b) A' felső magyarországi bányakerületben volt 1836-ban tisztán rézérczet adó bánya 137, ezüsttelvegyes rézbánya 70; büveny (kobalt) bánya 22, dárdany (Antimonium) 20; csupán remény fejében műveltetett 350 bánya.

c) A' felsőmagyarországi bányaegyesület (Waldbürgerschaft) jegyzőkönyve szerint 1835. aug. 1-sőjétől kezdve 1836. sept. végéig csupán a' *Phoenix* hutában 119,881 mázsa 80 font rézércz olvasztatott fel, 's ebből lett 10,000 mázsa tiszta réz (1 mázsa érczre esett $8\frac{34}{100}$ font tiszta réz). Ebből királyi urburát kellett adni 562

mázsát 18 $\frac{1}{2}$ fontot. Ezenkívül Szlovenkán és Iglón két hutában 8000 mázsa, 's így összesen csak e' három hutában 18,000 mázsa iszta réz nyeretett.

d) Nagy-Britanniában ásatik évenként 4,500,000 mázsa vas, Franciaországban 4,055 000 m., Poroszországban 2,348,783 m., Orosz birodalomban 2,123 257 m. Karinthia és Krajna országokban 378695 m., Csehországban 304,573 m., Erdélyben 45,583. mázsa.

Dárdany (Antimonium), Büveny (Kobalt), Horgany (Zincum), 's más érczek. 57. §.

1. Dárdany.

Legtöbb Gömörben, azután Liptó, Szepes, Abauj, Honth, Bars, Zólyom, Szathmár és Posony vármegyékben. 1833—1837 öt évi középszámmal évenként 5350 mázsa. Minéműségére nézve legjobbnak tartatik a' rosnyai.

2. Büveny (Cobaltum).

Főkép Gömör, Liptó, Zólyom, Szepes, Abauj, Krassó vármegyékben; öt évi középszám szerint évenként 798 mázsa.

3. Horgany (Zincum.)

A' horgany, mely az eresztetlen érczből (Cadmia Galmei) 's fényleből (Blende) készül, főképen a' Bánságban, nevezetesen a' dognácskai k. kincstári horganyhútában vétetik műbe, 's 1836-ban csak 118, 1837-ben pedig már 1717 mázsa horganyra ment.

4. Higany (Kéneső).

Hont, Bars, Szepes, Gömör vármegyékben; de olly kevés, hogy csekélyisége miatt számba sem vétethetik. *Eresztetlen ércz* (Cadmia, Galmei) Krassó, Honth, Liptó, Gömör, Szepes, Beregh, Szathmár, Bihar vármegyékben. *Higany* (egérkő, arsenicum) Honth, Zólyom, Szepes, Gömör, Mármaros, Szathmár, és Krassó vármegyékben; évenként 50 mázsa. Ezenkívül ásatik még *bátrany* (Wismuth) is Honth, Gömör és Krassó vármegyékben, de csekély mennyiségben.

B) Savak. 58. §.

1. *Konyhasó.*

Hazája a' kősonak Magyarországon Máramaros vármegye, nevezetesen pedig a' rhónaszéki, sugatagi, sándorfalvi, szlatinai és királyvölgyi sóaknak, melyek összesen 1833 — 1837. öt évi közepszám szerint évenként 713,850 mázsát adtak (1825-ben csak 233,951 mázsa 25 font kőst, és 105,144 mázsa 58 font porsót). Legjövödelmesebb sóaknak a' sugatagi és szlatinai. Ezenkívül Sáros vármegyében Sóváron, szinte öt évi közepszám szerint évenként 112,900 mázsa só főzetett. A' sóvári főzőkazánok, a' sóvizet, melyet kifőznek, már sótól áthatva meritik egy földalatti bányauregből, mely már több évtizedek óta kimeríthetlennel mutatja magát, 's vízből igen tiszta konyhasó főzetik. Ezelőtt itt kőst vágtek, de az akna 1712-ben vízzel elborítván, a' munkával fel kellett hagyni; azonban 1799 óta, a' midőn a' velebánás gyökeresen javított, a' sófőzés itt sokkal kevesebb faemésztséssel, 's nagyobb tiszta haszonnal üzetik. Ezen 826,750 mázsa só egyébiránt, melyet Máramaros és Sóvár adnak, az ország belső szükségére nem elég, 's ámbár a' máramarosi aknák sóval egész Európát több száz esztendeig kitarthatnák, mindazáltal részint az olcsóbb művelés, részint a' könnyebb szállítás miatt Erdélyből és Galicziából is hozatik be só. Így Erdély azon sónak, mely hegyekben évenként vágatik (1833 — 1837-ig minden esztendőben közepszámmal 775,690 mázsa) nagy részét Magyarországnak engedi, 's nevezetesen 182 $\frac{1}{2}$ -ban 339,065 mázsát 13 fontot adván, ezért a' magyarországi kincstár az erdélyinek 1,117,771 forintot, 24 $\frac{1}{2}$ krajczárt fizetett pengő pénzben. Árva, Liptó, és Thuróc vármegyéknek már régóta meg van az a' jogok, miszerint Galicziából hozhatnak magoknak sót, de e' jogról olly feltétellel lemondtak, hogy ezután sót a' királyi kincstártól kapjanak ugyan, de olcsóbb áron, mint a' többi vármegyebeliék. Horvátországnak az 1548: 29. és 1715: 128 cikkelyek szerint tengeri sóval lehet élni, 's ez leginkább Dalmátországból hozatik-be, hol évenként közepszámmal 107,360 mázsa készítettik, de minémüségére nézve a' magyar kősonál jóval csekélyebb értékű.

2. *Széksó* (Alkali fixum minerale, Soda).

Igen sok van Pest, Bács, Csongrád, Torontál, Csanád, Békés, Szabolcs, Szathmár, Heves, Nagy-Kunság, Jászság, Fejér, Komárom, és Mosony vármegyék lapályos róna földjein. De legtöbb és legjobb sepetetik Bihar vármegyében, Debreczen és Pocsaj közt, évenként közép számmal 12,000 mázsa, 's evvel főzik a' debreczeniek szappanukat, melly fejérsége 's könnyüisége miatt annyira elhíresedett, 's melly az ahhozértők véleménye szerint a' velenceihez hasonlítható. A' harminczadi lajstromok után 1824—1826-ig minden esztendőben általában véve, a' tetemes belsőszükség kielégítésén kívül, még 8000 mázsa széksó vitetett ki az országból.

3. *Csudasó* (Sal mirabile Glauberi).

A' széksó, ha gáliczsavanyval elegyül, csudasó képezetik belőle, mellynek az orvosok igen nagy hasznát veszik, 's ezelőtt míg mersterségesen készitetett, tizszerte nagyobb árú volt, mint most, mióta t. i. Buda körül, továbbá Fejér és Moson vármegyékben természetesen is és nagy darabokban találtatott.

4. *Salétrom* (Sal nitri).

A' természetes salétrom Magyarországon több vármegyékben kristályzott alakban jön elő, 's számos nagy főzőházakban olly mennyiségben tisztítatik, hogy a' királyi kincstár mindég halmozott öszveget tehet tartalékba, 's az országból évenként több ezer mázsa vitethetik-ki: mellynél fogva az 182⁵;-ki kereskedési országos kiküldöttség javallatba tévé, miszerint az 1613: 15, 1618: 55. 1622: 40. 1638: 66 törvényczikkelyek erejükben továbbra is fenmaradván, ezen túl akárminémű épületnek kényszerített felturkálása tiltva legyen. Legtöbb természetes salétrom található Szabolcs vármegyében, hol a' nagykállói és nyiregyházi főzőházakban mintegy 5000 mázsa főzetik: továbbá Bihar vármegyében Debreczenben 3000 mázsa; Alibunáron, a' bánsági illir zászlóalýban 140—170 mázsa; végre Szathmár, Fejér, és Mosony vármegyében.

5. *Timsó*.

Timsókó Magyarországon több helyt találtatván, timsó is több helyeken készitetik, de legnagyobb mennyiségben

Beregh vármegyében, 's ezután Hevesben Parádon. Amott gr. Schönbornnak van Munkács mellett (Podheringen) nagy timsó-főző intézete, 's ehez tartozik a' kovászói és pusztá kerepeczi is; szinte nagy és jeles timsógyár a' gr. Károlyié Muzsajon, jóval kisebb a' b. Perényié Dédán. Ezen 5 timsógyárban összesen 9000 mázsa készítették egyremásra évenként, 's jóságára nézve minden hazait felülmulván, csak a' hies romaival vetekedik. A' parádi, és sopronmegyei (hol t. i. a' kőszénrétegek kénkövel és timsókövel vannak keresztül ágazva) timsó-főző-intézetek mind mennyiség, mind minéműség tekintetéből hátrabb állnak a' bereghinél. Általában véve öt esztendő alatt (1833—1837) évenként az egész országban 11,534 mázsa timsó nyeretett; 's 1824—1826-ig a' harminczadi lajstromok szerint minden esztendőben 4000 mázsánál több vitetett ki az országból.

6. *Hamussir.*

Legtöbb készítettik Mármaros, Beregh, Ungh, Krassó, Arad, Bihar, Verőcze, Posega, Zala vármegyékben, az oláh-bánsági, szluini, 2-ik báni végezsredekben. 1825—1827. középszámmal évenként 45,399 mázsa hamussirt adott-el Magyarország a' többi ausztriai országoknak és tartományoknak.

7. *Természeti vas és réz gálisz. (Vitriolum).*

Selmeczen, Körmöczön, Szomolnokon, Urvölgyön, stb.

C) Kő és Földnemek. 59. §.

Drágakövek közül az annyira becses és pompás európai *opál* csak Magyarországon találtatik olly tökéletességben hogy sokszor már keleti helyett eladatott. Ásatik a' Czerveniczánál Sáros vármegyében, de nem bányákban mint az érczek, hanem árkokban nagy fáradsággal találják. Mennél több színt játszik, annyival nemesebb és dragább, 's volt rá példa, hogy egy darab tyúktojás nagyságú, de különös szépségű opál 2000 aranyért adatott-el. Vannak ezenkívül Magyarországon még többféle drágakövek, mellyek azonban tisztaságra és szépségre nézve a' keletiekkel nem mérközhetnek, 's csupán ásványi ritkaságoknak tekinthetnek, mint p. o. *chalcedon*, *jáspis*, *achát*, *carniol*, *rubin*, nemes és közönséges *gránát*, *amethyst*, *hyacinth*, *hegykristály* vagy

hamis *gyémánt*, különösen sok Mármaros és Beregh vármegyében, *olivin*, 'stb.

2. *Agyagneműek. Fazékasagyag* igen sok vármegyében. *Porcellanföld* Honthban, Abaujban, Veszprém, Zólyom, Szepes, Beregh vármegyében. *Palakő* több helyeken; igen jó *fedélpalakő* Borsod vármegyében. Különösen jó *malomkövek* Barsban (Geletneken), Baranyában, Trencsénben, Zólyomban, Liptóban, Gömörben, Szathmárban, Bereghben, Krassóban, az oláh-bánsági ezredben.

3. *Mésszeműek*. Mindenféle színű *márványkő*, legtöbb Komárom, Baranya, Veszprém, Szepes, Abauj, Liptó, Krassó vármegyében; 's ez utóbbi helyt a' carraraihoz hasonló fehér márványt fedezett fel Ferenczy művésznök. *Kréta* Honth vármegyében. *Gyps* Trencsén, Zólyom, Szepes, Sáros, Beregh vármegyében. *Alabastrom* Szepesben.

4. *Talkneműek. Asbest* Gömör és Krassó vármegyében. *Kigyókő* (Serpentin) Gömörben, Honthban, 's nagy tömegekben Vasban Borostyánkő mellett. *Szappanföld* (Walkerde) Baranyában, Szepesben, Barsban.

D) Égő ásványok. 60 §.

Magyarország égőásványokkal is, nevezetesen kőszén, kén, turfával bőven meg van áldva.

1. *Kőszén*. Ennek mind a' két neme, t. i. fekete és barna is található, csak hogy ez utóbbi több helyeken. Így barna kőszén van Posony vármegyében; Modornál, Diósnál; Nyitrában: Miavánál, Zlatnónál; Barsban: Sz. Kereszténél, Fenyő-Kosztolánál, Ebedecznél, Lehotkánál; Thuróciban: Alsó-Zaturecznél, Kis-Rákónál, Mosócznál, Blatniczánál, Briesztynél; Árvánál: Alsó-Stepanónál, Usztynél, Lafkovnál; Liptóban: Kvacsánál, Huttinál, Borowénál; Zólyomban: Beszterczénél; Honthban: Nagy-Maroson, Kis-Palojtán, Kis-Kérnél, Steffultónál; Nógrádban: Andrásfalvánál, Nagy és Kis-Kürtösnél, Bánknál, Verőczénél, Mátfa-Nováknál; Pestben: Bogdánynál, Csobánkánál, Pómáznál, Visegrádnál; Hevesben: Gyöngyös-Sárnál, Bátorynál, Bátoránál; Borsodban: Diós-Györnél, Malyinkánál, Szilvásnál, Ozdnál, Királydnál, Czenternél, Sajó Németinél; Biharban: A. Verzárnál, Dernánál; Aradban: Zugónál, Konopnál, Deznánál; Krassóban: Szászknál, Moldavánál; Szeremsgben: Gergetegnél, Kar-

lovicznál, Rakovácnál; Posegában: Posegánál, Lattenál; Zalában: Pekleniczánál, Szerdahelynél; Vasban: Borostyánkőnél, Schreibersdorfnál, Markusócznál; Sopronban: Wandorfnál, Riczingnél, Neufeldnél, Pecsényédnél; Veszprémben: Jákótul kezdve Gerencsérig; Varasdban: Radobojnál, Brainszknál, Lepoglavánál; Zágrábban: Planinánál; Esztergomban: Dömösnél, Tokodnál, Sárísápnál, Csolnoknál; Komáromban: Zsömlýénél, Majknál. *Fekete kőszén*: Szepesben: Iglónál, Késmárknál, Leibicznál, Risdorfnál, Durandnál, Ófalunál, Csötörtökhelynél; Sárosban: Nedeczénél, Kapronczánál, Sóvárnál, Fintánál; Zemplénben; Zamutónál, Szécs-Keresztúrnál, Nagy-Toronyánál; Máramarosban: a' suliguli savanyúvíz környékén; Krassóban; Baranyában: Pécsnél, Vassanál, Szabolcsnál, Szásznál, Komlónál; Tolnában: Váraljánál, Nagy Mányoknál. Egyébiránt valósággal művelésben lévő kőszénbányák jelenleg csak Sopron, Komárom, Esztergom, Krassó és Baranya vármegyében 's a' bánsági illyr vidéken Eibenthalban vannak. Az évenként kiásott mennyiség középszámmal 220—350,000 mázsára becsültk: mely összegezhez a' sopronmegyei kőszénbányák 150—180,000, a' baranyaiak 95,000 mázsát adnak. Minéműségre nézve az oraviczaí (Krassóban) legjobbnak tartatik. A' brennbergi (Sopron vgyében) különben leggazdagabb bánya nem ad olly jó kőszén, mint a' többi bányák; mert a' brennbergiből 9 mázsa számittatik egy öl kemény fára akkor, midőn a' többiekből csak 8 mázsa. ^{a)}

2. *Kén*. Ez találtatik Honth, Zólyom, Liptó, Gömör, Abauj, Máramaros, Krassó és Vas vármegyékben, is; de a' különös jóságú kénnek kimerithetlen bányája Radobojon van Varasd vármegyében, hol 1833—1837 középszámmal évenként 6000 mázsa nyeretett. A' radoboji bánya egészen a' k. kincstár által kezeletik.

3. *Turfa* vagy *Gyeptőzeg*. Legkiterjedtebb rétegekben van a' mocsáros vidékeken, 's különösen a' Sárrét, Illanca, Alibunár, Marczal és Hanság környékén, és Szepes vármegyében a' Karpátok tövében; de mind ezek kevéssé, vagy épen nem használtatnak. ^{b)}

4. *Kőolaj* (Petroleum). Szepes, Bihar, Sáros, Heves, Zala vármegyében.

a) Brennbergi bányáját Sopron városa mint tulajdonát elég vigyázatlanul több évek előtt a' bécsi udvari kamarának örökös szer-

zódás mellett adta által, csak azt tartván fel magának, hogy lakosai és művesei 12 váltó kron kapják a' kőszén mázsáját; már most a' kamarának haszonbérlelője b. Szina, 's ennek engedményese a' gyároknak ez áron nem akarnak adni, minthogy azok szerintők nem kézművesek; 's e' miatt örökös a' per és patvar, melly talán országgyűlés elibe is kerülhet. Vidékiek helyben 15 pengő és 1 váltó krajczárával fizetik a' kőszén mázsáját.

b) Herczeg Eszterháznak tisztsége a' Hanyóságban lévő turfával próbát tett, de olly vékonyan és mélyen fekszik a' földben, hogy a' művelés kárral volna összekapcsolva. *Berzeviczinek* Szepesen a' turfával tett próbáiról olvashatni illy czimű értekezésében: *Etwas über den Torf. In der Zeitschrift von und für Ungarn III. Bd. 345 l.* Hogy a' pesti határban a' turfát tudják használni, láttuk a' 44. §-ban.

IV. SZAKASZ.

Nemesítő Ipar.

A' nemesítő iparról általánosan. 61. §.

Minden munka, melly a' nyers természetményeket az emberek számára használhatókká készíti, nemesítő, vagy röviden műiparnak neveztetik. Ebből látható, hogy műipar valamely országban épen olly szükséges, épen olly nagy fontosságú, mint maga a' földművelés és bányászat, mert ezek termékei is amaz nélkül haszonvehetetlen hevernének, 's így semminemű országban, melly boldog 's független óhajt lenni, a' műiparnak hiányzani nem lehet, nem szabad. Földművelés a' nemzetnek csak tűrhető állapotot, műipar gazdagságot szerez, miután ez a' nyers természetmények eredeti értékét sokszorosan felemelni képes. a) Csupán földművelői ország mindig szegény, gyenge és függő maradand; mert földművelés és műipar kölcsönösen hatnak egymásra, a' virágzó műipar ingert adván a' földműveseknek természetményeik nagyobb mennyiségben, 's jobb minéműségben való előállítására, más oldalról a' jó karba helyezett földművelés, első kézből jeles és olcsó anyagokat nyújthatván a' gyárosoknak. Magyarországon a' műipar nem hiányzik ugyan, mert hiszen a' legegyszerűbb szárazmalom, 's a' kenyérsütés is egyik ágához

tartoznak a' nemesítő szorgalomnak, de hogy műiparunk az életszükségeit igen sok ághban ki nem elégítheti, 's hogy épen ez érezhető iparhiány országunknak legesetébb oldalát képezi, ezt fájdalommal kell megvallanunk, melyet azon vigasztaló szó sem enyhíthet, mellyel némely barátink ámitni akarnának, mintha Magyarország csak földmives országnak volna teremtvé, 's e' mellett szerencsésebb, állandóbb 's biztosabb alapon nyugodnék, mint a' hatalmas Albion, melyet óriási ipara néha pillanati zavarokba taszít.

A' 32 §-ban láttuk, miszerint Magyarországbán, 's a' hozzá kapcsolt tartományokban 125,569 kézműves találtatván, 89 lélekre jön egy mesterember, holott Lombardiában minden 9-ik, Ausztriában minden 13 ember műiparból él, 's csupán Galiczia közelit hozzánk, itt 80 lélekre esvén 1 kézműves. Azonban mesteremberinket még a' nagyobb városokban is, kikeresztőleg nem a' műszorgalom, hanem nyáron inkább a' föld és szőlőmivelés táplálja; 's igazán ügyes és jó kézműveseket Pesten kívül csak keveset találhatunk; ^{b)} 's még országunk fővárosában is sok Bécsben készült ruha vevőre talál, és a' bécsi arany-ezüst mivek, 's czipők nem épen külföldi divatkör-ságból, kapósabbak a' honiaknál. A' horvát, oláh, rácz asszonyok saját kezekkel készített vászonban, posztóban, szűrben öltöztetik-fel férjeiket; a' magyar földműves általjában született ács es kerékgyártó, asszonyaik pedig kenyeret sütnek, vásznat szappant csinálnak, 's így illynemű mesteremberekre szükségük nincs. Csak a' német faluknál látunk az összeírási rovatalokban mindenütt péket, takácsot, kerékgyártót 's más első szükségbeli kézműveseket. Mi gyárainkat, vagy is nagyobb iparintézeteinket illeti: ezek számát a' papirosalmokkal, üveg-hutákkal; hámorokkal együtt alig vihetjük 453-ra (a' Végvidéken ezekből 41), pedig magában a' kis Lombardiában (403 □ mfd.) 1837 ben 6940, Ausztriában 531 gyár számláltatott; ^{c)} 's itt ismét milly különbség egy magyar papirosmalom, vagy kőedénygyár, melly legfeljebb 30—40 embert foglalataskodtat, 's 20,—24,000 p. f. értékű portékát készít, és p. o. a' linczi gyapjuszövet-gyár közt, melly még hanyatlása korában is 6000 dolgoznak, és 110 tisztviselőnek ad kenyeret. A' magyar műipar illy szembeötlő hátramaradása okait alább vévén vizsgálat-ra, lássuk már részletesen nemesítő szorgalmunk jelen állapotját, mennyire ezt az általános országos összeírás és a' nyilvánosság hiánya miatt teljesíthetjük.

a) Az ausztriai birodalomban behozott nyers gyapot (154,264 mázsa, 35 ezüst forintjával) értéke 5,399,240 pengő forintról feldolgozás által 32,395,440 ezüst forintra emeltetik. *Springer. Statistik des österr. Kaiserstaates II. B. 451. l.*

b) Járjuk meg az egész országot, 's alig találunk a' városokon kívül húsz mértföldön egy lakházat, melly némi izlést és czélszerűséget egyesítene; 's ez is közönségesen valamely nagy úré, ki a' tervet Pestben, vagy épen Bécsben készítteté. Jó köműves vagy ács hasonló, sőt még nagyobb ritkaság, asztalos és lakatos munkát pedig az ország tetemesb részén, távol városokban, 's csaknem kirekesztőleg Pes'en kell készíttetni, ha széltől, hidegtől menttek akarunk lenni; 's mind e' mellett a' lakatosmunka Bécsben olcsóbb, mint Debreczen körül; itt pedig többnyire olly minőségű, hogy ott a' jó kovács is pirulna hasonló magáénak vallani. Bizonyos kütfőből tudom, hogy nagy épületek fedelei, tetemes pénz és még sokkal nagyobb czélszerűség nyereségével szállíttatnak Esztergomból tekervényes viziuton alföldre. *Klauzál Imre. Nehány tekintet Magyarország földművelésére. Gazd. Tudós. 1837 foly. 1. füz. 134. l.*

c) Az ausztriai német, cseh és olasz tartományokban 1837-ben összeséggel 11915 gyár volt folyamatban, névszerint Lombardiában 6940, Velencei kormányzékben 3074, Alsó-Ausztriában 399 (magában Bécsben 162), F. Ausztriában 132, Csehországban 462, Stájerországban 312. Karinthiában és Krajnában 221, Tirolban 142, Morvaországban 185. Az egész öszvegből selyemben dolgozott 5087 gyár, kenderben 's lenben 986, vasban 665, gyapjában és gyapotban 480. *Springer II. 438. l.*

A) Növényországi gyártás.

Kender, Len készítmények, Papirosalmok. 62. §.

Közönséges durva *vásznat*, csaknem minden paraszt gazdaasszony szó annyit, mennyi házi szükségére elég; kereskedésre ebből kevés jut, 's a' mi kevés ponyva, vagy zsák eladatik is, az nem igen jó minéműségű.

Gyolcs déli és közép Magyarországon is igen kevés szövetik. Legtöbbet készítenek még Vas vármegyében a' pinkamellékiek, u. m. A. és F. Eör, Borostyánkő, Jobbágyi, A. és F. Schütz, Vörösvár, 'sth., évenként 80,000 réfet, 's e' helységekben a' gyolcskészítés férfi kezeket is foglalatoskodtat. Sok gyolcsot és vásznat szőnek továbbá a' bácsmegyei, különösen a' szabadkai rácz asszonyok. A' német-bánsági ezred évenként készít 548640 réf gyolcsot, és 1,300,000 réf vásznat; az oláhbánsági ezred mind a' kettőből 300,000, a' szeremi végvidék 1,100,000 ré-

fet, 's a' kis Iwanich 3000 réf középszerű, 4500 réf durvább gyolcsot. A' gyolcsszövésnek valódi hazája északi Magyarország, nevezetesen, Trencsén, Thurócz, Liptó, Zólyom, Zemplén, Gömör vármegye, hol esztendőn által 300,000 fr. vesznek be gyolcsért. A' mármárosi oláh, 's a' viski magyar 's környékbeli nőnem szinte szorgalmas gyolcsfonó és szövő: 's Borsodban maga Sajó-Kaza 6000 réf gyolcsot készít évenként. De mindenek felett legtöbb 's legfinomabb gyolcs szövetik Szepes, Árva és Sáros vármegyékben. A' Szepesben készített gyolcs mennyisége már ezelőtt 30 esztendővel 6,000,000 réfre becsültetett; 's itt legjobb szövetik a' Poprád melléki helységekben. Művésztakácsok vannak Podolinban és Leibiczon. Árva vármegyében a' gyolcs szövés szinte annyira elterjedt, hogy a' námesztói és trsztenai járásokban, épen mint a' Szepességen a' férjfiak is széltiben szőnek, fonnak, 's általánosan minden házra évennkint 250 réf számíttatik, melly összesen 3,575,000 réfet tenne. Végre Sáros vármegyében 2000 szövőszéken dolgoznak. Nevezetesebb *fejéritő intézetek* vannak: Sasváron, a' nyitrai és posonyi lakosok számára; Bártfán, hol évenként legalább 300,000 réf fejérittetik, 's hova még Debreczen vidékéről is sokat küldnek; Rosnyón, hol 27 ilyenmű intézet évenként 13,000 darab gyolcsfejéritésből 30,000 fr. (réfítől 6 kr.) vesz-be; a' Szepességen több helyeken, főkép a' Poprád mentiben; Zubrohlován Árva vármegyében, Zólyomban és Fiumében. *Festők*, kik a' gyolcsot kékre 's más színekre festik, találatnak: Késmárkon, Poprádon, Iglón, Szombathelyen, Felkán, mindnyájan Szepes, és Bobrón Árva vármegyében.

Kötélgyártó minden városban van, de hajózási, 's bányászati munkára alkalmas köteleket legtöbbet vernek a' Ferencz csatornája mentiben Kulán, Cservenkán, Verbászon; továbbá Pesten, és Körmöczön. A' Végvidéken Zimonyban, Páncsován, és Fejérttemplomban találattik legtöbb kötélgyártó.

Csipkét készítenek Körmöcz vidéken, 's Zólyom vármegyében, főkép a' bányászasszonyok; de a' szorgalom ez ága, a' mozgonyok által készített csipkének olcsóbsága miatt tetemesen leszálott.

Az utóbbi évtizedekben a' félig gyolcs, félig gyapot szövetek készítése egész Európában, 's az ausztriai birodalomban különösen Csehországban nagyon elterjedt. Mivel az ilyenmű portékák olcsóbb árért készíthetnek, 's adathatnak-el: ennél-

fogva a' vevőnek szorgosan vigyázni kell, ne hogy tiszta gyolcs helyett, vegyített szövettel csalattassék-meg. Nálunk az illy keverés főkép a' szeremi és erdélyi végvidéken van dívatban.

Általában, ámbár a' gyolcsszövés hazánknak nevezetes részében fő ága legyen a' műiparnak: mindazáltal ennek készítményei a' belső szükségét épen ki nem elégítik; mert 1823—1827 középszámmal évenként 31,893 mázsa gyolcs, és 3514 mázsa mindennemű fonal hozatott-be az ausztriai örökös német tartományokból, 's főkép az e' részben olly virágzó iparral bíró Csehországból; ^{a)} ezért fizettünk évenként átmérőleg 3,111,525 ezüst forintot.

A' *papiroskészítés* hazánkban az újabb időkben nevezetes gyarapodást nyert, 's a' szorgalom ez ágában örvendetes vetélkedés kezd mutatkozni. 1809-től fogva a' papiros-malmok száma negyvenről, mennyire ezt Schwartner becsülte, hetvenötre ^{b)} szaporodott; 's reménylhető, miszerint azon 30,000 rizma papiros, melly az országos küldöttség elibeterjesztett harminczadi lajstromok szerint évenként behozatik, nem sokára illy haladás mellett a' behozatali czikkek közül el fog tűnni. Legtöbb papirosmalom találatik az északi megyékben, nevezetesen Gömörben (10), Trencsénben (10), Sárosban (8), Szepesben (7), Borsodban (5), Barsban (5). Mind ezen papirosgyárak kevés kivétellel csak közönséges író- nyomtató- itató- és pakoló-papirost készítenek; a' posta és finomabb papiros külföldről hozatik-be. Azonban legközelebb Pécsen egy hollandiai módra rendezett papirosgyár állítatott-fel, 's a' szinte jó papirost készítő pápai új intézet hetenkint 100 rizmát szolgáltat. Nevezetesebb gyár ennél a' nagyszlabosi Gömör vármegyében, hol angol gépek használatnak, mellyek 100,000 pengő forintba kerültek. De mindenek felett említést érdemel a' fiumei nagyszerű papirosgyár. Ugyanis a' magyarországi papiroskészítés legfőbb akadályának, t. i. az ipartörke csekélységének elhárítása végett, Fiumében egy, többnyire angolokból álló társaság állott össze, melly vállalatát tetemes pénzüszveggel kezdvén-meg, nem sokára különös állandóságú, 's fejérségű velin papirosával annyira elhíresegett, hogy a' minden felől érkezett megrendeléseket nem képes volt jó darab ideig kielégíteni. Összesen a' papirosgyárak készítményei értékét 864,000 ezüst forintra tehetjük. A' nálunk nagy mennyiségben 's olcsón kapható nyers anyag, a' pa-

a' papirosgyártás emelkedését méltán reménylteti; 's azon igen tetemes nyereséget, melyre az említett fiumei társaság a' papiroskészítésen kívül, a' Londonba küldött 's már elébb osztályozott rongy-tömegekből szert tett, a' magyarok is meggazdálkodhatnak.

Kártyacsinálók több városokban vannak; egy **papiros-szelencze** gyár pedig Rohonczon Vas vármegyében talál-
tatik.

a) A' Csehországban készített gyolcs-kelmét évenként 896.000 darabra számítják, mellynek értéke a' többi lenkészítményekkel együtt 9 millióm ezüst forintra rug. 1827-ben 5,600.000 fr. árú gyolcsot vitt-ki. Egyébiránt ez iparág a' gyapot-kelmék elhatalmazása óta tetemesen csökkent. Így 1801-ben egész Csehországban 80,643 takács számláltatott; 's már 1825-ben csak 30,130 találtak. *Springer. II. 463. l.*

b) Névszerint papirosalmokat e' következő helyeken jegyeztém-fel (pedig e' jegyzék aligha még teljes); Baranya vármegyében: Pécsen, Hirden; Vas-prém-ben: Solyon, Pápán; Vasban: Lékán, Pinkafőn; Posonyban: Vöröskőn, Borostyánkőn; Nyitrában: Dejtn, Lehotán, Hradeken; Barsban: Körmöczőn (2), Ebedeczen, Perlepen, Kamenecczen; Trencsénben: Boboton, Tepliczán, Terchován, Rajeczen, Brunisztyén, Vizsolyban, Chocholnán, Velcsicsen, Szlatinán, Zay-Ugróczon; Thuróczban: Neczpálon, Znió-Váralján; Arvában: Párniczán. Nisznán, Bielipotokon; Liptóban: Rozenbergben; Zólyomban: Tót-Lipcsén, Hermaneczen; Gömörben: Murányon, Tiszolczon, Nadabulán, Kokaván (2), Rosnyón, Dopschinán, Rokfalván, Ochtinán, Fekete-Lehotán, N. Szlaboson; Abaujban: Kassán, Szinnyén; Szepesben: Tepliczben, Ruszbachon (2), Poprádon, Lublyón, Iglón, Olasziban; Sárosban: Szebenben, Lukon, Olejnikon, Bártfán, Berzeviczén, Tarczán, Zborón, Szinnye-Lipóczon; Borsodban: Szilváson, Mályiban, Dédesen, Apátfalván, Diósgyőrön; Zemplénben: Kemenczén; Ungbhan: Felső-Remetén; Beregben: Hraboniczán; Mármarosban: Dolhán; Biharban: Fenesen; Temesben: Temesváron; Pestben: Szent-Endrén; Fiumében.

63. § Ser, Pálinka, Rozsólis, Eczet, Czúkor gyárak.

Az angolnak és porosznak csaknem mindennapi itala a' ser; de a' magyar ennél a' bort és pálinkát többre becsülvén, a' serfőzés is nálunk igen gyarló lábon áll. A' közel 300-ra menő **serfőzőházban** közönséges, 's többnyire rossz ser főzetik; a' jobb minéműségű Bajorországból hozatik-be. Egyébiránt ez iparág leginkább el van terjedve a' tótság által lakott észak-
Magyarorsz. Statist. I. Köt.

ki vármegyékben, 's a' népesebb városokban. Legjobb 's legnagyobb serfőző intézetek vannak pedig Pesten, de ezek is a' londoni *Barcleý* óriási serházához képest valódi csekélységek. ^{a)} Jó izeért igen dicsértetik azon ser, melyet az oláh-bánsági végőrök kukuriczából főznek.

Az ausztriai nem magyar tartományokban találtató 6500 nagyobb *pálinkafőző-ház* közül magára Galiciára $\frac{1}{2}$ esik. Az olcsó gabona 's burgonya, az urbéri viszonyok, a' Lengyel és Porosz országokkai szomszédság, hol ez iparág ok-szerűen üzetik, okai ez elterjedt pálinkafőzésnek Galiciá-ban, melly nem csak a' tetemes felső fogyasztást kielégíti, hanem még a' határos országoknak is juttathat; 's nevezete-sen 1823—1827 középszámmal évenként Galiciából az é-szaki vármegyékbe 3865 mázsa pálinka hozatott be, holott más oldalról ugyan ez időszak alatt évenként az ausztriai német tartományoknak 7237, 's a' külföldnek 2455 mázsa pálinkát adtunk el. Azonban a' pálinkafőzőházakban elkezdett gőzművek használata által nálunk az utolsó évtizedben igen nevezetes változás történt. Hogy pálinkafőzésnél gőzművek Magyarországon régebben használtattak, nagyon bízható; leg-alább a' Hunyadi grófok jószágaiban már régen divatban van-nak; de tulajdonkép ezek használata csak az említett évti-zedben terjedt-el, 's az innen eredő tetemes tiszta nyereség olly ingert ada földesurainknak, hogy jelenleg a' gőzműves pálinkaházak (leginkább Gall módja szerint) nem csak a' mostohább északi vármegyékben, hol a' pálinkafőzésnek jó-tékony befolyását a' földművelésre nem tagadhatni, hanem a' termékeny déli megyékben is elterjedtek, 's már is hatalmas szózatok emelkednek a' mértékfelett elharapódzott pálinkafő-zés, 's korlátlan pálinkaital ellen. Részemről, azon nagyobb erkölesromlottságot, melly némelly megyékben (p. o. Abaúj, Gömör) jelenleg a' régibb időkhöz hasonlítva, észrevehető, nem tulajdoníthatom ugyan egészen a' pálinkaitalnak, miután épen Árva, Liptó, Szepes, Sáros vármegyéknek, mellyek-ben ez leginkább elhatalmazott, legkevesebb rabjai vannak; mindazáltal tagadhatlan igazság lévén az, miszerint az olcsó pálinka a' köznépet könnyen mértéktelenségre csábíthatja; 's hogy a' mi a' zordonabb éghajlattal bíró hidegebb vérű tót-nak nem ártalmas, az a' melegebb éghajlat alatt lakó tüze-sebb magyarnak igen is méreg lehet; 's hogy a' szerfelett olcsó pálinka földművelésünk egyik nevezetes ágát, a' szőlő-

mivelést, melyből hazánkban közel 1 millió lakos élősök-
dik, vég veszélylyel fenyegeti: lehetetlen eltitkolnom azon
forró óhaját: bár e' tárgyat országgyűlésünk figyelemre
méltatná, 's a' pálinkafőzésben bizonyos korlátot szabna; en-
nek főzését gabonából és burgonyából csak természetlenebb
vidékeinknek engedvén-meg, 's a' gazdag búza és bor termő
vármegyéket pedig csupán gyümölcsből készítésre szorítván.
A' legnagyobb gőzműves pálinkafőzőintézetet egy részvényes
társaság állítá-fel Bezdéden, a' rozsban 's burgonyában olly
gazdag homokos Szabolcs vármegyében, mely már több ha-
sonnemű intézeteket számlál; de hogy a' példát a' termékeny
búzatermő rónaságokon is követik: ezt a' tótmegyeri (Nyitra-
ban), szegedi, kis-bikácsi (Torontálban), nagy-létai (Bihar-
ban, 'sth., gőzpálinkaházak eléggé bizonyítják. A' milyen
mértékben elhatalmazott a' gabona és burgonya-pálinkafőzés
az északi vármegyékben, épen olly otthonos a' szilvapálinka
égetés az ország déli és keleti részein. A' Katonai Végvidék-
ken (az erdélyt nem értve 12,063 kazány csaknem kirekesz-
tőleg szilvából készít pálinkát; 's ezenkívül Horvátországban,
Posega, Verőcze (itt csak a' jobbágyoknál 798 pálinkafőző-
kazány iratott-össze), Szerem, Temes, Krassó, Arad, Bihar,
Közép-Szolnok, Kraszna, Szathmár, Beregh vármegyékben,
Vasnak tótsági járásában, 's Baranyának, 's Bácsnak déli ré-
szén, a' szilvapálinkafőzés nevezetes ágát teszi a' lakosok jö-
vedelmének. A' szeremi ó szlivovicza, (Szerem vármegyében
csak az adózóknál 1226 kazány találhatik, melyek évenként
36,780 akó szilvapálinkát égetnek) kivált mit a' kalugyerek
(óhitű szerzetesek) készítenek, felette kapós és jól fizetett ke-
reskedésicikk. *Egetlbort* cseresznyéből az oláh-bánságiak,
's Bihar vármegyében a' Béél vidékiek legtöbbet csinálnak.
Borseprőből, 's törkölyből pálinkát házi használatra magok a'
szőlősgazdák főznek; de a' Szeremségen borsajtó szokásban
nem lévén, itt törköly pálinkával nevezetes kereskedés üzetik,
's az évenként készített mennyiség ezelőtt 5 esztendővel 85,220
akóra becsültetett. *Rozsolis* gyárak vannak: Nagy-Höflein-
ban (Sopron vgyében, mely évenként 30,000 légelylyel ké-
szít), Posonyban (2), Ujlakon (Nyitra vgyében), Pesten, Gödön
(Pest vgyében), Pócspertriben (Szabolcsban), Betlérén Gömör-
ben), Páncsován, Fejérttemplomban, Fiumében. Az ujlaki, mely
52 különféle neműt csinál, mindenik közt legnevezetesebb, 's
készítményei még Ausztriában is kerestetnek.

Eczetet saját házi szükségre majd minden ház készít, de a' gradiskai végezed jó esztendőben almából 15,000 akót csinálván, evvel kereskedik is. Nagyobb eczetgyárak találtnak: Pesten: Győrön, Posonyban, Nagy-Höfleinban (évenkint 10,000 akó), Kecskeméten, Pócspetriben. 1823 — 1827 középszámmal évenkint 4906 mázsa eczetetadtunk el az ausztriaiaknak. Egyébiránt az eczetkészítés javítása sürgető szüksége volna az országnak, mert e' most is drágább, minthogy vele a' jobbagyság élhetne, mellynek egészségi körülményei, kivált az ország déli és délkeleti részében, igen kívánatosokká teszik a' növényi savanyokat.

Finomított czukrot, ezelőtt nagy mennyiségben kénytelenített behozni az ausztriai birodalom, főkép Hamburgból és Bremából; de mióta az Amerikávali kereskedés könnyebbséget nyert, 's a' czukorlisztre vetett harminczadvám lejjebb szálítattott, azóta mind a' német, mind a' magyar tartományokban számos *czukorfinomító-gyárak* keletkeztek. Honi gyáraink azonban uem csupán idegen czukorlisztet, hanem bentermesztett nyersczukrot is finomítanak. Ugyanis azon időtől fogva, hogy Franciaországban a' burgundi répaczúorgyártás annyira elhatalmazott, ^{b)} miszerint a' gyarmati nádczúkor ültetvények megőrzése végett a' kormány kénytelen volt a' honi répaczúorgyárakra nagyobb adót vetni: nálunk is e' már régebben megpróbált, de ismét félbehagyott iparág újabban lábra kezd kapni, 's már 1840-ben 25 répaczúorgyárt számlálhattam meg, pedig újabbak még folyvást állítatnak. E' gyárak a' következő helyeken léteznek: Fődémesen, Nagyszombatban, (Posonyban), Posonyban, Ghimesen, Szolcsánon (Nyitrában) Beszterczebányán, Gácson, Karván (Esztergam), Eszterházán, Csécsényben kettő és Szentmártonban (mind kettő Győr vgyében), Ikerváron és Peresztegen (Vasban), Szigetváron, Tolnában; Zahonyban (Ungh vgyében), Sarkadon (Biharban), Kétegyházán és Kigyóson, mindenik Békés vármegyében; Csepinken (Verőcze) és Edelényben Borsod, Futakon Bács, Komlóson Torontál, Világoson Arad vármegyében. Ezek közül legnagyobb intézet a' Szász-Coburg herczegé Edelényben, Borsod vben; ezután következik az ikervári gr. Batthyáni Lajosé, melly évenkint 2500—3000 mázsa nyersczukrot készít. A' szolcsáni gyár (h. Odeschalchié) a' hires Dombasle tanítványa által rendezve, 1838-ban 15,000 mázsa répát dolgozott-fel, és adott 58,739 fr. 1 kr. váltóban; mellyből költség 25,484 fr. 48 kr.,

a' többi tiszta jövedelem. A' szentmártoni czukorgyár 1840-ben készített 5321 font és 21 $\frac{3}{4}$ lat czukrot. Az eszterházi nagszerű intézet jelenleg nem a' legjobb folyamatban van. Általában ezen idővel nagyra menendő iparág folyvást növekedésben van, 's Lacsny Miklós úrnak, hazánkban a' répaczúkor első csüggedhetlen gyártójának (Fődémesen és Bátorkesziben) érdemét hallgatással mellőznünk nem lehet. Nádeczúkoft finomító gyár ezelőtt még néhány évvel Magyarországon 3 volt; de a' fiumei most megszűnván, jelenleg csak a' pesti és soproni állnak fen. Az első az 1838-ki árvíz óta sokkal nagyobb kiterjedést nyert, 's nagy és czélszerű épületében gőzönyöket is használ; de készítményeinek mostani mennyiségét nem tudhattam meg; egy időben hónaponként 1000 mázsa fehér és sárga czukrot finomított, mely mind hazánkban kelt el, de a' szörpnek nagyobb része Bécsbe küldetett.

Egy igen jeles gazdasági növénynek, a' burgonyának újabb használata fedeztetett fel az által, miszerint belőle kenyhaszükségre alkalmas czukornedv készítenek. Tudtomra hazánkban első *burgonyacszúkor-gyár* volt azt egyedi Sopron vármegyében, az ercsényi Fejér vármegyében ezután állítatott, 's ez b. Eötvös ő excellenciájának tulajdona volt.

Végre Hoffmann úr Zomborban ezelőtt mintegy 3 évvel *tőkcsúkor-gyárt* tett folyamatba, 's meglepő sikerrel.

a) Londonban legnagyobb a' *Barcley* serháza. Ez egy roppant épület. Van benne 2 gőzöny, egyik 40 lóerejű, 's a' tartja az egészet mozgásban. Télen naponként 5—600 mérő árpát fogyaszt-el (nyáron kevesebbet), és 20 000 quart sert főz. A' pinczében, vagy inkább egy óriási szinben 126 roppant nagyságú hordó áll, egy egy több ezer akós, 's mindnyájokban 600,000 quart fér-el.

b) Egész Franciaországban 1834-ben 400 répaczúkorgyár létezett. Most két ennyire szaporodott. Így a' *Pas de Calais* nevű departementben (melly 126 □ mfdön 642,969 lelket számlál) még 1835. 71 czúkorgyár találtatott, már 1836-ban 59-el növekedett. Leghiresebb gyártulajdonos *Crespel-Delisse* úr Arrasban, kinek gőzönyökkel ellátott gyárában 60,000 font répa dolgoztatik fel naponként. A' maceratio nála szokásban nincs, nem tartván czélszerűnek. Egy mázsa répából kap 70 font nedvet, és közel 8 font czukrot. Csak malaszt és nyersczukrot készít, a' finomításnak második fokát magának tenni nem tartja nyereségesnek. *Hazzi, Staatsrath; Beobachtungen und Bemerkungen auf einer Reise im Jahre 1836. nach Frankreich und England. 2. Hefte, 1837. München.*

64. §. Lisztmalmok és Kenyérsütés.

Az ország nagy részében, 's a' magyar és horvát végvidékeken többnyire kanálmalmok, a' déli és délkeleti vidékeken pedig szárazmalmok (mellyeket lovak tartanak mozgásban) találtnak. Az előbb említettek a' gabonát inkább szétzúzzák, mint őrlik; az utóbbiak szinte csak durva lisztet adnak. Van ezenkívül igen számos hajó és patakmalom is, de jól elrendelt szítálmalmok mind eddig ritkaságok. Dicséretes kivételt érdemlenek e' tekintetben többek közt a' marosi hajómalmok, főkép Új-Arad, Fenlak, Szaderlak temesmegyei helységeiben. Ezek több osztályzatú, 's igen finom lisztet szolgáltatnak, mellyel aradi név atatt kiterjedt kereskedés üzezik. A' lajtai malmok szinte híres lisztet őrölnek. Mind ez azonban nem elég. Gróf Sztáray Albert egy jeles értekezésben a' magyar gabona kereskedés akadályait előadván, e' helyett a' lisztkereskedés elsőbbségét, 's állandóbságát nyomos okokkal kivitta. Ezt mások is átlátván, a' sok tekintetben jeles angol-amerikai műmalmoknak hazánkban megalapítása jelenkorunkban részint fogamatba vétetett, részint indulóban van. Igy a' gróf Károlyi Lajos által legelőször állított nagy-surányi (Nyitrában) műmalom a) a' haszonbérők kezelése alatt is folyvást virágzó állapotban van, 's lisztraktárokat több városban tart. A' soproni gőzmalom próba gyanánt 4 kerékre állítván, rövid jó sikerű működése után bizonyos akadályok miatt (p. o. a' molnárok a' liszt árát mázsájától egyszerre 2 forinttal szálították alább) élni megszűnt; ámbár a' sopronyi czúrkorgyár ügyes tulajdonosa minden részvényt magához váltta. Szébb jövődőt ígér azon gőzmalom, (már elkezdte működését) mellyet egy részvényes társaság jelenleg Pesten építtetett. Ez terv szerint 24 óra alatt 300 mázsa lisztet őrölne meg, 's az ipartőke 200,000 pengő forintba háttározatott. Milly eredménnyel dolgozand a' legujabban Szabolcs vármegyében Nagyfaluban részvények útján állítandó Ungh-Szabolcsi gőzmalom? ezt jövődöben látjuk meg. Legujabban pedig Fiume mellett állíttatott egy nagyszerű gőzmalom.

A' magyar gazdasszonyok általánosan, különösen pedig a' debreczeniek, komáromiak, miskolcziai, 'sth., híres kenyérsütők lévén, magyar városokban pékekre kevés szükség van, 's magyar falukban épen nem találtnak.

a) Allítatott ez az 1835-ki évben, 's a' két emeletű igen csinos épület Nagy-Surányban a' Nyitra vizén áll. Földszint láthatni az egészen elkülönzött vizikereket, melly helyen téiben fűtni is lehet, hogy fagy által a' munka ne hátráltassék, 's ezen kerék forgatására, melly 8 malomkövet, 's más sok gépelyt mozgat, régi malmainkhoz hasonlítva, harmadrész viz sem kívántatik. A' gabona mielőtt malomköre folya, gépelyek segédelmével minden legkisebb gaztól, portól megtisztáltatik, 's a' hóféjerségű, finom szövötű szitán osztályozott lisztnek, nem csak hazánkban legszebbeknek tarthatnak, hanem a' leghiresebb külföldi liszttekkel is méltán vetekedhetnek. A' remek készületű gépelyrészek külföldön csináltattak; de az egész összerakását 's építését Gramling Ignác primási uradalmak ácsmestere vezette. E' malom 1842-beu porrá égett.

65. §. Faeszközök készítése. Hajógyárok. Cserények.

Faeszközöket 's odényeket, u. m. lapátokat, villákat, kanalakat, teknőket, mozsarakat, hombárokat, 'stb., legtöbbet készítnek Verőcze vármegye, Baranyának, Vasnak nyugoti része, Veszprémbe a' bakonyiak, Nyitrában a' tavarnoki és temetvényi uradalmak lakosai, Nógrádnak északi része, Biharban az Erdőhát, végre Gömör vármegye, honnan a' debreczeni vásárokon illynemű faeszközökkel megrakott szekek csapatonként jelennek meg. Verőcze vármegyében csináltatnak drávai malmok, vízi és száraz építő-gerendák, padlatnak való erős deszkák, tölgy zsindelyek és léczek, sőt még a' budapesti kádárok is lejönnek kádárfát venni, abroncsokat szinte nagy mennyiségben hord ki, 's nyír-seprűk hajókkal vitetnek minden felé. A' morovichai század (a' pétervárad végczredben) lakosai ügyes pipaszár-rokka-kanál-sótartó faragók, kádárok: 's házaikat czifrázott fakészítményekkel ékesítik. A' károlyvárosi végvidéken, úgy látszik rendes asztalosok nincsenek, hanem itt minden a' lakosok által készítetik; 's az ottosaczi ezredben a' tartós zsirbödönök, 's ívőeszközök eléggé dicsértetnek. A' baranyaiak; 's nógrádiak kész kocsikat csinálván, azokat az alföldre messzi elhordják. A' bajmóczi járásban (Nyitra vár.) 's Körnőcz táján lakó németek katonaság számára nyergeket készítnek, valamint a' tiszafürediek is hires nyereggyártók, úgyhogy innen (1819-ben) a' porosz király 2 nyereggyártó legényt vitetett-el. Szitát, rostát legtöbbet készítnek Nógrád és Zólyom vármegyében. A' brodi ezredben,

melly egész országban legszebb tölgyesekkel bir (a' pesti lánczhidhoz tartozó roppant tölgyszalak is innen hozattak), magok a' végőrök készítnek évenként 11—13,000 akó alá való kádakat, 's 3000 akó alá való hordókat. Sok hordót csinálnak még a' Tiszaháton, 's apró hordókat az Erdőháton, honnan ezek Temesvárig levitetnek. A' varasdi végvidéken diófából olly nagy mennyiségben készítetnek szobabútorok, hogy illyeket közönséges végházaknál is találhatni. Fenyő eszközöket, zsindeyeket faragnak Mármarosban, Beregh északi részén, Gömörnek Garan völgyében, Liptóban, főkép pedig Pojnikon Zólyom vármegyében, melly Város ugy szolván egy zsindeley-gyárt képez. Sok fenyőszál köttetik Mármarosban, Árvában, de legtöbb még is Liptóban, különösen Hradeken. Csak az itteni fűrészmalomok a' lehotai és kokavaiakkal együtt évenként 35—40,000 darab derék fát és törzsököt metszenek-el, 's ezekből több mint 300,000 fenyőszál, és deszka készül. Az 54,000 holdra terjedő felette szép kincstári erdőből minden esztendőben 30,000 darab szálfa jegyeztetik-ki szálhajóknak. A' szálfák Hradeken válogottatnak-ki, 's itt készítetnek-el a' szálhajók is.

Hajógyárok vannak Szegeden, Sziszeken, Fiumében, és Ó-Budán melly a' dunai gőzhajó társaság tulajdona. A' szegedi hajógyárosok csak közönséges faragók, de felette ügyesek, 's az általuk készített hajók 2000—8000 mázsát elbirnak. A' sziszeki hajógyár különös szépségű és szilárdságú hajóiról ismeretes, mellyek e' tekintetekben tengerihajókkal vetekedhetnek. Kisebb sószállító hajókat a' váriak építnek Bereg vármegyében, kik ez iparágnak folyamathá tételét Domokos komáromi kereskedőnek köszönhetik. A' komáromi faragók csak a' megrongált hajókat javítgatják-ki, újakat nem csinálnak. A' ó-budai gyárból már eddig is jeles gőzhajók léptek sikra.

Cserények vesszőből, szalmából, gyékényből különféle neműek készítetnek. Igy Bács vármegyében, főkép Apatinban, továbbá a' szeremi végvidéken, a' Duna, Tisza és Körös vizek mentiben, 's másutt is fonnak vesszőből kosokat, kosarakat; Karloviczon vesszőkosarakat, mellyek kavicscsal töltve horgonyul szolgálnak; Tolna vármegyében a' Sárközben igen csinos és erős karszékeket; szalmakalapokat Apatinban; szalmaszékeket, takácsbordákat több helyeken; gyékényt Komárom, Nyitra, Baranya, Békés, Bihar, 'stb. vármegyékben, a'

Balaton mellékén, legtöbbet pedig Tápé falujában (Csongrád vármegyében, mely a bankó világban egyedül ez iparágból 30,000 forintot vett-be (*Oecon. Neuigk.* 1823. N. 68).

66. § Olaj és Dohánygyárok.

Olaj sütoltatik nálunk len-kender-repcze-tők-napvirág mustár-szőlő-hárskáposzta (*brassica elongata*)-bojtorján-magból, dióból, mogyoróból, mákból, 's a' nem rég honosított madia sativából. Hol len nagyobb mennyiségben természetik, ott a' lakosok magok sütolnak magvából olajat, de általában Magyarországon a' repczeolaj játszik fő szerepet. Ugyanis az újabb időkben a' repczetermesztés az ország déli és délkeleti vidékein elterjedvén, az olajülmalmok is megszáporodtak, 's hogy ez iparág folyvást növekedésben van, a' harminczadiⁱⁱ lajstromokból világosan látható. Így kender-len- de főkép repczeolajat vittünk ki az ausztriai tartományokba:

1823-ban 1,429,682 fontot

1824-ben 1,614,121 fontot

1825-ben 1,706,666 fontot

1826-ban 2,749,848 fontot

1827-ben 2,311,094 fontot.

Es így 1826-ban egy esztendőben több olajatadtunk el, mint ezelőtt 1816. 1817. 1818. 1819. években összesen, ezekben a' kivitt olaj csak 2,532,772 fontra menvén; pedig olajgyáraink mind ekkorig nem legjobb készületek, 's közönségesen $\frac{1}{6}$ résszel kevesebbet szolgáltatnak, mint különben adhatnának. Nevezetesebb olajmalmok vannak Pesten, Ercsi-ben, Zombán, Rohrbachon, Bökiben, Holdmező-Vásárhelyen, Miháldiban, Kis-Szántón, Debreczenben, Temesváron, Szentiványon (Győr vgyében), a' morgáni pusztán (Zalában), Ó-Pazuán. Ezekén kívül van még igen számos olajtörő malom, hanem legtöbb még is Tolna vármegyében, hol csak Gyömkön évenként 2500—3000 mázsa sütoltatik; továbbá Baranyában, Bácsban, Torontálban. Temes vármegyében csak adó alá eső olajmalom 12, a' csajkásoknál 5 találtatik. A' német-bánsági ezredben 400 mázsára megy az évenkénti nyereség, mely többnyire repczeolaj. Az oláh bánsági ezredben az ohababisztrai, 's a' bánsági-illir zászlóalyban a' rácspochechenai században ütnek legtöbb olajat, de nem nagy mennyiségben.

Legnevezetesebb dohány-szipa-burnót gyárok találhatunk Fiumében és Pesten, 's ez utóbbi helyen a' gyárokból már gőzönyöket is kezdenek használni. Kassán, Miskolczon, Aradon, Ujvidéken, Varasdon, Posonyban szinte sok dohány dolgoztatik fel.

67 §. Gyapot (pamut) készítmények.

Azon óriási haladásban,^{a)} melyet az ausztriai német tartományok 30 esztendő alatt a' gyapotkermék készítésében 's fonásában tettek, Magyarország kevés részt vesz. A' hajdan virágzóbb *sasvári gyapotgyár*, jelenleg évenként 60 ezer darab (16 rőffjével számítván) különféle nevezetű sima és csikos, himzett és általszótt szöveteket készít, 's még mielőtt a' fonóintézet Bádénbe (Ausztriában) tétetett volna, csak fonásból 2000 környékbeli ember élőködött; most mindössze alig táplál ennyit.

Ellenben Brucknál Mosony vármegyében a' magyar részen van egy szép *gyapotfonógyár*, mely a' Lajta vize által tétetik mozgásba. Ennek belső készüllete a' legujabb angol minták szerint szerkesztetett, és nem csak mesterséges alkotása, de a' fonás szépsége által is magát jelesen kitünteti; 's maga nemében hazánkban első.

a) 1807-ben a' nyers gyapotbéli tiszta behozatal az ausztriai birodalomba csak 25,608 mázsára ment, 's már 1837-ben 231,395 mázsa dolgoztatott-fel.

B) Állatországi gyártás.

68. §. Gyapjuszövetek. Kalapgyárok.

Magyarországnak a' gyárookra nézve különös sorsa van. Nyers anyaga, 's ezek közt gyapjuja sok és olcsó; a' külföldnek évenként 200 ezer mázsát eladhat, de posztógyárak lábra nem kaphatnak, az állítottak rövid élet után megszűnnek, 's gyapjuszövetekből 1823 — 1827 középszámmal véve évenként 2,532,772 fontot hozott be. Legnagyobb posztógyárunk, a' gácsi, esztendő alatt alig dolgoz fel 2000 mázsa gyapjut; ám-bár készítményei általában dicsértetnek. Ezen gyárt egy rész-

vényes társaság tartja fen; 's nem rég egy új gőzmű vétetett, mely 31 erőművet tart forgásban, 's egyszersmind a' vizerő sem nélkülöztetik. A' gyárhoz tartozó telket a' gróf Forgács nemzetség örökösen a' gyárnak ajándékozta. Pápán az újabb időkben állítatott egy posztógyár, angol műerőkkel, 's benne naponként 40 ember dolgozik, és minden héten 300 réf különféle nemű posztót készít, 's egy év alatt 15,000 réfet ad-el. A' posonyi és kassai posztógyarok szinte folyamatosan vannak még, 's Pesten legújabban állítatott fel az első szőnyeg-ágyterítő-gyár, de mind ezen említett posztószövő-intézetek alig dolgoznak fel 2000 mázsa gyapjút, holott Csehországban maga Reichenberg 2 posztó gyárt és 1180 mestert számlálván, évenként 25,300 mázsa gyapjút használ fel, 's 58,000 darab (darabját 30 réffel számlálván) posztót készít; Brünnsben pedig 1834-ben 17 posztó és kazimir gyár találtatott, melyek közül az Offermann testvéreké 450—500 embert táplált, 's 1500 darab széles, 's ugyan ennyi keskeny portékát készített. (*Wolny. Mähren II. B. I. Abth. 59. l.*)

Vannak egyébiránt hazánkban több városokban és vidékeken számosabban posztósok, kik közönséges és durva posztó-kelméikkel a' nagyobb de szegényebb néposztály szükségét jó részben kielégíthetik. Így Sopronban 45 szövőszék, Kőszegen 112, Modorban 44 posztósmester van, kik jó közönséges világos és setét kék posztót csinálnak. Nyitra vármegyében a' közönséges finom, és a' kimustrált gyapjút fejér, vagy kék posztóra a' szakolczai, verbói, miavai, érsekújvári, tapolcsányi és németprónai posztósok dolgozzák-fel. Trencsénben posztósok vannak Zay - Úgrócson, Illaván, Kossán, de főképp Puchón; 's a' puchovai posztót az alföldi magyar még most is fényezésnek tartja. Gömör vármegyében számos faluban magok a' parasztok szőnek durva *szőrposztót*, mely igen erős; közönséges és paraszt *posztó* pedig készítetik Rosnyón, Jolsván, Nagy-Rőczén, Tiszolczon, Rimaszombatban, Ratkón, 's a' körül belől fekvő helységeiben. De a' szorgalmas szepeziek és sárosiak sem maradnak hátra, mert Iglón, Bélán, Késmárkon, Leibiczon, Eperjesen, Nagy-Sároson, Szebenben, 'stb. igen becses és erős posztót szőnek. A' szombathelyi, lékai, rohonczi, alsó és felső őri, tatai, aranyosmaróthi, kistapolcsányi, beszterczei, radványi, 'stb. posztósokat nem is említem. A' Végvidéken csaknem minden házban van egy szövőszék, némelyikben több, melyeken fejér, fejér és szürke, fe-

jér és kék, fejr és fekete, setétkék (ezek a' horvát végvidéken), fejr és szürke (a' bánságiban 's szeremiben) posztó készítetik. A' varasdi és szeremi vidékeken a' posztókészítés nem nagy fontosságú, mindazáltal az utóbbiban a' gyapjuszövetek évenként 230,400 réfre becsültetnek. Különös figyelmet érdemel továbbá a' szőnyegkészítés, 's a' clementinusok által csinált szőnyeg mind fonásra, mind festékre, úgy szépségre és erősségre nézve jelesen kitünteti magát; a' szeremi végvidékbeliek, verőcze megyeiek szőnyegükbe csikonként gyapotot és selymet is szőnek. A' szőnyegekhez hasonlók a' $\frac{3}{4}$ réf széles és $\frac{1}{2}$ réf hosszú, 's rojtokkal beszegett kötények, melyeket a' n. e. óhitű nőnem elől hátul viselni szokott, 's melyekből a' német-bánsági ezredben 8300 pár, 's az oláh-bánságiban közel 30,000 darab szövetik. A' paplanok, tarisznák, átvetők, övek (különösen szépeket készítenek a' clementinusok, 's a' péterváradi ezredben a' morovichi századbeli helységek), mind kelmében, mind munkában a' szőnyegekhez hasonlítanak. Végre a' rác és oláh asszonyok készítenek lábkendőket, melyeket topánka alatt hordanak (a' bácsmegyeiek 45,000, csajkások 32,000 réfet, a' német-bánságiak 24,000 r., oláh-illirusok 15 — 20,000 r.), abroszokat, mennyezeti kendőket a' Szeremségen, a' Bánságban kapuczos köpenyeket.

Pokróczgyár van Pápán, ugyancsak Mayer György, ki a' posztógyárt állította; pokrócz és szürgyár Majkon Komárom vármegyében, valamint a' tataiak, gyöngyösiek, szeremségiek is sok pokróczot csinálnak. Rimaszombat pedig különösen sok gubát és pokróczot készít, úgyhogy lótakarót katonaság számára innen szokta venni az ó-budai katonaruháztatásra ügyelő biztosság. Általában a' mi gubát és bundát az alföldi magyar visel, az mind honi készítmény, 's csak a' debreczeni gubacsapók egymásra évenként 40,000 darabot készítenek.

A' közönséges **szőrkalapokat** honi kalaposaink csinálják. Úri kalap szinte sok készítetik Pesten, Budán, Posonyban, Kassán, Beszterczebányán, Radványon; de mind ez nem elég, mert 1823—1827 középszámmal évenként 25,611 darab úrikalapot hoztunk-be az ausztriai német tartományokból. A' Karczag testvéreknek Soroksáron egy kalapgyárunk van.

69. § Selyemszövetgyárak. Selyemgombolító-intézetek.

Mióta az olasz tartományok, melyekben a' selyemtermesztés és gyártás olly nagy virágjában van, a) az ausztriai birodalomhoz visszajöttek: Magyarországon a' nagy tüzzel elkezdett selyemgyárak megcsökkentek, az ó-budai nagy fonó-intézet megakadt, 's a' nagyvárad selyemszövetgyár szinte megbukott; pedig a' selyemszövetek használata nálunk már a' közrendnél is mértékfelett elterjedt, 's mondhatni, aránylag semmiért sem adózunk olly tetemesen a' külföldnek, mint éppen selyemért. A' pécsi, posonyi, budai, pesti *selyemszövetgyárak* nem dolgoznak fel többet 150—180 mázsa nyers selyemnél, 's ebből magára Valerónak pesti gyárára $\frac{2}{3}$ esik, legnagyobb intézet lévén ez mindenik közt, 's 300—400 embernek adván kenyeret. *Selyemszalaggyár* van Kismartonban. Mennyi selymet dolgozzanak fel számos gombkötőink, megmondani nem tudom.

Selyemgombolítóházak, melyekben a' selyem, a' bolyók-ról motólláztatik-le, e' következő helyeken találtnak: Siklóson, Szekszárdon (10 kazánnyal), Ujvidéken, Apatinban (12 kazány), Temesváron, Verseczen, Vukováron, Ireghen, Páncsován kettő 22 kazánnyal, Fejértemplomban öt (110 kazánnyal), Josephsdorfon (6 kaz.), Golubinczén (6 k.), Morovichon (6 k.), Mitroviczon (10 k.), Winkovczén, Podvinban, Okucsanéban, Orievacson, Új-Gradiskán (23 k.), Belováron, Chasmán, Garesniczán, Szentgyörgyön, Veliki - Gergyevetzen, Glinán, Petrinián, Kosztainiczán, Varasdon, Posegán, Eszéken, Zágrábban, összesen: 36.

a) 1837-ben a' nem magyar ausztriai örökös birtokokban 5095 selyemfonó és selyemszövetgyár találatott a' kisebb intézeteket nem számolván. Ezekből Lombardiában volt 3735, velencei kormányzékben 1244, Tirolisban 69, Alsó-Ausztriában 28, Stájerországban 6, Csehországban 1.

70. §. Bőrkészítmények. Kocsigyárak.

Nagyobb bőrgyárak vannak Pesten, Budán, Kismartonban és Fintán Sáros vármegyében. Timárokat számosabban találhatni Pécsen, Sopronban, Győrben, Posonyban, Pesten, Debreczenben, Nagyváradon, Egerben, Kassán, Besztercebá-

nyán, Fiumében, Temesváron. Vas vármegyében Ó-Szalónakon, Nyitra vgyében Brezován és Német-Pronán, majd annyi a' timár, mennyi lakos van, 's Ó Tura évenként 12,000 pár csizmát készít 's ad el a' szomszéd vidékeknek. Rajeczcn Trencsén vármegyében igen kapós vörös és sárga irhabórt csinálnak, mely vagy magyar csizmák bélelésére, vagy a' magyar és tót hajadonok lábbelijekre fordítatik. Részint fekete és veres, részint vastag talp bőrt nagy mennyiségben készítenek Jolsván, Ratkón, Csetneken, Rosnyón, N. Szlaboson, Lukovistyén, 's más gömőri helységekben; Rosnyón pedig a' cserzők levakart bőrhártyákból asztalos enyvet csinálnak. Nagy-Sáronon, Hanusfalván, Zhorón, Hétháron ugynevezett orosz bagaria és talpbőrhöz cserzenek bornyú, tehén és ökör bőrt. Dubiczán és Kosztainiczán a' számos vargák készítményeikkel Törökországba is kereskednek. A' brodi végezredben évenként 54,200 pár topánka készítenek, a' csajkásoknál 20,000 pár, a' szentgyörgyi ezredben 1720 pár. Páncsován a' vargák, topánkások, 's csizmadiák évenként 92,000 fr. értékű portékát készítenek. A' szeremi, bánsági végvidékeken ügyes kordoványosok vannak, 's Mitroviczon, Szlankamenben, Karloviczon, Zimonyban, Kubinban, a' bánsági végvidék topleczi 's rácz pochechenai századaiban, Fejértemplomban (itt 4500 d. kecskebőr), Ó-Orsován (1500—2000 darab), mindenütt jó kordovány készül, különösen jó pedig az oláh-bánsági ezredben, honnan Temesvárra, 's Erdélybe is hordanak. Mind ezen bőrkészítmények azonban nem elegendők a' belső szükség fedezésére, 's minémüségre nézve, szinte nem állják ki a' vetélkedést az Ausztriában, 's különösen Bécsben készített bőrokkal; mellynélfogva bár nyers bőrt különféle neműt évenként 500,000 darabot adunk el, még is 1823—1827 középszámmal egy esztendő elforgása alatt 313,161 font készített bőrt kénytelenítettünk az ausztriaiaiktól venni.

Czenken *kocsiggyár* vagyon, 's Goldmann a' gyárnok maga tart mindenféle ehhez tartozó mesterembereket. A' budai kocsiggyár készítményei szilárdságuk tekintetéből dicsértetnek, 's Pesten is néhány nyerges szép úri hintókat készít; de azért ezeket nagyobb részét Bécsből vásároljuk.

71. §. Viasz és Faggyú-gyertyák. Sajtesinálás.

Egész hazánkban egy város sem gyűjt össze annyi mézet, mint Rosnyó, bejárván ezért nagyobb részét országunknak; 's innen a mézzel, viasszal, *viaszgyertyával* való kereskedés valóban fontos. A' rosnyai után legjobb hirben állnak a' vágújhelyi, és besztercebányai viaszgyertyák, csakhogy kereskedésbe kevés jöhet. Viaszöntő mesterek minden nagyobb városban találtnak, de vidékbeliek közül viaszgyertyákat csak az oláh-bánsági végőrök készítenek, évenként mintegy 50,000 kis darabot. Faggyúgyertya honi szükségre mindenütt öntetik; hanem az újabb stearin-milly, 'stb. gyertyanemek nagy részt Ausztriából hozatnak-be.

Sajtot országszerte csinálnak házi szükségre, de kereskedésre, nagyobb mennyiségben csak a' lipthóiak, zólyomiak, gömöriek, árvaik készítenek, 's azt Bécsbe, Pestre, Besztercebányára, Posonyba hordják. Némelly uraságok sweiczi tehénészeteit olasz sajtosok haszonbérbe vévén, általuk különféle finnyásabb urakat is kielégítő sajtnemek csináltatnak; 's különösen a' Magyar-Óváron, és a' gróf Hunyadiak sajtgýáraikban készültek a' legkapósabb olasz sajtokkal vetekednek.

72. §. Csontliszt (spodium) gyáarak. Szarvkészítmények.

A' czúrkorgyáarak megszaporodása hazánkban, a' *csontlisztgyáarak* felállítását, melly iparág ezelőtt nálunk teljesen ismeretlen volt, szükségessé tette, 's jelenleg csak Pesten 3 ilyenmő intézet van folyamatban, mellyek eddig használatlanul elveszett tárgyakból, több ezer forint értékő portékát szolgáltatnak.

Rimaszombatban *ökörszarvból* híres csutorát, fülönfüggőt, gyűrűt készítenek. Radványban magában 36, 's Debreczenben 65 fésűs számláltatik; 's a' debreczeni csutorások (51) olly tetemes mennyiségben csinálnak pipaszopókákat, hogy ezekkel a' pesti vásárok alkalmával nem megvetendő kereskedést űzhetnek.

a) Franciaországban *Chalon sur Marne* városában van egy csontgyár, melly 1835-ben 1,400,000 csontot égetett-ki, 's ez adott 9000 mázsa csontport (noir animal). Lovat rosztat vágtnak le 8000

darabot, mellyek 8800 frankba kerültek. A' gyár vett 8000 mázsa szarú részeket, mázsáját 14 frankjával 's ennek becset 60 frankra gyártotta. Vér, hús, hulladék kemenczékben szárítva porrátorgett, 's szenesített föld közé kevertetett trágya végett. A' gyár 68 dolgoznak adott kenyeret, 's egészen elveszett tárgyakból 200,000 frankot kapott. (Beobachtungen und Bemerkungen auf einer Reise im J. 1836. nach Frankreich und England. Von J. v. Hazzi, bayer. Staatsrath, München, 1837.)

C) Ásványországi gyártás.

73. §. Arany-Ezüst-Rézművek.

Arany és ezüstmives minden nagyobb városban találhatik, de legtöbb Pesten (20 arany és 14 ezüstmives), hol egy némellyik magának a' művészi nevet kivíta. Mind e' mellett azonban a' bécsi ezüst most is többre becsültetik a' honinál; a' gazdagok asztalait 's szobáit csaknem kirekesztőleg bécsi arany és ezüst készületek ékesítik; 's a' különféle ezüstmivek, kelyhek Bécsben (hol ez iparág nagyban, 's ahhoz tartozó műrőkkel üzetik) olcsóbbak, mint fővárosunkban. A' zimonyi, páncsovai, fejrtemplomi, karloviczi, petriniai, mitroviczi öt-vösök többnyire czinczárók, kik az óhitű rácz és oláh nőnem számára, egészen török izlés szerint aranyból, ezüsből, rézből, kövekkel ékesítve karpereczeket, gyűrűket, kapcsokat, 's különféle asszonyi ékességeket csinálnak.

Magyarországon, a' nyers réznek gazdag hazájában, rézedények készítéséről, 's általjában rézgyártásról, ha a' hámorokban elkészített pléhtáblákat kivesszük, sokat épen nem mondhatunk. A' csiklovai egyetlenegy nagyobbyszerű rézedénygyárunk elhanyaglását, csak kevésbé pótolhatja ki a' b. Ghilányi által újonnan állított szerednyei réz és vasműgyár, melly Rajnamellékéről hozatott műértők által, igen jeles, pálinka és serfőző házakban egyformán használható gőzkészületeket készít. Vannak ugyan rézműveseink minden nagyobb városban, sőt a' Bánságban e' mesterségben cigányok is kontárkodnak, de mind ezeknek nagyobb részt egyetlenegy hivatásuk: pálinkakazánt készíteni. Magyarországon készült rézedényeket vásárok alkalmával hiába keresünk, 's csupán ugynevezett *nürnbergi portékákért* 1823—1827 középszámmal évenként 58,230 forintot adtunk ki jó pénzben.

Drót húzatik ezüsből Pesten és Posonyban, sárgarézből Gölniczen, Körmöczön; 's ez utóbbi helyt egy *szemellenszö-gyár*, készítményeit még az ausztriai német tartományokba is kiküldi.

74. §. Vashámorok és gyárok.

A' vasgyártás már inkább el van terjedve Magyarországbán. Ugyanis a' vas mindennapi szükség, 's az ehhez kívántató nyers anyag bőven lévén, ez iparágra pénzsűk hazánkban is több ipartőke fordítatott; 's az újabb időkben időt és költséget kímélő műeszközök használtatván, 's különféle javítások történvén, a' magyar vasművek jósága mind inkább kitünik. Mind ez azonban a' felette tetemes belső fogyasztást nem képes kielégíteni, 's ezért nem csak a' finomabb készületű, hanem a' közönségesebb vaseszközök nagyobb részét is az ausztriai német tartományokból, 's főkép Stájer és Karinthia országokból hozzuk-be.

Fő fészke a' vaskészítésnek Gömör vármegye; ezután Szepes, Zólyom, Abaúj, Borsod, Liptó, Sáros, Torna, Zemplén, Ungh, Beregh, Bihar, Krassó, Arad vármegyék, 's az oláh-bánsági végeczred. A' Mármarosban létező kabolapolyánai kamarai vashámor a' környékben ázott érczet, 's mivel ez nem igen jó minéműségű, beregmegyei vasérczet is dolgoz fel, 's évenként csak 3000 mázsát. Gömör vármegyében 2 hámorban csupán kasza és sarló, 9-ben kapa, ásó, fejsze készítenek; ezen kívül van 9 olvasztó kemence és 120 koh. Rimabrezón, Betlérén, Vereskőn olly jó vaspléhet készítenek, hogy ez a' stájerországihoz hasonlít; a' legszebb öntött vasmivek szípte e' helyeken dolgoztatnak. Zólyom vármegyében 10 helyen vannak vashámorok. A' hroneczi kincstári vasöntőműhely minde- nek felett tökéletes. Öntenek itt kályhát, kazányt, fazekát, tálat, gyertyatartót, 'stb. Ugyan itt van egy aczélgvár; Beszterczén tábori vasfazekat öntőműhely; Királyfalván fegyvergyár, mellyben különféle kardok, szúrnyok, kengyelek készülnek, 's az ide tartozó ráspolozó 's élesítő intézet Kosztivjarszkan találattik. Ezekenkívül Beszterczebányán, Vilkanován, Rakito-veczen, Radványon számos kovács, lakatos, olló és késcsináló lakik, kiknek készítményeiket a' csipkások hordják-le az alsó megyékbe. Szepesben az iglói, Liptóban a' maluzsinai, Abaújban a' jászói vas leginkább dicsértetik; 's a' meczenzéfi

németek többnyire vasmivesek, kik kapát, kaszát, kazányokat, patkókat, szegeket csinálnak. Borsodban Szilváson híres öntött vasmivek, 's Diósgyőrön hazánkban a' legjobb aczél készítetik. Zemplénben a' szinnai, Sárosban a' kruszlói vasöntőgyárok nem említvén, csak Unghban a' remeteit hozom elő. Innen hazánk több részébe feles számú vas hordatik széljel, részint rudakban, részint pléhekben. Itt készítetnek erőmivek által ásók, kapák, kaszák, szegek, 'stb., 's öntetnek a' legjobb ugynevezett Merkur vaskályhák, kemenczék, kandallók főzőedények, gyertya 's óratartók, álló tükörrának, emlékek, 'stb. Szinte teljes kályhákat, mellképeket, 's más vaseszközöket öntő gyár a' szelesztói Beregh vármegyében. Biharban Vaskón az uraság derék vashámort tart, hol évenként 1500 mázsa leginkább vas-tag munkára alkalmas vas készítetik, 's ebből a' környékbeli kovácsok ásókat, szántóvasakat, fejszéket szoktak készíteni; 's a' legközelebb Petrószán állított vasgyárban mindenféle öntött vas készületek, u. m. kemenczék, kazányok, mozsarak, malomcsapok; gépekhez való eszközök, 's vertvasak kaphatók. Végre az oláh-bánsági ezred vidékén, Ruszkahegyen Hofmann és Maderspach urak semmi költséget nem kimélnék, hogy különféle öntött és nem öntött vasmiveik, a' legjobb külföldiekkel vetekedhessenek.

Általában kovács, lakatos mindenütt van; 's a' szegcsinálás egyik fő foglalatosságuk a' cigányoknak. Kést igen jól csinálnak Nagybányán, Meczenczéken, Gölniczen, Radványon, Körmöczön, Sopronban, Felső-Örön; valamint a' lévárdi, szentjánosi, szobotishti habánok is ügyes kézművesek. Sopron vármegyében Czenken a' kocsigyár birtokosa hordozható vastűzhelyeket készített, mellyek messze elhordatnak. Új találmányú gazdasági eszközöket csinálnak Tótmegyeren, gazdasági gépeket (mellyek egyébiránt inkább fából készülnek) Pesten; 's ugyan itt van 5 nagyobb harangöntő, 3 erőműves (mechanicus), 4 opticus, 3 sebészi-műszercsináló, és 1 takaréktűzhelygyártó.

75. §. Üveghuták.

Könnyűség, tartósság, olcsóság megismert elsősegei a' csehországi üvegnek. Ezt mi a' magyar üvegről nem mondhatjuk, mert üveggáraink, mellyek számszerint 54 vannak ^{a)} (és így csak 8 al kevesebb, mint Csehországban), nagyobb részt

csupán közönséges vagy durva üvegnekemeket készítenek; melly-nélfogva 1823 — 1827 középszámmal évenként 162,512 font tábla és öblösüveg eszközöket hoztunk be az ausztriai német tartománnyokból, 's főkép Csehországból. Némelly üveggázáraink a gyártáshoz szükséges dolgosokon kívül, kisebb nagyobb számmal üvegsimitókat, 's üvegmetszőket is tartanak, kik munkájuk által a' kristályüveg becsét sokszor húszszorosan képesek fel-emelni. Ilyen nevezetes metsző-intézet van a' többek közt Misztótfaluban, Szathmár vármegyében. A' szihlai üveggázár Zólyom vármegyében igen becses üvegnekemei közt lombikokat is készít Selmeceze, a' választóvíz készítésére. Általában üveghutáinknál szinte nagyobb ipart tapasztalhatunk az újabb időkben; ám-bár a' rossz erdő gazdaság miatt nagy kiterjedésű vidékek megfosztattak elébbeni gázáraktól; az erdős Baranyában 2 üveghuta (az ujbányai és hosszúhetényi) szűnt már meg, 's a' szinte fával bővölködő Horvátország hajdani üveggázáraitól megfosztatván, csak néhány esztendővel ezelőtt állítatott ismét egy, Oresje zágrábmegyei helységben.

a) Névszerint a' következő helyek birnak üveghutát, u. m. Veszprém-ben: Csehbánya, Németbánya, Urkútbánya, Pénzeskút, Som-hegy; Somogyban: Szent-Mihályfa, Lukafa, Szent-Luka; Zalában: Vétym; Vashan: Szalónak. Léka; Nyitrában: Zlatnik; Trencsénben: Zliechó, Chocholna; Barsban: Újbánya, Klak, Fenyő-Kosztolán, Skiczov, Ebedecz, Csárad; Honthban: Csábrág, Derzsénye; Zólyomban: Szihla, Detva; Liptóban: Bócza, Gombás, Novotti; Gömörben: Forgácsfalva, 's Kokova környékén 3. u. m. Utekács, Vlkovo, Zlatno; Nógrádban: Divényhuta; Abaujban: Szaláncz, Som-patak, Regéc; Borsodban: Visnyó, Diósgyőr; Hevesben: Parád, Hasznos, Szuha; Sárosban: Livó, Sztebnik, Sarbova; Ungban: Tót-Polena; Bereghben: a' munkácsi uradalomban Szvor; Mármárosban: Técső; Szathmárban: Ujhuta; Biharban: Almaszeg, Élesd, Béél; Verőczében; Jankovác, Mariathal; Posegában: Ivanopolye; Zágrábban: Oresje.

76 §. Cserépedények. Kőedény és porcellán gyárak.

Legtöbb *cserépedény* készítetik Nógrád, Zólyom, Liptó, Gömör, Posony, Bihar, Szathmár vármegyékben. A' varasdi végvidéken különösen dicsértetnek Iwanich katonaiközség fazekasainak készítményei, kik a' marchai finom agyagból évenként mintegy 20,000 darab mindenféle edényeket csinálnak, 's

azokat messze elhordják. Vas vármegyében Jobbágyi, az oda való kékes homokkal vegyített agyagból igen erős korsókat (mellyek *Petersdorfer Krüge* név alatt ismeretesek) 's más edényeket éget; Mező-Túr pedig az alföldet látja-el közönséges korsóival. Debreczen milliókra menő pipaival nem megvetendő kereskedést üz; de a' podrecsányi, kiz-azari, alsó-sebesi jó hírben álló pipákat, az újabb időkben a' selmecziek megelőzni látszanak.

Kőedény (Steingut-Geschir) gyárak találtnak: Pápán, Tatán, Körmöczön, Holicson, Besztercebányán, Szilváson (Borsod vben), Kassán (2), Rosnyón, Murányalján, Eperjesen, Iglón, Krapinán. A' holicai Magyarországon első volt, hol kőedények Wegwood módja szerint csináltattak, 's épen nem szűnt meg, mint Schwartner irta (L. B. 383 l.), hanem most is teljes virágzásban van, a) 's rendesen 83 felvigyázó és dolgozó egyedet foglalatoskodtat. A' kassai nagyobb kőedénygyár évenként 100,000 f. értékű portékát készít, 's 80 embert táplál; a' pápai pedig 50—60 rendes dolgossal 60,000 forintot érő edényeket állít elő.

A' legelső **porcellángyár** 1826-ban állítatott Abauj vármegyében Telkibányán, melyet nem sokára másik követett Hollóházán, ugyancsak az említett megyében; legközelebb pedig Herend Veszprémmegyei helységben van egy indulóban, melly Fischer Móríczt birtoklása óta szép reménnyel biztat. Az itt készült cserép tüzet is ad, továbbá átlátszó, 's benne sütni is lehet.

a) A' holicai kőedénygyár nyersanyag szereit részint Ausztriából 's Morvaországból, részint hazánk különféle vidékeiről hozatja. így p. o. Znaim mellett található agyagból a' kőedényekhez sok használtatik. Kvarczot szinte Morvaországból Znaim mellől hoznak. Kovamárványt (Feldspath) Posony vidékéről, Érczeket, u. m. ólomot, ezint, ólomtájkot Bécsből, 'sth. Az intézetnél van egy igazgató, 1 gyárfelügyelő, 1 ellenőr, 2 mív-mester, 1 festészeti-igazgató, 1 mintás; dolgozó személyzetből 9 valóságos festő, 5 tanuló inas, 15 forgató és formátadó, 3 inas, 44 égető, mázó, tisztító, téglavető, 'sth.

77. §. Szappankészítés. Hamuzsírforrás. Puska-pormalmok. Timsógyarak.

Azon helyeken, hol székső bővebben sepegetik, ezt szappanforrásnak szokták használni. A' debreczeni szappan, melly

fejérsége, könnyüisége az szilárdsága által jelesen kitünteti magát, 's e' tekintetekből a' híres velenceihez hasonlítatik; jó-ságát nagy részben ez anyagszernek tulajdoníthatja. A' debreczeniék után, kik évenként 6000—7000 mázsát főznek, legtöbb 's legjobb szappant csinálnak a' szegediek, 's ezzel pesti vásárok alkalmával szinte nevezetes kereskedés üzetik. A' kecskeméti, szabadkai, kúnsági, 'stb. szappanfőzők, kik többnyire nőszemélyek, hasonlóan kapós szappant tudnak főzni, de ennek évenkénti mennyiségét meghatározni nem tudjuk.

Hamussir legtöbb készítetik Mármaros, Bereg, Ungh, Krassó, Arad, Bihar, Verőcze, Posega, Zala vármegyékben, az oláh-bánsági, szluini, 2-ik báni végezredeken. 1825—1827 középszámmal évenként 45,399 mázsa hamussirt adott el Magyarország a' többi ausztriai országoknak, és tartományoknak.

Puskapormalmok vannak Besztercebányán és Radványon számszerint 17, mellyek szükség idején 6000 mázsát kiállíthatnak; továbbá Borostyánkőn Posony vármegyében, Nagybányán, és Kassán, melly utóbbi évenként 500 mázsát készít.

Nagyobb **Timsógyarak** találtnak Beregh, Heves, Sopron vármegyékben, mint ezt az 58. §-ban részletesebben említettük, 's a' 11,531 mázsára menő évenkénti (középszámmal véve) mennyiségből 4000 mázsát a' külföldieknek el is adhatunk.

V. S Z A K A S Z.

Kereskedés.

---

78. §. A' magyar kereskedés általában.

Magyarország physical fekvése az iparüző művelt nyugot, és a' nyers termékekben gazdag kelet közt, számos hajókázható vizektől áthatítva, dél-nyugoti részén az adriai tengertől övedzve, a' kereskedésre elég kedvező. Anyagot a' természet mind a' három országa bőven és kitűnő minéműségben szolgál-

tat; lakosai közül egész néposztályok szorgalom, mások mint a' zsidók, görögök, örmények kereskedési hajlam által különböztetik meg magukat. És mind e' mellett kereskedésünk bölcsőjében van, 's virágzását számtalan akadályok gátolják, melyek közül egy némellyiken segíteni a' nemzetnek hatalmában nem áll ugyan, de nagyobb részét férfias szilárdság, egyesületi-szellem, értelmiség-terjesztés, elfoglaltságoktól kibontakozás által legyőzheti, ha elhangzó szó és üres panasz helyett, tettel 's munkával lépend fel. Általában kereskedésünk történetében 4 fő időszakot vehetünk észre. Az elsőben, mely a' legrégibb időktől fogva III. Károly uralkodása kezdetéig tart, az örökös bel és kül háborúk, a' nemzetnek kereskedésről vett fonák fogalmai miatt, ^{a)} ha I. Lajos, Zsigmond, Corvin Mátyás alatt némelly fénypontokat kiveszünk, szakadatlan pangásban volt ez, melyet még lejjebb sülyesztett a' kormánynak ez egész időszakot jellemző azon nézete, miszerint a' harminczad nem a' nemzetigazdaság egyik hatalmas gyámoszlopául, hanem ország jövedelem forrásul tüzetett-ki. A' második időszakban, mely II. József uralkodása kezdetével végződik, tettek ugyan némi lépések a' kereskedés előmozdítására; a' selyem- ló- birkatenyésztés kormányi pártfogást nyert; czéhek szabályoztattak; utak épültek; a' mocsáros de gazdag Bánságot keresztül kigyózdó Bege vize hajózható-csatornává alakítattott; elpusztult vidékeken német, francia, 's más gyarmatok telepedtek meg; az aldunai's feketetengeri hajózás megpróbáltatott; ^{b)} a' Magyar Tengerparton, mely 1776-ban vármegyei rangra (Szeverin név alatt) emeltetvén visszakapcsolatott, még III. Károly alatt kikötők épültek, 's Fiume szabad kikötővé (1719-ben) tétetett; Károlyvárostól kezdve a' tengerpartig, magas zordon bérczeneken keresztül költséges utak (Károly és József név alatt) nyitattak: de mind ezek a' lenyügözött magyar kereskedésen keveset segethettek. Ugyanis ámbár még ekkor nem záratott - el egészen Magyarország a' külföldtől, mindazáltal erre az első lépés megtétetett, 's a' boldogtalan emlékeztető bécsi kereskedési tanácsnak (*Commerzien Rath*) 's a' triesti *Intendanznak*, mely alá vala vetve visszakapcsolatása előtt a' Magyar Tengerpart is, világos terve volt: a' német örökös tartományokat gyári státusokká emelni, Magyarországot pedig részeivel egyedül a' nyers természetére szorítani, azonkívül a' harminczadot úgy igazgatni, hogy a' német tartományok a' magyar természetmények árának uraivá legyenek, 's

azok szállításának mennyisége a' német tartományi földművelők javára mérsékeltebb, 's így magyarország a' német tartományok gazdagságának és jólétének forrásává, szóval, miként magát később II. József kifejezé gyarmati állásba 's viszonyokba tétessék. Mennyire éretett el a' kitűzött cél: ezt az 1741. 1751. 1764-ki országgyűlések naplóiából, 's az 1790-ki kereskedési választmány irományaiból kifakadó keserves panaszok eléggé mutatják; 's a' bajon e' két veszedelmes testület eltörlésztése (1775-ben) is nem segíthetett, miután csak név 's személyek változtak, de kereskedési politica ugyan az maradt. A' harmadik időszak II. József uralkodása idejét foglalja magában. Ezen fejdelem német tartományaiban a' műipart 's gyárokat virágzó állapotba akarván hozni, célját tiltó-vámrendszer által gondolta elérni. Ezt valószínűleg tervezte 's hirdette ki ő 1784-ki aug. 27-dikén az ugynevezett elszigetelési rendszert, mit számtalan egyes rendelmények követtek, a' ki 's bevittelt mind az áruknak, mind a' külön tartományoknak osztályozása szerint részletben meghatározók, a' külgvár 's kézműveknek bevitelét pedig egyáltalán megnehezítők, többeket pedig, miket Ausztria már szolgáltatott, egészen eltöltök. A' magyar tartományoknak, e' rendszer által az a' hivatás tüzetettki, hogy, mint a' legkülönfélébb természetűekkel bővelkedők, a' gyári anyagokat szolgáltatassák; a' nélkül azonban, hogy még ekkor szándéka lett volna ezekben a' gyárak 's kézművek gyarapodását legkevesebbé is akadályoztatni. E' rendszer Magyarországot legsúlyosabban érte, természetűeit minden Concurrentia nélkül egyedül a' német tartományoknak kényszerítetvén eladni, mikre pedig azoknak szüksége nem volt, p. o. bort a' külföldre, a' visszatörési tilalmak miatt nem szállithatván. 'S e' nyomasztó rendszertől csak az esetben ígérkezett II. József elállani, ha a' magyar nemesség is a' physiocratiai adórendszert elfogadja, 's minden közterhet egyaránt viselni késznek nyilatkozik. mint ezt a' magyar udvari cancellár gróf Pálffyhoz 1785-diki decemb. 30-kán utasított kéziratában bővebben kifejti. ^{c)} A' negyedik kereskedési időszak kezdetét veszi II. József halálával, 's tart jelen korunkig. Ez időszakban a' francia háborúk a' magyar külkereskedést magas harminczadvámok daczára is ideiglen virágzóvá tették; 's Napoleom szárazföldi rendszere (Continental-System) által Magyarország közbejárója, Pest pedig fokhelye lón a' gyarmati árukkal kereskedésnek egész 1814-ig. Gyapot, kávé, thee, illatos olajok, festék és fűszerek, 's

egyéb az előtt Európába nagy részben az angoloktól szállítás gyarmati portékák eddig nálunk nem ismert mennyiségben szállítások Orsován, Zimonyon keresztül Pestre, melynek kalmárai az előbb nevezett helyeken ügyvivősegeket állítanak, innen az árukat Bécsbe 's tovább küldetendők. Ez vetette meg részben Pest gazdaságának alapját. De ezen időszakot főképp jellemzi azon szabadabb kereskedési politica, mely a' kormány részéről Magyarországra nézve mind a' külföldnek, mind az örökös nem magyar tartományoknak ellenében észrevehető, 's mely teljes reményt nyújt, hogy magyarország terhes gyarmati állásából az atyai kormány 's nemzet egyetértése által nem sokára kibontakozand.

Azon elvekre nézve, melyek szerint a' kereskedés a' kormánytól vezettetik, ennek különféle nemei közt különbséget kell tennünk. Általában a' kereskedés két fő nemre osztatik, u. m. *áru* és *váltó kereskedésre*. Az árukereskedés ismét vagy *belfoni*, vagy *külföldi* (behozatali és kiviteli). A' kereskedők működéseit tekintve pedig van *tettleges* (activ), *szenvedőleges* (passiv), és *átmeneti* (transito) kereskedés; az utóbbi magában foglalja a' *bizományi* (Commissions) és *szállítási* (speditions) kereskedést, melyek közül az első megbízásból másnak rovasára üzetik, az utóbbi pedig egy harmadik tulajdonához tartozó áruk átvételében, 's tovább szállításában áll.

A' harminczadvámok, melyek által Magyarország és a' többi ausztriai nem magyar tartományok kereskedése kormányoztatik, vagy az idegen országok és az egész ausztriai birodalom, vagy a' magyar és nem magyar örökös ausztriai tartományok közt folytatott kereskedést illetik.

Az idegen országokkali kereskedés e' következő elvekre van alapitva: 1) Magyarországnak a' külföldi országokkal folytatott kereskedésében ugyan azon rendszer tartatik, mely van az egész birodalomra nézve II. József uralkodása óta. E' szerint idegen gyarmúvek behozatala, melyeket maga a' birodalom előállithat, vagy egészen megtiltva, vagy nagyobb harminczadvám által korlátozva van; a' belföldi gyarmúvek kivitele ellenben kedvezőbb vámrendszer által könnyitetik, 's e' kedvezés azon nyers természetűekre is kiterjesztetett, melyek a' belföldi gyártáshoz nélkülözhetők. Ezen részint finánczi, részint státuszgazdasági tekintetekből elfogadott, 's fentartott *tiltórendszer* közönséges alapjául szolgálnak az 1835-ki és 1838-ki vámlajstromok, melyek által némely néhány tar-

tományokban az előbbeni egyenetlen rendszerből fennmaradt kezelésbeni különbségek elmellőztettek. Az egész ausztriai birodalomnak minden alkotórészei a' külső kereskedésre nézve egy közönséges vámvonallal kerítettnek-be, kivéven a' velencei, fiumei szabad kikötőket, a' trieszti szabad kikötőt környékével, 's Brody kereskedővárost kijelölt területével együtt, 's Isztriát és Dalmátországot, mellyek a' birodalom tömegétől különszakítva, az idegen kereskedésre nézve, mint külföld tekintetnek. E' külső vámvonalnál egész kiterjedésében, mióta a' török határszéleken divatozott különös vámrendszer megszűnt (1825-ben), a' külföldről behozott, vagy oda kivitetett áruk ugyan azon vámlajstrom szerint kezeltetnek.

Nevezetesen: külföldi országokból behozatni egyenesen tiltanak e' következő czikkek: külföldi országban nyomtatott egyházi könyvek (breviarium, missale antiphonale) és zsidó vallásos könyvek; só, fehér arczfesték, festékes gyümölcs, durranó arany 's ezüst, rézlőkalapok, új chinahéj, fluminel, és erdei biborhogár (cochenille). A' kivitelben pedig tiltvák: selyembő, arany 's ezüst nyersen. Különös engedmény kívántatik a' következők behozatalára: ó vas és angol lemez, gyógyszer csak a' hatóságok engedelmével; moldva, görög és oláh betűk csak a' közönséges kamara engedelmével, úgy salétrom és löpor. Kivinni pedig engedelem nélkül tilos: fegyvert és salétromot. A' kereskedésből kizárt czikkek, mellyeket csak szabad levél és 60 száztóli vám mellett hozhatni be, következők: gyapotgyárművek, ón, irón, könyvnyomtató betűk, ser, chocolate, ágy és lőtakarók, esztergályos művek, vas, némelly festékek, tűzoltó vizpuskák, halcsont, divatáruk, üveg, kesztyűsmű, harang, arany és ezüst sodrony paszománt és sinór, kalap és más ruhanemű, réz-kender-len gyármű, színes papiros, puskapor, higanykészítmény, selyemmű, csipke, spanyolviasz, cserép és kőedény, gyapjuszövet, óra, különféle borok, ónművek.

Különösen Magyarországot illetőleg: a) az 1807: 5-dik törvényczikkely által megengedettett, hogy azon áruk mellyeknek behozatala nem tilos, ezentúl egyenesen Magyarországba is behozathatnak, 's az örökös német tartományokon keresztül ezektől semmi vám (az utivámokat kivéven) ne fizettessék, 's ezek az e' végre már Magyarországon is felállított fő harminczad-állomásoknál megvámoltathassanak. b) Ugyan e' törvényczikkelyben meghatározottatott: hogy az ausztriai nem magyar

tartományokon keresztül külföldre kivetett magyar áruk és termeszterményektől, történhető belfogyasztás esetére, előre a' fogyasztási adó a' kereskedők által ne kész pénzben tétessék-le, hanem elegendő cautio is elfogadtassék. c) Mi a' gabona kivitelét illeti: ő felsége az 1807: 6-ki törvényczikkelyben a' karokat és rendeket bizonyossá tette e' következőkről: 1) a' gabona kivitele, fontos status okok nélkül, megtiltatni soha sem fog; 2) a' kivitelben Magyarországra nézve épen azon elvek tartatnak fel, melyek a' többi ausztriai tartományokra; 3) azon esetben, ha éhségtől lehetne félni, 's e' tekintetben a' gabona kivitelének megtiltása szükségesnek találtatnék, akkor elébb a' magyar dicasteriumok meghallgattatnak; 4) a' kiviteli (essito), ut és rév vámokon kívül, a' kivívó kereskedőktől semminemű taksa nem fog követeltetni.

Mi a' bor kivitelét illeti: erre nézve az 1807: 7 cikkelyben megigérte ő felsége, hogy az eddig adott kedvezésekben megmaradand, 's ezentúl bort külföldre vizen is lehet kivinni, a' nélkül hogy a' kereskedők egy uttal ausztriai bor kivitelére is (mint ez azelőtt divatban volt) kényszeritessenek; sőt itt is fogyasztási adó fejében előre leteendő kész pénz helyett, elegendő cautio szinte elfogadtatik.

1824-ig számos és nevezetes magyar czikkek mód felett nagy vámmal róvattak meg, midőn külföldre vitettek; egy azon évi aug. 5-kén és 1828-ki apr. 3-kán költ királyi rendelmény által azonban azoknak vámjá sokkal alább szállítatt. Nevezetesen a' gyapjúnak váma 16 forintról 1 frtra; dohányé lépcsőnkint 12 fról, 20 krra; gabonáé 1 kra; gerebeletlen kenderé 4 fról, 5 krra; lené 5 fról, 6 krra; hamuzsiré 1 f. 12 krról, 18 krra; stb.

Mi a' magyar és nem magyar örökös ausztriai tartományok közt való kereskedést illeti; azon elvek megismérésére, melyeken a' fenálló vámrendszer alapul, 's az innen eredő akadályok megtudására, az 1827-ki országos kereskedési kiküldöttség e' következőket jelenti.

a) Általános elv az, hogy Magyar és Erdély ország a' külföldre nézve ugyan azon vámegyesület alá tartozik a' többi ausztriai tartományokkal, de ezektől egy különös vámvonal által szakítatnak-el.

b) Az egész birodalom termékei és kézművei mind a' többi ausztriai tartományokból Magyarországba, mind innen a' többi tartományokba ki és behozathatnak, 's ezeket akár Magyaror-

szágban, akár a' többi ausztriai tartományokban meg lehet harminczadoltatni, de olly feltétellel, hogy világosan kitétessék, vajjon a' vámilletőség Magyarországból való kivitelért, vagy Magyarországba való behozatalért fizettetett.

c) Hogy ha valamelly kereskedési czikknek, melly Magyarországból a' többi örökös tartományokba kivitetik, a' vámlajstromban különös rovatala nem volna, az illyenért felényi vámbér vétetik, mint ha ugyan ez a' cikk külsországról vitetnék be az ausztriai örökös tartományokba, ha t. i. a' behozatal megtiltva nincs.

d) Ha pedig e' czikknek a' külföldről való behozatala tiltva volna, akkor ennek Magyarországból az ausztriai többi tartományokba való kiviteléért egy hatod része fizettetik azon vámnak, mellyet e' külföldről engedelemlevél mellett behozandó czikkért fizetni kellene. Kivétetnek e' szabály alól azonban az élelmiszerek, mellyek értékük szerint becsültetnek, azaz, mellyek nem darab, vagy súly, hanem bevallott pénzérték szerint harminczadoltatnak és többet 5% nem fizetnek; ezek ugyanis szinte azon harminczadot fizetik, mellyet a' külföldről behozottak tartoznak letenni.

e) Azon gyár és kézművekért, mellyek az ausztriai tartományokból Magyarországba behozatnak, a' harminczadvámok a' szerint szedetnek, a' mint ez az 1795-dik octob. 2-kán kiadott vámlajstrom 2-ik rovatában meghatározottatott, ha csak idő folytában egyik vagy másik cikkelyre ezek közül ha külsországból hozatnának, kevesebb vám nem tétetett, mert ez esetben az ausztriai többi tartományokból Magyarországba való behozataluknál szinte csekélyebb harminczad fizettetik.

f) Hogy ha valamelly gyár és kézműnek, melly az ausztriai többi örökös tartományokból Magyarországba behozatik, az említett vámlajstromban különös rovatala nem volna, sem az általános kitételek alá p. o. selyem, gyolcs kelmék 'stb., nem soroztathatik, akkor ezekért azt a' vámot kell fizetni, melly fizetendő lenne, ha ezek külsországokból hozatnának-be.

g) Ha egy akármelly kereskedési cikk kiviteleért a' többi tartományokból Magyarországba, semmi különös kiviteli vám ki nem tétetik, akkor a' közönséges kiviteli-vámnak van helye, a' Magyarországba való kivitelnél is, és megfordítva. A' magyar czikkeknak a' többi örökös tartományokba való kivitelénél, a' kiviteli-vám (Essito-Dreyssigst-Gebühr) szedetik, hogyha pedig minden egyes cikkre különös rovatat nem tétetnék ki, ak-

kor ugyan azon vám fizettetik, melly az örökös tartományokból való kivitelnél szokásban vagyon, és így ez esetben tökéletes viszonyság divatozik.

Ezekből láthatjuk, hogy a' kivitelnél a' magyar királyi harminczad ugyanazon vámjegyzékek szerint egészen megegyez a' behozatali, vagy is német tartományi kivitelivámmal; de a' fogyasztéki vám sokkal nagyobb minden czikknél, midőn Magyarországból a' többi nem magyar tartományokba, mint midőn innen hozzánk szállítatik; ezenfelül pedig a' legtöbb és épen legnevezetesebb magyar czikkek, midőn kivitettek, 1829-ig még más tartományi és városi vámokkal is, amazoknál sokkal nagyobbakkal róvattak meg. Ezen, már magokban is terhes vámok az által még károsabbak lőnek a' magyar kereskedelemre, mivel csaknem minden tartományban különbözők 's nagy részben ismeretlenek voltak. Egy 1829-ki oct. 3-án költ rendelmény által azonban ezek is eltöröltettek, 's helyettök sokkal kisebb fogyasztási 's kárpotlási adó, *Ständischer Entschädigungs-Aufschlag* czim alatt, kezde szedetni; evvel tehát ma is meghaladja az összes kiviteli-vám a' többi nem magyar ausztriai tartományokból behozott ugyanazon czikkek vámát.

a) A' régi magyar törvényhozás fonák kereskedési politicájának nem elegendő tanujelei e' a' több városoknak adatott árumegállítási jogok (Stappelrecht)? 'S mennyire sérelmes lehetett Velenczére, 's Lengyelországra nézve az, hogy polgári világos törvények által a' magyar indigenatusból kizárattak. És az 1618-ki országgyűlésen a' király maga tette terjesztvénybe, a' harminczadi jövedelmek megtartása végett, a' Lengyelországba folytatott activ borkereskedelem megtiltását, arra kényszerítvén a' lengyeleket, hogy ezek a' magyar bort magok vigyék el. Sőt egy évvel később (1619 jul. 15.) a' karok és rendek egy lépéssel tovább mentek, megkérvén a' királyt, miszerint az idegen pénz behozatalát tiltaná meg, 's hogy ezenül sem bor, sem marha külföldieknek ne adatassék: „*Ut unus monetarium exoticarum aboleatur, opportunum judicant Status, ne armentu expellantur, et vinu in Polonium evehantur.*“ Lásd Schwartner I. Th 398. l.

b) Maria Theresia alatt ismét megpróbáltatott a' duna-feketetengeri hajázás. Nevezetesen 1768-ban Kleeman Miklós, Stahremberg zimonyi kereskedőház költségeire Bécsben megrakott hajóval elindulván, szerencsésen el is jutott a' Feketengeren által Krimmbe. Később 1782-ben Villeshoven kereskedőház tevé próbát a' dunai hajózásban, némi ausztriai gyarműveket, és magyar természetmennyel szállítván a' Feketetengerre. A' jó siker másoknak is kedvet adott hasonló vállalatokra, mert a' Brigenty és de la Zia kereske-

dóházak a' fentebb említett társaságba lévén, a' következő évben több hasonló szállításokat tettek, a' német gyárművekhez mindég némely magyar termesztnényeket is, kivált bort, kapcsolván. E' szép kezdet azonban nem felelt meg a' várakozásnak, a' társaság bal eredményektől kénytelenítettven, a' szállítással felhagyott. A' török portával kötött Sined nevű kereskedési egyesség a' hajózásnak legnagyobb akadályait elmozdítván, újabb vállalkozó, találkozott, u. m. Gollner Bálint, ki Károlyvárosban 's a' magyar tengerparton át a' külföldön több évek óta üzött kereskedést. 1785-diki jan. 16-kán költ körlevele által jelenté a' közönségnek, hogy tengeri mintái hajóinak egyikével a' Dunán le a' Feketetengerre utazni szándékozik, ajánlván készségét, jutányos vitelbérért mindennemű árukat szállítani Konstanczinápolyba és Cherezonzba, Azonban Gollner hajója megrakására alig gyűlvén össze 100 mázsza tehernél több, ő maga rakatta meg két szép 's tengeren is használható hajóját bántási tiszta buzával, 's 1786-diki június 30 kán Zimonyból utnak indult. de vállalata az ügynek helyrehozhatlan kárára nem egészen sikerült, mert ámbár egyik hajója az Archipelagusba szerencsésen bevezett, 's terhét Scio szigetén minden reményt túlhaladó nyereséggel adta-el; de a' másik hajó még Orsovánál elsülyedt, és pedig sem a' Duna annyira kikialtott veszélyességének, sem a' hajósok és kalamazok tapasztalatlanságának, hanem egyedül a' török brutalitás, fonák statuspolitica és kereskedés-gyűlöletnek esvén áldozatul. Mert miként az 1787-dikben kiküldött kir. biztosság vizsgálataiból kitűnt volt, a' duningi egyenesen a' török suppaneki igazgató parancsára sülleszté el a' hajót, ki azonkívül hogy irigy szemekkel nézte a' magyar kereskedésnek e' vonalon fölbredtét 's azért azt csirájában törekvék elfojtani, egyszersmint azt is vélvén, hogy e' hajó hadiszereket szállít az orosz számára. *Schwartner I. Th. 129. lap.* összehasonlítva *Horváth Mihály „Ipar és kereskedés története Magyarországon.” Budán. 1840. 250. l.*

c) E' levelet magyarban legelőször közlötté Horváth Mihály fentemlített jeles könyvében, 's érdekessége miatt itt szóról szóra közöljük: „Nagy kötelességemnek, miszerint a' status javáról mindig gondoskodni tartozom, nem felelnék meg, ha a' közönségesen, 's minden jól gondoskodó embertől olly hibásnak, nyomasztónak, 's igazságtalannak ismert adórendszer Magyarországon gyökerestől megváltoztatni, 's megjavítani elmulasztanám, csupán azért, mert a' javítás valósitása súlyos lehetne.“

„Az adómenynység az előtt az országgyűlési végzések által önkényleg határozatott meg és szintűgy önkényleg osztattak fel a' vármegyék közt az ugynevezett porták vagy adórészek. Ezen egy másodrendű felosztás (subrepartitio) által segiteni szintolly hasztalan volna, mint roszak az elvek, mellyeken az egész adórendszer nyugszik, 's mellyek szerint az adó beszederik, azon ötvenegy, kivált a' parasztnak érthetetlen rovatokra osztott dicationál, mi ellen annyi, de könnyen kitalálható okokból, fogatlanul iratott; roszak mondám, mert általuk az ipar elfojtatik, 's a' népszaporodás meggátoltatik; igazságtalanságuk pedig már abból is világos, mivel az adó ugyanazon tárgytól egyszerűen több-

szőr megvétetik, 's olly tárgyak is megadóztatnak, melyek a' parasztnak semmi hasznát nem hajtának, 's épen olly terhesen kell számolni e' rendszer mellett. Nem akarok e' számtalan hiányok leírásába mélyebben bocsátkozni, miután azok ismeretesekek, 's a' valódi hazafiak közkívánata, a' jobbágyok fenhangú szava, 's a' nemelly kerületekben mindig fenmaradó adórésztartozás által eléggé bizonyíthatnak. Az eddigi adórend tehát egészen elvetendő, 's helyette én most egészen új elveket írok a' jövőendőben behozandóra, mik a' következőkben állnak:

I. A' felvilágosodás, reményem, haladt már annyira, hogy mindenki meggyőződve van, miszerint a' statusban csak azon adózások a' valóban legigazságosabbak, 's legkevesebbé nyomók, melyeknek a' föld 's annak terjedelme 's gyümölcsözési aránya szolgál mértékül; ebből következők:

II. Hogy minden föld nagysága 's gyümölcsözése arányában egyenlően adóztassék; hogy tehát az alól senki sem vehető ki, mert máskint ez egyenetlen adózásból származó árkülömbösége az összes természeti 's ipari termékeknek egymással súly-egyenben nem állhatna; 's azért kell

III. Mind annak, mi természeti vagy műveltségi előhozás által nyeretik vagy készítettetik, mint iparszüleménynek az adótól mentnek maradnia, kivéven a' nagyobb 's zárt városok fogyasztékát, mely polgári adóként szedetik, miután úgy is az emberek vagyonosabb osztálya lakik a' városokban.

E' három elv szerint volna a' kivetett adómennyiségnek 's a' szabadon tett megyei pénztári adózásnak, mi összesen 5.344.000 frt. teszen, felosztása intézendő; felmérendő volna t. i. minden, akármi gyümölcsöt hozó föld, 's kiszámítandó annak gyümölcsözése; mivel pedig a' statusnak pénzre 's nem termékre van szüksége, minden természetnyének a' külön megyékben folyó közép piaczi ára veendő annak értéke mérlegül. Ez az így kiszámolt közönséges jövedelem összesége a' R. R. által ajánlott egész adó összeeggel, 's az önkényleg felváltott házi pénztáradóval elosztandó, mi aztán száztóliát fogja meghatározni annak, mit minden megye, minden közönség jövedelmeiből a' statusnak tökéletes igazság és egyenlőség szerint adózni tartozik; miután a' közönségekbeni részfelosztás az egyedek közt ezekre önmagokra hagyatik, 's a' körülmények és igazság kívánata szerint évenként egyiknél kissé többre, másiknál kevesebbre üthet ki, azon mértékben, melyben szerencsétlen esetek, vagy egyéb bajoktól látogatattak. Közönség alatt érteni kell minden házat és lakót földeikkel, kik egy bíró alatt állanak. A' földeleg földek pedig azon közönséghez tartoznak, melyeknek határai közt fekszenek; 's ha egy helyen több bíró van is, az még is csak egy közönségnek tartandó.

A' nemességnek ugynevezett majorsági (allodial) telkei ezen felmérésből, 's felbecsülésből annál kevésbbé maradhatnak ki, mint-hogy egyébként egészen más fordulatot kellene vennem a' csupán jobbágyi telekadó behozásában, és sem a' Rendekek világosan meg

nem határozhatnak, mit ajánlhassanak azon terheknek, melyektől igen nyomtatnak, t. i. a' személyes fegyverre kelés, 's a' magszakadás esetében a' fiscalitás jog leróására, sem én meg nem határozhatnám, mennyi járandóságot kellene azon tehertől feloldozásért követelnem; ha egyikünk sem tudná, mennyi illetné ezen majorsági telkeket a' többiekkel egyenlő adózásban. A' nemesség vagy nemzet előjogai és szabadekai a' világ minden országaiban és köztársaságaiban nem abban állanak, hogy azok a' nyilvános terhekhez nem járulnak, 's adózásuk p. o. Angolországban 's Németalföldön talán nagyobb, mint akárhol is egyebütt, hanem egyedül abban állanak, hogy a' status és közjó szükségére megkívántató terheket önmagok teszik magokra, 's az adóknak felemelése és nagyobbítása csak meggyezésekkel történik.

A' személyek szabadsága jól megkülönböztetendő a' birtokétól, melyben azok nem mint nemes, hanem egyedül mint föld és szőlőműves, vagy baromtenyésztő, és a' városokban egyedül mint polgár és fogyasztó, az uton 's réveken egyedül mint utazó 's átszálló jőnek elő; melly esetekben n'kik a' szabad concurrentia fentartása miatt minden birtokaikra nézve más lakosokkal 's polgárokkal egyenlőknek kell lenniök.

Ha az adózás Magyarországhban illy módon a' föld 's telekre kivétel nélkül vettetnék, méltánylandók volnának a' hasznok is, melyek abból a' magyar nemesre 's egész országra hárulnának. A' birtok tökéletes sajátságának megnyerése által t. i. végkép megszűnnek az olly gyűlöletes és nyomasztó fiscalitási rendszer, mellyelfogva egy család sem tökéletes tulajdonosa birtokainak, 's az atya halála esetében feleséget, sőt leányát is gyakran a' legsúlyosabb szükségbe süllyedni kénytelen hagyni; az örökítés szabadsága meggátoltatik, miből az adásvevésben kivált idegenekkel, sok nehézség és számtalan pöröknek forrása származik, mellyekben a' *latentia jura fiscalia* által egész családok megbuktattatnak.

A' fegyverre kelés terhe, melly valóban olly nyomasztólag 's haszon nélkül aulyosodik az ország nemességére, hogy azt mindenki megismernt kénytelen, a' mostani hadi körülményekbe legkevésbbé sem illik; 's azoknak, kiknek személyesen felkelniök, vagy háború idején magokat attól sokkal költségesebb és bajosabb módon kiváltaniök kell, a' legnyomasztóbb. Ha pedig e' valódi teher kiváltása egy közönséges, sokkal kisebb adó által lehetővé nem válnék, mit azonban én át nem látok 's nem reménylek: azon esetre én ezen fegyverkelést használólág, az arra kötelezetteknek évenkéntigyakorlatai által az ország védelmére czélszerűbb nyereséget huzni gondolkodnám a' status ezen vitatlan jogából, és ha nem tudnék is egyéb módot az adózó jobbágyi, és nem adózó majorsági telkek termései eladásában az árra nézve egyenlőséget behozni, iparkodnám, a' jobbágy összes urbéri tartozásainak kevesbitése által a' természetst a' földesurnak azon mértékben költségesebbé tenni, mennyiben a' jobbágy adózása ezen természetnyeknek árát a' meg nem rovott telkek ellenében túlhaladja; hogy így a' semmit sem fizető nemes kisebb árt a' természetnyeknek ne szabhasson, mint a' megrovott jobbágy;

ez pedig annál inkább képes legyen adózási kötelességének megfelelni; mi azonban mindig egy tökéletlen eszköz marad; 's azt én csak azon esetben ragadnám meg, ha más mód nem maradna fenn, a' teher alatti lesúlyedő jobbagyot a' szabadékos nemesség túlsúlyától megmenteni.

Még egy tárgy van hátra, kegyeddel közlendő, mi egész indulatomat elfogja, mellyel az ország java éránt viseltetem.

Nem volna e' lehetséges a' rendektől, miután a' fentebb megírt adózás csak a' már megajánlott mennyiség arányosabb, egyenlőbb felosztását, vagy az említett két tehernek hasonlóságot teszi, új ajánlatot nyerni, annak fejében, hogy minden vámadók, mellyek a' harminczadoknál a' német örökös tartományokba szállított magyar természetmennyektől szedetnek, eltöröltessenek, 's egy tökéletesen szabad közlekedés engedtessek mind szárazon, mind folyamon és tengeren? Ez az országba jelentékeny pénzüszveget folytatna be, természetmennyek könnyebb eladását eszközölvén; egyszersmind pedig más részről a' német határos tartományoknak mind most létező harminczadok, mind az adók tekintetében könnyebbséget; 's engedélyeket eszközölné, miután a' piaci ár Karinthia, Stájer, Ausztria, Morvaországban, Szileziában Galicziában bizonyosan csökkenne, 's következéské az erre számított adózás szinte változást és kisebbitést kívánna.

Továbbá a' gyárak, mellyek az örökös tartományokban meglehetősen gyarapodnak, Magyarországon jelenleg nem csak nem gyámolíttatnak, hanem el is nyomtatnak, mik még is jövőben ott is elterjednének, 's az élemszerzést 's külpénz befolyását igen megkönnyítenék, miután az első kézi anyagok az országban nagy részben léteznek, 's a' kézi munka is az itt kevésbé drága élelem miatt sokkal olcsóbb, mint a' német örökös tartományokban,

Továbbá az ugynevezett szabályos ár eltörlesztése 's a' katonai szükségeknek piaci áron vétele, 's fizetése Magyarországon ismét nagy kelendőséget, 's a' gyakran előforduló, ugynevezett Deperditáknak megszüntetése az egész országnak nagy hasznót okozna.

Annak meghatározása tehát, hogy az illy, más oldalról kipótlandó, adófelemlés Magyarországon alkalmazható-e vagy egyenesen félrevetendő? jelenleg annál inkább szükséges, minthogy a' német örökös tartományok adórendszere éppen most van kidolgozás alatt; 's miután az leginkább a' folyó piaci ár szerint kiszámítandó telek-terméki jövedelmekre alapíttatik, ezen piaci ár pedig a' magyar termékek szabad concurrentiája által szembeszökőleg alább szállana, 's azért a' német tartományokban egy egészen más adóelvet feltételezne; miután továbbá a' gyároknak ha olyanok föllállítására idővel Magyarországon is lehetővé tétetnék, gyarapodásából a' német tartományoknak mind productiojában, mind fogyasztásában származó csökkenés ismét beszámítandó volna; azért egyedül ezen elhatározástól függend, hogy Magyarország a' többi örökös tartományokkal viszonyában, amazokkal egyenlő kedvezéseket nyerjen e' a' kereskedésben, vagy ellenben mint merő gyarmat tekintessék, melly-

ból

ből műkészményei kivételének lehető megnehezítése, 's az élelem szereknek az országban fekvő katonaság olcsóbb ellátása miatt igen csekély áron tartása által annyi haszon huzassék, mennyi csak lehetséges a' nélkül hogy ellenben némi pénzmennyiségeknek az országba visszafolyására, mi által csak a' többi tartomány károsulna, soha legkisebb gond se fordíthatassék, 'sth."

79. §. Belső kereskedés.

A' kereskedés különféle nevei közt a' belső kereskedés, nem csak legkiterjedtebb, hanem egyszersmind legnagyobb fontosságú is, mert ez által cseréltetnek ki a' nyers termékek, más termékekkel és kézműi 's gyárműi kelmékkel, melly csere által ezek több vevőkre találnak, amazok pedig e' nélkül igazi értéküket meg nem nyerhetnék; a' honnan a' belső kereskedésben az ország lakosai kétszeres nyereségre tesznek szert, holott a' külföldiekkel való közlekedésben csak az eladók látnak hasznot. a) Azon 424½ milliom font sterlingre menő roppant summából, mennyire az egész nagybritanniai kereskedés becsülteik, magára a' belső kereskedésre 350, a' külsőre 74½ milliom font sterling esik. Franciaországban pedig az egész kereskedés 7,323,610,000 frankot hozván forgásba, ez összegeből a' belső kereskedés 6,476,160,000, a' külfölddel való közlekedés 847½ milliom frankra megyen.

Magyarországban nincs olly vármegye, vagy vidék, melly a' belső közlekedéshez egy vagy más kereskedési czikkel ne járulna, csakhogy minéműség és mennyiség tekintetéből köztök felette nagy a' különbség. Így az északi 7 vármegyében már nem terem bor, b) sőt a' tengeri és dohány is ritkán érik meg tökéletesen, 's a' physikai fekvés e' mostohasága némelly nyugoti és déli részeken is tapasztalható, mint példának okáért a' Bakonyságban, Vas vármegyének észak-nyugoti szegletében, 's a' likkai, ottosaczi, és ogulini végezredek nagyobb részében. Ellenben az északi vármegyék bőséggel adnak rezet, vasat, 's más bányatermékeket, üveget 'sth. Az ország széleit koszorú alakban kevés kivétellel erdős hegyek övedzvé, ezek adják a' fát és faeszközöket az ország közepén fekvő, 's fában, érczekben szegény rónaságnak, melly ezek helyett mindennemű gabonát, bort, marhát, gyapjút, zsiradékot, 'sth., szolgáltat. Végre az északi 's némelly nyugoti megyékben a' népesség tetemes része gyolcszövésből, fonásból, edény- posztó- bőr, papiros, 's kézművek készítésé-

ből él, holott némely alföldi megyékben, p. o. Szabolcsban legelső szükségeket kielégítő mesteremberek is kevesen találtnak. c)

Mi az áruk azon mennyiségét illeti, mellyel az egyes vármegyék a' belső kereskedésben részt vesznek, erre nézve tökéletes tudományunk nem lehet, mert az ország belsejében a' különböző megyék közt elválasztó vámvonalok hiányában teljes szabad közlekedés lévén, beviteli és kiviteli lajstromok nem vitethetnek, 's így a' magyar belső kereskedésnek általános átnézetével meg kell elégednünk. Valamelly vidék élénkebb vagy lassúbb kereskedését, az éghajlat, termékenység, műveltség, közlekedési eszközök p. o. utak, hajózható folyóvizek, és csatornák kisebb nagyobb részbeni létele határozza meg. Minden vidéknek rendesen szokott lenni egy városa, melly számosabb kézművesi 's kereskedői rendnek széke lévén, az egész környék közlekedésének gyűlpontjául szolgál, 's honnan a' kereskedés a' vidék nevezetesebb helységeire 's messzebb is kiterjed. Már mentül sűrűbbek egy vidéken az illy városok és helységek, annival élénkebb a' kereskedés, annál gyorsabban mennek a' termékek és kézművek a' fogyasztók (consumensek) kezeibe által; a' honnan Magyarországon is az északi és nyugoti megyékben nagyobb kereskedés tapasztalható, mint délen és keleten hol városaink egymástól távol esnek. Az egyes kereskedői városok és vidékek vagy is az egész Magyarország belső kereskedése pedig Pesten központosul. Ezen hirtelen emelkedő város csaknem az ország közepén, Európának egyik legnagyobb folyóvize mellett feküdvén, számos és művelt kézművesi renddel birván, egy al és felváltó 's az ország főtörvényszékének, 's gazdag magányosoknak székhelye lévén: az ország belső kereskedését igen természetesen magához vonta. 1840-ben számlált 157 nagy kereskedőt (kik közt 56 keresztyén, 4 gremiumon kívül, 101 zsidó volt), 351 különféle kereskedőházat, és 27 termékekkel nagyban kereskedő zsidót. Mind ezek részint gyárművekkel, részint termékekkel kereskedtek. A' honi termékek közt nevezetesebb cikkek: nemesített és közönséges gyapjú, mellynél meg kell jegyeznünk, hogy azon gyapjú, melly Lipcsében, Odera melletti Frankfurtban, 's Boroszlóban *ausztriai* név alatt adatik-el, nagyobb részt nemesített magyar termesztmény; dohány, mindennemű gabona, viasz, méz, zsiradék, szalonna, debreczeni és szegedi szappan, erdélyi gyertya, szeremi szilvapálinka, gabona-törköly- 's más pá-

linka, bor, gubacs, nyers bőr, hamuzsir, repcze és lenolaj, szóda, apatini kender, szepesi gylcs, vas, 'stb. A' Duna partján évenként 8000—9000 hajó köt ki, 's az 1826-ki össze-számlálás szerint a' Dunán csak a' felső vidékekre 1,058,490 posonyi mérő tisztabúza, 100,100 m. kétszeres, 54,200 m. rozs, 81,434 m. árpa 1,071,870 m. zab, 67,550 m. köles, 179,850 m. kukuricza 23,600 mérő gubacs, 53,050 akó bor, 323,000 mázsa dohány vitetett fel, a' sóval, bányatermékekkel terhelt hajókat nem is számítván. Hogy Pestnek kereskedését a' már építésben lévő lánczhid, mely a' várost Budával 's a' dunántúli részekkel, a' tőle több hónapokig elszakítottakkal állandóan összekötendi, tetemesen előmozdítani fogja, mutogatnom nem szükséges. d)

Pest után, nevezetesebb kereskedővárosok e' következők:

Posony; a' Dunán kereskedik honi termékekkel, 's a' bányavárosok felé igen nevezetes átmeneti kereskedést folytat; van váltótörvényszéke, 9 nagykereskedője, és 42 testületbeli kereskedőháza, a' számos zsidókon kívül. **Nagyszombat**; borral nagy kereskedést űz Morva, Szilezia, Lengyelországokba; legnevezetesebb honi posztóvásárok itt tartatnak. **Beszterczebánya**; fő kereskedési cikkkjei: viasz és viaszgyertya, közönséges posztó, kalap, szijgyárművek' készített bőr, réz kazány, ólom, dárdany, tőrő, vas és rézművek; a' kereskedőirend 25 tagból áll.

Komárom; székhelye az északi megyékből jövő fenyőszál és deszka kereskedésnek, melyrenézve itt 32 társulatban személy szerint 80 talpkereskedő van; gabonakereskedése szinté nagy fontosságú, **Győr**: erős gabonakereskedést űz, hol ez más hajókra átraktván Mosonyba vitetik; Ausztriának és Stájerországnak szállítási helye (Expeditions-Platz), innen a' Pestről vizen jövő áruk tengelyen Bécsbe, 's a' Stájerországból tengelyen ide hozott portékák a' Dunán Pestre, 's tovább szállítván; van 40 polgári kereskedőháza.

Pápa; kereskedik gyapjával, gubacscsal, hamuzsirrall, gabonával, pálinkával, marhával, nyersbőrökkel, somlyai és más borokkal; számlál 15 keresztyén, és ezenkívül 11 testületen kívüli zsidó kereskedőt.

Sopron; különös említést érdemel borkereskedése, mely ezelőtt Szilezia, Morva, Lengyelországok felé sokkal virágzóbb volt. A' soproni ürmös is közönségesen ismeretes, valamint szilvapálinkája élénken kerestetik. A' többi honitermékekből

főképen gyapjú, méz, borkő, gubacs, hamuzsir itt összehordatván, ezek kitűnő minőségben, 's jutalmasan kaphatók. Egyébiránt Sopron nevezetes szállításihelye azon áruknak, melyek Triesztból Pettaun, vagy Zágrábon és Varasdon keresztül Bécsbe, vagy Magyarországra hozatnak, e' városon általi vonalon szállítási költségekből sok megkíméltetvén. A' hires soproni becsinált gyümölcsessel való kereskedés a' városiak egyik fő élelmiségét teszi. Van váltótörvényszéke, és 44 testületi kereskedőháza.

Nagy-Kanisa; Pest és Horvátország, ismét Bécs és drávantúli vidék 's Bosnyákország közt feküdvén, átmeneti kereskedése felette élénk, különösen sertésre, gabonára, marhára nézve ezenkívül Somogy, Zala vármegyék nagyobb része kéz és gyarműveket, gyarmati árukat innen szokott vásárolni.

Varasd; kereskedik borral Stájer és Karinthia országokban, egyéb kereskedésicikkjei: gabona, borkő, méz, gubacs, dohány, aszalt szilva, szilvapálinka. Itt megyen által a' drávantúli és illirországi termékeken kívül, a' trieszti árúk legnagyobb része részint Lajbachon, részint Zágrábon keresztül, melly aztán innen vagy Magyarországra, vagy Sopronon által Bécsbe küldetik. Számlál 18 polgári kereskedőt.

Zágráb; mézzel, borkővel, gabonával, leveles dohánynyal, hamuzsirrall élénk kereskedést folytat; a' Triesztból és Fiuméből jövő gyarmati árúk innen küldetnek tovább Pest és Bács felé. Van 53 keresztyén és 5 zsidó kereskedőháza.

Károlyváros; gyűlpontja a' déli Magyarországból az adriai tenger, és Illyrország felé menő gabona és dohány kereskedésnek, egy váltótörvényszékkal.

Eszék; fő kereskedésicikkjei: sertés, gabona, tűzi-épületi kádár fa, szarvasmarha, stájerországi vas és deszka, baranyai és szeremi bor, bácsi kender, gubacs és gyümölcs. Szalonnakereskedése Eszéknek és Debreczennek egész országban legkiterjedtebb.

Zimony; átmeneti kereskedése egyfelől török, másfelől ausztriai portékákkal felette nagy fontosságú. A' Kulpán és Szávan német-olasz gyarmati, a' Dunán német és magyar árúk és termékek tetemes mennyiségben hozatnak ide. Van 32 testületbeli, 's összesen 80 kereskedőháza.

Újvidék; törökországi és magyar 's ausztriai cikkekkal élénk átmeneti, borral, ürmössel, szilvapálinkával tettleges kereskedést folytat.

Szabadka; szarvasmarrha, ló, juh, nyersbőr, gyapjú kereskedéséről nevezetes; számlál 33 polgári testületbeli kereskedőházat.

Baja; kereskedik főkép gabonával, aztán baranyai borokkal, sárközi tűzifával, gyapjúval, bőrökkel, 's a' komáromiaknak szélesen elterjedt farakhelyük van itt deszkából, léczekből szálakból, 'stb. .

Székes-Fejérvár; gyapjú, hamuzsir, olaj, gabona és bor teszik itt a' fő kereskedési czikkeket; nem különben nevezetes szállítási helye azon áruknak, mellyek Triestből 's Fiuméből Pestre és felső Magyarországra, 's innen az adriai tenger felé vitetnek. Van 35 polgári kereskedőháza.

Miskolcz; gyűlpontja a' felső magyarországi bor és gabonakereskedésnek.

Rosnyó; egész hazánkban egy város sem gyűjt össze annyi mézet, mint Rosnyó, bejárván ezért nagyobb részét országunknak, 's innen a' mézzel, viasszal, viaszgyertyával való kereskedése valóban fontos. Ezenkívül kereskedik vassal, piskólcz-czal (dárdany), borral; szalonnával, vászonnal, 's gyolcsesal és gabonával.

Eperjes; fő kereskedési czikkjei: gyolcs, bor, közönséges posztó, készített bőr, köedény, 'stb. Van egy váltótörvényszéke.

Kassa; középpontja több északi vármegyék kereskedésének, mellynek fő czikkjei, bor, gabona, dohány, gubacs, asztalosenyv, vas, kőrishogár, dárdany; 's egyszersmind fő szállításihely a' Lengyelországba menő áruknak. Számlál 32 testületbeli kereskedőházat.

Debrecsen; gyűlpontja a' felső Magyarország és Erdély, 's ismét a' Pest és felső Erdélyország, 's Máramaros és Szathmár vármegyék közt folytatott kereskedésnek. Gabonával, marhával, szalonnával, szappannal igen nevezetes tetteges kereskedést üz; 's kész gubáit, bundáit, közönséges öltönyeit, pipaszereit messzi vásárookra elhordja. Van váltótörvényszéke.

Arad; jelentős kereskedést folytat dohánynyal, gyapjúval, nyers bőrökkel, mézzel, gubacscsal, gabonával, sertéssel, marhával, lisztel; 's az Erdély, Pest, Temesvár, és Nagyvárad közti átmenő kereskedés itt központosul. Van egy váltótörvényszéke.

Temesvár; fő kereskedésiczikkjei: gabona, melly a' Bege, Tisza, Duna, és Száva segédelmével Mosonyba, Szi-

szekre, Károlyvárosba elhordatik; továbbá szilvapálinka, méz, viasz, gyapjú, és nyers bőr. Szarvasmarhával tetteges kereskedést folytat, melly a' sertésekre, 's kecskékre nézve, mellyek Szerb és Oláhországokból hajtának-be szenvedőleges. Fő szállítási helye a' Bécsből, Pestről, Erdély déli részébe (Szeben, Brassó), 's Oláhországba menő áruknak, és megfordítva. Számlál 66 testületbeli kereskedőházat.

Nagy-Becskerek; kereskedése gabonával, szarvasmarhával, 's nyers bőrökkel felette nagy fontosságú.

Török-Becse; legnagyobb gabonakereskedőhely egész Magyarországon. Ausztriából, Magyarországból, Horvátországból, az adriai tenger nevezetesebb kikötőhelyeiből néha 100 kereskedő is megjelenik évenként. Az elmenő terhes gabonahajók közel 300-ra mennek, mellyek közül a' legkisebb 1000, a' közepszerű 2—3000, 's a' nagy hajók 3000—6000 mázsa terhet vesznek fel, 's így esztendőnkint 1—1,500,000 pozsonyi mérő gabona vitetik ki, főkép Pest, Győr, Mosony, Bécs felé; kevesebb Horvátországba, Sziszekbe, Károlyvárosba, 's innen szárazon Fiuméba; még kevesebb Zágráb és Lajbach felé. Dohánnyal szinte nevezetes kereskedést üz.

Szeged; fő kereskedési czikkjei: leveles dohány, szarvasmarha, gyapjú, gabona, máramarosi és erdélyi épületifa, szappan. Fő szállítási hely Moldva, Oláh, Erdély országok és Bécs közt. Van 50 testületbeli kereskedőháza.

a) Si l'on pouvoit une fois se convaincre, que l'argent n'est pas la seule richesse d'une nation; que toutes les fois qu'elle possède en abondance des marchandises et de travail accumulé, elle trouve facilement du numéraire, qu'enfin, elle s'enrichit toutes les fois que les produits de l'agriculture, et de l'industrie augmentent on comprendrait, qu'elle n'a point besoin pour cela des étrangers, et l'on ne s'étonnerait, pas d'une chose tout simple, savoir: que le commerce faisant l'avantage tant de l'acheteur, que du vendeur, il soit doublement profitable à la nation, lorsque l'une et l'autre de ces deux personnes lui appartiennent, que lorsqu'une des deux est étrangère. *Sismonde de la richesse commerciale* 1, 242—245 l.

b) Nevezetesen Árva, Liptó, Thuróc, Zólyom, Szepes, Sáros. és Máramaros vármegyékben; mert Zólyomban a' korponai szőlők figyelmet alig érdemlenek, 's Máramarosban a' huszti várhegy-oldalra ültetett szőlőtőkék a' közelebbi években kivágnak rendeltettek.

c) A' 115 □ mértföldre terjedő, 's 204,000 lakost számláló Szabolcsban az 1828-ki országos összeírásról csak 258 kézműves találtatott, u. m. 6 asztalos, 2 ezüst 's aranyműves, 4 ács, 1 bogárnár, 61 csizmadia, 8 német varga, 14 cserző, 3 esztergályos, 1 fésztis, 9 festő, 5 gombkötő, 1 gyertyamártó, 1 gubacsinaló, 9 ke-

rékgyártó, 39 kovács, 9 kőműves, 10 kalapos, 2 könyvkötő, 3 kőtélverő, 2 kéményseprő, 19 lakatos, 2 mézeskalácsos, 7 molnár, 6 mészáros, 3 órás, 2 pék, 4 salétromfőző, 20 szücs, 23 szabó, 2 szapános, 5 szijgyártó, 7 takács, 2 üveges.

d) Egy Pest és Buda közti állandó hidnak hasznát és lehetőségét már 1783-ban Balla Antal, Pest Pilis és Solt vmegyék mérnöke, illy czimű röpiratában: „*Disquisitiono hydraulico-mechanica, an pons lapideus operis a-cuali, inter liberas regiasque civitates Budam et Pestinum, absque metu intolerabilis Danubii exundationis, navigationisque impedimento solide erigi possit*“ eléggé és bőven megmutatta. Ez elszunyadt tárgyat újra föléleszté gróf Karaczay Fedor ez ügyben a' budapesti német hirlapban 1819 és 1820ki években több czikkelekben értekezvén, 's értekezéseit e' zárjelszóval végezvén be: „*Vincit amor patriae laudemque immensa cupido*.“ Azonban mi másoknál jámbor óhajtságban maradt, azt Széchenyi István gróf életre is akaráván hozni, e' végett egyedül Andrássy György gróf társaságában Angolországba utazott, 's nyilvános értekezéseivel e' sokak előtt lehetetlen ügyre a' közvéleményt annyira felvilágosítá, hogy az 1836ki országgyűlés választmányt nevezze ki, melly egy Buda Pest közt építendő legczélszerűbb hidra a' vállalkozni kívánókkal teljes hatalommal egységet kössön, 's ez csakugyan egy lánczhidra nézve b. Szina Györggyel megkötöttvén, az 1840: 39 törvénycikkely által meg is erősített. Ez építendő hidon nemes, nem nemes különbség nélkül tartozván fizetni, nem nehéz meghatározni: moralis haszna leendő nagyobb vagy anyagi?

80 § Külső kereskedés.

Valamelly országnak a' külfölddel való kereskedésbeni nyeresége vagy kára *kereskedési-mérlegnek* (Handels-Bilanz) nevezetetik, 's ezt közönségesen a' kivitelnek a' behozatallal való összehasonlítása által szokták kiszámítani, olly formán, hogy vagy a' kereskedésicikkek pénzértéke vettetik egymással össze, vagy általában két ország egymással kereskedésének öszvege tételik hasonlításba, 's e' szerint, ha egy ország kivitt portékáiért kevesebb készpénzt kap, mint a' behozottakért fizet, ez *szenvedőleges* (passiv) mérlegnek, 's megfordítva tettegesnek (activ) tartatik. Milly bizonytalan használatuak legyenek az illy kereskedési-mérlegek, kivált ha a' pénzértékkel együtt a' kereskedésbe jövő cikkek mennyisége és minémisége is kimutatva nincs, bőven kifejtették a' státuszgazdasági írók; 's már ma kétségkívüli dolog, miszerint a' kereskedésicikkek valóságos becse nehezen lévén kitudható, egy ország a' behozott árukért készpénzben többet fizethet a' másoknak, mint

a' mennyit a' kivittekért kapott, azaz külföldi kereskedési-mérlege szenvedőleges lehet, a' nélkül hogy ennek az ország virágzására káros befolyása lenne, miután egy nemzetnek a' külfölddeli kereskedési haszna, nem azon pénz feleslegtől függ melyet a' kereskedésben nyer, hanem inkább azon munka tömegétől, melyre a' kereskedési cikkek és termékek kiállítása alkalmat nyújt.

Mi már Magyarország külkereskedését illeti: hogy ennek állapotját az 1827-ki országgyűlésről kiküldött kereskedési országos választmányt kidolgozhassa, vele, nádor ő császári kir. fensége eszközzésére, a' cs. kir. közönséges udvari kamarának számvevői-hivatala által 11 esztendőről, azaz 1816 — 1826 bezárólag a' kereskedési táblázatok 's jegyzékek egész terjedelmében közöltettek. Ezek szerint 11 esztendő leforgása alatt a' behozatali és kiviteli kereskedési-cikkek egyenkint 's részletesen kimutatva vannak, mind a' külföldre, mind az ausztriai örökös nem magyar tartományokra nézve 's összehasonlítás tételven esztendőről esztendőre előterjesztetik: valljon Magyarországnak kereskedési mérlege szenvedőleges volt e', vagy tettleges. E' kereskedési táblázatoknak általjában eredménye az: hogy e' tizenegy éves időszak első esztendőjében, azaz 1816-ban Magyarország kereskedése mind az ausztriai többi tartományokkal 6,000,000 (mindenütt kerek számmal lévén), mind a' külfölddel 7,500,000, 's így összesen 13½ milliom forintig szenvedőlegesen állott. E' veszteség a' következő 1818-ki évben 10 milliomra szállott le. A' következő években, az 1820-ki esztendőt 3 milliomnyi veszteséggel kivéve, az ausztriai nem magyar tartományokkal folytatott tettleges kereskedését, elebb 806,000 forinton kezdvén, lépcsőnkint két, három, hat, és hét milliom forinttal visszanyerte; de az egészen idegen országokkal való közlekedésben, mind a' tizenegy esztendő leforgása alatt, 2—7 milliom forintig folyvást veszített. Általjában az egész 11 éves időszakot vévén fel, az ausztriai nem magyar tartományokkal való kereskedésben 13 milliomot vesztvén, 48 milliomot pedig nyervén, még nyeresége, vagy is tettleges kereskedési mérlege 35,000,000, azaz évenként közép számmal 3,192,052 ezüst forintra ment. Ellenben a' külfölddel való kereskedésben évenként 4,920,800 forinttal többet hozván be a' kivittnél, 11 esztendő alatt 54,000,000 fr. veszített; 's így mind a' német tartományokkal, mind a' külfölddel üzött kereskedést egybe vévén 's a' 43 milliomnyi vesz-

á z a t j a.

Év- számság	kal			Egészben			
	Veszteség			Nyereség		Veszteség	
	k.	fr.	k.	fr.	k.	fr.	k.
1816		7531843	41			13651314	37
1817		6416472	19			9964745	26
1818		3681076	46			2848429	6
1819		3600342	34	2880114	10		
1820		4402790	50			7756063	11
1821		6515788	22			4223165	43
1822		6794893	22			4819283	45
1823		5462282	16	2170247	35		
1824		3126661	2	10740344	9		
1825		4788940	7	8081677	59		
1826		1808718	3	478151	12		
Össze- sen		54128809	22	24250535	5	43263001	48

A' 248 és 249 számhoz kötetendő.

teségből a' 24 milliónyi nyereséget lehuzván, marad veszteség összesen 19 millió, azaz évenként 1,728,406 forint ezüst pénzben.

Ezek a' magyar kereskedést általában terjesztvén elő, a' közlött harminczadi táblázatokra nézve több észrevétel van. Így nevezetesen a) a' kivitt nemes érczeket ezekben fel nem találjuk, 's még rézből is csekély mennyiség tétetik-ki. Igaz ugyan, hogy a' bányatermékek inkább az ipar, mint kereskedés szüleményeinek tekinthetők, de ha meggondoljuk azt, miszerint a' többi kereskedési cikkek is részint mezei, részint kézműi ipar termékei, 's hogy a' felséges kincstár érczek beváltásáért minden évben tetemes summa pénzt ad ki, kétségenkívüli dolog, hogy bányatermékek mind a' forgó kész pénz növesztik, mind a' tetteges kereskedési-mérleghez nem megvetendő súlylyal járulnak. Mivel azonban a' veretlen arany és ezüst kivitele törvényeinkben tiltva van, e' cikkek kereskedésiek közé nem is sorozhatók; egyedül a' rézre nézve jegyezzük meg, hogy ámbár nyers rezet Magyarországból a' többi ausztriai tartományokba, 's ezekből viszont Magyarországba behozni minden vám nélkül, vagy a' magyar k. kamara útján, vagy egyenesen Bécsbe folyamodóknak kiadatni szokott utlevelek (Passuales) mellett megengedtetik: mindazáltal ez utlevelek megszerzése költséges és sok időbe kerülő lévén, ezek nélküli korlátlan 's szabad kivitelért az országos kereskedési-kiküldöttség ő felségét országgyűlésen megkérni javasolta.

b) A' fenemlitett kereskedési - táblázatokból kivont adatok a' magyar kereskedés valódi állapotját, 's így azt is, valljon ez igazán szenvedőleges e' mintegy 2,000,000 forinttal, csak azért sem tüntethetik elő, mert az azokban foglaltatott kereskedési cikkek értéke, mind a' kivitelben, mind a' behozatalban szerfelett magasra becsültetett, 's a' valódi piaczi értéktől tetemesen különbözött; a) ezenfelül ugyanazon kereskedési-kelmék becse is 11 év leforgása alatt többször változott, minek okát ismét az 1817-ben megkezdett új vámlajstrom kidolgozásában kereshetjük.

c) Ugyan ezen táblázatokból látható, hogy az 1822-ki évig az ausztriai német tartományokból esztendőként 4 — 6 ezer mázsa kávé, 8 — 13 ezer mázsa cukor, a' külföldi országokból 4 — 6 ezer mázsa kávé, és 19 ezer mázsa cukor hozatott-be; de már a' későbbi 4 esztendőben az ausztriai

örökös tartományokból csak néhány száz mázsa czukrot, és kávé, a' külföldről pedig az utolsó 3 esztendőben olly csekély mennyiségű czukrot találunk följegyezve, hogy néha a' kivitel a' behozatalt meghaladta. Ennek oka pedig az látszik lenni, hogy a' magyarországba szállított gyarmati árukat a' harminczad-tisztség a' behozatali-vámjegyzékekből egészen kihagyta, mivel már ezek a' német ausztriai tartományokban megharminczadoltattak, ámbár az ilyen áruknak is feljegyzésére az 1822. sept. 11. költ 26,607 számalatti felsőbb rendelet szerint utasítva vala. Ellenben megfordítva a' török tartományokból igen sok pamut, nyers bőr, veretlen arany és ezüst hozatott be Magyarországba, 's harminczadoltatott meg a' magyar vámhivataloknál, melly portékák aztán minden vám nélkül vitettek - ki Ausztriába, 's így a' fentebbi körülmény miatt a' magyar kereskedési-mérlegre káros következtetéseket nem huzhatni.

d) Végre az érintett kereskedési táblázatok szerint a' magyar kereskedésben tetemes rögtöni ugrások tapasztalhatók. Így 1819-ig az ausztriai német tartományokkali kereskedése néhány milliommal szenvedőleges volt, 's a' mondott év után hirtelen 6 milliommal tettelegessé emelkedett.

Az előbocsátottakból világos lévén az, hogy némelly Magyarországba behozott áruk egyenesen Ausztria számára vétettek és megfordítva, 's hogy a' vámjegyzékekben kitett kereskedési cikkek értéke a' piacczival meg nem egyezett, 's hogy Magyarország kereskedésében az erdélyi is benfoglaltatik, a' dugárusok által belopott portékákat pedig nem is említvén: természetes, miszerint az itt közlendő behozatali és kiviteli táblázatok a' magyar kereskedés valódi állapotját ki nem mutathatják ugyan, de némelly behozatali és kiviteli kereskedési cikkek apadása vagy növekedése által a' honi ipar és kereskedés mibenlétére igen használható felvilágosítást nyújthatnak.

L Szarvasmarha.

Év- szám	Behozatott		össze- sen	Kivetett		összesen
	az ausztr. ör. tar- tomá- nyokból	külföld- re		az ausztr. ör. tarto- mányok- ba	külföld- re	

D a r a b

1816		57602	57602	136976	196	137172
1817		41669	41669	107661	211	107872
1818		27421	27421	102732	412	103143
1819		8913	8913	107653	21	107674
1820		12315	12315	103275	432	103707
1821		22380	22380	104512	1955	106467
1822		33478	33478	99074	1406	100480
1823		19690	19690	95878	10928	106806
1824		20791	20791	100407	10445	110852
1825		29337	29337	93706	15072	108778
1826		34220	34220	97201	17601	114802
1827		30895	30895	103724	18819	122543
Össz.		338711	338711	1252799	77498	1330297

2. L ó.

D a r a b

1816	146480	f.		f.	12605	d	24552	f.		f.
1817	175611	"		"	687	"	1800	"		"
1818	62299	"		"	167	"	800	"		"
1819	12869	"		"	2888	"	1600	"		"
1820	17540	"	17540	"	467022	f.	4480	"	471502	"
1821	35422	"	35422	"	219330	"	5130	"	224460	"
1822	75679	"	75679	"	147480	"	4800	"	152280	"
1823	42361	"	42361	"	191329	"	7357	"	198686	"
1824	8064	"	8064	"	197263	"	40835	"	238098	"
1825	4811	"	4811	"	239821	"	31742	"	271563	"
1826	21054	"	21054	"	178688	"	7176	"	185864	"
1827	67728	"	67728	"	235305	"	12301	"	247606	"

3. J u h.

Év- szám	Behozatott			Kivitetett		
	az ausztr. ör. tar- tomá- nyokból	külföld- ről	össze- sen	az ausztr. ör. tar- tomá- nyokba	külföld- re	össze- sen
D a r a b						
1816				192284	527	192811
1817				204906	368	205274
1818				158403	384	158787
1819				163436	2309	165745
1820				83376	3087	86463
1821				181327	2401	183728
1822				175211	—	175211
1823				210169	61744	271913
1824				271979	67783	339762
1825				236659	72293	308952
1826				243960	53441	297401
1827				216878	30510	246388
Össz.				2337588	294840	2632428

4. Sertés.

D a r a b						
1816		191791		122400	435	122835
1817		133436		117826	10	117836
1818		120689		108398	1721	110119
1819		115376		140421	47	140468
1820		120287		137984	106	138090
1821		163482		153258	73	153331
1822		253897		174306	188	174494
1823		237643		199123	2876	201999
1824		231547		219665	3366	223031
1825		149333		188226	13207	201433
1826		196744		234137	29165	263302
1827		179847		226528	30457	256985
Össz.		2094072		2022227	81651	2103923

5. Gabona, (Búza, tengeri, rozs, árpa, zab, köles).

Évzám	Behozatott			Kivitetett					
	az ausztr. ör. tarto- mányok- ból	külföldről	összesen	az ausztriai örök tar- ományok- ba	külföldre	összesen			
1816	poszonyi mérd			2966952	p. m.	11762	p. m.	2078714	p. m.
1817				2140548	—	6961	—	2147509	—
1818				224916	—	130286	—	2379422	—
						m á z s a			
1819				1671168		6279		1677167	
1820				1196606		19850		1216456	
1821				1080253		73464		1138717	
1822				1586171		41767		1628138	
1823				917315		57946		975261	
1824				1400936		119222		1520158	
1825	1857498		145812		2003300				
1826	1661269		185202		1846171				
1827	1735734		144180		1879914				

6. Liszt és Maláta.

M á z s a					
1816			41634	5777	47411
1817			22098	6568	28666
1818			27892	13372	41264
1819			24239	15455	39694
1820			16180	18351	34531
1821			11219	1907	13126
1822			44621	2313	46934
1823			27341	3535	30876
1824			38187	4303	42490
1825			72267	9686	81953
1826			77903	16803	94706
1827			53349	6466	59815
össz.			456930	104636	561566

7. Gyapjú.

M á z s a					
1816			101535	156	101591
1817			100792	222	101014
1818			110640	8	110648
1819			118783	71	118854
1820			119309	237	119546
1821			135606	5	135611
1822			137192	1601	138793
1823			142513	1350	143863
1824			173004	3403	176407
1825			163286	6137	169422
1826			162535	4564	167099
1827			190003	6802	196805
össz.			1655098	24554	1679652

8. B o r.

Év- szám	Behozatott			Kivetett		
	az ausztr. ör. tarto- mányok- ból	külföldről	össze- sze- sen	az ausztr. ör. tarto- mányok- ba	kül- földre	összesen
A k ó						
1816	9771	13¼	fr. pezs- gő légely 639	181941	34036	215977
1817	6786	1½	800	129404	20727	150131
1818	17640	4¼	160	243632	73657	317289
M á z s a						
1819	14466	2	390	301881	127354	429235
1820	6327	3	600	387789	61608	449397
1821	2977	11	200	322998	60641	383639
1822	2861	7	1580	246815	55988	301803
1823	2847	6	2170	324810	78170	402980
1824	2560	4	4344	369449	91361	450810
1825	3116	4	2110	416594	94570	511164
1826	2539	3	2350	307214	79174	386388
1827	4098	3	4410	302347	100788	403135

9. P á l i n k a.

Év- szám			Rum és Arah			
	akó	pint		akó	akó	akó
1816	27038	145		12363	1679	13042
1817	27583	115		17824	980	18804
1818	7130	168		20298	671	20969
	mázsa	font		mázsa	mázsa	mázsa
1819	1845	7267		16402	1447	17849
1820	4366	4847		9370	407	9777
1821	3195	10731		7774	838	8612
1822	1175	14679		8679	614	9293
1823	2464	17832		6367	1314	7681
1824	2007	16480		9444	3304	12748
1825	2210	15559		7727	4827	12554
1826	968	15954		7259	1502	8761
1827	11680	16959		5389	1327	6716

10. Dohány.

11. Kender.

Év- szám	Kivitetett			Kivitetett		
	az ausztriai örök. tarto- mányok- ba	külföld- re	összesen	az ausztriai örök tarto- mányok- ba	külföldre	öss- zesen
	M á z s a			M á z s a		
1816	62697	18359	81056	10739	39	
1817	154786	12179	166965	11078	24	
1818	173915	50718	224633	11728	3	
1819	133390	43016	176406	10989	1/2	
1820	91612	57923	149535	10379	—	
1821	118997	51930	170927	12090	10 font	
1822	13446	61578	75024	14950.	180 —	
1823	88201	97269	115470	11445	19 mázsa	
1824	163740	34017	197757	13865	1404 —	
1825	171962	44078	216040	17086	7226 —	
1826	148637	52489	201126	15101	4107 —	
1827	71431	49750	121181	19584	12569 —	
össz.	1392814	503306	1896120			

12. K á v é.

13. Czukor.

	Behozatott			Behozatott		
	az ausztriai örök. tarto- mányok- ból	külföld- ről	összesen	az ausztriai örök. tarto- mányok- ból	külföldre	öss- zesen
	M á z s a			M á z s a		
1816	5795	4666	10561	11761	6903	18664
1817	6959	5498	12457	11575	9822	21397
1818	6230	4757	10987	10797	9384	20181
1819	5772	4725	10497	9643	9733	19366
1820	4978	4981	9959	9415	9533	18948
1821	4668	5635	10303	17898	8960	26858
1822	4559	6192	10751	11963	10528	22491
1823	10	7643	7653	32	8160	8192
1824	7	7779	7786	9	5195	5204
1825	1	7861	7862	4	2590	2594
1826	9 1/2	7953	7962 1/2	3 1/2	686	689
1827	1	8690	8691	4608	1249	5857

13. Czukorliszt.

14. Len.

Év- szám	Behozatott			Behozatott		
	az ausztr. ör. tar- tomá- nyokból	külföld- ről	össze- sen	az ausztr. ör. tar- tomá- nyokból	külföld- ről	össze- sen
	M á z s a			M á z s a		
1816		1343		10476		
1817		1000		10660		
1818		1258		7732		
1819		3497		10285		
1820		5409		12665		
1821		8572		11959		
1822		8851		11960		
1823		11194		12061		
1824		12774		13958		
1825		16043		14248		
1826		13684		17718		
1827		14301		11580		

15. Olasz gyümölcs.

16. Faolaj.

	F o n t			F o n t		
1816	50634	297814	348448	75068	783371	858439
1817	54556	326200	370750	79590	779708	879298
1818	89601	374558	464159	124649	956867	1081516
1819	47868	409110	456978	73629	699910	773539
1820	46599	464019	510618	62845	850542	913387
1821	39227	425639	464866	70013	827821	897834
1822	41074	440212	481286	36476	831904	868380
1823	6649	410037	416686	5311	886752	892063
1824	23533	513468	537001	2275	1037582	1039857
1825	51967	535338	587305	1091	1061410	1062501
1826	77609	446827	524436	856	1031978	1032834
1827	116771	530137	646908	7049	1005260	1012309

17. Friss és aszalt gyümölcs.

18. Hamuzsir.

Év- szám	Kivitetett			Kivitetett		
	az ausztriai örök. tarto- mányok- ba	külföld- re	összesen	az ausztriai örök. tarto- mányok- ba	külföldre	öss- zesen
	M á z s a			M á z s a		
1816	8569	1348	9917	19905	1873	21778
1817	3589	63	3652	18259	—	18259
1818	6285	320	6605	17140	16	17156
1819	1212	1085	2297	19941	—	19941
1820	12775	1005	13780	20196	61	20257
1821	5067	965	6032	23611	—	23611
1822	10807	1230	12037	27182	408	27590
1823	25862	1434	27296	30837	1498	32335
1824	33059	2299	35358	40414	935	41349
1825	42575	1318	43893	42369	768	43137
1826	37711	2750	40461	45961	807	46768
1827	39742	2389	39131	47869	626	48195

19. Dió.

20. Magyoró.

	Posonyi mérő			Mázsa		
1816	16145	1803	17948	1733	187	1920
1817	14997	326	15323	237	5	242
1818	23565	777	24342	195	25	220

Dió és Magyoró.

Mázsa

1819	15312	2353	17665
1820	14860	2380	17240
1821	8155	1487	9742
1822	9156	2937	12093
1823	9715	2105	11820
1824	8293	2015	10307
1825	12950	2111	15061
1826	12420	2062	14482
1827	13645	1636	15281

21. Zsiradék.

22. Fagygyú.

Évszám	Kivitetett			Kivitetett		
	az ausztr. őr. tarto- mányok- ba	külföldre	összesen	az ausztriai örök tar- ományok- ba	külföldre	összesen
M á z s a						
1816	2393	20	2413	658	22 font	
1817	2177	26	2203	1105	12 —	
1818	1960	190	2150	990	1 mázsa	
1819	2645	204	2809	5276	1 1/2 „	
1820	3717	609	4326	6220	9 „	
1821	1824	164	2008	3809	—	
1822	1794	230	2024	5412	8	
1823	883	619	1502	2431	33	
1824	2828	2157	4985	12374	6	
1825	3775	1461	5236	12295	55	
1826	3770	2334	6104	22512	56	
1827	3659	2695	6354	20952	1531	

23. Méz.

24. Viasz.

M á z s a						
1816	7469	105	7574	403	277	680
1817	3518	—	3518	376	95	471
1818	8435	18	8453	239	50	289
1819	11538	65	11603	122	43	165
1820	13778	29	13807	336	120	456
1821	11876	26	11902	866	133	999
1822	12360	142	12502	949	179	1128
1823	10993	605	11598	789	157	946
1824	13625	729	14354	865	104	969
1825	12120	385	12505	806	325	1131
1826	13590	593	14183	1431	291	1722
1827	17416	1314	18730	2117	172	2289

**25. Olaj (Repce, len,
kender stb).**

**26. Mag (orvosi-kerti-
festő-növény).**

M á z s a						
1816	5230	67	5297	3890	349	2304
1817	7421	27	7448	4455	5	4460
1818	4558	35	4593	4348	7	4355
1819	8127	19	8146	4726	56	4776
1820	10345	112	10457	9794	41	9835
1821	8737	20	8757	7219	23	7242
1822	14467	191	14658	7367	11	7381
1823	14296	116	14412	6369	94	6463
1824	16141		16141	5027	34	5071
1825	17066		17066	6783	58	6841
1826	27498	124	27622	1312	53	1365
1827	23110	170	23280	7603	2082	9685

27. T i m s ó.

28. G u b a c s.

Év- szám	Kivitetett		össze- sen	Kivitetett		összesen
	az ausztr. ör. tar- tomá- nyokba	külföld- re		az ausztr. ör. tarto- mányok- ba	külföld- re	
	M á z s a			Köböl 110 fontjával		
1816	1387	708	2095	130550	968	131518
1817	25189	285	25474	87474	5858	93332
1818	1667	620	2287	85412	970	85682
1819	4245	1022	5267	96935	88	97023
1820	2230	1382	3612	90843	542	91385
1821	2791	970	3761	111752	2875	114627
1822	6995	1344	8339	173158	650	173808
1823	4198	1407	5605	89477	433	89910
1824	5704	1283	6987	113109	228	113337
1825	3508	1637	5145	163765	731	164496
1826	3619	1671	5290	180544	871	181415
1827	8962	684	9646	115470	320	115790

29. T o l l. P e h e l y.

	Behozatott		
	az ausztr. ör. tartomá- nyokból	kül- föld- ről	összesen
	M á z s a		
1816	1156	702	1858
1817	1023	377	1400
1818	1195	226	1421
1819	1827	976	2803
1820	1396	1639	3035
1821	1876	2001	3877
1822	3008	2384	5392
1823	4713	513	5226
1824	4945	298	5243
1825	4383	2162	6545
1826	8471	2832	11303
1827	5923	1278	7201

30. Nyers bór.

Évszám	Kivitetett					
	az ausztriai örökös tartományokba		Külföldre		Összesen	
1816	667365	darab	19422	darab	686787	darab
1817	467713	darab	24629	darab	492342	darab
1818	379194	darab	5849	darab	385043	darab
1819	504263	darab	798	darab	505361	darab
—	272	mázsa			272	mázsa
1820	496950	darab	12760	darab	509710	darab
—	302	mázsa			302	mázsa
1821	518574	darab	15605	darab	534179	darab
—	186	mázsa			186	mázsa
1822	12625	darab	145	mázsa		
—	4186	mázsa				
1823	27992	darab	846	darab		
—	9389	mázsa	263	mázsa		
1824	25336	darab	800	darab		
—	10444	mázsa	63	mázsa		
1825	26191	darab	1570	darab		
—	11005	mázsa	111	mázsa		

Behozatott az ausztriai örökös tartományokból.

Év- szám	közön- séges vasmű	kovács, lakatos portéka	öntött vasmű	aczélmű	vas-pléh

M á z s a					
1816	40791	20789	2586	4516	4891
1817	47313	32765	2858	2677	4884
1818	48528	7621	2486	1897	4192
1819	40609	29885	2723	1554	4516
1820	37281	31176	3704	1690	5189
1821	29298	29728	2774	1719	4255
1822	29019	29247	3687	1802	4919
1823	39903	31767	4462	2788	4671
1824	39848	30151	4537	2095	3900
1825	35309	32781	4200	2046	5164
1826	38509	37741	4899	3331	5449
1827	35476	38948	4952	3000	7734

	ólommű	ólom- rajz	vas és réz sod- rony	veres réz edény	sárga rézmű
1816	6673	45	1691	73	982
1817	6043	46	2021	76	1055
1818	7080	30	1586	144	679
1819	5911	34	1765	93	789
1820	6950	45	1780	88	1149
1821	73.6	34	1789	121	792
1822	6035	44	1791	52	918
1823	6279	39	1616	104	722
1824	4799	47	1801	183	938
1825	4895	55	1812	100	1194
1826	4106	74	2148	216	1071
1827	3511	60	2545	153	1090

Behozatott az ausztriai örökös tartományokból.

Év- szám	Gyapjú- szövet	Gyapot- szövet	Gyolcs- szövet	Mindenne- mű fonal	Készített bőr
M á z s a					
1816	25571	5727	24475	3153	5168
1817	12632	4800	11957	2533	5387
1818	9285	4268	8256	2553	4130
1819	11200	3581	24781	2922	3828
1820	12489	4171	27049	3802	4475
1821	12021	3989	25709	3462	3124
1822	14540	3941	28229	3989	3647
1823	13071	3140	26240	3017	2772
1824	12984	4369	26075	2716	2922
1825	14431	5161	29371	2835	2686
1826	18693	8910	35488	4890	3439
1827	23455	10101	42287	4111	3837

Behozatott selyemmű az ausztriai örökös tartományokból.

Év- szám	font	köteg	darab
1816	29437½	15303	28384
1817	27338	10177	35657
1818	17164	9244½	46868
1819	25950	7922½	17393
1820	33874	2359	10108
1821	26704	6532	32001
1822	24742		
1823	22960		
1824	26530		
1825	30263		
1826	45691		
1827	39828		

Behozatott az ausztriai örökös tartományokból.

Év- szám	Kőedény	Kalmár- mű	Csizmadia és szabó készmű	Galante- ria per- téka	Kalap
					forint áru
1816	45073 ¹ / ₂	293623	394459	151293	62091
1817	43113 ¹ / ₂	235323	393861	182803	57105
1818	26075 ¹ / ₄	159640	254543	104613	47359
1819	14400 ¹ / ₂	180655	97044	41931	47844
1820	13619 ¹ / ₂	151446	99800	71243	46136
1821	63053	159895	84074	48565	39872
1822	58225 font	175394	86728	51840	32016
1823	66372 —	147896	69774	64780	31634
1824	99182 —	160851	71304	55032	57939
1825	149798 —	181814	79595	67603	19036
1826	128210 —	242295	82298	55400	24130
1827	175954 —	230202	100654	48335	25316

Behozatott az ausztriai örökös tartományokból.

Év- szám	Papiros	Könyv	Üvegmű	Vitriol	Sajt	Chioc- colat
	Rizma	Font	M á z s a			
1816	27974	82638	1851	5467	1381	647
1817	31894	81805	2690	4693	1397	742
1818	30546	76475	2272	4390	528	585
1819	3385	72293	2345	3983	1142	534
1820	3623	69907	2364	4224	1236	567
1821	3371	53433	1852	4553	1762	633
1822	3731	54608	1497	5464	1531	702
1823	4017	50373	1471	4329	1992	833
1824	3312	46943	1073	5234	1650	748
1825	2874	48118	1646	4315	2011	799
1826	3300	80423	2007	5495	1929	727
1827	3329	97712	1925	5836	2355	878

Behozatott külföldi országokból

Év- szám	Indigo	Festőfa	Cacao	Malozsa és apró- szőlő
M á z s a				
1816	92	957	72	6847
1817	95	517	76	6042
1818	123	121	40	5888
1819	96	219	56	6182
1820	145	1124	66	7719
1821	207	3061	54	4749
1822	250	2364	89	6609
1823	225	5458	82	5459
1824	151	3721	72	6162
1825	174	3712	75	5463
1826	208	1379	89	6395
1827	132	937	108	6322

Az itt közlött kereskedési táblázatokból a' magyar kereskedés valódi állapotját, mint már fentebb mondtunk, ki nem vehetjük ugyan; de némelly honi természetények növekedése, apadása, vagy éppen pangása világosan kitetszik.

Igy *szarvasmarhát* e' 12 év alatt az ausztriai örökös tartományoknak, csaknem minden esztendőben egyenlő számmal adtunk el, de külföldi kereskedésünk tetemes gyarapodást nyert, mert az első 6 évben külföldi országoknak középszámmal évenként csak 500 (mindenütt kerek számmal élve) darab adotttunk el, 's már az utolsó 6 évben szinte középszámmal évenként 12,300 darabot hajtottunk ki. Általában úgy látszik, hogy elhatalmazott juhtenyésztésünk nem nyomta el annyira a' szarvasmarha-tenyésztést, mint ezt közönségesen hiszik; sőt az egész ausztriai birodalom 1823—1829 azaz hét esztendő alatt középszámmal évenként szarvasmarhát 3,980,700 fr., 's később 1834—1837 szinte esztendőnkint 2,366.500 fr. árút vásárolván külföldről, ez a' szarvasmarhatenyésztésnek, mint szinte az egész földművelésnek jelen korunkbani gondosabb kezelését tagadhatlan bizonyítja, miután a' megszorodott népesség és va-

gyonosság mellett, még kevesebb külföldi marhára van szükségünk.

A' *lókereskedés*, mind a' 12 esztendőtvénén fel, semmi haladásra nem mutat.

Ellenben a' kereskedési táblázatokból is láthatjuk, milly sebesen növekedett a' *juhtenyésztés* Magyarországbán, 's milly nagy fontosságú ága legyen ez a' magyar nemzeti gazdaságnak. Az első hat évben évenként 114,000, a' második 6 évben 165,000 mázsa gyapjút adhattunk-el részint az ausztriai örökös tartományoknak, részint külföldnek, 's ez időszak utolsó évében, 1827-ben csaknem kétannyi gyapjú vitetett-ki, mint az első esztendőben 1816-ban. Örvendetes eredmény az is, miszerint hajdani kevés jelentőségű külfölddeli gyapjúkereskedésünk, az utóbbi években tekintetet érdemlővé vált, az egy pár száz mázsából állott kivitel (némellyik esztendőben 100-ra se ment) 5 — 6000 mázsára szökven fel. Juh, bárány, stb., az első 6 évben esztendőnként középszámmal 165,000, az utolsó 6 évben 272,000 darab hajtattott ki külföldre 's az ausztriai tartományokba.

Sertést e' 12 év alatt Törökországból összesen 2,094,072, darabot hajtván-be, 's e' helyett az ausztriai örökös tartományoknak 's külföldnek 2,103,923 darabot adván el: világos, hogy sertésenyésztésünk csak a' tetemes belső szükségetet fedezi, de idegeneknek keveset adhatunk-el. Egyébíránt a' behajtott török sertések tengerivel 's makkal nagyobb részt nálunk hizlaltatván-meg, az átmeneti sertéskereskedésben még is nem megvetendő nyereségünk van.

A' *gabona-kivitel* mind az ausztriai örökös tartományokban mind külföldre 1824-től kezdve folyvást növekedett, 's ez utóbbi kivált három annyira szaporodot, mint vala az előbbeni 5 évben. Az 1829. első novemberi felső rendeletnél fogva a' Magyarországból az ausztriai örökös tartományokba szállítandó tisztabuzára mázsájától 15¼ ezüst krajczár, a' külső országokból behozottra 22¼ kr. beviteli vám szabattván: e' kedvezés következtében a' magyar buza, a' bajor, egyiptusi 's odessai buzávali még most is veszélyes concurrentiát ezentul könnyebben kiállhatja; ámbár azon 1,097,000 (714,000 fr. buza, 152,000 f. tengeri, 231,000 f. zab, árpa, 'stb.) forint értékű gabonát, melyet az ausztriai német tartományok 1834 — 1837 évenként külföldtől vásároltak, nagyobb vámbeli kedvezéssel Magyarország is kiszolgáltathatta volna.

A' *borkereskedés* még mindég sülyedő állapotban van, 's az évenkénti összes kivitel 350 — 500,000 mázsa közt ingadoz. Az utolsó 9 évben adott el bort Magyarország az ausztriai örökös tartományoknak 's a' külföldnek 3,815,000 mázsát, 's hozott be Ausztriából 40,000 mázsát, 's Franciaországból 18,154 légely pezsgőt. Csupán külföldre vitt ki középszámmal évenként 80,000 mázsát; 's már 1834-ben *Becher* szerint csak 56,860 mázsát 454,880 ez. forintért, holott ugyan ez évben Ausztria külországoknak 117,030 mázsát 936,240 forintért adott el. Általában megfoghatlan, miként történhetik az, hogy az egész ausztriai birodalom, melynek egyik országa a' magyar, Franciaország után leggazdagabb borházának tartatik, évenként több bort veszen külföldről, mint ad el. Hivatalos vámjegyzékek szerint, 1834—1837 az ausztriai birodalom évenként 3,788,900 fr. árú bort hozott-be külföldről 's főkép Olaszországból, 's csak 1,365,500 fr. árút vitt ki 's így minden esztendőben tisztán 2,423,400 forintot fizetett borért akkor, midőn a' magyar gazda vesztegetett áron sem képes e' természetnyétől megszabadulni. Itt hiba lehet! 's nem tudom, nem lenne e' hasznosabb az egész birodalomra, ha a magyar borra mázsájától tett 2 ezüst forintnyi szerfelett magas kiviteli vám, az ausztriai örökös tartományokban leszállíthatnék.

A' *dohánykereskedésben* folytonos növekedés vagy apadás nem mutatkozik. E' 12 év alatt középszámmal évenként az ausztriai örökös tartományokba 116,067, Külföldre 41,942, összesen 158,009 mázsa vitetett-ki. Azonban az ausztriai birodalom későbbi vámjegyzékeiből úgy látszik, mintha a' magyar dohánykereskedés tetemest csökkent volna: mert 1823—1829 és így 7 év alatt a' birodalom külföldről évenként csak 23,000, 's már 1834—1837 szinte évenként 2,547,000 forint árú dohányt vásárolt, a' külföldre vitt magyar dohány értékén felül, mely 34,870 mázsára, 's 348,800 pengő forintra rugott.

Kender 1824-től kezdve évről évre több vitetett ki, kivált a' külfölddel való kereskedésben meglepő haladás észrevehető; mert egész 1824-ig alig vittünk-ki néhány mázsát, 's már 1824-ben a' kivitel 1404, 1825-ben 7226, 's 1827-ben 12,569 mázsára szökkent. Egyébiránt a' külfölddeli kenderkereskedés még sem érte el virágzásának azon fokát, melyen hajdan állott, midőn magok az angolok (1827-ben látogattak meg utóljára) évenként 40—50,000 mázsát vittek-el. *Lent* folyvást az ausz-

triai örökös tartományoktól kell vennünk esztendőnkint 10 — 12,000 mázsát; kendert és lent 1838-ban behoztunk 304,428 forintért, kivittünk 304,459 f. 6 kr. értékűt. Fiuméből 1837-ben, 1838 és 1840-ben semmi, 1839-ben 9709 font, 1841-ben 325,318 font vitetett ki.

Az 1824-ki kivitelivám leszállítása következtében az utolsó 6 évben közép számmal évenként *gubacs* egy hatoddal, *mész* egy harmaddal, *viass* két annnyival, *hamússir* szinte két annnyival több viteték ki az ausztriai örökös tartományokba és külföldre, mint az első 6 évben.

De a' repcze, len, dió 'stb. *olajkivitel* még nagyobb hadadására mutat az újabb időkben nálunk elterjedő repcze termesztésnek és olajsutolásnak. Ugyanis 1816—1822 közép számmal évenként 7400, 1822—1827 szinto évenként 19,000 mázsa olajat adtunk el az ausztriai örökös tartományoknak és a' külföldnek. Ellenben a *faolaj-behozatal* esztendőnkint 10,000 mázsára ment.

A' behozataliczikkek közt első helyet foglal a' *posztó* 's más *gyapjusszövet*, melyekből évenként 16,000—20,000 mázsát hozunk-be, 's mint alább látandjuk Becher szerint 1834-ben a' kivitt 200,000 mázsa gyapjuért csak 4 millio ezüst forinttal kaptunk többet, mint mennyit a' posztóért 's más gyapjuszövetekért fizettünk.

A' *gyapotszövetek* viselete is nagyobb divatba jöven, ezek behozatala szinte évről évre növekedik, 's ezekért jelenleg többet fizetünk, mint a' *gyolcsért*, mely különben a' posztó után legtöbb pénzt kivitt hazánkból.

Mennyi czukrot és kávét fogyaszt el Magyarország, erre nézve kereskedési táblázataink a' fentebb említett okból leg hiányosabbak, 's ezekből csak azt tanuljuk, hogy tisztított czukor évenként kevesebb, 's helyette czukorliszt hozatott több be, mi a' honi czukortisztító-intézetek nagyobb kiterjedésére, de nem számuknak szaporodására mutat, miután a' flumei gyár éppen az újabb időkben szünt meg. Az egész ausztriai birodalomba, hivatalos vámjegyzékek szerint 1834 — 1837 évenként 375,097 mázsa czukorliszt 16,897,100 forint értékben, 2118 mázsa tisztított czukor 158,800 forintért, és 93,215 mázsa kávé 6,525,000 forint árú hozatott-be. E' summákból 's értékekből mennyi esnék egyenkint a' magyar birodalomra, mely az egész ausztriai császárságnak kiterjedésre nézve többet felénél, népesség tekintetéből harmadát teszi, közelítőleg meghatározni az igen különböző népvagyonosság miatt nem merem.

Általában az itt közlött kereskedési táblázatokból világosan láthatjuk, hogy földművelésünk több ágakban, 's kereskedésünk is több honi természetményi czikkeken nevezetes haladást tett; de gyáraink, ha az újabb időkben nagyobb számmal felállított, de egészen még nem állapotodott répaczukorfőzőintézeteket kivesszük, aránylag szaporodni teljességgel nem akarnak, valamint a' több száz ezer forintért behozatni szokott kész ruha-darabok is kézműi iparunk gyarlóságát mutatják. Veszt e vagy nyer Magyarország külső kereskedésében, azt e' táblázatokból ki nem tapogathatjuk; 's ha talán a' kereskedési mérleg számlilag mellettünk állna is, én valódilig inkább veszteséget gondolok. Az ausztriai német tartományok, a' behozott árukért sokkal többet fizetnek, mint kivitt portékáikért kapnak, 's még is a' köz jólétet náluk növekedő virágzásban látjuk, mert a' behozott czikkek nagyobb részt olyanok, mellyek további nemesítés 's kidolgozás által többszörös értékre emeltetnek, 's munka nyújtás által sok száz ezer családnak élelmet szolgáltatnak.

Mi magyarok iparczikkból csak indigót és festőfát hozunk-be, amabból évenként 190—200 (az egész ausztriai birodalomba 1834—1837 évenként 6318 mázsa hozatott be), ebből 3000 mázsát (az egész ausztriai birodalomba szinte évenként 77,373 mázsa hozatik-be). Többi behozatali áruink tisztán fogyasztéki czikkek, mellyeket mi további kidolgozás 's így munka nyújtás nélkül használunk-fel. A' temérdek gypjut, nyersbőrt, kendert, 'stb. nyersen eladjuk az ausztriaiaknak, 's tőlök ugyan e' természetményeinket posztó, gyolcs, 'stb. alakban négy annyi árért visszavásároljuk. És kereskedésünknek illy nyomorult állapotja nagyobb figyelemre 's talán valahára tette is buzdíthatna bennünket. Hiszen nem lehet többé titok előttünk minden országnak azon kereskedési politicája: miszerint mindenik a' tisztán fogyasztéki-czikkeket, mint gabonát, bort, marhát, 'stb. maga kívánja előállítani, 's ezeknek más országokból behozatalát szerfeletti vámokkal terheli, 's teljesen csak annyiban nem tiltja meg, mennyiben náluk nélkül el nem lehet. Elég figyelmeztetés ránk magyarokra, hogy mi is viszonyosságot gyakoroljunk, 's gyárokat állítván, ne vegyünk másoktól olyast, mit magunk is kiállithatunk. Az óhajtott közönséges kereskedési szabadságot eddig *csak pium desideriumok* közé sorozhatjuk; életbe még egy ország sem hozta. Maga a' hatalmas Albion bámulásig tökélyesített műiparába 's

intelligentiájába bizakodva, legtöbb kereskedési czikkre nézve a' concurrentiától nem fél ugyan, sőt keresi, 's ezért a' szabad kereskedési eszmét legtöbbször pengeti; mindazáltal a' külföldi gabonára tett szerfeletti vám leszállítása által, még eddig tetteles példával nem ment elő. Kereskedési politicánkat tehát egészen meg kell változtatnunk, mert különben a' külső kereskedésen kívül még más számtalan magyar pénzt kifolytató csatornák bedugása hatalmunkban nem állván, félő, hogy a' régi „*maradjunk*“ mellett, kiáltó szegénységünkön még a' váltók, bankok, vasutak sem lesznek képesek segíteni.

Mi a' magyar kereskedés legújabb állapotját illeti: erre nézve fájdalom! olly hivatalos vámlajstromokkal nem szolgálhatunk, mint a' millyeneket fentebb közlöttünk. Maga *Springer* bécsi egyetemi oktató 1840-ben kiadott statisticájában az ausztriai birodalom kereskedését is jelesül, 's hitelesen adván elő, Magyarországnak az ausztriai örökös tartományokkai kereskedéséről csak annyit említ, hogy Magyarország behozatala az ausztriai örökös tartományokból 1834-ben volt **77,933,000**, 's az ausztriai nem magyar tartományokba való kivitele **43,984,000** ezüst forint. Ezen adat *Becher* statistikai közleményéből vétetett, 's *Berghaus* közönséges statisticájában is 'ben találtatik, de már részletesen. Névszerint:

1834-ki évben	Behozatal	Kivitel
Marha, ló, juh, sertés . . .	1084840 fr. —	5468940 fr.
Gabona	604580 fr. —	6451680 fr.
Élelmiszerek (hal, narancs, ciz- trom 'stb.)	285590 fr. —	861470 fr.
Méz és viasz	7070 fr. —	643940 fr.
Füszerszám	1611910 fr. —	2356300 fr.
Dohány	10 fr. —	1803250 fr.
Italok	2369990 fr. —	1160440 fr.
Bányatermék	2295800 fr. —	1327130 fr.
Fa, és faeszközök	315870 fr. —	153660 fr.
Üveg és agyag edények . . .	435400 fr. —	18020 fr.
Könyvnyomtatói művek . . .	149950 fr. —	18800 fr.
Kalmár portékák	793890 fr. —	61720 fr.
Kész ruhák	242750 fr. —	61680 fr.
Gyapju	186560 fr. —	19036140 fr.
Gyapjuszövet	15831130 fr. —	383510 fr.
Gyapot	32370 fr. —	56150 fr.

1834-ki évben	Behozatal	Kivitel
Gyapotszövet	44152930 fr. —	10390 fr.
Kender és len	333430 fr. —	500460 fr.
Gyolcs és vászon	3982930 fr. —	126830 fr.
Minden nemű fonal	1020530 fr. —	62390 fr.
Selyem	461880 fr. —	381360 fr.
Selyemszövet	1166610 fr. —	1760 fr.
Nyers és készített bőr	648760 fr. —	1428310 fr.
Más földtermék	106740 fr. —	1681460 fr.
Műtermék	311770 fr. —	38350 fr.
Összesen	77933290 f. ^{b)} —	43984150 fr.

pengő pénzben.

1838-ban pedig szinte *Becher* a' magyar korona tartományai 's az ausztriai birodalom közti kereskedés kimutatását ekképen adja :

Fő árucikkek	Behozatal	Kivitel
Marha	1330444 fr. 40 kr. —	6583054 fr. 22 kr.
Mezei termék	512195 fr. kr. —	10897832 fr. 31 kr.
Eleség	274037 fr. 39 kr. —	1264277 fr. 20 kr.
Méz és viasz	6444 fr. 2 kr. —	707266 fr. kr.
Fűszáraru	1680720 fr. 24 kr. —	3652357 fr. 21 kr.
Dohány	17 fr. 28 kr. —	3264870 fr. 45 kr.
Italnemű	337439 fr. 36 kr. —	1266440 fr. 48 kr.
Bányatermék	2710446 fr. 29 kr. —	1409458 fr. 45 kr.
Faárú	462121 fr. 13 kr. —	275579 fr. 48 kr.
Üveg és agyag áru	575282 fr. 26 kr. —	48838 fr. 37 kr.
Könyvnyomati áruk	208462 fr. 41 kr. —	40321 fr. 31 kr.
Szatócsárók	416865 fr. 38 kr. —	72281 fr. 36 kr.
Ruházat	361996 fr. 41 kr. —	80857 fr. 15 kr.
Nyers gyapju	159001 fr. 44 kr. —	27683443 fr. kr.
Ebbeli készítmény	17912807 fr. kr. —	275232 fr. 48 kr.
Nyers pamut	93176 fr. kr. —	11925 fr. 12 kr.
Ebbeli készítmény	64084602 fr. 18 kr. —	31296 fr. kr.
Len és kender	305428 fr. kr. —	304459 fr. 6 kr.
Ebbeli készítmény	5002720 fr. kr. —	195472 fr. kr.
Fonal minden nemű	933156 fr. kr. —	100180 fr. 27 kr.
Selyem	361179 fr. 15 kr. —	306316 fr. 30 kr.
Ebbeli készítmény	1955780 fr. 54 kr. —	4698 fr. kr.
Nyers kikészített és szőrös bőr	1056072 fr. kr. —	1539548 fr. 21 kr.
Természeti készítmény	103795 fr. 36 kr. —	1601562 fr. 36 kr.
Művészeti, gyári, 's mesterségi készítmény	557288 fr. 17 kr. —	56555 fr. 28 kr.

Összesen 101396470 fr. 45 kr. — 61784121 fr. 10 kr.

Külfölddel való kereskedés 1834-ben.

	Behozatal	Kivitel
Magyarország	8169920 fr. —	5451870 fr.
Erdély	3341240 fr. —	2146660 fr.
Magyar birodalom	13511160 fr. —	7598530 fr.

Az általunk közlött kereskedési táblázat szerint 1826-ban Magyarországnak ausztriai tartományokkal kereskedése im ez volt:

Behozatal 36988528 for. ez. pénz.
Kivitel 39285397 for. ez. pénz.

Nyeresség 2284869 for. ez. pénz.

Külfölddel való kereskedése Erdélylyel együtt.

Behozatal 8644819 for.

Kivitel 6836101 for.

Veszteség 1808718 for. ez. pénzben.

Becher szerint pedig Magyarország mind az ausztriai tartományokkal, mind külföldi kereskedésében veszített, sőt az ausztriai tartományokat illetőleg vesztesége 1834-ben 33949140, 1838-ban 39712358 fr. 35 kr. pengőre ment volna. Ez azonban hihetetlen, 's itt meg kell jegyeznünk, hogy ámbár némely egyes kereskedési cikkek, összehasonlítva az általunk közlött hivatalos táblázatokkal, nagyobb részt egymáshoz közelítvén, hiteleseknek látszanak: mindazáltal több cikkre nézve, főkép a' gyapotszövetek és italok behozatalára tetemes hibának kellett becsúszni. Ugyan is a' **Becher** jegyzékeiben a' Magyarországra behozott gyapotszövetek 44152930, 's 1838-ban 64084602 forintra tétetnek, holott az egész ausztriai birodalom 1834 — 1837 évenként gyapotszövetet külföldre 4798400 fr. értékben vitt ki: továbbá Springer bécsi egyetemi professor 1840-ki statisticája szerint az ausztriai birodalomban feldolgozott gyapot értéke 1837-ben összesen csak 47873556 forintra tétetik. Hogy lehessen már Magyarországra magába többet kivinni, mint mennyi az összes gyapot műértéke, ezt meg nem foghatom. Hivatalos kereskedési táblá-

zatok szerint Magyarországra 1827-ben mégcsak 10,101 mázsá gyapotszövet hozatott be, kerek számmal 2,100,000 p. forint értékben.

Továbbá szinte hihetetlen dolog az, hogy 1834-ben Magyarország az ausztriai örökös tartományoknak italokért 1 millió forintnál több pénzt fizetett volna, mint mennyit eladott italaiért kapott. Mert igaz ugyan, hogy az egész ausztriai birodalom külföldnek többet fizet borért mint ad el; de Magyarország maga kevés bort vesz idegenektől, 's ez tartja ki inkább italokkal nagyobb részt az ausztriai nem magyar tartományokat is, mint ezt a' közlött kereskedési táblázatokból láthatjuk, melyek szerint 12 év alatt (1816—1827) Magyarország égett italokból is mindég többet vitt ki Ausztriának, mint vett, borból pedig száz annyit adott el, mint a' mennyit behozott.

a) Így p. o. a' kávé mázsája 70 p. forintra tétetik, holott ennek piaci ára Triestben 36 forint volt,

b) Magyarországnak az egyes ausztriai tartományokkal való kereskedése, 1834-ben ez vala:

	Behozatal	—	Kivitel
Alsó-Ausztria - - - -	49916300 fr.	—	29378810 fr.
Felső-Ausztria - - - -	480 fr.	—	21740 fr.
Csehország - - - -	6200 fr.	—	56410 fr.
Morvaország - - - -	17423000 fr.	—	8931830 fr.
Stájerország - - - -	1716640 fr.	—	2155920 fr.
Illirország - - - -	420920 fr.	—	866750 fr.
Tirol - - - -	3780 fr.	—	4820 fr.
Galiczia - - - -	8436180 fr.	—	2357730 fr.
Lombardia - - - -	5220 fr.	—	29810 fr.
Venecze - - - -	4540 fr.	—	180330 fr.
	77933290 fr.	—	43984150 fr.

81. § Átmeneti kereskedés.

Magyarországot dél és kelet felé nyers termékekben gazdag országok, nyugatra iparüző nemzetek környezik, melyek az előbbi országok termékeit első élelembeli szükségéik fedezése, vagy további nemesítés végett élénken keresik, 's a' közbenjárónak érdemlett díját örömet megfizetuk, saját műtermékeiből némellyeket cserében visszaszállításra is szolgáltatván. E' kedvező fekvés a' legszebb alkalmat nyújtja Ma-

gyarországnak arra, hogy nyereséges átmeneti és szállítási kereskedést folytasson, ámbár a' délázsiai termékeknek azóta, hogy a' keletindiai tengeri út feltaláltatott, nem kellett szük-ségesképen Magyarországon által nyugoti Európába szállítat-niok, de a' duna- fekete-tengeri hajózás megerősödésével na-gyobb részét e' hajdan virágzó átmeneti kereskedésnek még is visszanyerheti.

Jelenleg Törökországból, 's Fiumén által a' déli tartomá-nyokból hoznak főképen macedoniai gyapotot, török fonalat, kordoványt, déli gyümölcsöt, gyarmati árukat, szappant, fa-olajat, viaszt, tengeri halat, 's hajtanak be szarvasmarhát 's kivált sertést, és mind ezek tovább szállítatnak az ausztriai német tartományokba, Porosz és Szászországba, Lengyelor-szágba 's az orosz birodalomba, innen prémbőröket, lent, fagygyut hozván vissza. E' kereskedésben legnagyobb részt veszen Pest, ezután Zimony, Fiume, Károlyváros, Nagy-Ka-nisa, Sopron, Eszék, Temesvár, Kassa, Eperjes. Általában véve ezen kereskedés, ámbár a' kormány az átmeneti vámokat leszálította, több áruktól pedig épen semmi harminczad nem vétetik, még is mind eddig csak tűrhető állapotban, vagy épen elhanyagolva van, 's az egész többnyire görögök, czinczárók kezein megy keresztül.

H a j ó z á s.

82. §. Tengeri hajózás.

Az adriai tenger segedelmével a' magyar kereskedésnek tágas víziut van nyitva, melly a' legtávolabb eső piaczkok meg-látogathatását könnyíti, 's részt enged a' világkereskedésben. A' kikötők e' tengeröböl partján, a' magyar birodalom részéről is elég számosak, kényelmesek és bátorságosak; hajóépületi fákat szépeket 's bőséggel szolgáltat maga a' Magyar Tenger-part, de még inkább a' károlyvárosi katonai végvidék és Zág-ráb vármegye, annyira, hogy ezekből külföldieknek 's főké-pen francziáknak is adhatunk el; a' tengerparti lakosok tudo-mányos kiképeztetés által nem tűnnek ugyan ki, de azért ter-méketlen sziklás földjök miatt gyermekségüktől fogva hajó-zásra kényszerítettvén, ügyes, bátor gyakorlati hajósok és mat-rózok; bányáink rezet, vasat nagy mennyiségben adhatnak.

És

És mind ezen kedvező körülmények mellett, valljuk meg, tengeri kereskedésünk csecsemő korban sinyled. Mik lehetnek e' tüneménynek okai, azokat történetkönyveinkből, political 's közgazdasági helyzetünkéből könnyen megmutathatnók, de ezek taglalása jelenleg célunk körén túl esvén, elég legyen ez uttal a' legfőbb akadályt megemlítenem, mely abban áll: hogy az anyaország a' tengerparttól magos kopár bércek által választatik el, mellyek az áruknak tengelyeni szállítását felette költségessé, lassuvá, és bizonytalanná teszik, nem is említvén azt, miszerint számos hajózható folyóvizeink közül egyetlen egy sem ömlik az adriai tengerbe. E' fő akadályon segítettek ugyan némileg az említett bérceken átvitt költséges országutak; de mind ez kevés, 's mi, kik olly sokat és örömet beszélünk a' tengerpartunkkal összekapcsoltatásunkról 's tengeri kereskedésünk megnyitásáról, úgy látszik, ezeknek fontosságát még sem érezzük igazán, mert különben az erre vezető eszközök elhanyaglását megfejtteni nem tudjuk.

Jelenleg a' parti-hajózás még legnagyobb fontosságú, 's ez tartja összeköttetésben a' számos szigetet, 's az ausztriai birodalom kikötőhelyeit. Az erre alkalmazott hajók főbnyire csekély tonnaterhűek, mert ezek könnyebben kormányozhatók, sebesebben megrakodhatnak, 's rakott áruikat hamarébb eladhatják. Ezeken kívül vannak nagy tengeri hajók is, mellyek megszokták keresni az olasz státusok, Görögország, joniai szigetek, török birodalom, az ázsiai keleti és afrikai északi tartományok kikötőit, 's most igyekeznek olly árukat visszahozni (déli gyümölcsöket, halakat), mellyek ezelőtt idegen hajók által szállitattak révjeinkbe. A' széles Oceanon, 's más tengerekeni hajózás a' gibraltari szoroson át, az amerikai kereskedési viszonyok változtával mind inkább nagyobb kiterjedést nyer. Északamerikai szabad. Státusok, 's Brazilia, mellynek political 's gazdasági állapota napról napra fejlődik, az ausztriai birodalombeli és így a' magyar hajósoknak is barátságos feltételek alatt állnak nyitva.

Tengeri kereskedés üzésére *szabadságlevelek (Licenzen), tengeriutlevelek (Seepässe), és patensek* váltása szükséges. Szabadságlevelek az illető révhivataltól a' *kisebb*, tengeriutlevelek az illető kormánysektől a' *nagyobb* parti-hajózásra, patensek a' cs. k. udvari kamarától a' széles tengeri-hajózásra szoktak kiadatni, ha a' törvényesen megkívánt dolgok nem hibáznak. Különösen követeltetik, hogy a' hajóbirtó

kos vagy patron ausztriai alattvaló, 's lakása az ausztriai birodalomban legyen, 's magát lekötelezze, miszerint hajójához legalább két harmadrészben ausztriai alattvalókat alkalmazand, 's azon körön, melyre a' szabadság 's tengeriutlevél adatott, tul nem lépénd. Használata az ausztriai hajózáslónak, mely két veres, és közbe egy fejér vonalból áll, szabály szerint csak szabadságlevél, vagy patens mellett engedtetik-meg. A' kis partihajózás csak egy tartomány kikötőhelyei közt szoritatik, a' nagy partihajózás az adriai tengernek minden partjára kiterjed. A' kereskedés könnyítésére e' tengeri oklevelek érvényességi ideje 3 esztendőről 6 esztendőre emeltetett.

Az egész ausztriai birodalombeli kereskedési-hajósereg számlált 1837-ben *nagy tengeri hajózásra* 516 patentirozott hajót 105,400 tonnateherrel, 's 6000 hajóslegénynyel. A' *nagyobb partihajózásra* felszabadított hajók száma volt 1320, 48,300 tonnateherrel, 's 5600 matrózzal. *Kissebb partihajósást* gyakorolt 1345 hajó, 10200 tonnateherrel, és 4200 legénységgel. Ebből esett a' magyar birodalomra

	Nagy tengeri hajózáásra		Nagy parti-hajózáásra		Kis parti-hajózáásra	
	Hajókszám	Tonna teher	Hajókszám	Tonna teher	Hajókszám	Tonna teher
Magyar tengerpartra	47	12100	79	3430	69	250
Katonai végvidékre	2	310	38	1030	58	200
Dalmátországra	23	4650	387	9780	778	5030
Összesen	72	17060	504	14240	905	5480

A' magyar nevezetesebb kikötők: *Fiume*, az arsenáljáról 's hajóépitőgyáráról ismeretes *Portoré*, továbbá *Buccari*, a' katonai végvidéken a' szűk és a' bórának kitétetett *sengi*, és az ennél minden tekintethen alkalmasabb *carlopagoi*. Legelső hajózási és kereskedési hely ezek közt Fiume, mely maga 31 nagy hajót bir, 8169 tonnateherrel. Hajóslegénysége 410 főből áll. Kikötőjébe 1836-ban érkezett nagy hajó *terhelve* 30, 6714 tonna teherrel, 203841 pengő fr. áruval, *űresen* 83; kormányzékai tengeriutilevéllel utazó hajó *terhel-*

ve 771 (622 ausztriai, 136 egyházbirodalombeli) 28930 tonna teherrel, **1024888 fr. áruval, üresen 291.** Tengeri szabadsággal csupán saját kormányaik tengerkörén, **terhelve 1204 ausztriai hajó, 6610 tonna teherrel, és 116376 fr. áruval.** — Ellenben kiment az első rendbeli hajókból **terhelve 96, — 21571 tonna teherrel, 's 762,587 fr. áruval, üresen 11;** a' második rendbeliekből **terhelve 734 hajó, 28409 tonna teherrel, 1,114,402 fr. áruval, üresen 324;** a' harmadik rendbeliekből **terhelve 595 ausztriai hajó, 4032 tonna teherrel, és 85521 fr. áruval, üresen 1383.** Behozatott összesen **1355105** forint árú, kivitetett **1962510 fr. értékű, nyereség: 607405** ezüst forint. Fő behozatali cikkek voltak: bor, gabona, gyármű, faolaj; kiviteli cikkek: fa, donga (legtöbb Marseillbe), rongy leveles dohány. ^{a)}

A' mi nagyobb hajóink még igen ritkán látogatják meg a' keleti és északi tengert, Norvég, Holland, Porosz, Svéd, Dán, Orosz országokat. Az angolok portékaikat szinte saját hajóikon szokták révjeinkbe hozni, itten visszarakodásra magyar nyers termékeket vásárolván össze. Az északamerikai státusokat, Braziliát több, Konstanczinápolyt, Görögországot, joniai szigeteket, Máltát, Smyrnát, Alexandriát, Scutarit, az olasz státusokat pedig legtöbb hajó keresi meg; mi arra mutat, hogy hajóinknak még untig dolgot ad az adriai és középtengeri kereskedés is, 's ezért a' messzi tengerekre való költségesebb és veszélyesebb hajózás gyarló lábon áll, mert erre több forgótöke, gyarmatok, vagy legalább a' föld különböző vidékein kereskedési telepítvények lennének szükségesek, millyeket mi egy hamar nem is reménylhetünk.

a) Milly csakély legyen a' fiumei tengeri kereskedés a' triesztivel összehasonlítva, onnan megtetszik, hogy a' trieszti kikötőbe ugyan az 1836-ki évben 8485 hajó érkezett meg, 's 8308 hajó vitorlázott-ki. A' behozott áruk értéke 63 167,000 p. forintra (és így közel 50 annyira mint a' fiumei behozatal), 's a' kivitt portékák becsé 45,363,000 ezüst forintra ment.

83. §. b) Folyóvizi, csatornai hajózás.

Magyarországon számos folyók vannak, mellyek nagyságuk és mélységüknél fogva áruk szállítására alkalmasak. E' két tulajdon azonban nem határozza el mindég ezek használatát. Sok közülök sziklás mederrel, vizomlásokkal, fővény-

torlatokkal bírván, vagy nehezíti a' hajózást, vagy ezt lehetlenné teszi. Folyóink felosztása szinte nem kedvező; mert az ország északi része a' délivel, közepe Erdélylyel és Stájerországgal, 's a' nagy tömeg folyóvizi uton nincs kapcsolatban a' magyar tengerparttal; Dunánk torkolatja pedig idegen kezekben van, melly körülmény sokat levon azon haszonból, melly e' vizi összeköttetésből nyerhető lenne.

Mind ezen akadályok ellenére, alig van honunkban kissé nagyobb folyóvíz, melly környékbeliektől nyers természetűek 's ritkábban műtermékek szállítására ne használtatnék. Első helyen fénylik ezek közt a' pompás *Duna* folyam, melly már azért is nevezetes, mivel minden nagyobb folyónkat magához veszi, országunk szívéen keresztül legdúsabb vidékeinket öntözi, 's kapcsolatban tart a' művelt Németországgal, 's a' gazdag tenyészetű kelettel. Folyása hazánk határain belől Posonytól kezdve nyugodt, de esete Gönyüig (12 mfd) csekély lévén, számtalan kisebb nagyobb szigeteket képez, 's fő menetelét gyakran változtatja, a' honnan e' közön gőzhajók csak nagyobb víz idején mehetnek akadálytalanul, 's a' közönséges hajók szeles időben több napokig kénytelenek egy helyben vesztegleni. Gönyütől kezdve a' Bánságig rendesebb folyással bír, hanem itt Drenkova és Orsova körül a' partjait beszegő hegyek a' víznek nagyobb sebességet, örvényeket, szorosságokat, 's helyenkint ragadó esetet okoznak. Víz ellen lovak erejével (1 lóra 100 mázsa teher számittatván) történik a' hajózás, melly azonban a' jó parti utak hiánya, 's a' számtalan hajómalom miatt nem csak terhes, hanem költséges is. A' használtatni szokott hajók rendesen alacsonyak, nehezen kormányozhatók, 's lágy fából épültek, 's ezért kevés ideig (3 esztendeig) tartók.

Ez oknál fogva a' dunai hajózás közönséges hajókkal csak az ország határáig, 's legfeljebb Bécsig terjed. E' városba Magyarországból évenként 500—1000 hajó vonatik fel nyers termékekkel, főkép gabonával 3000—6000 mázsáig terhelve, visszajövet mindennemű műterméket, 's átmeneti portékát hozván.

Egy rendkívüli eredményekkel biztató tünemény, melly a' dunai hajózásba új életet öntött, 's melly Európának legfontosabb kereskedési útjává válhatik: a' *gőzhajózás* behozatala. Már 1819-ben megtétetett az első próba, a' Dunán gőzösöket használni; de a' gyakorlati tapasztalat, 's a' részvét hiánya

dugába dönték a' gyenge vállalatot. Erre 1830-ban egy szabadítékos gőzhajó-részvényes társaság állott össze, melynek a' következő évben megindított gőzöse (L. Ferencz) biztos reményt nyujta arra, miszerint ilyenmő hajók használata, e' folyamón, mind áruk, mind személyek szállítására legnyereségesebb vállalattá erősödhetik. 1832-ben már 2 gőzös járt rendszeren Pest és Gönyű, 's ismét Pest és Zimony közti vonalon. Hogy azonban ez új intézkedés nagyobb kiterjedést nyerjen, 's ut nyitassék azon szomszéd déli 's keleti tartományokba, melyek lassankint az europai műveltséget befogadván, némi jelentőségre emelkedtek: ennélfogva az illető tartományok (a' fényes porta, Szerb és Oláh országok) megegyezésével az alsó Duna (Orsován felül és alul) szabályozására, gróf Széchenyi István vezérlete alatt királyi biztosság nevezetett-ki. A' mederben lévő sziklák kipuskáztatásával még folytak a' szabályozási munkák, midőn 1834-ben az *Argo* gőzös keresztül hatván a' félelmes vaskapui szirtokon, Galaczra diadalmasan eljutott, 's Moldvának első kereskedő városáig szerencsésen utat tört. Később a' társaság csüggedetlen elszánt-sággal, temérdek költségek kockáztatásával vállalatát évről évre öregbitvén: a' rendes gőzhajózás Linz és Konstanczinápoly, Smyrna, Trapezunt, 'stb. levantei kikötők közt megnyitott.

A' gőzhajók jövedelmezésire nézve utazóktól és áruktól, megjegyezzük, hogy az utazók jegyzéke
1839-ben összesen 105926 utast mutat ki
1840-ben pedig 125293

következőleg 19367 utazóval többet.

Az áruk jegyzéke szerint

1839-ben összesen 270313 kötegben 348983 mázsa
1840-ben pedig 280475 kötegben 368683 mázsa szállita-

ték, tehát 1840-ben 10162 kötegben 19700 mázsával több.

A' hajók tiszta jövedelmezése, a' hajózási költség levonása után, 1840-ben imez volt:

10 folyami gőzös után 350270 fr. 12 kr. p.p.

7 tengeri gőzös után 247905 fr. 55 kr. p.p.

17 gőzhajó összesen 598476 fr. 37 kr. p.p.

ehhez járul escompto nyereségül 8937 fr. 55 kr. p.p.

összesen 607114 fr. 32 kr. p.p.

Ha e' bevételeből lerovatik az általános költség, mely közt a' közönséges lerovások is foglaltatnak, összesen 308,289 fr. 9 kr. p. p.; kamatokra 1840-ik évre 131,256 fr., úgy tiszta haszon gyanánt marad 167,575 fr. 23 kr. p. p.

A' társaságnak 10 év lefolyta alatt fő czélja volt a' hajózási időt lehetőségig megrövidíteni, 's az előjövő akadályokat legyőzni. Az első késedelmezést okozták az alsó Dunánál, az Iszlász, Greben, és Juszk helyeknél lévő vízrohanások Orsova és Drenkova közt. Erre nézve a' grebeni sziklák mentiben már pompás országot vágatott ki, hogy az árukat és utasokat szárazon tovább lehessen szállítani. Mivel azonban minden átrakodás csakugyan kényelmetlen és költséges, ennek elhárítására, részint kisebb 10—12 lóerejű gőzösök használata, részint csatornák ásatása indítványoztatott: miután Iszlásznál illet a' folyam medrében is lehetne ásni; Orsován alul a' Vaskapunál pedig már maga a' természet egy jobbra kiszakadó Dunaág által erre mintegy utat mutatni látszik. Azonban e' kényes pontot Orsova és Drenkova körül, azzal reménylette a' társaság elmellőzhetni, hogy 1841-ben közvetlen összeköttetés lépend életbe Bécs és Orsova közt. E' szolgáltatot, *István* új vasgőzös teljesítendi, mi által sok kényelem fog az utazóknak nyújtani, 's a' keleti ut egyszersmind két nappal kurtítani annyira, hogy Bécsből 10-ik nap már Konstanczinápolyba megérkezhetni. Ugyan is a' Czernavoda és Kusztenzse közti vonal használatát a' porta megengedvén, jövődöben (mig talán e' völgyön át csatorna ásatnék) az utasok e' szárazuton fognak tovább szállítani. E' szárazut által meggazdálkodtatik azon nagy kerülő, melyet a' Duna itten észak felé Moldvának 's Bessarabiának folyván, képez. Végre, hogy a' társaság hajói naponkint, kényelmesen és olcsón járhasanak, erre nézve felhatalmazta az igazgatóságot dunai gőzösek építésére 600,000 ezüst forintot fordíthatni. Ennek következtében a' már meglévő 17 gőzhajóhoz 1841-ben 5 új vasgőzös szolgáltatba lépend, egyszersmind a' vitelbér is valamennyire leszállítván.

A' Duna után a' *Tizza* leginkább használtatik hajózásra, 's itt a' vitorlák alkalmazása is eszközölhető. E' viznek folyása lassu, sőt lomha, nagy részt szakadatlan sikságon kigyódván keresztül; partjai alacsonyok és gyengék, mellynélfogva a' partiutak rozsak, 's a' viz elleni hajózást fáradságossá, 's árviz idején lehetlenné teszik. Felfelé a' hajózás közönsége-

sen csak Szegedig gyakoroltatik (néha feljebb is, de kimondhatlan vesződséggel és idővesztéssel), a' felső vidéknek gabona, dohány, bor szálítván, 's helyettök só, tüzi és épületi fa hozatván le. E' szálítással foglalkozó hajók száma 3000-re becsültetik. A' *Maros* és *Temes* a' Tiszának mellékvizei nagyságukhoz képest nem használtatnak elegendőkép; többnyire sót és fát hordanak rajtuk déli Magyarországra. A' hármás *Körös* vize szinte csak faszálításra használtatik.

A' *Vág*, *Garan*, *Mura*, *Dráva* folyói egymáshoz sokat hasonlítanak, mind esetüket, mind medrüket, mind környékeiket tekintve; a' honnan a' hajózás ezeken csaknem egyenlő akadályokkal küszködik. A' Mura, Stájerországban közel 300 ölnyi esettel bírván, ragadó és sebes, részenként magas és meredek partú, 's gyakran szűk ágyába nagy mennyiségű víz szorítottatik össze, mellynélfogva lefelé talpokkal 's kompokkal csak Judenburgtól kezdve hajóközható; a' víz elleni hajózás több próba után sem sikerült. Grécztől kezdve 30 mázsa terhű hajók járnak rajta, mellyek Magyarországra főkép vasat, fenyőfákat, gyümölcsöt hordanak. A' Dráva, Stájer és Karinthia országokban csupán talpakkal hajózható; de hazánkban elérvén azon vidéket, mellyen folyása csendesül, nagyobb hajókra is alkalmazható. Észéknél 500 — 1000, lentebb 3000 mázsás hajót elbir, hanem sodrának gyakori változtatása, a' partiutak hiányos volta a' könnyű hajózást szerfelett akadályoztatják, 's visszafelé csak Barcsig lehetséges a' hajózás. A' Vág és Garan vizek a' rohanó sebesség, a' mederben lévő sziklák, 's fövenytorlatok miatt nem engedik meg a' rendes, 's különösen a' folyamelleni hajózást, 's ezért főkép szálfák leusztatására használtatnak. A' Vág, Guttán alul 900 mázsa terhű hajót hordoz, 's ezen folyamellen, gabonahajók Negyedig feljutnak.

A' *Morva* vize egyedül tűzifa szálításra használtatik.

A' *Száva*, eredetétől kezdve Gurkfeldig homokos és sziklás mederben, nagy esettel, innen tovább homok-agyagos ágyában lassan folydogálván, medrének szabályoztatása által (1799—1801) mint víziut sokat nyert, miután ez által nem csak a' hajózás könnyebbé, hanem a' lovak alkalmazása is lehetségessé téteték. A' rajta járó hajók, a' folyam felső részén 150, alól Magyarországra 3000 mázsa terhűek, déli Magyarországból Horvátországba nyers termékeket 's főkép gabonát szálítanak, ámbár a' folyamelleni hajózás a' sok ka-

nyarulat 's partiutak hiánya miatt ha nem veszélyes is, de mindenesetre fáradságos és lassú. *Sophia* gőzös 1838-ban felfelé próbautat téven, 's Zimonyból sept. 6-kán délutáni 2 órakor indulván, sept. 10-kén délutáni 1 1/2 órakor Sziszekre érkezett, 's igen kevés akadályra talált, mi biztos reményt nyujta egy jövődőben keletkezendő gőzhajózásra.

A' Száva folyam fontosságát még sokkal emeli a' *Kulpa* folyóvize, melly vele Sziszeknél egyesül. Ez legközelebb eső folyó az adriai tengerhez, 's mesterséges uton az evveli összekapcsoltatásra legalkalmasabb. Jelenleg visszafelé csak Károlyvárosig mennek rajta hajók, mellyek kicsinyek, gyakran egy törzsokből kivésettek, 's 30—60 mázsa terhet birnak-el. A' felsőbb helyen helybehagyott *Kulpai Zamanicza* társaság hivatalos kimutatása szerint 1838-ban, a' Kulpán Sziszekről Károlyvárosba szálltatott 1,650,000 mérő gabona, vagy is 1,300,000 mázsa, 4 milliom hordódonga Marseille számára, összesen 200,000 mázsa, 100,000 mázsa kincstári termesztmény, 60,000 mázsa dohány, 40,000 mázsa rongy, 30,000 mázsa fagygyu, zsiradék, 'stb.

A' *Poprád*, melly a' Dunajeczczel egyesülvén, a' Visztulába ömlik, sokkal kevesebb vizü, mint sem nagy hajózásra lehetne alkalmas; néha a' hajóknak meg kell várniok a' mederben elterült viznek időszakai feldagadását, hogy az ágyazat fővenytorlatain keresztül juthassanak. Egyébiránt ha a' Poprád és Dunajecz, a' Tarczal és Hernád segítségével a' Tiszával összeköttethetnék, ez által a' magyar és lengyel folyóvizi-hajózási rendszere kapcsolatba jőne, mi kimondhatlan hasznót árasztana mind a' két szomszéd országra.

Mi a' *tavihajózást* illeti Magyarországon, erről semmit sem mondhatunk. Hajdan gróf Festeticsnek vitorlás hajója járt a' *Balatonon*, Keszthelyről dongákat 's más faeszközöket vivén Kenesére, itt ismét sóval rakodván meg; de ez már régen megszűnt. A' *Fertő* csekély mélysége miatt nem hajókázható.

Magyarország számos csatornái közül csak a' *Ferencs* és *Bege* csatornái használatnak hajózásra. E' két csatornáról a' 8. §-ban már bővebben emlékeztvén, ezek újabb ismétlését szükségesnek nem tartom. Tervben azonban több csatornának vannak. Így azon részvény-társaságnak vállalata, melly báró Vécsey Miklós, és báró Sina György elnökle 's vezérlete alatt, a' Dunát a' Tiszával Pestről és Bölcské-

ről, vagy ezen pontok vidékeiről Szegeddel, Csongráddal, és Szolnokkal vagy vidékeikkel csatorna által összekötni szándékozik, törvény oltalma alá vétetett, és ezen nagyszerű, a' haza érdekeire nagy hasznú vállalatra az 1840-ik 38-ik törvénycikkelyben több kedvezések ruháztattak. Ezenkívül Eszéken szinte részvényes társaság állott össze, hogy a' Fel-Duna Szávéval leendő összeköttetése régi tervét Eszék és Bród, vagy Vukovár és Samecz közt egy csatorna által eszközölje, mi által a' hajózás Magyarország legtermékenyebb vidékirül Sziszekre 50 mértfölddel rövidülne, Pest a' tengerrel közelebb összeköttetésbe jőne, és az Alsó-Száván jelesül Bachanál levő, felfelé hajózást akadályoztató helyek egészen elkerültetének.

84. §. Segédeszközei a' kereskedésnek.

Minden státusban több szabadítékos és nem szabadítékos intézetek léteznek, melyek a' könnyebb közlekedést tűzik ki célul. Némellyek ezek közül vagy csak az illy nemű foglalatossághoz megkívántató *előfeltételeket*, vagy magát a' *foglalatosságot* illetik, mind a' kettő pedig vagy az *általános*, vagy csupán a' *külfölddeli közlekedésre* vonatkozáván. Fő előfeltételei 's alapkövei egy okos kereskedési-üzletnek, a' keresett áruk kaphatóságán kívül, a' vállalkozónak *üzletképességében 's hitelezében* állanak. Az első tulajdon megszerzésére szolgálnak a' műegyetemi (polytechniai) 's real iskolák, 's a' hajózás mesterségére nézve a' hajózási-intézetek. A' hitel tekintetéből állapítatott meg a) *a' kereskedési firmák 's társaságisszerszódések* bejegyzése a' váltó és kereskedő törvényszékeknél; b) az *alaptőke kimutatása*, mely némelly kereskedési vállalatoknál megkívántatik; c) egy *különös és sebesebb törvénysszolgáltatás* a' kereskedési és váltói ügyekben.

A' közlekedésre közvetlen tartozó intézetek, vagy a' vevők és eladók összefüvetelét *(országos 's hetivásárok, kereskedési-csarnokok (börsek)*, vagy az egymással levelezést (posták), vagy a' pénz-kezelést *(bankok)*, vagy az áruszállítást (utak), vagy a' kölcsönös követelések kiegyenlítését *(pénzmérték és súlyrendszer)*, vagy a' történhető hal esetek *Kárbiztosító-intézetek* segítik elő.

85. §. I. Pénzmérték és Sulyrendszer.

A) Pénzrendszer.

A' conventió's érték, 's az aranynak az ezüsthözi aránybecse az ausztriai birodalomba 1753-ban behozatván, 's ez 1823-ban a' lombardiai és velencei tartományokra is kiterjesztetvén: azolta az ausztriai birodalom minden országában egyenlő a' pénzrendszer. E' választott pénzláb szerint vert pénznemek különböző felosztása, ezek sulyának bélyegzése nem mindenütt egyforma ugyan, de egyik pénznemnek másikra való levonása, 's a' különböző pénznemekben kötelezett fizetések kiegyenlítése még is nem sok akadálylyal jár, miután a' különféle értékek pontosan meghatározottak, 's összevágók.

Ezen *conventió's* vagy is 20 *forintos láb* szerint egy kölni finom márka ezüsből (1 márka = 16 lat, 1 lat = 18 grän) forint, vagy 13 $\frac{1}{3}$ birodalmi-tallér veretik.

Az aragnál 1 márka ^{a)} = 24 karat, 1 karat 12 = grän. Aranyból vernek: *egyszerű császári* vagy *körmöczi aranyat* 4 f. 30 kr. conventios értékben (ilyen arany esik egy márkára 80-1000 darab), *kettős aranyat*, *souverändort* 13 f. 20 krajczárával, *fél souverändort*. Ezüsből: *tallért* 2 fr. értékben, *forintost* 60, *huszast* 20, *tízest* 10, *ötöst* 5, *garast* 3 krajczárnyi értékűt. Rézből: *krajczár*-, *félkrajczár*-, *negyedikrajczár* darabokat. Ezenkívül vannak még rézpénz darabok, melyek 1811 előtt, a' bécsi-érték aprópénzét képezvén 30, 15 és 3 krajczár értékben adattak ki, de 1811-ben 6, 3 és 2 krajczárnyi bécsi értékre szálitattak-le.

A' könyvvitelek és számadások is conventios érték szerint forinttal, melly áll 60 krajczárból 's ez 4 batkából (Pfenning) vitetnek.

Képzeleti pénzek:

a) *Paraszt forint* a' Szepességen = 49 $\frac{1}{2}$ kr. vagy 33 poltra.

b) *Magyar* vagy *kurta forint*, tesz egy forintot a' 24 forintos láb szerint, azaz conventios értékben 50 krajczárt, mellynélfogva 24 magyar forint megyszü conventios forintra.

c) *Vonás forint* = 3 mariás, vagy 51 krajczár. Jelenleg kevéssé van divatban.

d) *Birodalmi-tallér* = 1 $\frac{1}{2}$ forint, vagy 30 garas.

d) *Ort*, negyedrésze egy parasztforintnak, közönségesen 12 krajczár, a' Szepességen, főkép falukon] a' gylcskereskedésnél van szokásban.

Jelenleg elmúltak már azon boldogtalan idők, melyekben a' forgásban lévő pengőpénz, nem vala elegendő az áruk gyors kicserélését eszközölni, miért is helyét papirospénzek foglalák el, melyek a' pengőpénzt épen azon mértékben szorították ki], melyben szaporodni kezdtek. A' kész pengőpénz ritkításához járult továbbá az, miszerint a' behozott külföldi árukért a' járó felesleget mindig arany és ezüst pénzzel kellett kiegyenlíteni, valamint a' külföldi adósságok kamatai is mind inkább több pengőpénzt vontak-ki az országból. A' pénznek ez ártalmas kifolyását az idegen portékák behozatalának megtiltásával akará a' kormány gátolni; de célja kevéssé sikerült. Azonban az 1816-ki szabályok következtiben a' pénzforgás, a' conventiós érték rendes alapjára visszavitetván, szemlátomást kezd a' forgó pengőpénz is szaporodni, melynek jelenlegi mennyiségét meghatározni ugyan nem tudjuk, de közönségesen az egész ausztriai birodalomban 300 milliom forintra becsültetik. Az ausztriai bányákból ázott aranyból és ezüsből (mellynek legnagyobb része a' magyar és erdélyországi bányákból kerül ki) vert pénzmennyiség évenként 3 és 4 milliomra szokott felmenni. 1837-ben 1,644,000 forint veretett.

Az elősorzott pengőpénzeken kívül még *papirospénz* is van forgásban, t. i. az ugynevezett váltóczédulák, melyek 1, 2, 5, 10, 20, és 100 forintosok, 's értékük a' conventiós ezüst pénzhez ugy áll mint 2½: 1-hez, azaz 250 váltóczédulai forint tesz 100 ezüst forintot. A' papirospénzek első kiadatása, különféle visszontagságai, scálázása, leszálítása a' történetírás feladata lévén: itt csak a' magányosok pénzbeli viszonyairól teszünk egy pár szóval említést. A' magányosok pénzbeli viszonyai ügyében az 1837-ki országgyűlésen először az kéretett: hogy a' scálát, vagy is az 1799-iki évet megelőző időkbl minden adósság ezüst pénzben fizettesék. A' scála közötti időszakban pedig, vagy is 1799 — 1811 martius hónapjáig minden summa scála szerint szállíttassék le, de az így leszálított summákért nem váltóczédula, vagy is 100 váltó forintért 40 ezüst forint, hanem 60 pengő forint adassék, a' fizetés eszköze pedig egyedül arany és ezüst legyen, más pénzt elfogadni senki sem kénytelenítettvén. Később a' Rende 40 forinttal is megelé-

gedtek, 's csak azt kérték, hogy törvényben jelentessék az ki, mit ő felsége szóval ígért: miszerint soha papiros pénzt kötelező erővel ki nem bocsátand; — de e' kérésnek foganatja nem lett.

A' szabadítékos bécsi nemzetibank 3, 10, 25, 50, 100, 1000, forintos jegyei még eddig mind magányosoktól, mind az országos pénztáraktól egész névszerinti értékében pengő pénz helyett önként elfogadtatnak hazánkban is.

B) Mérték és Sulyrendszer.

A' folyó és száraz testekre nézve már 1808 olta a' posonyi mérték vétetett fel; a' hosszúsági és lapmértékek pedig a' bécsi szerint vannak divatban.

Hosszmérték. Egy magyar mértföld mennyit tegyen tulajdonképen, meghatározva nincs, 's innen német vagy geographi mértfölddel élnek. Tesz pedig egy német *mértföld* 4000 bécsi folyó ölet, egy *bécsi öl* 6 lábat, egy *láb* 12 hüvelyket, egy *hüvelyk* ujonczmértéknél 4 *vonásra* 's közönségesen 8 *nyolczadra* osztatik. A' *marok* (lómérték) = 4 hüvelyk; és 2'463 láb tesz egy *bécsi rőföt* azaz 1000 bécsi rőf egyenlő 2'463 lábbal. A' Dráván túl a' köznép rőf helyett *arsinnal* él, melly egy könyöknyit 's mintegy $\frac{3}{4}$ rőföt tesz. Ugyan illy kisebb rőf van szokásban az adriai tenger mellékén, és Felső-Magyarországban is.

Lapmérték. Egy *hold* Magyarországon az urbéri rendelekek szerint tesz egy olly darab földet, mellybe 2 posonyi mérő őszi gabonát belevehetünk. Szabály szerint kiterjed 1100, 1200, 1300 négyszög öltre. A' Bánságban, Katonai Végvidéken, 's még másutt is itt ott német holdat használnak 1600 □ ölével. Verőcze és Szerem vármegyében egy hold szántóföld 2000, rét 1000 □ öl, kivéven a' deakóvári uradalmat, hol néha a' királyi mértéknek hibás visszaélése után következett, hogy Maria Therezia korában tett felmérés szerint 1 hold föld 1684 □ öl, egy kaszás rét pedig 1317 □ öl, 's e' zavaros felmérés maig fentartatik a' kamara 's a' deakóvári uradalom részéről. Posega vármegyében mind a' szántóföld, mind a' rét holdja 1296 □ ölével méretett-ki. A' szőlők kiterjedései méretnek *motikával* (a' Szeremségen 's drávántúli vidékeken van divatban 's tesz 200 □ ölet), *fertálylyal* (Budán 800 □ öl), *Pfunddal* (Sopron vgyében 80 □ öl) *kapásokkal* (kiterjedése

csaknem minden vidéken változik) *nyílással* (Biharban 's környékén, de mennyisége határozatlan).

Köbmérték. 1) *Száraz testekre nézve.* Az *ó possonyi mérő*, mely a' budai mérő helyett hozatott be törvényesen az országban, ezelőtt = 75 possonyi itcze vizzel; egy itcze esőviz = $1\frac{1}{2}$ font és 100 gran (szemer) bécsi súly = 46 köb hüvelyk, és így az *ó possonyi mérő* = 2 bécsi köbláb = 1 bécsi mérő. Az 1807: 22 törvénycikkely azonban a' possonyi mérőt 64 itczére szálította le, 's így ez 11 itzével kisebb a' bécsinél. Egy possonyi mérőnek fele *vékának* nevezetük. Ilyen véka a' *pesti mérőben* 3, a' Debreczen vidékén szokásban lévő *köbölben* 4 véka számláltatik. A' *kila* néhol egy köblöt (Miskolcz vidékén), másutt 1 possonyi mérőt tesz. A' drávántúli vidékeken 1 kila 8 *oszmákból* áll, csakhogy a' közönséges kila $3\frac{1}{2}$ possonyi mérő, a' deakovári 4 possonyi mérőt tesz. A' károlyvárosi végvidéken a' gabonát *kulpenikkal*, a' sót *caballal* mérik, 's mindegyik $\frac{2}{3}$ possonyi mérő nagyságú; 60 cabal tesz egy *carro* sót. A' tengeri kikötőkben, szinte mint Fiumében, Triesztben 's Krajnaországban a' gabonát *star* vagy *stajo* mértékkel mérik, mely egyenlő $1\frac{1}{3}$ possonyi mérővel. Felső Magyarországon a' *korecs* = 1 véka. A' tenger mellékén egy *passi* fa = $1\frac{1}{2}$ bécsi öllel, egy *carro* fa tizenketted része egy illy ölnek.

2) *Folyó testekre nézve.* A' higymértékek Magyarországon igen különbözők és ingadozók. Egy *akó* Sopronban éppen úgy mint Bécsben 84 itcze, seprő nélkül 80; Posonyban, Pesten 64 itcze, seprő nélkül 60. A' soproni *itcze* a' posonyihoz úgy áll mint 4: 3, és éppen illy módon a' szepességi városokban 5 nagy pálinkás itcze tesz 4 kis bor itczét. A' tokaji borokat 176 itczés *hordókba* szűrik 's adják el; az *antal*, vagy *átalag* felényi, 's 88 itczéből áll. Bihar vármegyében 's környékén a' *cseber* van divatban; 1 nagy cseber 100, kis cseber 50 itczét, 1 *kanta* 10 itczét foglalván magában. Vas vármegyében *vederrel* számítanak, mely 52 itcze. Erdélyben a' *köböl* van szokásban mely 64 pintes, 's az erdélyi *akó* csak 16 erdélyi itczét ér. A' tengerparton folyótestekre a' *barilt* használják, mely $1\frac{1}{2}$ possonyi akó nagyságú. A' báni végvidéken van nagy, középszerű, kis akó 50, 42, 32 possonyi pint nagysággal. Egy *pintben* mindenütt 2 itcze van; 1 itcze elosztatik 2 *messelyre*.

3) **Súlymértékek.** Ezek a' bécsiekhez hasonlók. 1 **másza** tesz 100 fontot, 1 **font** 16 **uncziát** vagy 32 **latot**, 1 **lat** 4 **nehéseket**. Gyógyszerári font tesz 12 uncziát, 1 unczia 8 drachmát, 1 drachma 3 scrupulust, 1 scrupulus 20 árpaszemnyi súlyt. A' Bánságban, a' drávántúli kerületben, 's Horvátországban az **okka** mérték van divatban, melly 2 $\frac{1}{4}$ fonttal egyenlő; 120 okka tesz a' horvát tartományokban 1 kilát; a' Bánságban 80 okka egy nagy, 60 egy középszerű, 50 egy kis **schineket**, 2, 1 $\frac{1}{2}$, 1 $\frac{1}{4}$ mérővel számlálván, régi posonyi mérték szerint. — A' hajóterhek tonna szerint számítatnak 1 **tonna** = 20 másza.

a) A' magyar törvényekben igen gyakran jön elő a' **márka** név; illy törvényes értelmében az **aranymárka** 72 fr., a' **nehéz ezüstmárka** (gravis ponderis) 4, **könnyű ezüstmárka** (levis ponderis) 1 forintjával számittatik.

86. §. Ország- és Vasutak.

Közönséges a' panasz a' magyarországi utak rosszaságáról, 's az idegenek örömet gyalázzák ezeket, holott véleményem szerint azon inkább csudálkozhatnánk: mikép lehet csak annyi jó ut is hazánkban, hol gyakran 20—30 mfdnyi csináltutért nem csak a' nemes, de még az idegen és pór sem fizet egy krajczárt is. A' magyar nemesség számtalan országgyűléseken a' kereskedési kútfolk kinyitásában, harminczadok leszállításában igényletekkel, követelésekkel lépett fel, de a' kereskedés első talpkövének letevésében, országutak csinálásában részvételét mind eddig meg nem ígérte. Mint tudjuk, az utcsinálási, igazítási teher a' nem nemesek nyakában van. Innen az utak rosszasága önkint következik: mert a' pór maga lajstromhosszú köteleességei miatt jó utak csinálására elégtelen; minden megye utait saját belátása, ereje 's akarátja szerint csináltatja, 's ezért egy hosszabb, több megyét keresztülágó utvonalon semmi rendszer, semmi összefüggés. Gyakran meg-esik, hogy a' legjobb utvonalat, néhány mértföldre a' legrosszabb ut szakítja félbe, 's rendesen ott szokott legnyomorultabb ut lenni, hol legjobbat várnánk: a' királyvárosok szomszédságában, 's határain. A' kormány szinte keveset költ utakra, mert azon 240,000 forint, melly a' sóára felemeléséből (mázsa után 11 kr.) évenként bejön, 's e' végre rendelve van, egészen még az utak igazítására, 's csatornák és folyók szabá-

lyozására sem fordítatik, annál kevesbé lenne elégséges új csináltutak készítésére. Mennyit tegyenek jelenleg a magyarországi kavicsos vagy macadamizált (törtkövezett) országutak, megmondani nem tudom; a' Katonai Végvidéken 1837-ben a' kincstári országutak 302 mértföldre terjedtek. Legjobb utjai vannak Posony, Nyitra, Bars, Trencsén, Árva, Liptó, Zólyom, Gömör, Szepes, Abauj, Borsod, Bereg, Bihar, Krassó, Sopron, Vas, Somogy és Baranya vármegyéknek. De mindenek felett fő figyelmet érdemlenek azon kereskedési utak, melyek az ország nagy tömegét az adriai tengerrel kapcsolván össze, a' magyar termékek tengerre szállíthatását könnyítik. Illyen a' **Józsefutja**, mely Károlyvárostól Zengig megyen, 15 $\frac{1}{2}$ mfdnyi hosszú, 14 bultozatos hidat számlál, s az 1770-ki évtizedben 388,000 forint költséggel építtetett. A' Fiuméba vezető **Károlyutjánál** rövidebb lévén, ezelőtt felette járatos volt, hanem a' pompás **Ludovicautja** elkészülte olta, az élenkség rajta nagyot csökkent, de most ujlag nagy költséggel célszerűbbé igazítatott. A' most említett **Ludovicautját** mi illeti: a' bácsi csatorna társaság, mely az ausztriai birodalom legnagyobb birtokosaiból állott össze, a' Ferencz csatornáját elkezdetvén, itt meg nem állapodott, hanem a' tengerrel való közösülést is helyre akarván állítani, először a' Kulpa vizét szándékozott egész Brodig (Fiuméhez 4 mfdnyire eső hely) hajózhatóvá tenni. E' vállalat 500 ezer pengő forint vesztességgel nem sikerülvén, a' **Károly** és **József** utaktól egy harmadik különös országutat vett célba, mely 1802-ben b. Wukaszovich al-tábornagy felügyelése alatt elkezdetvén, több akadályok után 1812-ben szerencsésen létrejött, s a' boldogult I. Ferencz harmadik hitvese nevére **Ludovicautjának** neveztetett. Ez Károlyvárostól Fiumeig terjedvén, 18 mfd. hosszú, 26 láb széles. Magas bérceken menvén keresztül, esete még is sehol nem nagyobb mint 4 hüvelyk egy öltre, s így 4 ló, 40 mázsát rajta könnyen elbirhat. A' posta 1812-től fogva ezen az uton jár.

Jelenkorunk szüleményei a' **vasutak**, idővel kereskedésünkben új korszakot képzendenek. Ezek közül kettő már készülőben van, u. m. a' **Posony és Nagyszombat** közti lóerőre, és a' **győri**, mely Bécsbe vezetend. Ezeken kívül tervben van egy, mely Debreczent Pesttel, s a' Duna bal partján Posony-nyal, s az északi vagy úgy nevezett **bochniai** vasutal összekötné. Továbbá a' magyar termék tengerre vitelének, bár a'

Józsefutja már kiigazított, a' Sziszek és Károlyváros közti vesződséges szállítás (mivel a' Kulpa vizét az év nagyobb résziben terhelt hajóval nem járhatni) még mindég akadályul lévén: ennek legyőzésére legújabbán különféle terveket készítettek. **Első javaslat.** A' Carlopagoi kereskedőség azt állítja, hogy a' tengerre szállítás Sziszecktől a' katonai őrvonal mentiben Gospichon keresztül Carlopago felé a' legjutalmasb. Ezen helynek két kikötője van, egyik olyan, hogy a' hajót mindenféle zivatar ellen tökéletesen biztosítja, 's az egyházi tartományokhoz és a' nápolyi királysághoz legközelebb fekszik, 's az áthajózás onnan a' quarneroi szigetek felé a' legkényelmesebb. Azért is Sziszecktől Mijeváczig minden esetre 9 mértföldnyi hoszsú *vasutat* kellene építeni, melly körülbelől 900 ezer p. frtba kerülne. Onnan ismét egy kereskedői utat kellene csináltatni. Maljevacz Carlopagotól 19 mfdnyire fekszik. De ha ezen ut öltre legfeljebb 4 hüvelyknyi emelkedéssel fogna birni, az egész kifejlést 22 mértföldre lehetne tenni, és a' csináltatási költség, az alkalmatlan föld miatt egy ölet 15 pfra számítván, 1,500,000 ftra fogna rugni. Az ut e' szerint 31 mértföldnyi hoszsú lenne, 's mindössze 2,400,000 forintba kerülne.

Második javaslat. A' károlyvárosi és fiumei kereskedői kar az eddigi utat Károlyvároson és Fiumén keresztül tartja legalkalmasabbnak, és hogy a' szállítás Sziszekből Károlyvárosba az esztendő minden szakaiban biztosabbitsa, részvényes társaság alakult, melly Sziszecktől Károlyvárosig mintegy 11 1/2 mértföldnyi *vasutat* akar építeni. Ezen utra esnék azon 400,000 mázsa gabona, melly most a' Száván Laibachba vitetik, 's 50,000 mázsa gyarmatárú, melly onnan behozatik; ismét azon 80,000 mérő gabona, melly Zágrábba hordatik. Nem félhetne e' vasut a' dunai hajózástól, mert Oláh 's Moldvaországokban a' földművelés annyira előment, hogy a' gabona már az Odessainak is árt, 's a' magyar gabona Galaczig vitetvén, ott már 1/3 részzel drágább lenne, mint ott lehetne venni. ^{b)} Ha e' vasut felállíthatnék, akkor száraz időben a' Kulpa hajókázhatlansága miatt nem kellene a' Száván felhozott gabonának Sziszekeken vesztegleni, sőt mivel száraz időben a' Károlyvárostól Fiumeig vivő fuvar igen olcsó, a' gabonát folyvást lehetne hordani, a' Száván is a' talphajók (Dombassen), mellyek különben költségesek, a' Száván fenakadt hajókról a' gabonát folyvást hordhatnák Sziszekre. ^{c)} A' föld a' vasutnak kevés akadályt gördít elibe, 's úgy hiszik, hogy illy vasutat

1,200,000 pfnyí költséggel létrehozhatni. Ezen ut hát, jelesen a' vasut 11½ mértföldnyi, a' már mesterség szabályi szerint 's kényelmesen helyreállított Ludovicaut Károlyvárostól Fiuméig 18, összesen 29½ mfdnyi hosszú leend, és csak a' felebbi 1,200,000 fba kerülend, mivel a' Ludovicaut már is a' legjobb állapotban van.

Harmadik javaslat. A' Zengi kereskedőség azt állítja, hogy a' kereskedés előmozdítására semmi sem lenne hasznosabb, mint Sziszecktől Bandinoszelloig *vasutat*, onnan pedig Archangel felé a' Józsefvölgy mellett országutat építeni, hogy azon a' Józsefutra, és Zengbe lehessen jutni. E' végett már a' katonai végvidéki hatóság a' tervet és költségvetést 1839-ben elkészítette. A' vasut Sziszecktől Bandinoszelloig 10¼ mfd, az Archangel felé építendő ut 3½ mf. a' már mesterségesen készített Józsefut Archangeltől Zengig 6½ 's így összesen az egész ut 20¼ mértföldet fogna tenni. A' vasuti költség, mivel a' katonai végvidéki hatóságnak kisajátításért semmit sem kellene fizetni, ászoknak való fa a' kincstári erdőkben elég van, 's a' kézi munkát rendszeresen 20 krjával fizeti, kész pénzben körülbelől 900 ezer forintra fogna menni, az újonnan építendő ut 300,000 ftra, és így összesen a' költség 1,200,000 ftra vettetett. Ezen ut tehát annyiba jőne, mint a' Sziszecktől Károlyvárosig építendő vasut. A' javasolt utak közt e' lenne legrövidebb, és a' versenyt a' viziutal inkább kiállhatná mint a' sziszekkárolyvárosi vasut, mivel Bandinoszello Károlyvárost 4½ mfdal előzi meg, és oda Zeng még csak 10 mfdnyire van, míg Károlyvárosból Zengbe 14, Fiuméba pedig 18 mfdet kell tenni. Ezen két vasutal azonban a' kulpa-viziut Sziszekből Károlyvárosba minden esetre versenyezni fog. Jó vizkor a' Kulpán a' szállításbér egy mázsátul 10—20 p.krba kerül, egyik vagy másik vasut versenyzése ezt még néhány krajczárral lejjebb szállítja, míg a' vasutakon a' fentartás, szállítás és igazgatási költségek födözése, és a' ráfordított tőke kamatja miatt mázsájától nem vehetni 12 krnál kevesebbet. A' nyerészkedők azért jövődöben is jó vizkor a' Kulpán fogják portékáikat Károlyvárosba szállítani, és a' vasutakat csupán akkor használni, midőn a' hajózás a' Kulpán vagy lehetetlen, vagy nagy nehézséggel jár.

a) Az 182½-ben országosan egybegyűlt Rendek a' végett kérték meg ő Felségét, hogy Károlyvárostól Ogulinen keresztül a' katonai végvidéken által Zeng felé, mint melly legrövidebb ut a' ten-

gerhez, állíttatna egy új kereskedői utat. Ezen okból azon javaslat keletkezett, miszerint a' Ludovicaut részvényes társaságától meg kellene szabadítékát váltani, hogy ezen derék utat, melly Károlyvárostól Fiuméba viszen megszabadítván a' magas vámtól, a' magyar termékek kivitelét ez által könnyíthessék. De mivel a' részvényes társaság 1,200,000 pftnyi kárpótlást kívánt, jobbnak tartották a' Józsefutat levágtatni, melly Károlyvárostól Zengbe viszen, 's 4 mért-földdel rövidebb a' Ludovica utnál, és eddig mint kereskedői utnak azon nagy hibája volt, hogy egy közönséges öltre sok helyen 18, néhol pedig 20 hüvelknyi emelkedés is esett. Ezen levágatás 7 év alatt (1834–1840) 300,000 pftnyi költséggel végre is hajtattott, úgy hogy már most a' magas Capella hegységen és a' Vratnikon öltre sehol sem esik több 4 hüvelknyi emelkedésnél. Ez által egészen teljesült a' magyar KK. és RR. kívánsága, mivel már most egy helyett 2 kényelmes, mesterség szabályai szerint helyreállított kereskedői ut van, az egyik Fiuméba visz, 's 18 mfd. hosszú, a' másik Zengbe, 's 14 mfd. hosszú.

b) 1834-ben 4000 mérő tengeri Moldvaországból Páncsován által Károlyvárosra hozatott, 's ott apródonként adatott-el.

c) A' számai hajók nedves időben megszaporodnak, mert akkor ősszel Zimonytól Sziszekig kétszer fordulhatnak meg, 's ekkor egy mérőtől nem kell többet 20 kr. váltónál fizetni, holott száraz őszben csak egyszer fordulhatnak meg a' hajó, egy mérőért 50 kr. sőt 1 forintot is kérnek, 's ilyenkor a' Gönyüre szállító hajók is ide fogadtatnak meg.

87. §. Posta.

Az első postamenet I. Maximilian alatt *Taxis Ferencz* mint főpostamester által nyitattott meg Bécsből Brüsselig, hogy a' Németalfölddel olly nagyon ohajtott közlekedés jobban 's rendesebben elérhessék. Ennek mind köz, mind magány ügykeirei hasznos befolyása később kitünvén, a' régibb rendszeretlen 's kapcsolat nélküli városi hírnökök mind inkább eltöröltettek, 's a' postarendszer nagyobb kifejlődést nyerhete, miután a' *Taxis* család egész német birodalomban a' postát örökös fivéri birodalmi-adományban bírta. Azonban az ausztriai birodalombeli postarendszer mindjárt eleinte függetlenül fejlődött ki a' német birodalométól. Ugyanis az ausztriai főhercegségben a' Paar hercegi (előbb bárói) család a' postarendszert a' főhercegektől mint hercegi-haszonvételt örökös hűbéri adományképp még a' 16 század közepe táján megnyerte, 's ezt nem csak itt, hanem Stájer, Csehországokban, 's a' magyar birodalomban is birta, és igazgatta. Később (1722) a' Paar család e' jogáról

lemondván, azt kirekesztőleg a' kormánynak engedé át, évenként fizetendő 66,000 fr. kárpotlás mellett, 's 1813 óta a' postaigazgatásba való azon befolyásától is melyet magának 1793-ban fentartá, teljesen elállott.

Jelenleg a' Paar herczegi család viseli ugyan a' fő udvari és general postamesteri czimet, de a' postaigazgatásban részt nem vesz, hanem az egész Magyarországon a' m. k. helytartótanács kormányozza (1783-olta, 1791: 22), a' jövedelemrei felügyelet 's kezelet a' magyar királyi udvari kamarát illetvén, Rendszabályok, melyek az egész ausztriai birodalom postarendszerét illetik, Bécsben adatnak ki.

Az egész Magyarország elosztatik 6 fő postakerületre, 's ezekben van 360 tiszta és cambiatúrával vegyes postaállomás. és 16 tiszta cambiatúra, u. m.

Budai kerület	66	postaállomás
Posonyi kerület	62	postaállomás
Kassai kerület	64	postaállomás
Temesi kerület	61	postaállomás
Varasdi kerület	61	postaállomás
Eszéki kerület	43	postaállomás és 16 cambiatúra.

Összesen   360   postaállomás és 16 cambiatúra.

Postaállomások vannak a' nevezetesebb utvonalocon, rendszeren egymástól 2 postamértföldnyi (8000 öl) távolságra, ezen kívül néhány ugynevezett levélszedőhelyek, hol a' feladott levelek összeszedetvén, a' legközelebbi postaállomásra vitetnek. A' főkereskedési utakon pedig, mint Budától Bécsig vagy Eszékiig, Temesváson által Szebenig, Kassáig sebes postakocsik (Eilwägen) is járnak 1834-ben az egész ausztriai birodalomban postán utazott 84178 személy. Előbbi esztendőben levél vitetett 23,487,269 darab. Az utazó posta vitt 1,039,991 darabot 3,692,000 font súlylyal. Mennyi esik ez öszvegből Magyarországra, megmondani nem tudom.

a) Cambiatúráknak neveztetnek azon posták melyek leveleket nem visznek, hanem csak utasokat de postásip nélkül. Főképen a' régi Bánságban, 's a' Katonai Végvidéken vannak divatban.

88. §. Országos és heli vásárok.

Magyarországon 957 hely (magában Magyarországhban 920, a' Katonai Végvidéken, 's Horvátországban 37) tart részint országos, részint egyszersmind hetivásárokat. E' nagy számu vásárok előmozdítják ugyan a' közlekedést, de egy uttal tanujelei, miszerint nálunk a' kereskedés még bölcsőjében van, 's még igen távol állunk azon iparüző művelt nemzetektől, hol a' természetők portékáikat helyben eladhatván, 's a' városok mindennemű nyers és ipartermékek szünetleni rakhelyei lévén vásárokra, mellyek csak a' szorgalmas néptől lopják el a' drága időt, szükség nincs.

Legnagyobb vásárok a' pesti, ezután a' debreczeni és óaradi. Ezeket külsőszágiak is meglátogatják, részint gyárműveket adván el, részint nyers termékeket vásárolván; sőt a' pestit angolok és francziák is kezdik meglátogatni. Az itten tartott 4 országosvásárra, mennyire ezt a' városi vámok után felszámíthatni, mindenikre bejön 14,000 kocsi és szekér, 's a' gabonával, borral, bőrrrel, edénnyel, faeszközökkel, gyümölcscsel terhelt hajók száma 300—350 felrug. Az említett 3 fő vásáron kívül, a' többi városok vásárai főképen nyers termékek eladására szánvák. Így

Nevezetesebb *gabonavásárok* tartatnak: Gyulán, Debreczenben, Miskolczon, Kassán, Meczenzéken, Rosnyón, Rimaszombaton, Losonczon, Balassa-Gyarmaton, Léván, Nyitrán, Privigyében, Vágújhelyen, Verbón, Nagyszombaton, Szereden, Győrben, Sopronban, Nagy-Kanisán, Veszprémben, Eszéken, Fejérváron, Pesten, Baján, Szegeden; Temesváron, Aradon.

Markavásárok: Pesten, Váczon, Kecskeméten, Makón, Holdmező-Vásárhelyen, Aradon, Simándon, Gyulán, Békésen, Debreczenben, Mezőturon, Báthon, Fejérváron. Szenczen minden héten hétfőn rendes gőbhölyvásár tartatik. Sopronban pedig egy pár év előtt a' minden hétivásáron (pénteken) rendszeren folytatott, és a' bécsi ár szabályozásra eszközül szolgáló összeírás szerint, egész évben 7 millio forint áru szarvasmarha adott el.

Lóvásárok: Pesten, Debreczenben, Győrött, Szabadkán, Fejérváron.

Juhvásárok: a' most említett helyeken, Kecskeméten, 's a' felföldön Hanusfalván és Detván.

Sértésvásárok: Sopronban, Nagy-Kanisán, Eszéken, Bolyon, Mohácson, Vukováron, Baján, Szirácsón, Aradon, Debreczenben.

Gyapjувásárok: legfontosabb Pesten, mely a' leghíresebb külföldi gyapjувásárokkal vetekedik. A' losoneczin 3 — 4000 mázsát adnak-el.

Hazai **posztóvásár** legnagyobb tartatik Nagy Szombatban. Itt a' görögök és czinczárok a' környékbeli közönséges posztót jó olcsón összeszedvén, ezt Pesten keresztül a' Bánságba, Oláh, Szerb, Moldva és Erdélyországokba hordják.

89. §. Komáromi hajóbiztosító társaság

A' Komáromi cs. k. szabadítókos hajóbiztosító társaság 1808-ban állítatott fel Csepy Zsigmond ügyvéd által. Az alaptőke tett 200,000 forintot, mely 400 részvényre volt felosztva, egy részvény 500 forintból állván. A' főigazgatás Komáromban van, 's ügyviselői a' társaságnak találtnak Mosonyban, Baján, Monosztorszezen, Török-Becsén. Minden hajósgazda, ki a' megszabott taksát leteszi, egy czédulát kap, mellynek erejénél fogva ha kárt szenved, 3 nap mulva egész biztosított pénzét megkapja. Az 1840. januar. 4-kén tartott közgyűlésében előterjesztett éves számadásából kitetszett, hogy 795 részvényei alaptőkéje 390,500 forintra, segédőkéje pedig 39,750 forintra ment, tartaléktőkéje azonban 15,900 forintra szaporodott. Az 1839-ki biztosításokból és kamatokból származott jövedelem tett 18,462 fr. 's 25 krt; miből az 5270 fr. 's 26 krra terjedt mindennemű költséget lehuzván, a' fennmaradt 13,191 fr. 's 29 kr. osztalékképen a' részvényesek közt kiosztatni határoztatott. A' társaság vagyona, készpénzen és kötelezvényeken kívül, jelenleg a' társaság tíz ezer forintot érő házában, és 15 gőzhajói részvényben van biztosítva.

90. §. Kereskedői-csarnok (Börse) Bank.

A' pesti kereskedői-kar házának felépítésére összeállott részvényes társaság, közelebbi céljául azt tűzte ki, hogy a' felállítandó épület olly hely legyen, hol mind a' honi termeszők, mind az adók és vevők összejöhessenek, egymás-

sal értekezhesse nek, 's adás - vevési szerződést köthessenek, E' czél elérésére az első lépést az által tevő meg, hogy egy kereskedői casinónak megnyitásával igyekezett a' kereskedők összpontosításán, 's a' természetők és kereskedők egymáshoz közeli közeli. 'S hogy e' jobban elérjék, a' kereskedői-épületben *kereskedői-csarnok* nyitattott-meg (1831. mart. 7.); Ebbe nem csak kereskedőknek, hanem másoknak is szabad bejárásuk van, de belépti jegy mellett, 's ez által alkalom adatik mindenkinek, ki valamit venni, vagy adni akar utasítást nyerve, 's szerződéseket köthetni.

A' magyarországi ipar és kereskedelem előmozdítására egy magyar *kereskedési-banknak* felállítása már régen köz óhaj-tás lévén: ez okból több pesti kereskedők társaságba állot-tak, 's egy illy banknak tervét el is készítvén; a' szabályaikat helybenhagyás végett ő felségének több évek előtt felküldötték, 's legközelebb a' legfelsőbb engedelmet meg is nyerték. A' felterjesztett alapszabályok szerint ez intézet bankjegyeket nem adna ki, hanem munkaköre csak oda terjedne; hogy 1) váltóleveleket mások helyett kifizethetne, bizonyos díj mellett (*Disconto-Bank*) és feltételek alatt; 2) azoknak, kik a' bank pénztárába kész pengő pénzt tennének-le, szabad rendelkezésre, látra (a vista) szóló bankleveleket adhatna (*Giro-Bank*); 3) készpénzt, arany ezüst edényeket, status kötelezvényeket megőrzés végett elfogadhatna (*Deposito-Bank*); 4) arany 's ezüstre, status kötelezvényekre, romlásnak ki nem tételt portékákra és termékekre (idővel házakra 's jószágokra is) 6 száztóli kamat, 's rakhelyi bér díj mellett költsönözhetne (*Kölcsönöző-Bank*). E' bank legújabb felállítván, alapszabályai e' következők: a)

A' magyar kereskedelmi Bank alapszabályai.

I. FEJEZET.

A' bank alaptőkéjéről 's a' társaságról általában.

1. §. Ezen bank járulmányi alaptőkéje két millió pengő forintban, forintját, millenyből húsz teszen egy kölni jóféle ezüst girát, három ezüst huszassal számítva, állapittatik meg.

's a' foglalkodás szükségéhez mérséklendő arányban ötszáz pengő forintos négy ezer bank-részvényekben bocsátatik ki.

2. §. A' bank minden fizetést az előbbi §ban meghatározott pengő pénzben fogad és teljesít, 's számviteleit is ugyanazon pénznemben folytatja.

3. §. A' részvényesekből összesen áll a' banktársaság; kész pénzheli járulmány mellett mindenki szerezhethet magának részvényeket, melyek azonban nem szólhatnak minden előmutatóra (au porteur), hanem tulajdon meghatározott nevekre kell kiadva lenniök.

4. §. Részvényilletőségén, azaz részvényei számán 's értékén túl, egy részvényes sem köteleztetik; tehát további ráfizetésnek vagy pótléknak helye semmi esetben sem leszen.

5. §. Minden részvényest egyenlő rész illet ugyan birtokában lévő egy egy részvényeért a' bank alap-tőkéjéből 's ebből eredő jövedelmekből: a' bank fenálltára meghatározott idő lefolyta előtt azonban, részvényeiket vagy járulmányaikat visszavenni semmi szin és ok alatt nem szabad.

6. §. Bankügyekben csak azon részvényeseknek van szavok, kik magokat a' banknál egy vagy több részvény birtokosául kellőleg igazolják, a' bank jegyzékeiben mint részvényesek előjőnek, 's az e' részben megállapítandó alakszerűségeknél elegendet tesznek.

7. §. Ha a' részvény, társaságra vagy több részesre szól, jogszerű birtokosnak csak az tekintetik, ki magát a' társaság vagy többi részesek hitelesített meghatalmazványával kellőleg igazolja.

8. §. Arra, hogy valamelly részvény átíratassék, megkivántatik, miszerint az, az előbb kiadott részvény utolsó birtokosának hátíratával együtt, a' banknak visszaszándassék.

9. §. Ha a' részvények peres uton, vagy azonkívül hivatalos eljárás következtében jutnak más birtokába, ez az illető hatóságtól, de az egész eloszthatlan mennyiségre nézve, bizonyítványt tartozik szerezni a' részvényeknek hivatalosan történt átruháztatásáról 's átadatásáról; hogy így aztán az átírás szokottképp eszközölthessék.

10. §. A' bank minden részvényre évenként száztól ötös kamatot ad, 's ezt félévenként 12 for. 30 kr. ezüst pénzre határozva kifizeti. Ha ezen száztól ötös évenkénti kamat fede-

zése után a' nyereségből még valamely öszveg marad fel a' bank szabad rendelkezésére, ez következőkép fog kezeltetni: egy része szinte a' részvényesek között felosztatni 's évenként kifizettetni, más része pedig mellynek a' nyereség felénél kevesbnek lenni nem szabad' előre nem látható esetekre tartalék-alaptőke alakítására fordittatni.

11. §. Az iménti 10. §ban meghatározott tartalék-alaptőkét a' bank, külön lapon, kamatozólag kezelendi, az innen folyó kamatokat pedig minden évben a' tartalék-tőkéhez csatolja.

II. FEJEZET.

A' bank foglalkodásairól 's intézkedéseiről.

12. §. A' bank foglalkodásai következő osztályokra szakadnak:

- a) leszámítolási-
- b) forgatási-
- c) letéti-ügyre.
- d) Előlegezések és kölcsönözések szolgáltatására.

13. §. Leszámítolási intézeténél a' bank, csupán váltójo-gi erejű váltót fogad el, semmi másneműt nem; ezért is leszámítolás végett rendszerint csak idegen, azaz valóságos, tuk-mált, intézett, 's intézvény névvel is nevezett váltókat veszen el, az idegen váltók mellett pedig saját, vagy is nem valósá-gos vagy száraz váltókat is egyedül nagykorúságukat már el-ért, 's magokat a' váltótörvénykönyv II. része, 3dik fejezete szerint a' váltótörvényszéknél bejegyeztető kereskedőktől, gyá-rosoktól és kézművesektől; egyébiránt a' váltóknak mind ezüst pénzre kell szólniok.

14. §. Mint forgató-bank letétül pénzt pengőben bárkitől is átveszen, miről az e' végett nyitott lapra intézendő utasítvány és lejegyzés által szabadon rendelkezhetni.

15. §. Letéti intézeténél a' bank őrzésül bizonyos díj mel-lett arany és ezüst folyó pénzt; arany és ezüst eszközöket 's honi ezüst pénzvereteket, pengő pénzhez mért belbecsők sze-rint, úgy statuspapirosokat és magánypénz-okleveleket is átvészen.

16. §. Kölcsönözési intézete osztályában a' bank arany és ezüstre, pengő pénz kamatú statuspapirosokra, továbbá honti termékekre, portékákra, gyár-és kézművekre, melyek nem romlékonyak, előlegezhet ugyan pénzt, de 300 pengő forintnál soha nem kevesebbet, ha azonban pénzvagyoni állapotja vállalatainak szélesb terjedéket enged, árvabiztosítás mellett, fekvő jószágokra is adhat kamatozó kölcsönt.

17. §. Statuspapirosokra 's egyéb ingóságokra kapott kölcsönért az elzálogító magát aláírásával megerősített följegyzésén kívül valóságos váltó által tartozik kötelezni, melynek lejárat napja a' zálogidő lefolytát fogja jelenteni, és ha az illy kölcsön a' kitűzött idő alatt vissza nem fizettetik, hatalmában áll a' banknak a' váltótörvénykönyv I. része zálogról és megtartási jogról szóló 11 dik fejezetének 193 — 200 §-sai értelmében a' letett zálogot tüstént bírói foglalás alá vétetni.

Teljes kielégítése után a' bank a' megmaradt felesleget a' magokat jelentő hitelezőknek, vagy csődület esetében a' tömegnek, készpénzben köteles kifizetni, addig pedig minden órán készen álló letéteménykép kamat nélkül gondviselése alatt tartani.

18. §. A' bank csak olly ingó javakat fogad el gondviselése alá, melyek nem romlékonyak, az azokérti köteleztetése és fáradsága fejében pedig illendő díjt és helybért veszen. Ugyanazon javakra száztól hatos kamat mellett pénzt is előlegez, 's a' kamatot az igazgatóság száztól hatnál leebb is szálíthatja.

19. §. Szabadságában áll a' banknak kénye szerénti időre, de világosan meghatározandó kamatra, saját czime alatt bizonyos névre 's határidőre kelt és másra csak forgatmány által ruháztató kötelezvények mellett, illető szükségeihez mért arányban, pénzt felvenni is.

III. FEJEZET.

A' banktársaság képviseltetéséről 's a' bank alaptőkéje kezeléséről.

20. §. A' bank szabályszerű munkálkodásaira a' következő **48. §** értelmében a' királyi helytartó tanács ügyel fel.

21. §. A' banktársaságot a' választmány 's az igazgatóság képviselendi; melly két testület a' bank minden dolgairól tartozik gondoskodni.

22. §. A' választmány a' részvényesek közül egy elnököt 's egy helyettest választ, kik a' választmány gyűléseiben úgy, mint az igazgatóságnál is elnöklendenek. A' választás minden harmad évben megújittatik.

23. §. Képviselőtében 's együtt munkálódásában a' banktársaságnak, csupán azon részvényesek részesülhetnek, kik vagyonuk szabad kormányzásával 's megkívántató számú részvénnyel birnak: különösen kizáratvák pedig innen azok, kik ellen vagyonbukás vagy csődület jelentetik be, avvagy kiket a' törvény bíróság előtti érvényes tanútételre képteleneknek nyilvánít.

24. §. A' bankválasztmány eleinte ötven, ezer részvény kiosztása után pedig száz részvénytársasági tagból fog állani.

25. §. Azon részvényesek tagjai a' választmánynak, kik a' részvénykönyv tanúsága szerint az összehíváskor 's hat hónappal elébb legtöbb részvényt birnak. Egyenlő számnyi részvények esetében a' részvénykönyv korábbi lapszáma dönti el a' kérdést.

26. §. Ha a' választmánytagok közül némellyek, közbejött akadályok miatt a' kitűzött gyűl-időre itt Pesten meg nem jelenthetnének, a' jelenlévő választmánytagoknak hatalmok van azok helyére az itt Pesten találtató részvényesek közül az iménti **25. §.** értelmében helyetteseket nevezni. A' határozat teljes erejűségére megkívántatik miszerint a' választmánytagoknak legalább három ötödrésze egybegyűlt legyen.

27. §. Egy egész évig a' választmány változhatatlan, 's évenként rendszerint egyszer gyűl össze Pesten juniusban. Ha pedig egybegyűlekezése a' szabályok rendeleténél fogva az év leforgása alatt is szükségesnek találatnék, az igazgatóság által rendkívülieg hivatik össze.

28. Minden választmánytag csak személyesen jelenhet meg a' gyűlésben, meghatalmazottja által nem; tanácskozásoknál és elhatározásoknál pedig minden tekintet nélkül a' birtokában lévő részvények nagyobb vagy kisebb számára, mindeniknek csak egy szava van. Kivétel történik az igazgatóság választására nézve, hol a' távollévő választmánytagok jegy (szavazat-jegy) által is kijelenthetik szavazatukat.

29. §. A' bankvagyon kormányzása 's e' részben előforduló ügyekről gondoskodás a' bankigazgatóság kötelessége, mely az elnökből, ennek helyetteséből, és tizenkét igazgatóból áll.

30. §. Bankigazgatókat a' bankválasztmány választ a' részvényesek közül, 's hivatalkodásuk három évig tart, olyképen, hogy minden évben három lép ki nyilvúzás szerint. A' ki lépettek ismét választhatók.

31. §. Minthogy az igazgatóknak a' bank foglalkodásait vezérlelniök 's így ügyviteli ismeretekkel kell birniok, elkerülhetlenül szükség, miszerint mindig hat igazgató kereskedő legyen.

32. §. Elnökön enuek helyettesén, igazgatókon 's a' választmányon kívül, a' foglalkodások mértékéhez arányzott bírálok is lesznek, kiket az igazgatóság jelel ki, 's a' választmány választ.

33. §. Az elnök húsz, helyettese tizenöt, minden igazgató tíz, 's minden bíráló legalább két részvényt tartozik tulajdonául kimutatni, melyek aztán hivatalkodásuk ideje alatt elidegeníthetlenné.

34. §. Minden eleibe szabott foglalkodásaiban az igazgatóság érvényesen ezen czímmel él: „Pesti Magyar kereskedelmibank;“ pecsétjén pedig Magyarország czimerét viseli.

35. §. Az igazgatók, a' bank szabályszerű kezelését illető főfelügyelés végett, a' foglalkodás egyes fő-ágai szerint fognak feloszlani.

36. §. Hatalmában áll az igazgatóságnak a' bank nevében tisztviselőket felfogadni és elbocsátani, továbbá a' választmány megegyeztével a' bank intézeti tisztek megállapított fizetését felebb emelni, vagy a' különböző szolgálatszakok közötti viszonyban változásokat tenni.

37. §. Az igazgatóság a' banktársaságnak az ügyvitel igaz, figyelmes és szabályszerű volta felől felelni tartozik.

38. §. A' bankválasztmány kötelessége évenkénti gyűlése alkalmával, az őt illető választások teljesítésén kívül:

a) az igazgatóság évenkénti számviteli bevérgzeteit 's munkálkodásait megvizsgálni, megbírálni, és a' bank alaptőkéje állapotjáról, valamint annak rendszerű hová fordittatásáról is az igazgatóságtól szükséges felvilágosítást kérni.

b) Rendkívüli esetekben, úgy szinte ha az igazgatóság az alapszabályok vagy rendszabások megváltoztatását hozná indítványba, mi azonban legfelsőbb jóváhagyás végett a' helytartó-tanács útján mindenkor fölterjesztendő, nem különben azon kérdés iránt is: vajjon az alapszabályok szerint meghatározott idő lefolyta után a' banktársaság ujabban is össze álljon-e vagy pedig feloszoljon? a' részvényeseket közhirdetmény által egybehíni, mikor is aztán az előforduló tárgyak iránt a' jelenlevők az egész társaság nevében érvényesen határoznak. Egyéb-iránt az alapszabályok minden pótlólagos változtatása, miután a' magyar kir. helytartó-tanácsnak följelentetett, 's attól jóváhagyatott, a' részvény-társaságokról szóló törvény 65. §. értelmében a' váltótörvényszéknél bejegyeztetendő.

38. §. A' választmány eleibe terjesztett 's általa jóváhagyott számviteli bevégzetek közhirrre teendők.

IV. FEJEZET.

Törvényszolgáltatásról.

40. §. Miszerint azon bizodalom, melyet bankintézet nem nélkülözhet, 's melly a' rendezett és szemes kormányzás mellett még gyors, foganatos, és minden fondorság ellen védett törvényszolgáltatáson is épül, megalapíttassék, a' bank általán-fogva minden vállalatait az 1840-ki 15. törvénycikkely által Magyarországon létesített váltójog rendeleteihez szabja, 's olyanokkal, kik magokat váltójogilag nem kötelezhetik, soha semmi bankügyi érintkezésbe nem ereszkedik.

41. §. Minden nem-váltójogi peres ügyekben, mellyek a' kereskedelmi bankot, avvagy tagtársait cselekvőleg bár vagy szenvedőleg illetik, a' városi tanács, mint rendszerinti bíróság, ha pedig a' panaszlott a' város hatóságán kívül esnek, az illető törvényes bíró fog törvényt szolgáltatni.

V. FEJEZET.

A' bankintézet különös kiváltságairól, 's az alapszabályi-egyesület fenálltáról.

42. §. Összes ingó vagyonsága a' banknak, 's azon jövedelem, melyet belőle a' banktársaság mint egyesült testület,

üggyitele által beveszen, adótól és minden közadózástól ment, egyes tagjai mindazáltal a' mennyiben a' fenálló ország-rendszernél fogva adó alatt volnának, a' bankban fekvő vagyonaikra nézve tovább is adó 's köztelherviselés alá vetettek maradnak.

43. §. Bár a' kölcsönöző-s váltó-bank jelenleg egyedül sz. kir. Pest városára szorítkozik, érdeke úgy hozván magával még is, joga leszen Magyarország 's a' hozzá csatolt részek más alkalmas helyein is fiokbankokat felállítani.

44. §. A' bank részvényeinek, kötelezvényeinek, letét-bizonyítványainak, 's más bárminemű okleveleinek meghamisítása vagy utánzása, az illető törvényhatóságok által a' magyar törvénykönyv rendelte büntetésekkel fenyítendő.

45. §. Valamint egy részt a' bankintézet, az általa szolgáltatott hitel vagy előlegezés biztosításaul adandó bárhol kinevezett javak átvételénél, a' tulajdoni-jog vagy az átadó meghatalmazványa tekintetében a' legszigorúbb vigyázattal élni rendszabásamál fogva tartozik; úgy másrészt a' bankot szabályszerű munkálkodásaiban egy harmadik követelése nem gátolhatja, sem a' bank birtokában letétül vagy zálogul levő pénzek, statuspapirosok és bárhol fekvő egyéb javak ellen a' váltójog értelmében megalapított elsőbbségi jogát, a' mennyiben azokból a' bank saját követelései kielégítendőek; nem csonkíthatja, egyedül a' netaláni felesleg szolgálhat a' váltójog értelmében, mikint fentebb a' 17. §-ban említettett, idegen követelések tárgyaul. — Egyébiránt az ingóságok árverés alá bocsáttatása, a' váltójog II. rész 11. fejezete 149—150 §. §-ban kijelelt végrehajtási eseteken kívül, a' pesti városi tanács által kiküldendő egyed közbejöttével történendik.

46. §. Ha valamelly részvények, járulmányok, vagy a' bank gondviselésére bízott egyéb javak, birói kormányzás a- vagy gondviselés alá veendőek, az illető fél a' bankigazgatóságot; a' bankkönyvekbeni kellő feljegyzés, 's az osztvány netaláni kiadatása végett, önbiztossága tekintetéből, törvényszerűleg 's bizonyítólág tartozik értesíteni.

47. §. Elsikkadt részvények, váltók, 's egyéb bank-oklevelek megsemmíttetése végett, a' váltójog I-ső része 190 és 191 §. §-ai értelmében csupán azon váltótörvényszékhez kell folyamodni, mellynek körében a' fizetés történendő.

48. §. A' bank kezelésére, 's ügyvitelére sem törvényhatóságnak sem olly egyes személynek, ki a' bankügyhöz nem tartozik, befolyást vagy felügyelést gyakorolnia joga nincsen; mert ez a' legfelsőbb helyen jóváhagyott szabályok értelmében 's rendszabások határozatai szerint egyedül az igazgatóság rendelkezésére van bízva; miután azonban az említett szabályok 's rendszabások bármi áthágása 's önkényes megváltoztatása is a' jelen intézet részeseinek érdekét, sőt magát az intézet fenálltát veszélyeztethetné, szabadságában áll a' bankügyhöz tartozó minden egyednek azon esetben: ha a' többször említett szabályok és rendszabások valamely pontban megsértetnének, a' magyar kir. helytartó-tanácsnál panaszt tenni, melly az irományok megvizsgálása után a' szabályszerű rendet mennél gyorsabb 's mennél rövidebb módon vissza fogja állítani, sőt a' magyar királyi helytartó tanács, egy e' végre különösen kirendelendő keblebeli tanácsos által, a' bank menetelét 's ügyvitelét minden évnegyedben megselelteti, a' szabályok és rendszabások tapasztalt áthágásait 's megmásításait mennyire lehet tüstént eltörleszti, vagy a' kelő orvoslathoz legfelsőbb helyen eszközli.

49. §. Ha a' társaság a' szabályok lejártával feloszol, az egész banktulajdon, azaz a' banknak minden ingó és ingatlan vagyona, pengő pénzzé fordítandó, minden idegen készpénz visszafizetendő, minden költség és számvitel kiegyenlített, 's végre a' fenmaradó összeg a' társaság-tagok között a' részvényekhez mért arányban egy időben kiosztandó, mit is azon tagok csupán az 1-ső §-ban meghatározott járulmányi értékben, mellyből húsz forint teszen egy kölni jóféle ezüst girát, tartoznak elfogadni.

50. §. Ha a' társaság fenállta ideje alatt a' jelen szabályoknak egyes esetekre alkalmazásában akadályok állanak elő, vagy az igazgatóság tagjai és a' választmány között viszálykodások támadnának, vagy végre a' társaság feloszlásakor a' kiegyenlítés iránt ellenkezések kerekednének, jó szerével el nem intéztethetők, mindezek a' 49. §. értelmében a' helytartó-tanácsnak fölterjesztendők.

51. §. Jelen szabályok, a' banknak általok engedtetett minden kiváltságokkal egyemben, huszonöt évig fognak fenállani.

52. §. Ezen banktársaság szabályai 's rendszabásai legfelsőbb jóváhagyás után, a' pesti váltótörvényszéknél tétetnek le gondviselés végett, hol azoknak átnézése mindenkinek megengedtetik, egyszersmind azon törvényszék másolatban a' többi váltótörvényszéknek is megküldi, hol szinte mindenki szabadon láthatja. Az aláírási czim is bejegyeztetendő a' váltótörvényszéknél.

a) A' *bécsi cs. kir. szabadítékos banknak* leírása Magyarország statisticájában igazság szeriut helyet nem foglalhatna ugyan, de mivel ez intézet hatalmas befolyását hazánkban is érezzük, e' jegyzék alatti rövid megismertetését nem látom érdektelennek. Állítattott ez intézet 1816-ban részvények által (egy részvény ára volt 1000 forint bécsi értékben, és 100 ezüst forint conv. ezüst pénzben), mellyek száma 100.000-re határozottatott, de mind eddig 50,621 több ki nem eresztetett, a' fennmaradt részt a' bank maga rendelkezésére továbbig fentartván. Alapittatásának célja szerint, melly a' forgó pénznek erős (pengő) alaprai visszavezetésében, kereskedés előmozdításában, 's részileg a' statusadósságok lerovásában tüzettki, munkaköre részint *kereskedési*, részint *financziui* üzletekre terjeszkedik. Az első esetben mint privat intézet egészen a' részvényesek tulajdonának, második esetben a' statusall szemközt szerződő félnek tekintetik. Kereskedési munkálatai ugyan azok, mellyek a' pesti bank alapszabályaiban vannak, azon egyet kivéve, hogy ez bankjegyeket is adhat-ki, mi tulajdonképen legfontosabb, de épen ezen szabadítékánál fogva *girobanki* üzletet bár erre joga volna, nem gyakorol. A' bank kiváltságai legújában 1866-ik évig újra kiterjesztetvén, már forgató (giro) bankja is leend: azaz a' bécsi bank *discontirozó- kölcsönöző- megőrző- és jegybank* (Zettelbank) egyszersmind. Hogy a' bankjegyek forgásának nagyobb kiterjedés adassék, több fő városokban mint Prágában, Budán, Lembergben, Gréczben, Linczben, Szebenben, Brünbnben, Triesztben felváltó bankpénztárak állittattak, mellyek egyszersmind a' *rendelvényi-üzletet* (Assignationsgeschäft) is gyakorolják, miután ezek annyi summa készpénz erejéig, mennyi nálok letétetik, a' fő vagy fiók bankpénztáraknál kifizetés végett rendelőleveleket bocsáthatnak-ki, mi által sok készpénzi küldözgetés meggazdálkodhatik.

E' munkálatokból, 's az alap és tartaléktőkék használatából gyűlnek be a' bank jövedelmei. Legtöbbet hoz be a' váltólevelek discontirozása, és az alaptőke kamatja, mint a' következő 2 évbéli számadásokból látható:

Hozott be	1829-ben	1839-ben
A' discontirozás	861,159 fr. —	2,382,583 fr.
Kölcsönözés	155,119 fr. —	410,738 fr.
Alaptőke Kamatai	2,281,190 fr. —	2,164,705 fr.
Tartaléktőke	180,968 fr. —	221,538 fr.
Rendelőlevelek	48,280 fr. —	36,807 fr.

E' két számadásból kitünik, mennyire nevededett legyen 10 év lefolyta alatt a' bank jövedelme, különösen a' discontirozás remény-
tuli haladást tőn. A' bank jövedelmei levonván belőlők a' tartalék-
ba teendő sümmt, félevenként szoktak a' részvényesek közt kiosz-
tatni. 1818—1839 bezárolag a' kiosztott pénzmennyiség 75,536,854
forintra azaz három annyira rug, mennyit a' bank tőkéje tesz (= 25,310 500 fr.) a' tartalék és nyugpénzi tőkét (több mint 5 millio fr.)
nem is emlitvén. Az, ki eleitől fogva részvényes maradt, kapott
osztalékokt összesen 1374 fr. egy részvénytől, és így 834 forinttal
többet, mennyit betett pénzének (1000 váltó és 100 Conv. fr.) ren-
des kamatrai kikölcsönözéséből kaphatott volna.

A' bank ügyeit igazgatja egy igazgatóság és egy választmány.
Az igazgatóság áll a' bank igazgatójából, helyetteséből, és 12 igaz-
gatótagból. A fő igazgató a' kormánytól neveztetik-ki 2 esztendőre,
az igazgatótagok a' választmánytól választatnak, 's ő felsége által
megerősíttetnek. A' választmány áll azon 100 részvényesből, kik
legtöbb részvénytől birnak; rendesen minden esztendőben egyszer
tart gyűlést az igazgatóság által beadott számadások megvizsgálása,
's más bankot illető ügyek vagy indítványok elintézése végett. —
A' bank szabaditéka 25 évre van adva, 's e' szabaditékánál fogva,
ott hol fiók bankot állit, legyen az akármelyik városában az ausz-
triai birodalomnak teljes egyedáruságot gyakorol, minden más tár-
saságnak bankjegyek kiadhatása, váltók discontirozhatása tiltva lé-
vén. Kiváltságai: adótól szabadság a' bank tőkéjére és jövedelmére
nézve, ide nem értve a' fekvő vagyont: könyveitől, 's más okleve-
leitől mellyek pénzt illetnek bélyegadót nem fizet, bankjegyei külön-
böző kedvezésekben részesíttetnek, uezetesen őriztetnek az után-
csinálástól meghamisítástól, 's minden köz pénztárban pengő pénz
helyett egész névszerinti értékben elfogadtatnak; a' bank kiváltságos
ítélőszéke az alsó ausztriai Landrecht: joga van követeléseire nézve
azon pénzből, melly keze közt van, magának elégtételt szerezni.

91. §. Egyéb kereskedési segédeszközök.

A' kereskedés többi segédeszközei e' következők:

1. *Szabad kikötők.* Magyarországnak egyetlenegy szabad kikötőhelyi városa van, 's ez *Fiume*. Az ausztriai birodalombeli szabad kikötők, mint a' millyenek Trieszt, Velence, és szabad kereskedőhely Brody is azon nevezetességgel bírnak, hogy az egész birodalmat körülövező vámvonalon körén kívül esnek, 's ezért ide minden külföldi áru szabadon 's vámfizetés nélkül hozathatik-be, hanem más oldalról e' városok 's környékei a' birodalomra nézve mint külföld tekintetnek.

2. A' külföld nevezetesebb kereskedő városaiban hivataloskodó *consulok* és *ügyviselők*, kik a' külföldön az ausztriai alattvalók jogaira felügyelnek. Ezek vagy egyenesen a' kormánytól fizettetnek, vagy hivatalos munkálataikért bizonyos taksát húznak. 1837-ben volt összesen 32 general-consul, 25 consul, 40 másodconsul, 4 general-ügyviselő, 24 más ügyviselő. Ellenben a' külföldi hatalmakkal nálunk szinté vannak illy consulai nevezetesen Fiumében e' következő országok tartanak: Az egyházi birodalom, Nagybritannia, Bajor, Dán, Francia, Török, Orosz, Holland, Sardinia országok, Egyesült Amerikai Státusok, a' hetruriai és meklenburgi nagy hercezségek.

3. A' külföldi hatalmakkal kötött *kereskedési szerződések*, mint a' millyenek:

a) A' fényes portával a' karloviczi békekötés (1699) és a' passaroviczi kereskedési és hajózási szerződés (1718), az 1784-ki kereskedési Seneddal együtt, melyekben mind a' két birodalom alattvalóira nézve, az áruk megvámoltatását tekintve, kölcsönös kedvezések engedtetek. Az ausztriai kereskedők a' török birodalomban csak 3°/_o harminczadot fizetnek, 's a' kereskedésben ugy tekintetnek, mint a' legnagyobb kedvezésekkel felruházott idegen nemzetek alattvalói.

b) A' *marocci császárral* kötött béke-barátság 's kereskedési szerződés 1783-ról, megújítva 1805-ben és 1830-ban, mely a' marocci tengerparton 's kikötőkben ausztriai hajóknak szabad hajózást, 's a marocci tengerirablók által ne talán okozandó veszteség kipotlását igéri. Hasonló kárpót-lási ígéretek tétettek *Tunis* és *Tripolis* részéről már 1748-ban;

's a' porta is 1783-ban szavát adá, hogy minden ausztriai hajó mellyet a' török uralás alatt létező tengerirablók zsákmányolnak el, visszaadatik, 's minden kimutatott kár megtérítetik.

c) Az ausztriai birodalom, Orosz, Porosz és Angol országok közt 1815. nov. 5-kén kötött egyesség, mellynek erejénél fogva a *joniai szigeteken* az ausztriai kereskedésnek épen azon kedvezés ígértetett, mellyel maga Nagybrittania él.

d) A' *Brasiliával* 1828-ban tett kereskedési és hajózási szerződés melly által az ausztriai hajóknak a' legkegyeltebb nemzetek felett elsőség adatott.

e) Az *északamerikai egyesült státusokkal* kötött egyezkedés 1829-ről, melly mind a két szerződő hatalmasságra nézve kereskedésben tökéletes viszonyosságot (reciprocitát) állapít meg.

f) Az *ausztriai, svéd, és norvég, hannoverai és porosz* hatalmak közt tett szerződés 1834-ről, mellyben mindenik ország hajóira nézve kölcsönös bánásmód köttetett ki.

g) *Görögországgal* kötött kereskedési és hajózási egyezkedés 1835-ről, kölcsönös viszonyosságra és kereskedési szabadságra alapítva.

h) Hasonnemű egyesség *Dánországgal* 1834-ben.

i) A' *Nagy-Brittaniával* 1838-ban kötött kereskedési szerződés, mellyben a' hajózási szabadságok 's kereskedési kedvezmények, mik kölcsönösen biztosítottak, Galaczra, 's minden aldunai kikötőkre is kiterjesztettek. a)

a) E' nagy nyomossági szerződést egész terjedelmében közlötte (383 l.) Horváth Mihály illy című jeles könyvében: *Az Ipar és kereskedés története Magyarországon a' három utolsó század alatt.* Budán, 1840.